

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras—1955.

విజ్ఞప్తి

ద్వ్యర్థిప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీ ప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలదినముల నుండి కృతప్రయత్నముల మయ్యును నితర గ్రంథములఁ గొన్నిఁ టిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపిత మనుకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమ త్పితాపురసంస్థానప్రభువులును, విద్యాభిమాను లును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహిపతి సూర్య రావు బహద్దరు వారీగ్రంథ ముద్రణకు ధనసహాయ మొనరించి మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున నిప్పటికి దీనిని మాతండ్రిగారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సంవత్సర మున ముద్రింపింపఁ బడిన చక్కనిప్రతి నొక్కదాని నాధార ముగాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ దటస్థించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో “గచ్ఛతః స్థలనం క్వాపి” యనున్యాయము తా మెఱిగినదియే కనుక మన్నింప వలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మ మ్మింకను సుద్దగ్రంథ ముల ముద్రింపించు చుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించు చుందురు గాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక ధన్యవాదములఁ జేయుచున్నాము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్త
పీఠికను వ్రాసియుచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకట
శాస్త్రిలవారికి నమస్కారశతంబు లొనర్చుచున్నాము.
ఇట్లు,
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అ
మునందు
నాలుగు

ఉ పో ధ్వా త ము

ఇష్టహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత
కవిత్వ చాతుర్యధుర్యం దైనపింగళి సూరనార్యుడు రచి
యించెను. ఈమహాకవి నియోగిబ్రాహ్మణుడు. యాజుషశాఖా
ధ్యయనపరుడు; గౌతమగోత్రుడు; ఆపస్తంబసూత్రుడు. అమర
నార్యునకును అబ్బయ్యకును బుత్తుడు. సూరనార్యునకు
దౌత్రుడు. భావనామాత్యునకు దౌహిత్రుడు. ఇతనికి దమ్ము
లమలన యెఱ్ఱిన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము
రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

సీ. 'శోభితాపస్తంబసూత్ర, గౌతమగోత్ర, సుచరిత్రుఁబింగళి సూరనుకవి
పాత్రు నన్నపపతిభావనదౌహిత్ర, నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్తు
ననుజుఁడై నట్టియమలన యెఱునార్యు, లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావికారదుం డగువాని, సూరనామవిశ్రుతుని నమ్మ"

... .. ఆ - ౧. - ౪-౯.

అనుపద్యపురీసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకును బ్ర, ఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖ
ధీతికవితునకును లా, కాలిగపకితాజితాంతరామిత్రునకున్."

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁ బింగళి యను గ్రామమునను
కారణమునఁ బింగళివా రనిపేరు వచ్చినట్లు
ప్రద్యుమ్నములోని

చూడ
గదు
మగు

మ. “తరముల్ నాల్గయి జెందునెందు నగు దక్షద్రామనామంబులం
బరగున్ మంశము లెల్ల బూర్వపునిజప్రభాతి మాయంగ నే
మరుదో పింగలి నామ మందుఁ జిరకాలావాసు లై యున్న సు
స్థిరకం గోకనమంత్రివంశజులకుం జెన్నొందు మి న్నందుచున్.”

అనుపద్యమువలనం చెలియవచ్చెడు. పింగలి యను గ్రామము
కృష్ణామండలములో నున్న దని కవిచరిత్రమందుఁ జెప్పబడి
యుండెను. ఈకవితండ్రి యగునమరనార్యుఁడు రాజేంద్ర
గురువంశమునం బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుఁడైనకైవా
చారవరుఁడని ప్రభావతీప్రద్యమ్మములోని

క. “శ్రీమద్రాజేంద్రగురు, స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధిసోమ
త్యోమారాధ్యకృపాల, భామలశివభక్తిశోభితాచారనకున్.”

అనుపద్యమువలన స్పష్టమైయెడు.

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి
వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ
జర్పించి శ్రీస్తుతకము 1566 సంవత్సరములప్రాంతమున నుండిన
వాడని నిర్ధారణముచేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530-వ
సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁ డగుటచే నీకవి తదాస్థానమం దష్ట
దిగ్గజము లని మరిగణింపబడినవారిలో నొక్క ఁడని తలచ
వలసినకాళము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయు
చుండెడి యుండెను. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ
బ్రేక్షకయే యీతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాడు గాఁడని
యముగను నూహింపవచ్చును. పింగలి సూరనార్యుని
మత్తుతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్ల బొగడఁ
చుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యంత

తాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబకదా. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలకాలమునం దీకవి వాస్తవముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును నంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల నంకితము చేసినయీకవి తాను గవియై కవితా దరణబద్ధదీక్షుం డైన శ్రీకృష్ణదేవరాయల నాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని, సరసనిరుపమకవనకౌశలమున కల రుచు నిష్ఠాహళివిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్యత్ప్రభుమణికిం బొసఁగునే? కావున నారాజాధిరాజ కవియు నీకవిరాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁ దగియుండెడు.

ఈకవిశ్రేష్ఠుండు చిన్నచిన్నకృతు లెన్నియోగాక గరుడ పురాణము, రాఘవసాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మను గ్రంథముల రచించి పిదపఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకుఁ దొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని యీ క్రిందిపద్య మునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. “జనమూర్ మెచ్చఁగ ముక్ రచించితి నుదంచవై వ్విభిక్ గారుడం
బును శ్రీరాఘవసాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబుక్ మణిక్
దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేరియును మత్పిత్రాదిపంకాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నా కవి యొనర్పం జాల వత్సంతమున్.”

ఈకవి గిరిజాకళ్యాణ మను మఱియొక్క కావ్యముగ నూడ రచించినట్లు రంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁ బడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవిచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యుండెడు. పై పద్యమునం బేర్కొన్న నాలుగు

గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁ దక్కినవి
యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁ గాంచియుండెడు. ఆంధ్రగ్రంథరచనఁ
దొలుదొలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరికరణ
రూపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించియుండుటం
గాఁబోలు నీకవియుఁ దొలుతఁ దద్విధమున బాలవయస్సునం
గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యట నాంధ్రకవితాపితామహం
జైయమల్లసాని పెద్దనామాత్యుండు మార్గదర్శిగా వెలయు
ప్రబంధరచనకుం గ్రేఖవాటుడెందముతోఁ దక్కినవానిని రచి
యించెను. అందు రాఘవసాండవీయరచనాకౌశలం బనన్య
సాధాణంబు. ఇట్టి కథాద్వితయ ఘటనావైచిత్రీకిన్మహాకవియే
తొలుదొలుతఁ ద్రోవ త్రొక్కినవాడు. ఇతనితెరువుగొని
రామరాజభూషణకవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచి
యించెగాని మతెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కార
మున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియ
గాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి సూతనకథాకల్పనా
చమత్కృతిం గవివతంసుల కాహ్లాదంబు నాపాదించె. మొట్ట
మొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించిన కారణమున నల్లసాని
పెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహం డనుబిరుదుగలిగిన
ట్టిమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయ
ఘటనావైచిత్రీకిని సూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిన
నేర్పునకుఁ దగిన బిరుదు లెన్నియో గలుగవలసియుండిన నా
కాలమున శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటి విద్వన్మహాప్రభువు
గాని లేమింజేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబు లయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

కా. “రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్నింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందును దెలుగుకల్పం బద్భుతం బుద్బుద
క్షుం డెవ్వఁ డిల రామభారతకథ జోడింప భాషాకృతిన్.”

ఆ - ౧. ప - 10.

అనిచెప్పినరీతి నొక్కకావ్యమే వినువారికి రామాయణభారత
కథార్థంబుల రెంటిని వివరించినట్లు స్లేషసంయోజనం బొనర్చు
టెంతయు దుష్కరం బని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబ
కదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్పేక్షోల్లేఖాదులు
రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానంద మొడఁగూర్చు
గాని స్లేషాలంకారమట్టిది గా దని కొందఱు తలంతురు. అయ్య
ర్థము ప్రకృతవర్ణనా ప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున కనేకార్థక
శబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తిఁ గలిగించు స్లేషవిషయమునఁ
దోచినం దోషవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దస్లేషబహుళం బైన
రాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁ
జాల దని తలఁచెదను. అతి విస్తృతంబు లైనరామాయణ
భారతకథార్థంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము
స్లేషప్రధానము గానికావ్యములందుఁబోలే నత్యంతవిరళంబు
గాఁగఁ గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁ దనంతన
వినఱిలై కార్థ ప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచియించుటం
జూడ నిష్పహాళికవికిఁ గల యుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు
లవాఙ్మనసగోచరంబు లని యెవ్వరికేనియు నొప్పుకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గథాన్వయసంఘటనంబు నేయునెడ
నేర్పఱుచుకొన్న నియమముల వివరించుచు గ్రంథాదియందు

నీ. “అంభభాషాసంస్కృతాభిభాషాక్షేష యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట
సుచితశబ్దక్షేష యొక్కొక్కచోట సర్థక్షేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గౌఢవృత్తిక్షేషఘటన యొక్కొక్కతఱి నర్థాన్వయము వేతె యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని చెండు.
తే. మూఁడుగూడుటయననసముజ్జ్వలముగ

నాకుఁదోచినగతిఁ జెప్పఁబోకలమర

రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ

జూచునుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.”

ఆ - ౧. ప - 17.

అనికొన్ని కల్పన లేర్పఱిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁ
బ్రథమతృతీయములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున
గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృదయహృద
యంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయీకముగా గ్రంథమెల్ల
సభంగసంస్కృత శబ్దక్షేష, సభంగాంధ్ర శబ్దక్షేష, సభంగోభయ
భాషా శబ్దక్షేష నిబిడంబై యుండుటండేసి యర్థవిదు లగు
చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షి
తార్థంబునుఁ దత్తత్ప్రధానకావ్యమట్లపోలె నీకావ్యము
బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియం దీక్రిందిరితిం
జెప్పెను.

క. “ఒకకథ వినియెడుతఱి వే తొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థ ముఁదోఁ
డజపాఠ్య గాన నేకా, ర్థకావ్య మె ట్లట్లు వివరం దగు నొకటాకటిన్.”

ఆ - ౧. ప - 18.

అర్థసమన్వయ మరసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబుసేయుచుఁ జదివిన నాయాయర్థము సుబోధమై యుండుఁ గాని కొన్నిశ్లేష గ్రంథములఁ జదువునపు డెట్లు లట్లుల నానార్థకనిఘంటువుల నన్నేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాటు చదివిన రామాయణార్థంబును వేటొక్కమాటు చదివిన భారతార్థంబును గ్రహించునెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్కకావ్యమే యుభయార్థప్రతిపాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతంబయిన యుచ్చారణాలాఘవంబును దీనం జమత్కృతివిశేషంబును సహృదయవేద్యంబై యుండెడు. “శ్వేతోథావతి” ఇత్యాదికావ్యములయెడ శ్రోతలకర్థపరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవముండి నను ప్రయోక్తలకు సకృదుచ్చారణాలాఘవంబు గల దను వైయాకరణ సిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించినశ్లేష భేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల దిక్ప్రదర్శనముగ నీ క్రిందఁ బొందుపఱచెదను.

క. “వినియతనిందనపై నిడు, కొని యేగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
చ్చినవాడ మీకు దండ్యుడ, నని తనుఁ జెలుపుచును వారి కఘ్ననసేనెక.”
ఆ - ౧. ప - 28.

ఇందు రామాయణార్థమున, ‘విని + అతని’ + తన పై’ + ఇడుకొని + ఏగి + నియమికి’ + తగని’ యనియు, భారతార్థమున ‘వినియతనిందన + పై’ + ఇడుకొని + ఏ’ + కినియమికి’ x తగని’ యనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రపదములకు విభాగమాత్ర గ్రహ్యముగా మేళనము

గలుగునట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటంజేసి యిచ్చుట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁ బడియె.

క. “ఏమం గనికర మరయక

పూనిలిఁగా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయక

గానమె కాలనియమగతి

తో నాపేట మనియంగముఁ ద్రుంగించె దుడక.” ఆ గ. ప. 344.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున ‘ఏనుంగు + అని + కరము + అరయక’ యనియు, భారతార్థమున ‘ఏనుక + కనికరము + అరయక’ యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగ శబ్దశ్లేషకల్పన చేయబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయ సభంగశబ్దశ్లేష మూహ్యంబు.

కా. “అక్షుర్ద్రక్షమానదిస్యకరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా

మక్షీద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరన

ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకెక్ రం డంచు సరక్షణా

పేక్షం దద్యవభూమిదేవతఁబ సంప్రీతిం గడుకొ మూఁకలై.”

ఆ - 3. ప - 65.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘మహా + గోదావరీ + తీర + సత్ + రక్ష + ఉపాయపథం’ బనియు, భారతార్థమున ‘మహత్ + అగః + దావ + రీతి + రసత్ + రక్షః + అపాయ పథంబు.’ (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావా నలమురీతిని మ్రోయుచున్నవారునగు రాక్షసులనాశమార్గము) అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగునట్లు సంస్కృత సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయబడియె.

- క. “అకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం, చక యేమిమనము నమరసముదార్చక్రి
డకు నొండొరు మాఱొక్కఁబడి, రకు ననివచ్చితి నెఱుంగరావాకినుకల్.”
ఆ - ౨. ప - 83.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమిమనము = మన మిద్దఱు
మనియు, భారతార్థమున మిమనము = మిమనస్సునియు, నన్వ
యించుచో మనము అనుద్వర్ధి మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయో
గించుటంజేసి యాంధ్రభాషార్థశేష కల్పింపఁబడియె.

- క. “ఘనవిగ్రహజృంభణమున, ననయము దనకట్లు దుగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బా, బునిఁ గని వెఱుఁ గంది రాత్తలో నచటిజనుల్.”
ఆ - ౨. ప - 25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహజృంభణము యుద్ధా
శయమనియు, వాహిని సేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహ
జృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది
యనియు ననేకార్థకసంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి
సంస్కృతభాషార్థశేష నిరూపింపఁబడియె.

- క. “విను పెక్కులేల విడువుము, జనసమృతమతివిదేహజననామయముం
దనయుదితక్కిరిఁ గులవ, త్రనఁ బ్రజలను లక్ష్మీ ప్రోచుప్రభునకు కిది తగున్.”
ఆ - ౪. ప - 106.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘జనసమృతమతిచే, విదేహ
జను = సీతాదేవిని, విడువుము. అనామయమును, తనయుదిత
క్కిరిని, కులవత్తనను, బ్రజలను, లక్ష్మీని ప్రోచుప్రభునకు, ఇది
మదారనిరోధనిరాసము తగున్’ అని యన్వయించి, భారతార్థ
మందు ఓధృతరాష్ట్ర! నీవు ‘జనసమృతమతివి, దేహజననామయ

ముక్ = దేహమందుఁ బుట్టినరోగమైన, తనయుక్ = కుమారుని, దితక్షేత్తిక్ = ఖండితమైన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడువుము = త్యజింపుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్యనిబ్రోచు ప్రభునకు, ఇది కులదేశరాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగు నని యన్వయించునెడ 'దేహజననామయముక్' అనువిశేషణము దుర్యోధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయం బని చెప్పుట పాపగదు గావున నాశ్రయదూషణశ్రమాపాదనాది గుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సదృశత్వ మారోపితంబై దేహజననామయసదృశుఁ డగువాని నని యర్థముఁ గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగపరముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటంజేసి యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాది గుణనిమిత్తముగనే "సింహామాణవక" ఇత్యాదిస్థలములయందు గౌణవృత్తిచే దత్తదృశత్వ మారోపింపబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

శ్రీ "దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిసునుని మించి లోకము నావరించినవిమరాళి, నాపాశనముఁ గొన్నయద్భుతాత్ము జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్త్తు, యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్ము నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముడై భువనవం, ద్యుతఁ బెంపుమీఱుమహాసుభావు లే. వమననిమ్నగానిత్య సేకముల నెలయు

జడలరేఁ గెప్పు నిమలకఁ గడు మెఱయఁగ

మెకములోలు విభూలినమిద్ధతనువు

నొండొకటి కందమై యొప్పు నొప్పువాని."

ఇందు రామాయణార్థమున నగస్త్యపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని = అభ్రంకషమయిన వింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమును వహించినమేరుపర్వతముననియు శబ్దశ్లేషగాని యర్థశ్లేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యథాన్వయము భిన్న భిన్నముగాఁ గలుగునట్లు కల్పించుటంజేసి యిచ్చుట సర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచింపబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష కుదాహరణ మగు నని తలఁచునెడఁ దద్విభేదమునే కవి చమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతముగా గణించెననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించిన యితర భేదకల్పనలతో దేనిలో నైనం గలియనియథాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము మృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసి తత్త్వము నిర్ణయింతురని సవినయముగ వేడుచున్నాఁడను.

సీ. “వృధలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ విలోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణత
బరఁగుభూమిజచాధిపతనయాయకలంకనున్నది కాంతద్విషన్నికాయ
వెనమన మొదవు లాలసమానకురుబల, యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁ జిమ్మఁ
ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానన, మర్షణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిగినకొలది నానారివృత్తాభి, ధానకథ లొకింత తడవు నడపె.”

ఆ - ౪. ప - 38.

ఇందు రామాయణార్థమున ‘దేవరమహామహిమఁ, వృధలెల్లఁదీఱఁ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజఁ, విలోకింపఁగంటి ననియు, భారతార్థమున ‘వృధలెల్లఁదీఱఁ, దేవరమహామహిమఁ

విలోకింపఁగంటే, అస్తోకగుణతఁ బరఁగు భూమిజనాధిపతనయా¹ యనియుఁ బదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేద పూర్వకముగాఁ గర్తృకరణహేత్వాదిభేదకల్పనచే నర్థద్వయముఁ జూపఁగించుటం జేసి యిచ్చుట శబ్దాన్వయభేదసంగతి చెప్పఁ బడియె. ఈషద్యమందే చతుర్థపాదమున నిట్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవి తాను గల్పించిననియమములలో నొక్కటొక్కటి గాక రెండు మూడు భేదకల్పనలనుం జేర్చియు బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు. వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. “వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ, నగరిపురమతల్లినాఁ దనర్పి

రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబల నయోధ్యనా, రాజవినుతిఁ గనినరాజధాని.”

ఆ - ౧. ప - 1.

ఇందుఁ బూర్వార్థమందు రామాయణార్థమున అవా ‘రణ+నగరిపు + రమ + తల్లినాఁ’ అనియు, భారతార్థమున వారణనగరి + పురమతల్లినాఁ’ అనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాశబ్దజ్ఞేషయు, సుత్రార్థమునందు రామాయణార్థమున ‘రాజ్యలక్ష్మీ+మిగులఁ+ప్రబలఁ+అయోధ్యనాఁ’ అనియు, భారతార్థమున ‘రాజ్యలక్ష్మీ + అయోధ్యనాఁ + మిగులఁ+ప్రబలఁ’ అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేద సంగతియుఁ గూర్చుటంజేసి రెంటికీఁ గూడిక చెప్పబడియె.

సీ. “పుడమిజ్జేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారభేలన మఖిలషింపఁ గానలొఁ దారుమృగంబులకైవడిఁ, గైకొని యనమాస్త్రకర్తకలనఁ దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ, కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఁ ననిచిత్రత్వియతనయుం డవారిత, కారుణ్యుడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁజేయుచప్పుడు భుగ్నవృద్ధయుఁ,
 డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని
 క్రైశ్ల నేనె నాఘుచులనద్వైప్వీనియలి
 బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి.”

ఆ-౧ ప-20.

ఇందు మృగవ్యాపారభేదన మనునెడ రామాయణార్థమున ‘మృగవ్య+అపారభేదన’ మనియు, భారతార్థమున ‘మృగ+వ్యాపార + భేదన’ మనియు, సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతు లనునెడ రామాయణార్థమున ‘తనరుచు + ఒక్క + పురాణమునిదంపతు’ లనియు, భారతార్థమున ‘తనరు + చొక్కపు+రాణ’+మునిదంపతు’ లనియుఁ, దమకంబులుదేర ననునెడ రామాయణార్థమున ‘తమకు + అంబులు+తేర’ ననియు, భారతార్థమున ‘తమకంబులు + తేర’ ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున ‘పూని+కలశము + అంబుమగ్నముగఁ + చేయు+చప్పు’ డనియు, భారతార్థమున ‘పూని+కల+శమంబు+మగ్నముగఁ + చేయుచు + అప్పు’ డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిఁజేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపరత్వముం గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁగూర్చుటంజేసి మూటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁబని లేదని తలఁచుచున్నాఁడను.

ఇవ్వుహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము నేయునెడఁ గొన్ని రాఘవ—2

వ్యాకరణవిషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వానింకూర్చి కొంత చర్చించెద.

5. “వినియోగనిదనమై నిదు

ణిని యేగినియమికి దగనిఘోరార్తి యొన

ర్చినవాడ మీకు దాద్యుడ

నని కనుఁ జెలుపుచును వారి కప్పునచేసెన్.”

ఆ-౧. ప-28.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున ‘ఏగి+నియమికి’ అని యన్వయించుచో నసమాషకగమనక్రియా వాచకం బయిన “ఏగి” యనుపదమునకర్థానుస్వారములేనిరూపమును, భారతార్థమున ‘ఏక్+కినియమికి’ అని యన్వయించుచో సుంధిని “ఏక్” అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్థానుస్వారాదేశంబును దత్పుర మగుపరుషవర్ణమునకు సరళాదేశంబునురాగా సాధానుస్వారరూపంబును గలుగుటవలన నీరెండర్థము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియు, గల్పింపకున్న నర్థ మన్వయింపదనియుఁ దలఁపవచ్చుగాని “స్లేషేసఖండ నిర్ఘింద్వోర్దేశనం కు త్రచిన్దత”మను నధర్వణకారికావచనమున స్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్యతంబని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానఁ బైఁ జెప్పిన రీతి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే—

మ. “స్వనిజోన్నతి నంతట శ్చైత్యయంచున్ శక్తిం జతుర్దిక్షురేం

ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ములనమాన ప్రాప్తితార్పణం

బునఁ దన్న న్నకు లైన బ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁ డై

యనఘక్రిం బృథివీకుఁ డొప్పెనగుదూధాహుర్వసత్కీర్తితోన్.”

ఆ-3. ౪-15.

అనుపద్యమున “ఒప్పెసగురూఢాపూర్వస త్క్రిందితో” అను నెడరామాయణార్థమున “ఒప్పెసగు” అనుచో సకారోత్తరా ధానుస్వారవిశిష్టరూపంబును, భారతార్థమున “ఒప్పె + సగు రూఢాపూర్వస త్క్రిందితో” అనుచో నధానుస్వారరహిత రూపమునం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. “ధృతిః గుంతిమద్రభూవతుల నెయ్యపుఁగన్యకలనన వాలుఁదూపుల జయించి
యలరారునతమజయశ్రీల వరియించె, యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్యవిదర్భవసుధాధిపతుల నోడించి కప్పములు గొనియొఁ
జోళినేపాళపాంచాల కేరళమత్స్యవత్సభూతతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్చంతసింధు, లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁ గోసలకేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞ లో మెలఁగఁజేసె.”

ఆ-౧. ప-7.

ఇందు దేటగీతి మూడవపాదమునందు రామాయణార్థమున ‘కోసలకేకయమగధులతనయల + వరించి + నయాజ్ఞ లో + మెలఁగ + చేసె’ ననియు, భారతార్థమున కోసలకేకయమగధుల + తన + యలవరించిన + యాజ్ఞ లో + మెలఁగ + చేసె’ ననియు నన్వయించునెడ భారతార్థమందు “మగధుల” అనుపదమందలి ద్రుతమునకధానుస్వారమును మీవివరుషమునకుసరళా దేశమును రాఁగా “మగధులఁదన” యనియు రామాయణార్థమనందు సమాసమునందు వాని కవకాశము లేదు గావున “మగధులతనయల” ననియు రూపభేదము గన్పట్టెడు. ఒక్కయర్థమునకుఁగా నొక్క రూపముగ్రహింతుమేని యర్థాంతరకల్పనమున వ్యాకరణ విరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము నూపట్టెడుఁ గాని యిక్కడఁబిందందుసరళా దేశములులేని ‘మగధులతనయల

వరించినయాజ్ఞలో మెలగఁ జేసే' ననుపాతమే సిద్ధాంతీకరించి యధ్యావ్యయము మాన్పబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అయ్యధ్యావ్యయకృతం బెట్టివనిన; భారతార్థమందు 'కోసల కేకయమగధులు+ఆ' అని యితర ప్రయత్న వ్యవచ్ఛేదార్థక మగు నకారావ్యయమును విభజించికోసలకేకయమగధులు తమంతట తామే 'తన+అలవరించిన + యాజ్ఞలో+మెలగఁ + చేసె' వీర్వా' టనుకర్తవాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్లు లన్వయించి నచో ద్దుతమునకును ద్దుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మీఁది పదుపమునకు చరణాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధ మేమిటం బొసఁగదు. ఇతర ప్రయత్న వ్యవచ్ఛేదార్థకమయినయకారావ్యయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరమునం నకారమున కీయధ్యము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయములోని "ఉ. ఇమ్ముగ నర్వధర్తములు నీవ యెఱుంగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

కా. "వేయుం బెప్పెడి దేమి మానివర నద్వ్యక్తంబుచే నేమిటం

జేయక రాదు పిళ్ళాణమోక్షము నుతక్కిం దక్కఁ దత్పాప్తికి

ధీయుక్తి గద నొండు త్రోవ గలదేనిక వేడెదక దేవర

న్నాయం బొప్పు ఘటింపు నామరబలం బవ్యాహతిక వర్తింన్."

ఆ.అ. ప. 47.

ఇందుఁ జతుర్థపాదాదియందు రామాయణార్థమున 'వేడెదక+దేవరక+న్యాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవరన్యాయం" బనిద్వివేకారకరూపంబును, భారతార్థమున "దేవరన్యాయం" బనియేకనకారకరూపంబును, గలుగుటంజేసి తంత్ర సమాహృతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ

సన్యతర్థమున వ్యాకరణవిరోధం బగు నని యూహింపవచ్చు గాని, ద్విసకారకరూపమునే సాధుపాఠముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకసకారకరూపమునందు “అనచిచ” యను పాణినీయసూత్రముచేనకారద్విత్వముఁ గల్పింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే—

తే. “పఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు, లఘ్విదీప్తి ని ట్టలరు నీవిప్పభావ
మెందుఁ బట్టనికోటగా నెనఁగుచుఁ గడ, చేర్తువన్నహాశరాజితనిరూఢి.”
ఆ-అ. ప-104.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వ మనుచో నేకసకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సంధివశమున “ఇప్పభావ”మని ద్విసకారకరూపమును గూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాస యతి నిమిత్తమై “అతులప్పదీప్తి” యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని “అనచిచ” యనుసూత్రముచే బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విసకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాఠముగా గ్రహింపదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కల్పనీయమై యుండెడు.

చ. “చనియొ బ్రకాంతమై యనలసత్వరహేతివిహరవృత్తిచే
తన యనివింటి మిట్టియతిధర్మ యమోదయు రాజమానకా
సకుఁ గొనివచ్చె దానవరజస్సురణాధ్యుని జేసి క్రవ్వుఱక
మనప్పగనూడభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్.” ఆ-అ. ప-72

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున “నవ+రజః+స్సురణాధ్యునిన్” అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భార

తార్థమున “అవరజ+స్ఫురణాధ్యునిక్” అనుచో నేకసకారక రూపంబునం గలుగుటంజేసి యుభయార్థబోధకతం త్రపాత మున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుగాని, రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టు గలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు “ఖర్చరేశరివావిస్థలోపావక్తవ్య” యనుకాత్యాయనవార్తి కవిహితం బైనవైకల్పిక విస్థలోపముఁ గల్పించి యేకసకార రూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాతముగాగ్రహింపబడు నేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే-

క. “అనిలజః దధికతమస్థితి, నొనరెడుతమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం బునఁ దత్ప్రతీకారోమణిఁ గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముడై.”

ఆ-౪. ప-21.

ఇం “దధికతమస్థితి”యనుచోట భారతార్థమునం బైన జెప్పినరీతిని వైకల్పిక సకారలోపముఁ గల్పించి యర్థద్వయమున నేక సకారకపాతమే గ్రహింపదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్రునిరీతిం గవిత్వమర్థ మెల్ల లెస్సయెఱింగినవాడు గావునఁ గథాద్వయంబుఁగూర్చు నెడ సంవర్బాససారమునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయూ పదములు విభజింపఁ గొన్నిచోట్ల యతిస్థానమున వర్ణముల కర్థ భేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము పొసంగని తేటగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమత్కరించుచున్నాడు. చూడుడు.

పదమయూరము. “సారనిజచాపగుణ శబ్దసమచుప్ర
జ్యారసకహారతర సాత్వకరణాగ,

హ్రారతరకాత్కృతిని రూప్యగమమందై

చేరి యవికారభృతి సింధునృపుఁ జూచెన్. ఆ-ర. ప. 157

ఇందు రెండవపాదమున “హ్రారతరసాత్యకిరణాగ్ర” యనుచో రామాయణార్థమున “హ్రార + తరస + అతి + అకిరణ + అగ్ర” యను పదవిభాగంబున “తరసాత్యకిరణాగ్ర” యనునెడ సకారోత్తరకారమునకు స్వరయతియు, భారతార్థమున ‘హ్రారతర+సాత్యకిరణాగ్ర’ యను పదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలసియుండుటంజేసి తదనుగుణముగాఁ బొదాదియందు “జ్యారసిక” యను సమాసమందలి జ్యారశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతికి యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

మ. “రవిపుత్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్విరహంహరశ్శ

ప్రిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివాన్తిః మితో ము

వ్యవిభుం డుబ్బుంగ నంత నాప్రబలదోషచారిలోఁ బట్టుగు

స్థువిఁ గూర్చెం బవనాత్తజుండు బలిమి స్థక్కాసనాభిఖ్యునిన్.”

ఆ-ర. ప. 214.

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు ‘దోష+చారి’ క్తంతరుండనియన్వయించునెడదోషాశబ్ద మాకారాంతావ్యయమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు ‘ప్రబలదోష+అచారి=ప్రబలదోషములుగలయాచారముగలవా’డను నర్థమున “ఆ” యను సుపసర్గము విఱుంగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటయుంజూచి తదనుగుణముగాఁ బొదాదియందు “మనుష్యవిభుం” డనిప్రయోగించి యందలి “ష్య” యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం దగునట్లు కూర్చెను.

క. “చేవ చెదిరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగతాపజ్జ్వలితుం

తై విమతుఁ డడఁగ జయమున

తై వస్వతసంతతిన్వప వయ్యఁడు మించెన్.” ఆ-౪. ప-247.

ఇందు రెండవపాదముందు “భీమాశుగదావహతికృతోరుభంగ+తాపజ్జ్వలితుం” యనునెడ రామాయణార్థమందు “భీమ+అశుగ +దావ+హతి+కృత+ఉరు + భంగ + తాప + జ్వలితుం” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి వకారమునకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు “తాప” యని విఱుగునట్లును, భారతార్థమందు “భీమ+అశు+గదా+అవహతి + కృత + ఉరు భంగతా + అపత్ + జ్వలితుం” యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు “అవహతి” యని విఱుగుటచే దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు యతిస్థానముందును “భంగతా+అపత్” అని విఱుగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారము గావించెను.

చ. “విను పలుమాట లేల యలఁవేలుపుమూఁకలఁగన నేనియున్

వెనుకకు పింగఁ బాఱ కొకవీరుఁడు నైఁవఁగలాఁడె యల్కఁచూ

పివకులుఁ డించుకంత నమఁపేక్షితసంగరకేళియై నిగు

చ్చీనఁ బలుఘోరసాయకవిజృంభణ మయ్యల కోర్వ నెట్లగున్.” ఆ-౪ ప-౪99

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు “అల్కచూపు+ఇవకులుఁడు+అనియు, భారతార్థమందు ‘అల్క+చూపి+నకులుఁడు+అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి “చూ,పినకులు.”

డనునెడ నినకులుఁ డని విలుచునపుడు స్వరయతియు, 'చూపి+
నకులుఁ' డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁగావున వానికిఁ
దగినట్లు విశ్రమస్థానంబు 'సమ+పేక్షితసంగరకేళియై' యనుసమాస
మందలి సమపేక్షితశబ్దగతమైన "పే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా
స్వరవ్యంజన యతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను.
ఇట్టిచిత్తంబు లెన్ని యేనియు నీకవితాఢోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈ కవివర్ణ్యం డధికనియమముతోఁ గథాద్వయముఁ
గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూర్చునట్లు భాషా
జాతీయము లగు వాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సంద
ర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

లే. "పుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి

రంభు నీడుమహత్త్వ మే మని పొగడఁగ

వచ్చు నారాయణమహస్తవైభవ మిటు

లఫలముగఁ జేసి రిపులకొవ్వడఁచి తనుచు."

ఆ. ౪. ప-212.

ఇందు గామాయణార్థమున నింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన
బ్రహ్మస్త్రముచే నందలుమూర్ఖిల్లఁగా హనుమంతుడు సంజీవని
దెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని
యాహనుమంతుని బ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా
లోకమున సాధారణ మగువాడుకమెయి "నారాయణ" యను
సంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

లే. "అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ

రానియట్టిది కి రామరామ నీకు

మారు దుశ్చేష్టితంబు నివాతముగఁ

జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు."

ఆ. ౪. ప-104.

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుడు రాయబారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రమునకు దుర్యోధనుడుశ్చార్మిత్ర ముగ్ధుడై చెప్పునప్పుడు భేదాశ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుకమెయి “శ్రీరామరామ” యను సంబోధనవ్యయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారంబు గావించెడు.

రామాయణ భారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున నగరాల్లవాని మహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చటచ్చటఁగలిగి యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈ కవితోద్రుం డింతెనియమముతోఁ గథావ్యయముఁ గూర్చి గ్రంథమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగూర్చు శబ్దార్థాలంకారములంగూడనచ్చటచ్చటఁ బొందు పఱచియున్నాఁడు. ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్రమేగాక రెండు మూడొం బ్రసంగవశమునఁ గూడి నపుడు సంస్కృష్టిసంకరప్రకారంబులు నచ్చటచ్చట నూహ్యంబులై యుండెను. వీనికిం గొన్నియుదాహరణములు దిక్పర్యవసముగఁ జూపుచున్నాఁడను.

మ. “తలఁచు తొప్పుడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యజ్ఞేత్రయాత్రాసము

తక్కులికారింభదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఘాణిరింఘావిశృం

ఖిలసంఘాతధరావరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రస

ర్గళభేరిరవద్దశద్దగనరేఖాలేఖమంకాకృతిన్.”

ఆ.న. ప-9.

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా తావృత్తిఁ గావించుటంజేసి వృత్త్యనుప్రసాలంకారము.

రూడ. “పాలితే మధులక్ష్మీ సురపాన్సులకు బొన్నలకు

దెలివిపడి పుప్పుడుల తిన్నెలను తిన్నెలను
... .. పాలికల బాలికల."

ఆ-౨. ప-6.

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము.

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియెడఁ గవులకంతగ సాదర ముదయింపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార మిక్కఁజాలించి యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమిమామాంసలో శ్రీమద ప్పయదీక్షితులవారు "శబ్దచిత్రస్యప్రాయో నీరసత్వాన్నాత్యంత త దాప్రియంతే కవయో నవాతత్త్రవిచారణీయ మతి వోప లభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశమపహ్ యార్థచిత్రమిమాంసా ప్రసన్న విస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే" అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. "వెండియుఁ బరికొర్కి వొదల, రెండవసతి యనవరకుఁజేఱఁ దనరుచుకొ గండెనఁగెడు సుకరత్నము. బాండురమణి శుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్." -

ఆ-౩. ప-72

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపక సంకీర్ణమగుట విశేషము.

మ. "తలపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు.....

ఆ-౩ ప-9.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్య మందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్పేక్షలు రెండు గోచరించుటంజేసి వానికిఁ గ్రమమున సంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకరమును దీసికొని శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంస్కృప్తియు విపశ్చిద్వివేచనీయంబులై తోఁచెడు.

చ. “తురగభురాహతక్షితిజభూభిచయస్థగితాంబరంబుతో

నోరయుచుఁ దచ్చమూగజనముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె.వి.

క్రూరిపరయూఘమత్సరవిగాఢకంజేసి సమస్త మైనయి

ష్టరః దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యచుచుండఁ జూపరుల్.”

ఆ-౧ ప-10.

ఇందు సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితహేతుత్ప్రేక్ష-

సే. “చచ్చంపులేజిగురాకుజొంపము కెంపు మేలిచెందిరపుఁ గెంధూరి గాఁగ

గ్రచ్చిరట్టుగ జామకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందు పాళి గాఁగ

విచ్చినవరుచుంపువిరులతండము పెంపు, శోభితభూతిరింభోళి గాఁగ

విచ్చలం జైనతేనియవానజడిసాంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమవరౌగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ

ప్రమదపక్ష్యాలు వైసరఫణులు గాఁగఁ

బుడమి నెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుచుదను

చుడపులేకులపోతె నామని దనర్చె.”

ఆ-౨. ప-5.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్ష సహృదయహృదయంగమంబై తనర్చెడు. మఱియును నీపద్యమున సీసపాదములు నాలిగింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదాద్ధావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయు, బాదావసానంబున నన్నింటిలో నొక్కరీతిగాఁ “గాఁగ” నను పదమే కూర్చుటయు, దానికి ముందు వీర్ణముమీఁద “ళి” యను దానిని నిలుపుటయు నియతముఁ గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి వీనులవిందు గొల్పెడు.

సీ. “నానాటి కృష్ణాంగునవకంపులగళల పెంపునఁ జెన్నికొన్న బోదలనఁగ నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్ప లేజోరేఖ, పసఁ గోమలార్కబింబు లనఁగఁ గ్రొత్తకొత్తగఁ బొదల్కొమరునెమ్మేనులబలుపుట్టి గరికలభంబు లనఁగ నంతకంతకు మించువంతమగంటిమి యుడుటున సింగంపుఁగొదమ లనఁగ

లే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ

గ్రాలనృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి

మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము

ననయభరతశత్రుఘ్న భేలము పెరియ.”

ఆ-౨. ప-౩.

ఇం దుల్లేఖాలంకారము చమత్కారంబు గూర్చెడు.

మ. “ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వచున్నవిజయోదీర్ఘప్రతాపాద్భుతో
క్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెదొక నీకు నెం
తటివాడైన నెదిన్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రమ్మఱక లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూప యరాతిచేష్టలు భవద్యృఙ్గిభింగవర్యంతముల్.”

ఆ-౩. ప- 09.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గాఢాప్రసక్తిమాత్రమునం
గారోత్సత్పత్తిలక్షణంబుగా నొదవు చపలాతిశయోక్త్యలంకా
రము ప్రతిపాదించబడియె.

కా. “శ్రీతోఁ బుట్టి సుభామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భితారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాపేమనూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగాభత విరూపాక్షాహ్వయం బొకునీ
టీలిప్తుప్రభువేకటాద్రి పృథ్వీకోటికంబు లోకంబులన్.” ఆ-౧. ప-1.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచన ప్రతిపాదనలక్షణం బైన
పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపింపబడియె.

శ్రీమద్భగవద్గీత

శా. "శ్రీచన్ద్రాంశులు చెందు నందగొని వాసిం జేర్చుచుకొ భక్తిసా

మిచీన్యామలపెద్దవేంకటస్వహస్తి లన్ననక్కాతక

వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి ననోదంచక్కపాదృష్టిస

ధీదీనం జగత్పవ్త మేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. ఆ-౧. ప-2.

ఇందు రూపకాలంకారము విస్పష్టము.

మ. "యతి యోతేః దనయా ర్తిః జేష్ఠజిహవాదై యాత్మజాయాసమా

గక మైసప్పద మేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్న కాపించె నం

తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు బెట్లెనియుకొ

ధృతిమై నోర్వంగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్."

ఆ-౧. ప-34.

ఇందు రామాయణార్థమున ననుజ్ఞాలంకారము.

చ. "క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్విసయంబు ప్రతాపముకొ సురూ

పము సవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ

లము దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయంగ దాల్చి శోభిలుకొ

విమలక నామవీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుడై." ఆ-౧. ప-34.

ఇం దనోన్యన్యాలంకారము.

శీ. "కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁ గాననీయట్టి

లాఘవాస్పదనియాలయము లయము

సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని

ఘనకలుషాత్త జీవనము వనమ.

చితరులఋణముఁ దీర్చెడుసూనుఁ జెందని

దౌర్భాగ్యశీలగోత్రము త్రము

రహి నిహచరసుఖప్రదుః బుత్తు శత్రుని
 పరపుణ్యహీనుభవమ్మ వమ్మ
 లే. పలుచలుకు లేల నిఖలము, ఖలమునూవె
 యాత్మ జులు లేనివారి కోయతివరమణి
 తరమె యనవత్కువై వర్ణ్య మరయ నతని
 యఖలమును నిట్లు ముఖవర్ణ హానిఁ జెంద.”

ఆ-౧. ప-43.

ఇందు వినోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము, జీవనము, గోత్రము, భవము, నిఖిలమనుపదముల మొదటి యక్షరముఁ ద్యజించి “లయము, వనము, త్రము, వమ్మ, ఖల” మ్మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణ హాని యనుచో శ్లేషయుఁ జమత్కారముఁ గలిగించెడు.

మ. “జనవడ్డోటక సాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకు సిం
 భువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిఁ దివికిఁ దోడ్తో నించె దన్నాగముల్
 నవనిర్మన్నదనిర్మల రాఘమున శుండాశ్వికరోర్ధ్వప్రవ
 ర్ష విధిం దాననుజేసి సింధురము లన్నభ్యాతిఁ గాంచె గరుల్.”

ఆ-౧. ప-11.

ఇందు శ్లేషోత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారము.

క. “ఉడుటున నట్లరిగి యతం, డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలిల్
 పదలక పూతము సేయిల్, సదమలగతి పూసె పృథయే సత్సంగరముల్.”

ఆ-౨. ప-91.

ఇం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

మత్తకోకిల. 'భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజితా

త్తై తాదుణ్గైరికద్యుతిహేమకూటవిహారలీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్సరురంజనా

రాధికస్తరమోచితాత్మపురాతనాపకృతిస్తృతీ." ఆ-3. ప-1 & 4.

ఇందు బ్రథమఃపదమున ననుగుణాలంకారము.

ఇవ్వుహాకవి కావ్యగుణములు బెక్కులు పొసగునట్లు రచన గావించెను. అన్నియు నిరూపించినం గ్రంథవిస్తరమగు నని వానికీని రెండుమూడుదాహరణములమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించెను.

క. "అది సకలపదాచారం, బది పర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బొదవినకొలది నొకప్పుడు, హృదయము నీయందు జేర్చుచేసి మహేశా."

ఆ-3. ప-60

ఇందు స్లేషాఖ్యగుణము.

ఉ. "అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్ని చుల్కాగచరాఖిలర్తుసా

మంత మనంతకాలకసముజ్జనంజితకుంజకుంజరో

ద్వాంతనితాంతసాంద్ర మధుదానపిబ్బంభికబంధరస్వనా

త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై." ఆ-1. ప-4.

ఇం దౌదార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమా ర్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్చుపులేఁజిగురాకుజొంపముకెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాగ."

ఆ-2. ప-5.

అనుసావయవదూపకాను ప్రాజితవస్త్రాత్ప్రేక్షకు ముం దుదాహరింపఁ బడినపద్యమునందు సమత, యధవ్యక్తి, సమాధియు నూహ్యంబులు.

ఇవ్వహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్య వైభవము నిందు బొందుపఱచియున్నాడు.

మ. “జవవడ్డోఁక సాటికక్షితిరజస్సక్రాంతిచే...” ఆ-గ. ప-18.
అను శ్లేషోత్థాపిత సంబంధాతి శయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారమునకు లక్ష్యముగా ముం దుదాహరింపబడిన పద్యమందు దురగఖురోద్ధూతం బైనపరాగముచే సముద్రములును మందాకినిను నింకెననియు, నేనుగులమహారాజచేతను దొండముల తుంపురులచేతను మగుడ నవి నిండెననియుఁ గల్పించినయతిశయోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁ జాలినంతపరాగము రేఁడు దగినన్ని గుఱ్ఱములును వాని మరల నిండింపఁజాలినంతమదోదకమును దొండపు నీరునుం గురియఁ జాలినన్ని యేనుగులు నాపురమునఁ గల వనువస్తుధ్వని వ్యంగ్యమై విద్వాంసులకు మనోరంజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపబడిన—

కా. “శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో

భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ

ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వానం బాకుపీ

టితివృత్తభువేకటాద్రిహృదయాటికంబు లోకంబులన్.” పీ-గ. ప-1.

అనుపద్యమందు ‘శ్రీతోఁ బుట్టి’యనుటచే “రాఘవత్వే భవే త్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని” యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురా లగుసీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రముతో ననియు ‘సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు’ జంద్రుని ననఁగా జంద్ర వంశ రాజచరిత్ర ననియుఁ గల్పించి యట ‘శో, భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపా

హేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము' పంపాహేమకూటాశ్రయః జైన విరూపాక్షదేవునిచేత, ఖ్యాతకృతి సమర్పణ చేతః బ్రహ్మమైన బ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారత ద్వయాత్మకత పాదకగ్రంథ మనియు నన్వయించుచో మనా క్కావ్యాత్మసూచనము వ్యంగ్యమహిమచే నొనర్పబడియె నని రసికు లూహింపఁ దగును.

క. "చతుశైవ శ్రీరాముఁడు పా, పని నపనిజరూపవైభవశ్రీ సుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తమ రాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్."

ఆ-అ. ప-42.

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు సీతాదేవియొడ రాగము రతి యుదయించెనని చెప్పబడియె. అయ్యది ప్రసంగ సంగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు. కైశి క్యాది వృత్తులును ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలముగను రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁ గూర్పబడి సహృదయవేద్యంబు లై యుల్లసిల్లెడు.

క. "కొలఁది యడరానిపాండితి, గలపింగళిసూరనాద్యుకవనంబునకొ
శల మున్న జెల్ల నెఱుంగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్హు లందుఁ గవీంద్రుల్.

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతింజేసి యిందలి దోషముల మన్నించి గుణ మేదే నుండినం గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

శ్రీకాళహస్తి.
10-7-1910.

ఇట్లు,
సమస్తవిద్వద్విధేయుఁడు,
శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీ రస్తు
శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము నవ్యాఖ్యానము

పీఠిక

తోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ
జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపం
పాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాత బ్రహ్మము ప్రోచుఁ గావుత విరూ
పాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిష్ఠప్రభువేంకటాద్రిహృదయా
టీకంబు లోకంబులన్.

❖ వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము ❖

కా. శ్రీ లీలాజలజంబుఁ జేసొని దరస్సేరామ్యుఁ డై గోపికా
జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ వైజసాందర్యధు

రాఘలాకద్యుతిభారక మతుశనవ్యాశోచముల్ సేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. ఆమరయసూరయార్షరచితాచితరాఘవపాండవీయ కా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁ జేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురకంజితార్పటిక
సమమతి సంస్కృతాంధ్రీకృతసాధనలక్షణలక్షీకంబుగన్.

టీ. శ్రీతోక్ = లక్షితోడ, పుట్టి = జనించి, సుధామధుర్రవముతోక్ =
సుధా = అమృతమ నెడి, మధు = పూచే నెయొక్క, ర్రవముతోక్ = తడితోడ,
చెన్నొందు పుష్పంబు - చెన్నొందు = ప్రకాశించునట్టి. పుష్పంబు = పువ్వును,
శోభితారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాక్ = దిష్టఁగా, ముదుచు పంపా.
హేమకూటాశ్రయఘాత బ్రహ్మ-ముదుచు = జడలయందుఁ దాల్చుకొన్నట్టి.
పంపా = పంపానరస్తీరమందున్న, హేమకూట = హేమకూటపర్వతమ నెడు,
ఆశ్రయ = ఉనికియందు, ఘాత = పేర్కొనిన, బ్రహ్మము = కర్త-అనఁగా బాల.
చంద్రుని శిరమునందుఁదాల్చినదని భావము. విరూపాక్షోహ్వయంబు = విరూ.
పాక్షరామము గలది, ఆకువీటితిష్ఠప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటికంబు =
ఆకువీటి = ఆకువీడపక్షనమునకు టేదైన, తిష్ఠప్రభు = తిష్ఠరాజుగొమరుఁ
డయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లము.
నందు, ఆటికంబు = కర్తించునది - బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు, లోకంబులక్ =
జనతోటులను, ప్రోచుఁగావుతక్ = రక్షించుఁగాత.

తా. శ్రీచంద్రుండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామల పెద్దవేంకటనృపొస్తిలన్దనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ డైనను బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, చన్ద్రాండలు = స్తనముల నెడు పర్వతములను, రెండు = రెంటినీ, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసి = ఆధిక్యముచేత, పేర్పుచు = ప్రసిద్ధికెక్కుచు, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరు చేత - అనగా నిమ్మలొక భక్తిచే నుట. అమల = పనిత్రు డయిన, పెద్ద పేంకటన్య = పెదపేకటా ద్రి ప్రభువుయొక్క, ఉన్నీలల్ = వికాసముపొందు చున్న, మనః = డెదమ నెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రింసకు = గమనేచ్ఛకు-అనగా నుదకమును గోరి సంచించుట. కైవసం బయి = అధీనమై, నదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచల్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారస మనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సద్ధి = బస = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణమేఘము = కృష్ణుడగు కార్తెఱుగు - శ్లిష్టరూపకము. జగల్ = లోకముయొక్క, ప్రీతి = ఇష్టమును, కడు = మిక్కిలి, చేయుత = బనర్చుగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా

షాక్లప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజన్తంజామండీరగ

ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులకు మించువా

ల్లీకివ్యాసులఁ గొల్పెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 3

లోకత్రాణరతి - లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రాపునందుఁ గల, రతి = ఆకచేత - ఇది వాల్మీకివ్యాసులయం దన్వయము. తల్ = అట్టి, అదిమ = తొలుతటి చైన-ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁ గూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుటయందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సరస్వతీదేవిచేత, క్షప్త = తొడుగఁబడినవి యై, ప్రథమద్వితీయ = కుడియెడమ లయిన, పద = పాదములయందు, గుంజల్ = ఆవృత్తముగ మ్రోయుచున్న, మంజు = విన నింపైన, మండీర = అంబెలయొక్క, గర్భాకల్ప = రొదతో సమానము లయిన, అమల = స్వచ్ఛము లయిన, రామ = రామునియొక్కయు, భారత = భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనగా రామా

యజభారతములనుట. సర్గంబులక్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి,
వాల్మీకివ్యాసులక్ = వాల్మీకిముని వ్యాసమునులను, తదుభయః = రామాయణ
భారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థః = కూడిక యగుసర్గముయొక్క, సంసిద్ధిక్ =
సేఱవేరుటకొఱకు, పొలిచెదక్ = సేపించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశిష్టతయుం విరం

దైయనవద్యతం బరంగ నుద్భవచస్త్రితి భారతంబు రా
మాయణముక్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁ దలంచెదక్ జగ
ద్దేయుల నన్న పార్శ్వనినిఁ దిక్కుసుధీమఃశి నెఱ్ఱునత్కవిన్. 4

ఏయెడక్ = ఎఱ్ఱెడలను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృ
ద్ధియక్ = గురుత్వాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియక్ =
సౌష్ఠవమును, తిరంఽ = స్థిరమై, ఆనవద్యతక్ = నిదృష్టమగుటచేత, బరంగక్ =
ఒప్పునట్లుగా, ఆంధ్ర)వచః = తెలుగుపదములయొక్క, స్థితిక్ = ఉనికిచేత -
అనఁగాఁ దెనుగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణముక్ =
రామాయణమును, రచించిన = ఒనర్చిన, మహాత్ములక్ = పూజ్యులయిన, జగ
ద్దేయులక్ = లోకస్తుత్యు లయిన, నన్న పార్శ్వనిక్ = నన్నయభిప్రాయమున,
తిక్కుసుధీమఃశిక్ = తిక్కునకవిని, ఎఱ్ఱునత్కవిక్ = ఎఱ్ఱుఁడైన (ఈమువ్వురిని)
అత్తక్ = వృద్ధయమునందు, తలంచెదక్ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి

దైవతకవినుతీ యొనర్చి తప్పొప్పు మదిక్

భావించి దిద్దకుండను

దేవానాం స్త్రియుల మ్రొక్కితెలతుఁ గుకవులన్.

5

ఈవిధిక్ = ఈక్రమమున, అభీష్టసిద్ధిక్ = కోర్కె సేఱవేలుటకు, దైవతః =
దేవతలయొక్కయు, కవిః = కవీశ్వరులయొక్కయు, నుతిః = స్తోత్రమును, ఒనర్చి =

కావించి, తప్పు=దోషమును. ఒప్పు = గుణమును, మదికొ = తమహృదయము లందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండకొ = సరిపఱుపకుండునట్లు; దేవానాం ప్రియులకొ = మూర్ఖులకు, మ్రొక్కి=నమస్కరించి, కుకవులకొ = దుష్కవులకు, తెలతుకొ = నమస్కారము చేయుదును. “దేవానాం ప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే” అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటంజేసి తత్ప్రార్థనంబునుం గొంత నడపినవాడనై యెద్దియేనియు నొక్కభవ్యకావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచించుటకు నుదంచితకుతూహలుండ నై యుండుసమయంబున. 6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సికకవులు, ఒకనిమిత్తంబునకొ=ఒకకారణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటంజేసి = కొనియాడఁ దగినవా రగుటచేత, తల్ = ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేడికోలుకు, కొంత = కొంచెము, నడపిన వాడ నై=ప్రవర్తించుకొనినవాడ నై, ఎద్దియేనియొకొ = దేని నైన, ఒకభవ్య కావ్యంబు=ఒక మనోజ్ఞ మైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునకొ = వింత తెఱంగున, రచించుటకుకొ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై= సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునకొ = ఉన్నవేళ. ఈమీద నొకటిరెండు పద్యములు విడఁబడి యవి ప్రత్యంతరములయందుఁ గానఁబడమిచే నిటఁ జేర్చఁ బడిన పయ్యెఁ గాని దానఁ గథాసందర్భము తప్పినది కాదు.

సీ. ఏమహిమరుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స

త్కిర్తిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష

స్థిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
యేనృపోత్తముతల్లి మానితపరమసా

ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ

యేధీరుననుజన్తు లిద్ధదానతాత్ర

భద్రుండు చిన వేంకటాద్రినృపుడు

తే. ఘనులు వేంకటరాయవేంకటవరదులు

నన బ్రసిద్ధులు ముగు రట్టియాకువీటి

పునరాంతుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి

యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుండు.

7

విమలీశరు=విభూషణియొక్క, తాత = పితామహుండు, సతీకీర్తి = మంచీయశమనెడు, గంగా=ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకయొక్క, కృతి= ఒకర్పనకు, మహాద్రి=గట్టులజేడ డయిన, ఇమ్మభూవరుండు = ఇమ్మరాజో, వివిభు = విప్రభువుయొక్క, కండ్రి = జనకుండు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పారువ=మగంటుములచేత, స్థిర=లిరమైన, వృత్తి = వ్యాపారముగల, మీసాలలిమ్మకారి = మీసాలలిమ్మరాజో, విసృపోత్తము = విరాజశ్రేష్ఠునియొక్క, తల్లి = జనని, మానిత = మన్నింపబడిన, వరమ = శ్రేష్ఠము లయిన, సాధ్వీగుణముల = పాతివ్రత్యగుణములకు, ప్రాక = రాశియైన, లిమ్మమాంబ = లిమ్మాంబయో! విధీరు = విధృలిమంతునియొక్క, అనుజన్తులు=తమ్ములు, ఇద్ధ=ప్రకాశింపజేయుబడిన, దాన = త్యాగముచేతను, తాత్ర = క్షత్రభావము చేతను-అనగా బసీపాలనాను లకుట. భద్రుండు = మంగళకరు డయిన, చినవేంకటాద్రినృపుడు=చిన్నవేంకటాద్రిరాజును, ఘనులు=ఆధికులయిన, వేంకటరాయ=వేంకటరాయనృపుడును, వేంకటవరద=వేంకటవరదప్రభువును, అనగా=అనగా, ప్రసిద్ధులు = ఖ్యాతి కెక్కినవారు, ముగురు = ఈమువ్వురో, అట్టి=అటువంటి, ఆకువీటి=ఆకువీడను, పుర = పట్టణమునకు, వర = తేడ నెడు, ఆంతుండు = చిహ్నము గలవాడు, త్రిభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్ణ = నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాడు, అతుల = ఈడు లేని, తేజుండు = పరాక్రమము గలవాడు, పెదవేంకటాద్రివిభుండు = పెదవేంకటాద్రిరాజు

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం
బ్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ = తనయొక్క, ఆస్థానంబునకొ = కొలువుకూటమునందు, సంగీత =
గానము, సాహితీ = సాహిత్యము, అది = మొదలుగాఁగల, వివిధ = అనేకములయిన,
విద్యా = విద్యలయొక్క, ప్రసంగంబులకొ = ప్రస్తావనచేత, ప్రవర్తిల్లుచుకొ =
ఉన్నవాఁడగుచు.

నీ. శోభితాపస్తంబసూత్ర గౌతమగోత్ర
సుచరిత్రుఁ బింగళసూరసుకవి
పాత్రు నన్నపరతిభావనదాహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్రు
ననుజన్తు లై నట్టియమలనయెఱ్ఱనా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామవిశ్రుతుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సంధిలంగఁ బిల్వించి బహువస్త్ర
భూషణాదిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గౌరవ
మొనఁగ మధురఫణితి నిట్టు లనియె. 9

శోభిత = ప్రకాశించుజేయుబడిన - ప్రసిద్ధిచెందినదనుట. ఆపస్తంబ
సూత్రుఁ = ఆపస్తంబ మనుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రుఁ = గౌత
ములగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రుఁ = మంచివడత గలవాని, పింగళసూరసుకవిపా
త్రుఁ = పింగళసూరసుకవియొక్కమనుమఁడైనవాని, నన్నపరతిభావన = నన్నపరతి

భావనలకు, దౌహిత్ర్యం = హాతురికొడుకు తైనవాని, ఆమరధీమణికి = ఆమరస్తు
 కవికిని, అబ్బమకు = అబ్బమ్మకును, పుత్రు = తనయుఁ డయినవాని, అనుజన్ము
 లైనట్టి = తమ్ముడై, ఆమలనయెఱ్ఱనాద్యులు = ఆమలనయెఱ్ఱనకవులు, భక్తి = భక్తి
 చేత, సేవిక = సేవచేయుచుండఁగా, అలరువాని-మహిమఁ జెందువానిననుట.
 సత్కావ్య = మంచికావ్యములయొక్క - అనఁగా దోషరహితములై రసాది
 ప్రయోక్తము లయినవి యనుట. రచనా = కూర్పునందు, వికారదుం డగు
 వానికే = నేర్పరియైనవానిని, సూరనామ = సూరన యనుపేర, విశ్రుతునికే =
 ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్ను = నను-క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు.
 ప్రియము = ప్రీతి, సంధిలంగ = తనరఁగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు =
 అధికములయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొమ్ములు, ఆది = మొదలుగాఁ
 గలవానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబుకే = మిక్కిలి, సంతసం
 బొనర్చి = సంతోష పెట్టి, ఎంతయుకే = చాల, గారవ మెనఁగకే = ఘనత
 మీఱఁగా, మధురభణికి = ఇంపగు తెఱఁగున, ఇట్లులు = ఈమీఁదఁ జెప్పఁబో
 యెడిప్రకారమున, అనియెకే = పలికెను.

కా. రెండర్థములపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
 ముండుం దద్గతి గావ్య మెల్ల నగునే నోహా! యనం జేయదే
 పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బు బద్భతం బంధ్రు ద
 త్తుం దెవ్వఁ డిల రామభారతక్షణల్ జోడింప భాషాకృతిన్.

రెండర్థములపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియుకే =
 ఒండేయియు, నిర్మింపంగకే = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాకుండుకే = తరముగా
 కుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతికే = ఆరెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్య
 మెల్ల నగునేనికే = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్య
 మునుట సిద్ధార్థము. ఆదియ కర్త, ఓహా! యనంజేయదే = ఆశ్చర్యపడి మెచ్చు
 త్తునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందునుకే = రెండర్థములకావ్యము

జేయునట్టియానేర్పునందును, తెనుగుకబ్బంబు - ఆంధ్రీకావ్యము - అనగా నాంధ్రీకావ్యముచేత యనుట. అద్భుతం బాధు = అరు దందురు-పెద్ద లని కర్త. భాషాకృతి = వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగనుట. రామభారత కథ = రామాయణభారతములను, జోషిక = జంటగాఁ జేయుటకు-అనగా నారెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పటకు, ఇల = భూమియందు, దక్షుండు = సమర్థుండు, ఎవ్వఁడు = ఏకవి, కలఁ డని శేషము. కావున నీకంటె నెవఁడును లేఁ డని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుపెద్దలమాటయె కాని యందు నొం, డేమియు నేయెడ న్నిలుచు తెవ్వరుఁ గాన ర టుండ నిమ్ము నా, నామహిత ప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటక, నామదిఁ దద్వయాధ్యకృతి నైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్.

11

తొల్లి = మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి - రెండర్థములకావ్యము నని తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించె ననుట. అను = అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని = వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థములకావ్యము నొకవాని భీమన చేసినట్లు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందుకొ = ఆ కావ్యము నందు, ఒండు = ఒకటి, ఏమియుకొ = ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడకొ = ఎచ్చోటను, నిలుచుట = వర్తించుటను, ఎవ్వరును = ఏవారును, కానరు = ఎఱుంగరు. అటుండనిమ్ము = ఆవార్త యట్లుండనీ - ఇట, నిది యనాద రోక్తి. ఇక శేషనఁగా; నానా = పెక్కులయిన, మహిత = పూజ్యము లయిన. ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = జనర్పచేత, ఘన = అధిక మయిన, విశ్రుతి = ఖ్యాతి, నీకుకొ, కల్గుటకొ = లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తల్ = క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వయార్థ = రెండర్థములప్రబంధము యొక్క, కృతి = కూర్పునందుఁగల, నైపుణియుకొ = నేర్పును, కల దంచుకొ = నీకుఁ గలదని, నామదికొ = నాహృదయమునందు, ఎంచెదకొ = తలచెదను.

క. చాటు ప్రబంధరచనా

పాటవకలితుండవు శబ్దపరిచితియందుకో

మేటివి దీనిం దెనుగున

బాటించి రచింప నీవ ప్రాథుండ వరయన్.

చాటు ప్రబంధ = సంఖ్యాకాసుఖ్యాకాదిభేదప్రశస్తకృతులయొక్క,
రచనా = ఒనర్చునందు గల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుండవు =
సూచిస్తువాడవు, శబ్దపరిచితియందుకో = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహి
తియందును. మేటివి = సమర్థుడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి
చూడగా, దీనికో = ఈరెండర్థములకావ్యమును, తెనుగునకో = ఆంధ్రము
నందు, పాటించి = కైకొని, రచింపకో = ఒనర్చుటకు, నీవ = నీవే, ప్రాథుం
డవు = బాణువు.

చ. పక్షత యంత గల్చి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదికో ఫలా
పేక్ష ఘనంబు కామి నీని యి ట్టనఁ గొంకెద నీకు నోలలా
లేక్షణభక్తిశీల రచియించుట యిష్టమ కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభాన్తము రాఘవపాండవీయమున్.

పక్షత = కాశలము, ఇంత కల్చికో = ఇంతమాత్రము కలిగియుండు
టను, విశదంబుగకో = తెల్లముగ, గాంచియుకో = తెలిసియు, నీమదికో =
నీయట్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనవాసక్తి, ఘనంబు గామికో = గొప్ప
కాక పొవుటచేత, నీకుఁ గృతచెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్పయను
బుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యి ట్టనకో = ఈకృతి చేయువాను
టను, గొంకెదకో = జుంకెదను-అట్లు వలదుగాని, పీలలాటేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వర
భక్తినిరతుడయినవాడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషము. శ్రీవిరూపాక్షునకుకో =
విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగకో = మేర్పొనరింపబడినదిగా-శ్రీవిరూపాక్షుని

పేరననుట శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయముకొ = .
 రాఘవపాండవీయమనుగ్రంథమును, రచించుట=జనర్చుట, నీకుకొ=నీకును,
 ఇష్టము కాదె = అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్చు నిష్టము లేనివాడ
 వైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్చ గలవాడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని
 పేర నీద్యయార్థకృతి నొనర్చు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలా
 షంబులెఱుంగెఱింగించిన నేనునుం దదీయంబు లగునతి
 మాత్రగౌరవ సంభావనాదివిశేషంబులచేతం ప్రీతచేత
 స్కుండ నై యునికింజేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీ
 కారభంగీతరంగితం బగునంతరంగంబుతో నతని నభివీక్షించి.

అని = ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = విషయభక్తిసహితములు, అగు =
 అగునట్టి, మధురభాషణంబులకొ = తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబులెఱుంగు = .
 తనకోర్కీరీతిని, ఎఱింగించినకొ = తెలిపించినను, తదీయంబులు = అతనివి - అగు
 నట్టి, అతిమాత్రగౌరవ = ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభావనాది
 విశేషంబులచేతకొ = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై =
 సుకసించిన వృదయము గలవాడ నై, ఉనికింజేసి = ఉండుటచేత, శక్యా
 శక్యవిచారంబు = కాదగుఁ గాదగ దనుచింత లేక, అంగీకారభంగీ = ఒప్పి
 కోలువిధముచే, తరంగితం బగు = వెనువెంటనట్టి, అంతరంగంబుతోకొ =
 చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని = ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నా
 హా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దాపక
 శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావున గోవిదానుకం.

పాఘనబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృ
తిత్వమున్.

15

అంభోకపేంద్రుల కయినకొ = అంభోకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవ
చాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాకొ = ఒప్పదముగా,
ఒక కావ్యసృష్టికొ = ఒక ప్రబంధసర్పాణముచేత, ఆహా = ఔరా! ఆశ్చర్య
చారకము, ఘటియింపఁగాకొ = కూర్చుటను, వశమె = శక్యమా, రాఘవ
భారతార్థములు చెందు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ
గూడునా యరుట. అట్లైనను, తాపక = నీదగు, శ్లాఘనపూర్వక = పొగడుకోలు
ముచ్చుగాఁ గల, ఉక్తి = మాట, అవిలంఘ్యము = దాటఁ దగనిది, కావునకొ =
ఆకారణముచేత, కోవిద = విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా = కరుణచేత, ఘన =
ఆతిశయముం బొందిన, బుద్ధికొ = మతిచేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయము
చలన నాబుద్ధికి నిట్టి మహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జూడ్కి కలిగెంగాని
మఱియొకటి గా దరుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృతికొ =
ప్రబంధరచనయందు, మత్కృతిత్వముకొ = నాకొకలమును, చూపెదకొ =
కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు నతనిచేత సనేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృత
సప్తదుండ నై.

16

అని = ఇట్లని, మఱియును, అతనిచేతకొ = అపేదవేంకటాద్రి ప్రభువు
చేత, అనేకవిధ = నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసమ్మాన
ములచేత, సంభృత = వహించబడిన, సప్తదుండనై = సంతోషము గలవాడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష

యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట

నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న
 ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
 గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొక్కతఱి
 నర్థాన్వయము వేతె యగుచు నునికి
 శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్క
 తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు

తే. మూడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
 నాకుఁ దోచినగతిఁ బెక్కుపోక లమర
 రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
 జూచునుమతుల కేర్పడ నాచరింతు.

17

ఒక్కొక్కచోట = ఒక్కొక్కయెడ, అంధభాషాసంస్కృతాభిభాషా
 శ్లేష = అంధభాషాసంస్కృతములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోట = ఉచిత =
 తగిన, శబ్దశ్లేష = శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోట = అర్థశ్లేష = అర్థముల
 కూడికయు, ఒక్కొక్కతఱి = ఒక్కొక్కవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానా
 ప్రధానములయిన, వృత్తి = ప్రవృత్తులుగల, శ్లేష = కూడికయొక్క, ఘటన =
 కూర్పును, ఒక్కొక్కతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేతె యగుచు =
 భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొక్కతఱిని, శబ్దాన్వయ = శబ్దముల
 చేర్పుటయొక్క, విభేదసంగతి = వేరుపాటును, ఒక్కొక్కతఱిని, ఇది =
 ఈ క్రిందటఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూడు = రెండు గాని మూడు
 గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగ = ఒప్పునట్లుగా
 ననుట. నాకు, తోచినగతి = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు =
 పలుమార్గములు, అమర = ఏర్పడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారత
 రామాయణములను, పర్యాయదృష్టి = పర్యాయక్రమమున, చూచునుమతు

లక్షణ్ = మణిండునట్టి ధీమంతులకు, విర్వడక్ = రామభారతకథలు వేఱు.
వేఱు సేప్పడునట్లు, ఆచరింతుక్ = రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితఱి వే

టొకకథపై చృష్టి యిడిన నొకయర్థము దోఁ .

పక పోవుఁ గాన నేకా

ర్థకావ్య మెట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటొకటిన్.

18

ఒకకథ = ఒక్కకథకు, వినియెడికటిక్ = ఆకర్షించునట్టివేళ, వేటొక
కథపైక్ = మఱియొకకథమీద, చృష్టి యిడినక్ = చూడ్కి యుంచిన
యెడల - తలఁపుంచిన ననుట. ఒకయర్థముక్ = ఒకయర్థ మేనియు, తోఁచక
పోవుఁ గానక్ = స్ఫురింపక పోవుచు గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థము
గలగ్రంథము, ఎట్లు = ఏప్రకారమో, అట్లు = ఆప్రకారమే, ఒకటొకటిక్ =
ఒక్కొక్క యర్థమునూ, వినఁగఁ దగుక్ = ఆకర్షింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారముగా మిందుఁ బాయు ననియు

శ్రీవిరూపాక్ష సేవావిశేష మనియు

సుజను లిందు గుణాంశంబు చూతు రనియుఁ

జలిపితి నసాధ్యకృతి కీట్లు సాహసంబు.

19

ప్రభువు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సమ్మాన
మనెడు, ఋణము = అప్పు, ఇందుక్ = ఈ కావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు
ననియెక్ = తీరు ననుచును. శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క,
సేవా = భజనవలన వైన, విశేషము = శ్రైష్ఠ్యమును కలుగు నని శేషము.
అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందుక్ = ఈ కావ్యమునందు, గుణాంశంబు =
మే లగునట్లునే, చూతు రనియెక్ = కాంతు రనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్చు
దగని, కృతికిక్ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు =

తెగువను, చలిపిలి = చేసితిని, “సలుపు” అను నీక్రియాపద మిరాఁకువపాండ
వీయ ప్రాచీనలిఖితప్రతులయందు తటఁ జూచిగా వ్రాయఁబడి యున్నది గాని
తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ
గనుపడుచున్నది.

వ. ఆని యిట్లు కృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధ
నారంభంబునకుఁ జేరకుండైన సకలాంతర్యామి హేమకూటా
ధ్యక్షుండు శ్రీవిరూపాక్షుండ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయ
గమనంబులకుం దాన కలం డతనిసంకల్పసుసారంబున నెట్లు
గావలయు న ట్లగుం గాక నాకు భారంబేమి యనుతలంపున
నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీనికిఁ బ్రత్యక్షనియామకుం డైన
పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభువంశ క్రమం బభివర్ణించెద. 20

ఆని యిట్లు, కృత = చేయఁబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచు = పూనిక
గలవాడనై, నేతత్ప్రబంధ = ఈకావ్యమయొక్క, నిబంధనారంభంబునకు =
నిర్మాణప్రారంభమునకు, ప్రేరకుం డైన = పురోల్పవాఁడగునట్టి, సకలాంత
ర్యామి = సర్వజనహృదయాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు = హేమ
కూటాచలేంద్రుఁడగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱుపు లేకుండు
నట్లు, పరిసమాప్తి = మగియుటకును, ప్రచయగమనంబులకు = వ్యాప్తి
నొందుటకును, తాన = తానే శ్రీవిరూపాక్షుండే యనుట. కలండు = ఉన్నాడు.
అతని = ఆవిరూపాక్షస్వామియొక్క, సుకల్పసు సారంబునకు = ఇచ్చవెంబడిని,
ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = అరీతి, అగుంగాక =
ఁజొగిత. నాకు, భారంబు = బరువు. ఏమి యనుతలంపునకు = ఏమి యన్న
దనుభావముచే, నిశ్చింతుండ నై = చగపులేనివాడ నై, కడంగి = యత్ను
వడి, దీనికి = ఈప్రబంధనిర్మాణమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి,
నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుండు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభు =
తాఁకువ—

పెదచేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు = పరుసను. ఆభిషక్తిచెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

కా. శ్రీశోభాఘము డివ్యభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పదుబా
హాళాఖాఫలమైనవంశమున మూర్తామోదమున్ బోలె స
ర్వాకాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
త్రిశోత్తంసితభవ్యశాసనకళాహేతుప్రతాపాధ్యుఁడై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేత, ఘనుఁడు = అధికుఁ డయిన, ఇవ్వు
భూవరుఁడు=ఇవ్వురాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పదు =
కల్పవృక్షముయొక్క, బాహా = భుజ మనెడు, కాఖా = కొవ్వుయందుఁ గల,
ఫలముయినవంశమున = పండై నకులమునందు-ఆనఁగా క్షత్రియకులమునందనుట.
ధరిత్రీశ = రాజులచేత, ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడినదై,
భవ్య = ఓషిదము నైన-యుక్తమైనదనుట. శాసనకళా=శిక్షావిధికి, హేతు =
కారణమైన, ప్రతాప = పరాక్రమముచేత, ఆధ్యుఁడై = సంపన్నఁడయి-అతని
పరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించుచుండిరి.
(ఆనఁగా రాజులందఱుకనిసి లోఁబడిరిని భావము) మూర్తామోదమున్
బోలెన్ = మూర్తిమంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాకా=ఎల్ల దిక్కుల
యందు, పూరిత = నిండింపఁబడిన, కీర్తి = యశ మనెడు, వాసనలతోన్ =
గంధములతోడ, అవిర్భవించెన్ = జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁ డగుచు

సకల సంగ్రామకేళినిశ్చంకుఁ డగుచు

ననిశపూజితేశేషపర్యంకుఁ డగుచు

నతఁడు సొంపొందు యువతిమీనాంకుఁ డగుచు.

22

ఆకువీటిపురీశాసన=ఆకువీటిపురప్రభువనెడు, అంకుఁ డగుచున్ = పేరు
గలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధకీడలయందు, నిశ్చంకుఁ

డగుచున్ = జంతులేనివాఁ డగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁ బడిన, శేషవర్మంకుఁడగుచున్ = ఆనంతఁడు శయ్యగాఁగలవిష్ణుమూర్తిగలవాఁ డగుచు, యువతిమీనాంకుడగుచున్ = మానసిమన్తఁడుడగుచుచు, ఆతఁడు = ఆయిష్టభూపతి, సాంపాండున్ = యింపొందెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివి

ధుం డాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహీ

మండలపతిఁ గదనబలో

ద్దండుని లక్ష్మ్యాంబ యనెడుతనసతియందున్.

23

కౌండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁ డయిన, ఆతఁడు = ఆయిష్టభూపతి, లక్ష్మ్యాంబ యనెను, తన సతియందున్ = తన భార్యయందు, కదనబలోద్దండునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమిచేత భయం కరుఁడైనవాని, భావమహీమండలపతిఁ = భావరాజును, వరసుతున్ = శ్రేష్ఠుఁ డైనపుత్రునిగా, కాంచెన్ = కనెను.

ప్రగఁ. ఆలక్ష్మ్యాంబాకుమారుం డమలయశుండు భా

వావనీశుండు సాధ్వీం

బోలాంబన్ బెండ్లి యై యొప్పగఁ గనియె సుతున్

భూపరీరంభలీలా

శీలసూలంభవిష్ణుస్థిభుజబలల

క్షీవిశేషప్రయుక్తో

ద్వేలాశాదంతిశుం డావిలసనలఘిమా

వేశు నివృక్షితీశున్.

24

ఆలక్ష్మ్యాంబాకుమారుండు = ఆలక్ష్మ్యపుత్రుఁడయిన, ఆమలయశుండు = విర్బలశీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్వీన్ = పతివ్రత

దైన, పోలాంబకో = పోలమును, పెండ్లియై = నివాహమయి, ఒప్పుగకో = తగనట్లుగా, భూ = భూదేవియొక్క, పరిరంభః = కాలిలింతయందుగల-భూమి వహనమునట, లీలా = వేడుకయే, శీల = స్వభావముగాగల, స్థూలంభవిష్ణు = తోరముగాగల - వృద్ధిబొందుచున్నదనుట. స్థిర = నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపబడిన - కలుగజేయబడిన దనుట. ఉద్వేలాశా = దిగంతముల యందున్న, దంతి = దంతావళములయొక్క, శుండా = తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముకొఱకైన, లఘుమావేశుకో = లఘుత్వప్రవేశముగల వాని, ఇమ్మశీలీశుకో = ఇమ్మభూపతిని, సుతుకో = పుత్రునిగా, కనియెకో = కాంచెను-క. రాజమహేంద్రవరాధిపు

రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజతుఁడై

యాజిఘనుండుఁడయిమ్మును

హీజాని ప్రసిద్ధిఁ గాంచె నెంతయు మహిమన్.

25-

రాజమహేంద్రవరమనెడు, ఆధిపురీ = పట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, జైత్ర = జయశీలమైన, విచిత్రములకో = వింతవసులచేత, పరిభ్రాజతుఁడై = ప్రకాశింపఁ జేయబడినవాడై, ఆజిఘనుండు = రణశూరుడయిన. ఆయిమ్ముమహిజాని = ఆయిమ్ము రాజు, ఎంతయు మహిమకో = మిక్కిలి ప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిఁగాంచెకో = ప్రఖ్యాతిఁ జెంచెను.

తే. ఆమహిలోకవిభుని యర్థాంగలక్ష్మీ

యయినకలపమ్మ యనసూయ యగుట నార్య

యగుట సుప్రసిద్ధమ వేతె యడుగ నేల

వినుతి కెక్కుపాతప్రత్యవిలసనంబు.

26

ఆమహిలోకవిభుని = ఆయిమ్మభూపరునియొక్క, ఆర్థాంగలక్ష్మీ = అర్ధ శరీరలక్ష్మీ, ఐన = ఆయినట్టి - అనగా భార్యయైన, కనపమ్మ = కనవాంబ,

అనసూయ=అనసూనూ దేవియు-అనూయలేనిదియు, అగుటకొ=అవుటచేతను,
ఆర్య=పార్వతీదేవియు - కులీనయు, అగుటకొ = అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధుడు =
తేటతెల్లమె, విరుతికెక్కు = ప్రఖ్యాతినొందిన, పాతివ్రత్యవిలసనంబు =
పతివ్రతామహిమను, వేతె = ప్రత్యేకముగా, అడుగ నేల=విచారింపనేమిటికి.

క. ఆయుష్షుడిధాత్రితల

నాయకునకుఁ గనవమకును నందను లధిక

శ్రీయుతు లిద్దలు సుజనవి

ధేయులు బొమ్మప్రభుండు తిమ్మవిభుండున్.

27

ఆయుష్షుడిధాత్రితలనాయకునకుఁ = ఆయుష్షుభూపతికిని, కనవమకును=
కనవాంబకును, అధిక శ్రీయుతులు = భువలక్ష్మీనందనీతులు, సుజనవిధేయులు=
సజ్జనులకడఁగిన వారు, బొమ్మప్రభుండు = బొమ్మరాజును, తిమ్మవిభుండున్ =
తిమ్మరాజుననఁగా, ఇద్దఱు = ఇరువురైన, నందనులు=నతులు-కలరని శేషము.

వ. వారిలోన.

28

వారిలోనకొ = ఆయిరువురిలోవల.

ఉ. పాపనమూర్తియై విజయభైరవసన్నిహితుడగుట దైవభా

గావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ

శ్రీవిభవాభిరాముఁ డయి జృంభితగానవిహారుఁ డై ధరి

త్రీవలయంబునకొ వెలసెఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁ డై. 29

పాపనమూర్తియై = నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యమతుండై యగుట,
విజయభైరవసన్నిహితుడగుటఁడై=విజయభైరవుఁ డను మేటివిరుదుగలవాఁడై, దశ=
పదియై, ఆకా = దిక్కులనెదు, వనితా = కాంతలయొక్క, లలాటతట =
అలికప్రదేశముల యందుగల, చందనచిత్రకభావ = గంధపువ్వుగలగుటను,
భాకొ = పొందిన, యశశ్రీవిభవ = కీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁ డయి =

ఓప్పినవాడై - అనగా శుభ్రకీర్తి యెల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము. జృంభితదానవిహారం దై = ప్రశస్తత్యాగపరుడయి, ధర్మశీలుడై = పుణ్య స్వభావుడయి, తిష్ఠనృపాలుడు = తిష్ఠరాజు, ధర్మత్రీవలయంబునకొ = భూతలమునందు, వెలసెకొ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁ దనరెడు

నభివగగుణములఁ బ్రసిక్త యగుతిష్ఠాంబక

విభవమునఁ బెండ్లి యాడెను

ద్రిభువనవిభుఁ డాకుపీతీతిష్ఠవిభుఁ డొగిన్.

30

త్రిభువనముఁజొకములయందు వ్యాపించిన, విభుఁడు = ప్రతాపముగల, ఆకుపీతీ = ఆకుపీడను పట్టణమునకురాజైన, తిష్ఠవిభుఁడు = తిష్ఠరాజు, ఒగిన్ = క్రమమున - పయఃప్రాప్తియం దనుట, ఉభయకుల = పుట్టిన మెట్టినయింటివారి వంగడములయొక్క, సిద్ధి = నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభివగగుణములకొ = శ్రుతతై ననద్గుణములచేతను, ప్రసిద్ధయగు = ప్రసిద్ధురాలైన-పాతి ప్రత్యాదినద్గుణమహిమచే నుభయకులార్ధారకురాలయినదనుట, తిష్ఠాంబక = తిష్ఠవస్తు, విభవమునకొ = వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిష్ఠనరపాలుడు పుత్రులఁ గాంచె విక్రమో

ద్భటుఁ పెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం బినవేంకటకొ మరు

ద్విటపిసమానదానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజు వెం

కటవరదుకొ బుధప్రణతి గాంచిన తిష్ఠమయందుఁ బెంపుగన్.

పటుబలశాలి = గట్టిబల్లి గల, తిష్ఠనరపాలుడు = తిష్ఠభూపతి, బుధప్రణతిగాంచిన = పెద్దలస్తోత్రమును జొందిన, తిష్ఠమయందుకొ = తిష్ఠాంబయందు, పెంపుగన్ = వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటుకొ = పరాక్రమోద్బంధుడైన, పెదవేంకటాద్రికొ = పెదవేంకటాద్రియనునాతని, ప్రతిపక్షహరుకొ = శత్రు

సంహారకుడయిన, పినవేంకటాద్రి = చిన్న వేంకటాద్రియను నాతని, మరుద్విట
 పినమాన=కల్పవృక్షముతో నీడయిన, దాన=ఈవిచేత, ఘను=గొప్పవాడైన
 అనగా: బ్రసిద్ధి నొందిన, వేంకటరాయని=వేంకట్రాయుడను నాతని, భవ్య
 లేజు= ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదు= వేంకటవరదుడనునాతనిని,
 ఈ నలుపురిని, పుత్రుల= సుతులను, కాంచె= కనెను.

వ. అందు.

32

తే. ఆమరవరభూమిభృన్తస్తకములఁ గ్రిందు
 పటచునిజపాదకటకసత్ప్రేక్షిచేత
 విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
 వేంకటాద్రియ యనఁ బినవేంకటాద్రి.

33

ఆమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైనమేరువర్వతముయొక్క, మస్తక
 ముల= శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = తగ్గజేయుచున్న, నిజ = తనయొక్క,
 పాదకటక = నితంబప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రేక్షిచేత = ఔన్నత్యముచేత
 ననుట-మేరువర్వతమునకంటె మించినదని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. ఆమర=
 ఒప్పుగా, వరభూమిభృత్ = రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకముల= తలలను,
 క్రిందుపఱచు = క్రిందుగా జేయుచున్న-పంచిని-జేయుచున్నవనుట, నిజ=
 తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురములచేతనైన,
 సత్ప్రేక్షిచేత = మ్రోతచేత ననుట - చినవేంకటాద్రి యొక్కడుకడిమిచే
 బిరుదుగా బాదముల దాల్చినయందియలఁజూచి శత్రురాజులు మాతాడక
 తలలు పంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల = నిర్మలమైన, ధృతి =
 ధైర్యముచేతను, కేశవ = వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణము = ఉనికి యగుట
 చేతను-చినవేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించుచుండుటవలన,
 వేంకటేశ్వరస్వామియఁ జినవేంకటాద్రి హృదయమందే వాసముచేయుచుండె

నని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనన్ = వేంకటాచలమే
యనునట్లుగా, పినివేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రిరాజు, వెలయున్ = ఒప్పును.
చ. శ్రమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినియంబు ప్రతాపమున్
సురూపము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదాన
శీలముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతజేయఁగఁ దాల్చి
శోభిల్లున్, విమలత నాకుపీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసి
ద్దుఁడై.

34

అకుపీటిపుర=అకుపీటిపట్టణమున కధిపతి యయిన, వేంకటరాయఁడు =
వేంకటరాయఁడగురాజు, శ్రమయున్=నయిరణు, అమోఘు = మొక్కువోని,
విక్రమము = బీరమును, సద్వినియంబు = మంచిని మ్రతను, ప్రతాపమును =
వేడిమిని, సురూపమును = చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కురుఁ
దనము లేమిని, ప్రాభవశక్తియున్=దొరతనపుతీవిని, నిత్య = ఎడతెగని, దాన
శీలము = ఈనడకను, తగన్=తగునట్లు, ఒక్కటి=ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్ =
మఱియొకగుణమునకు, అలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్ = ఒనర్చు
నట్లుగా - ఒకటిచే నొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట, తాల్చి = ధరించి - ఆనఁగా
సిగుణములకలవాడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై = ఐటిసద్గుణములు కలవాడు కనుకనే
మిక్కిలి ఖ్యాతిచొర నాడని సుబంధము. విమలతన్ = నిమ్మల్పవత్సముచే -
పాచకృత్యములుచేయనివాఁ డనుట, శోభిల్లున్ = ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని

రంకుశవితరణనిరూఢప్రజను రణని

శృంగితప్రాభవమున నక

లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్మలనుహిమన్.

35

వేంకటవరదుఁడు=వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ=అడ్డపాటులేని. వితరణ=
త్యాగములందు, నిరూఢ = తీర్పుగల, ప్రజను = బుద్ధిచేతను, రణ = కయ్యము

చేత, నిశ్చంకిత = జంతులేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, ప్రాభవమునఁ = ఏలుబడిచేతను-
అనఁగాఁ జక్కఁగా యధముచేయువాఁ డనుట. అకలంకిత = కలకలేనిదిగాఁ
జేయఁబడిన, కీర్తిప్రతాపలక్షణలఁబొగడువేడుములసిరులయొక్క, మహిమఁ =
ఎక్కువచేతను, వెలయుఁ = ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱ
శ్రీవిరూపాక్ష భక్తి విశేష విమల
హృదయుఁ డగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య
సరసగోష్ఠీనినోదైకనిరతుఁ డగుచు.

36

ఇట్టి = ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, ఆన్వయ = వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి =
గరగరిక, ఇంపుమీఱఁ = ముద్దుచెలఁగఁగా, ఇది (సతిన వ్రమి) శ్రీవిరూపాక్ష
స్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష = భక్త్యతిశయముచేత, విమల = కనటువాసిన,
హృదయుఁడగుచుఁ = ఉల్లముగలవాఁ డగుచును, సంగీత = పాటచేతను,
సాహిత్య = చదువుచేతను, నిత్య = నిశ్చలమగు, సరస = తెలివదులతోడనగు, గోష్ఠీ =
కూటువయందైన, నినోదైక = వేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచుఁ = ఇచ్చకల
వాఁడగుచును, కర్పకీయలు వైషద్యమున.

క. పడిగలతనాన నీవిని

విడిముడిపసఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ

గడు నెన్న నేర్చు గలమే

ల్న డకలఁ బెదవేంకటాద్రినరవరుఁ డొప్పున్.

37

పడిగలతనానఁ = శౌర్యముచేతను, ఈవిని = త్యాగముచేతను, విడిముడి
పసఁ = ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునఁ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయ
నగరిలోఁ = విజయనగరములో, కడుఁ = మిక్కిలి, ఎన్నఁ = గణించుటకును,
ఏర్పఁ = ఇది యని యేర్పరించుటకును, కల = కలిగినట్టి-తగిన వనుట. మేల్నడ
కలఁ = మేటివ ర్తనలచేత, పెదవేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పుఁ = ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటిపెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం, గడు
దెలుపైనకీర్తియు జగంబుల నన్నిటి మించి ముంచినక
జడధిశయుండు సంతసిలు నాదువిరాజ్ఞయమూర్తి కబ్బె ని
ప్పుడు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మ
లోన్.

38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణ ప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్ద
వేంకటాద్రి రాజుయొక్క, సత్ప్రతాపము = ఉజ్జ్వలమైనవరాక్రమమును,
గడు = మిక్కిలి, తెలుపైనట్టి, కీర్తియు = యశము - ఈరెండు
కర్తలు. జగంబులనన్నిటికీ = లోకములనెల్లను, మించి = ఆత్మకృమించి,
ముంచినక = మునుగఁజేసినను - కీర్తి ప్రతాపప్రవాహము జలప్రయమువలె
లోకముల నెల్ల ముంచే ననుట. జడధిశయుండు = సముద్రకాయయైన
నారాయణుండు, ఇప్పుడు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాజ్ఞయ =
విరాడ్రూప మైన, మూర్తి = దేహమనకు - ప్రళయము, హరివిరాజ్ఞార్తియయి
సముద్రములోఁ బవళించుటకాస్త సిద్ధము. నవ = క్రొత్తయైన, కుంకుమంబు =
కుంకుమపువ్వుఁగలయు, తెలి = తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పముల చేసినను,
పూజయు = ఆర్చనయు, అబ్బెనంచుకొ = కలిగెననుచు, అత్తలోక =
వృద్ధయమున, సంతసిల్లుకొ = ఆనందించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీపెదవేంకటు జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహి యెన్న దనేకలసద్గుణాప్తిచే
గై కొని శేషభోగములకల్పి దలంప దశేషభోగలి
లాకలనంబుచేతఁ గరులక గిరులక మఱి చెప్పనేటికిన్.

39

మహి = భూమిదేవి, ఆకువీటివిభు = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుడైన,
శ్రీపెదవేంకటు = పెదవేంకటాద్రి రాజును, చేకొని = వరియించి, చెంది =

కూడి-పాలింపబడినదై యనుట. ఆత్మలోక = హృదయమునందు, అనేకల =
 ఏకలముగానివానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేత = సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల =
 వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు = సుగుణము, ఎన్నడు = గణింపడు-రసికశిఖా.
 మణియయిన పెదవేంకటాద్రినిగూడి యాతనిగుణముల మరిగినది గనుక
 మృగముయొక్క గుణములను మెచ్చనిదాయెనుట. అనేక = పెక్కులయిన,
 లసత్ = ప్రకాశింపుచున్న, గుణ = గుణములుగల వస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేత =
 ప్రాప్తిచేత, ఏక = ఒకటైన - లసద్గుణంబును ఎన్నడని యర్థాంతరము. విశేష
 భోగ = శేషభోగములకానివానియొక్క, లీలాకలనంబుచేత = విలాసాను
 భవముచే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పడగల
 యొక్క, కల్పి = విలాససంపదను, తలంపడు = ఎన్నడు - పెదవేంకటాద్రి
 లీలలను గన్నది కాన సర్వక్రీడను మెచ్చనిదయ్యెనుట. అశేష = సమస్తము
 లైన, భోగ = సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబుచేత = విలాసక్రియ
 చేత, శేష = కొద్దియయిన - భోగములకల్పిని తలంపదని యర్థాంతరము. మణి =
 ఇంక, కరులక = అష్టదిగ్గజములను, గిరులక = సప్తకులపర్వతములను, చెప్ప
 నేటికిక = వాకొననేల, కేవలభగవదంశసంభూతము లైనవరాహాది శేషులే
 యిటు లైనచో నితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి

లిష్టురాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణకీర్తి

పరుఁడు పెదవేంకటాద్రి భూవరుఁడు నేయు

నేవ లింపుగఁ గైకొని దైవమునకు.

40

ఈకరణిక = ఈవిధమున, ధాత్రిక = భూమియందు, వెలసిన =
 ఒప్పిన, ఆకువీటి = ఆకువీటిపురాధ్యక్షుడైన, లిష్టురాహుత్త = లిష్టురాజాగ్రణి.
 యొక్క, తనయుఁడు = కుమారుడైన, ఉత్తీర్ణ = లోకము నతిక్రమించిన,
 కీర్తి = యశమునందు, పరుఁడు = సత్తుడైన, పెదవేంకటాద్రి భూవరుఁడు =

పెడపేకటా ద్విరాజు, చేయు=జనర్పునట్టి, సేవలు=పందనములు, ఇంపుగఁ =
ఇష్టముగ, కైకొని = గ్రహించి, దైవమునకుఁ = నాయుద్ధదేవతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని

రాకృతచత్రజనజనుర్జరామృత్యునకుఁ

ద్రైకాల్యునకుఁ బా

శోకృతగిరిరాడవతునకు నిత్యునకున్.

41

లోక=జనులచేత, విక=ముఖ్యముగ, స్తుత్యునకుఁ = స్తోత్రము చేయఁ
దగినవానికి, నిరాకృత = పోగొట్టుబడిన-ఇది జయరాదిశబ్దమునకు విశేషణము.
చత్రజన = అభివాదకులయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకుఁ = పుట్టువుముదిమి
చావులగలవానికి, ద్రైకాల్య = భూభధవివ్యవర్తమాన కాలములమూలము,
నత్యునకుఁ = నిత్యుడయినవానికి, పాశోకృత = పెండ్లాడుబడిన, గిరిరాడ
వతునకుఁ = పార్వతిగలవానికి.

క. అథ్యాత్మతత్త్వవిద్యా

సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా

రాధ్యునకుఁ గాలవిగనవ

ోధ్యున కధ్యుపితత్త్వగుచిమధ్యునకున్.

42

అథ్యాత్మతత్త్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకుఁ = సాధింపఁ
దగినవానికి - తెలియదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే శెట్టివారిచేతను సాధింపఁ
దగినవాఁడుగాఁడని భావము, సమస్త = ఎల్లరకు, యోగిజన = తపోపంతుల
యొక్క, హృత్కమల = మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకుఁ = పూజింపఁ
దగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్ = దిక్కులచేతను; అనవరోధ్యు
నకుఁ = అడ్డగింపబడదగినవానికి, అధ్యుపిత = ఉనికచేయబడిన, తిగ్గురుచి=
వేడివెలుగుయొక్క, మధ్యునకుఁ = నడుముగలవానికి - త్రిమూర్తులును
మా ర్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్సగ

దంకారున కచలితామృతప్రియముఖు

త్యంకారభక్తియుక్త్యక

లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్.

43.

శంకా = భయమనెడు, రుజా = నొప్పియొక్క, అపహృతి = పోగొట్టుటయందు, అగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి-ఆశ్రితులకు జననాదుల వలనఁగలుగు భయమును బాపువాడనిభావము, అచలిత = చలించఁబడని - అనఁగా నెడవాయని ముఖశబ్దమునకు విశేషణము, అమృత = సుధవలె, ప్రియ = ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, (ఇటలక్షణ), సత్యంకార = నిజమైన - అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి = భక్తియొక్కయు, యుక్తి = కూడికచే, అకలంక = కాలుష్యములేకుండునట్లుగా, ఆరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, సుతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడపుగాఁగల వానికి - కేవలభక్తితోడ సుజనులుచేయు స్తోత్రమునకు సంకసించువాడని భావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి

తార్థకృతత్రిపురదైత్యహాతికొ వేదాం

తార్థావనలీలాచరి

తార్థిక్రతబహుమహర్షిహర్షితమతికిన్.

44

ప్రార్థన = వేడుకోలునందు, పర = సత్తులైన - అనఁగా బ్రార్థించు చున్న, సురసార్థ = వేల్పుగుమికి, హిత = మేలైన, ఆర్థ = ప్రయోజనము కొఱకు, కృత = చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య = త్రిపురాసురులయొక్క, హాతికొ = చావుగలవానికి - అనఁగా దేవత లెల్లఁ బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపు రాసురులఁజంపె నని భావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, ఆర్థ = అర్థము యొక్క, ఆవన = పాలనమునందుఁగల, లీలా = కలాసముచేత, చరితార్థిక్రత =

సార్థకములుగా నొనర్పబడిన, బహు = అనేకులైన, మహర్షి = గొప్ప ఋషులయొక్క, హర్షిత = సంతసమందిన, మలికే = మనస్సుగలవానికి - అనగా వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ దా నటించి, మహర్షులయొన్నికలను, సఫల మొందించె నని భావము.

క. పక్షమఖిధ్వంసునకుం

జక్షూభవదనలకుముదసఖహంసునకున్

ప్రక్షౌసరింసునకున్

పీక్షాసఫలితమనోజవిజ్ఞాంసునకున్.

45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్మమును, ధ్వంసునకున్ = చెరిపినవానికి, చక్షూభవత్ = శేక్రము లగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును, మముదసఖ = కలువతేఁడును, హంసునకున్ = సూర్యుఁడుగలవానికి, భిక్షా = బిచ్చమందు, సరింసునకున్ = శ్రీడించునిచ్చతోఁ గూడుకొన్నవానికి - భిక్షాటనమూర్తి కనుట, పీక్షా = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్పబడిన, మనోజ = మన్తభునియొక్క, విజ్ఞాంసునకున్ = చంపనిచ్చగలవానికి - చూడవకంట మన్తభు నేర్పినవాని కనుట.

క. పశ్యత్ఫాలున కతిదృ

ద్వృశ్యద్రష్టాభేదధీజాలునకున్

వశ్యావిద్యునకు శమా

వశ్యాసాధ్యునకు నిత్యవై శద్యునకున్.

46

పశ్యత్ = చూచుచున్న, ఫాలునకున్ = సుదురుకలవానికనుట-నుదుటఁ గన్నుగలవాని కనుట. అతిదృక్ = చూడనతిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య = చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, అది = ఇవి మొదలుగాఁగల, భేద = భిన్నమొందిన, ధీ = బుద్ధులయొక్కయు, జాలునకున్ = సమూహము

గలవానికి. దీమంతులును దమతమబుద్ధిబలంబునఁ దన్నుఁ జూడరానివాఁడనియు, నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదురనిభావము. వశ్య = లోకువ చేసినొందగినది, ఆవిద్యునకుఁ = మాయగలవానికి - మాయ దానందఱ మోహింపఁ జేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ మడరించునని భావము. శమ = ఓర్పుచేత - ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య = ముఖ్యముగ, ఆసాధ్యునకుఁ = పొందఁదగినవానికి - శమదమాదిగుణములు గలవారికే లభ్యుండనిభావము. నిత్య=నిత్యమైన, వై శద్యునకుఁ=నిర్మలత్వము గలవానికి - నిష్కళంకుఁ డనుట.

క. దేవాసురనరతిర్యక్

స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగ రా
జీవభవాండఫలావి

ర్భావాకరవపురుదుంబరత్వాజునకున్.

47

దేవ = పేలుపులు, ఆసుర = రక్కసులు, నర=మానుసులు, తిర్యక్=చని పులుంగులు లోనగునవి, స్థావర = నిలువరములు ననెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు = మేతాల్పులచేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ=తమ్మిదూలిగుడ్డులనెడి, ఫల=మట్టిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ = పుట్టుకకు, ఆకర=ఇరవయిన, వపుః = మేననెడి, ఉదుంబరత్వాజునకుఁ = మట్టి మ్రాసుగలవాని ఆనఁగా నసంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండ భాండసహస్రంబులు పటఫలంబులు పటకుటంబునంబోలె దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పువాఁడని భావము.

క. దీపితరాగశివాత

నీవుండ్రేక్షునకు నాకువీటిపురాంక

శ్రీ, పెదవేంకటస్మరణి

రూపాంబకలక్షునకు విరూపాక్షునకు.

48

దీక్షిత = ప్రజ్వలితమైన, రాగ = అనురాగముగల-అనగా గా మోదిత్తు
రాల్సేనదచట. శివా = పార్వతీదేవియనెను, తస్మి = కాంక్షకు, పుండ్రే త్తునకు =
మన్నభుండైనవానికి, (ఆకుపిటిపురము), ఆంక = చిహ్నముగాగల, శ్రీ = సుపద్మి
శిష్టుడగు, పెదవేంకటస్మరణ = పెదవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, ధీమావ =
బుద్ధిస్వరూపమయిన, అంబక = నేత్రములకు, లక్షునకు = విషయమైనవానికి-
అనగా పెదవేంకటాద్రివాలాయము సేక్వరుని దనహృదయమున ధ్యానించు
చుండు నని భావము. విరూపాక్షునకు = ఇట్టివిరూపాక్షస్వామికి - మీదటి
కన్యయము.

వ. సభక్తిక సమర్పితంబుగా నాయొనర్పంబూనిన రాఘవపాండ
వీయంబునకు కథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

సభక్తిక = భక్తితోగూడుకొన్నట్టు, సమర్పితంబుగా = ఒనగఁబడ్డదిగా,
నా = నాయొక్క, ఒనర్పుక = రచించుటకు, పూనిన = కడంగిన,
రాఘవపాండవీయంబునకు = రాఘవపాండవీయ ముగ్రంథమునకు, కథా
ప్రారంభము = కథారంభము, ఎట్టి దనినక = ఎటువంటి దనఁగా.

ప్రథమాశ్వాసము

కథాప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని.

1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోక = నకలజగత్తులలోపల,
'విష్టపంభువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ = అనర్గళమైన, నగరిపు =
ఇంద్రునియొక్క, రమ = సంపదకు - అవారణపదము రమకు విశేషణము.
తల్లి = పోషించునది, నాఁ = అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయనగారి నాఁ బరఁగు చెల్వో'
యని సోమయాజీప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై - రాజ్యలక్ష్మి మిగు
లఁ బ్రబలగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు,
"ఆత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యకౌర్యాదార్యాదివర్ణనం, త్వయి దాకరి రాజేంద్ర
యాచకాః కల్పశాఖినః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి
అంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'మానుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు
నచ్చు వోయినఁదోవు' నను లక్షణమువలన సుకారము లోపము. రమ తల్లి
యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశికంబు, లైన పులింగములు
దక్క నన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధవృద్ధిపైఁ బ్రథమాయగును, దంతిశస్నులు రమ
వల్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణమువలన వ్యవ్యర్థమందుఁ బ్రథమాంతరూపము.
అయోధ్యనాఁ = అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతిగనిన రాజ
రాఘవ - 5

ధాని, వెలయున్ = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును. క. 'కృతిముఖమున జైవనము, స్మృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండెన్, వితతాశిషద మొండెను, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్షన్,' అనున్యాయమున పస్తు నిర్దేశ రూపమంగళము. క. 'శుభసుఖదుష్టయధనకన, కథయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గవులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్నభజనసయరతగణాళిమల్లియశేచా.' అని భీమునిఛందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నాదియందు నగణ ప్రయోగము వెలయు ననునది శుభపదము నకార మమృతబీజమును.

భారతార్థము. అఖిలభువనములలోనక, వారణసగరి = హస్తీపురము, పురమత్పల్లి=పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్=అనఁగా, ని. "మత్పల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్భవల్లజౌ ప్రశస్తనాచకావ్యమూని" అని ఆ. అవారణసగరిపురమత్పల్లియనుచిక్కున, క. 'పౌరుగం బల్కెడు నెడఁ బొ, లెప్పనెనిప్రథమాంతముల పయి గదిసి కడుం, బసనారుకచటశవలను, గనడదవల్ ద్రోచివచ్చుఁ గది జనుమిత్రా' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తులపైఁ, గణితము లగుకచటశవలు గనడదవ లగుం, బృథివి నవి గజడదబ లగుఁ, బ్రధమపు సున్నలుగఁజాంతపదమునమీఁద' నని యనంతునిఛందమందును జెప్పినలక్షణమువలన, పకారమునకు పకారము రావలసినందుకుఁ దాతంభట్టు గారు కవిభోకచింతామణియందు. క. భిన్నపదప్రథమలపై, నున్నపకారంబు వత్వ మొందును వశులన్, మున్నిజరూపముప్రాసము, నన్నవరూపంబు దాల్చు నాళికాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. కా. 'అవలంబంగనుదోయి యా నగుమొగం బాగబృపాలిండ్లపెం, పావేణీదుచి యాతనూనిలసనం బాయొ వృ లే జెప్పినన్, గైవారం బగుఁగాని యయ్యెడ శిరశకంపంబుతోఁ గూడ నా, నా వట్టింపదె పుష్పధన్వంతు నయ్యబాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలనుట్టి వీరన్నగారిప్రయోగమును. ఉ. 'భూనుతకీర్తిబ్రహ్మజుడు పుట్టఁగఁ దోడనె పుట్టునుత్తమ, జ్ఞాన్' మని యివి మొదలయిన కవిశ్రయమువారి ప్రయోగము

లును వ్రాసినందువలనఁ బ్రథమాంతముమీఁది చకారమునకు వకారాదేశము ప్రాసస్థానముందు నిత్యముగావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్ర యే దైనఁ జెప్పవచ్చు నన్నట్టయెను గనుక, వారణగరిపుర మతల్లి యని చెప్ప వచ్చును, కాఁగానే, సూరపరాజుగా రీమీఁదటివద్యమందును విముఖతనమ దాటోపారిపం క్తిరథుఁ డని, రామాయణార్థమందుఁ జెప్పినారు. ప్రకృతము, తనచ్చి=ప్రకాశించినదై, ఆయోధ్య=యౌద్ధముచేయ శక్యము గానిది, యౌద్ధ మశక్యా = అయోధ్యా యనునర్థమందు, “ఋహలోర్ణ్యత్” అని సూత్ర మున బృహత్ప్రత్యయాంతము. నిడుపు లుడుపఁ దెనుగగును. నాక = అనఁగా, రాజ=ద్విగేశ రాజులచేతనైన, వినుతి గనిన, రాజధాని = సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిపుధి

వీపాలుండు భ్రుకుటిమాత్ర విముఖతనమదా

టోపారిపం క్తిరథుఁ డు

ద్దీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుఁ డనన్.

2

రా. భ్రుకుటిమాత్ర విముఖతు లయిన సమదాటోపారులుగలవాఁడు, పం క్తిరథుఁడు=దశరథుఁడు, “పం క్తి స్సాన్యద్దశమచ్చందోదశసంఖ్యావశీఘ్రచ” అని విశ్వనిఘంటు. ఉదారనీతిచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రుఁడు=దేశము గలవాఁడు, అనన్=అనఁగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

భా. భ్రుకుటిమాత్ర = బొమ్ముడిచేతనే, “మాత్రంకాత్సేన్నివధా రణే” అని ఆ. విముఖత = పరాజ్ఞుభములుగాఁ జేయఁబడిన, సూ. తత్కరోతీ తిణ్యంతాత్కర్తృణిక్త అని క్తప్రత్యయాంతము. “సువర్ణదండైకసితాతపత్రిత జ్వలత్ప్రతాపావధి కీర్తిమండలః” అని నైషధము. సమదాటోప = గర్వా తికయముతోఁగూడిన, అరి = శత్రువులయొక్క, పం క్తి = శ్రేణులయొక్క, రథుఁడు = రథములు గలవాఁడు, విముఖతపదము రథవిశేషణము, ఉదారనీతి=

ఘనమైననీతిగలవాఁడు. “ఉదారోదాత్మమహతోః” అని అ. ధృతరాష్ట్రః
దుడ్డిపించును.

చ. తెలివి నతిప్రగల్గుఁ డస దృగ్బలుఁ డాతఁడు భీష్మచాపకౌ
శలమే సహాయ మై యమర శత్రుల నేపడఁడు వలంతి యై
నిలుకడ నేలె విశ్వధర ణిం దనమిత్రకులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్పఁ బౌరవసుసంతతిరాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్ వి

రా. అనదృగ్బలుఁడు = సరిలేనిబలముగలవాఁడు. “సదృక్షస్సదృశ
స్సదృ” క్కని అ. అతఁడు = దశరథుఁడు, భీష్మ = భయంకరమైన, చాపకౌ
శలమే = మిడియందలినేర్పే, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రులక్ =
అనురులను, విఁడఁడు = కొంచముపఱుచుటకయి, వలంతియై = సమర్థుడై,
తనయొక్క, మిత్రకులంబు = సూర్యకులము, “ద్యుమణిస్తరణిస్త్ర” అని
అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతక్ = అధికముచేత, తల్పిత్రయంతము,
తలిర్పక్ = ప్రకాశించునట్లుగా, పౌర = పట్టణమువారియొక్క, వసు = ధన
ములయొక్క, “వసురత్నేభనేపిచ” అని అ. సంతతి = సమూహము, రాజుల
కెల్ల, హెచ్చుగక్ = అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణిక్ = సమస్తభూమిని, “విశ్వం
కృత్సేషమేష” మని అ. నిలుకడక్, పంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజుల
యొక్కసంఘద యనుక్తసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, “వైముత్యే
నార్థసంసిద్ధి కావ్యార్థాపత్తిర్యతే” అని.

భా. తెలివిక్ = బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్గుఁడు, అనదృగ్బలుఁడు,
దృష్టిబలపహితుఁడుకానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రఁడు, భీష్మునియొక్కచాపకౌశలమే
సహాయమై యమరఁగా శత్రులను, విఁడఁడు = మట్టుపెట్టుటకు, వలం
తియై, మిత్రకులంబు = బంధువులయొక్కకులము, తలిర్పక్, పౌరవంశవూరుని
సంబంధమైన, మసంతతి = సత్కులమందుగల, ‘సంతతిరోత్రజననకులాని’ అని
అ. రాజులకెల్లక్ = యయాతి భరతుఁడు మొదలయినరాజులకందరికిని,
హెచ్చుగక్, ఏలెను, క్రియ.

3 సుబలతనయగుణమహిమన్

బ్రబలి తనకుదారధర్మపాలనలీలన్

సొబ గొంది వన్నె దేగా

విబుధస్తుతుఁ డవ్విభుండువెలనెన్ ధరణిన్.

4

రా. సుబలత=బలిమి, బహుప్రీతిహిమిదితల్పిత్యయాంతము, నయగుణ మహిమచేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మపాలనలీలచేత సొబగొంది తనకు వన్నెదేగా, ఈయర్థమున సుబలతయనునదికర్తృపదము. విబుధ = దేవతలచేత, స్తుతుండు, అవ్విభుండు = దశరథుండు, వెలనెను, ఆర్థాంతరము. సుబలతన్ = బలిమి చేతను, అయగుణ = భాగ్యలక్షణములయొక్క, 'అయశ్శుభావహోవిధిః,' అని అ. 'గుణః ప్రధానేకబ్దాదా మార్వాం సూచే వృతోదరే' అని వి. మహిమ చేతఁబ్రబలి, ఉదారధర్మపాలన = దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహాది ధర్మముల యొక్క సురక్షణము, జ్ఞానశ్రంధోయుచ్చుని యుచ్చిత్యయాంతము గనుకఁ బాలనాశబ్దముస్త్రీలింగము. ఉ. "పాండవనైన్యసంఘ పరిపాలనసేయఁ, నితండయంచుగృ, స్థుం డభిషేకసంపమహోభితుఁజేయఁగ" నని సోమయాజియు స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇటువంటి శబ్దములు ల్యుట్పు యాంతము లైనపుడు నపుంసకలింగములు నపును గనుక రెండు లింగములును గలవనిముందును చెలిసికొనునది, వన్నెదేగా, ఈ యర్థమున ధర్మపాలన యనునది కర్తృపదము, వెలనెను.

భా. సుబలతనయ = గాఢారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమన్ = మహిమచేత, క. 'వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూడవవిధక్షిణి నిడఁగానా, విన నింపుపుట్టుపట్టున, ననువెఱిగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధి శయనా.' అని కవిలోకచింతామణియందు, ప్రబలితనకున్, దారధర్మ = స్వత్కృతమైన భార్యాధర్మముయొక్క; పతిప్రతాచారముయొక్క యనుట, "అర్థాక్షేమదితేహృష్టా ప్రాప్తిలేమలినాకృతా, మృతేమియేతయానారీసాస్త్రీ

జ్ఞేయాపతిప్రతా" అని స్మృతి "ధరః పుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతా" అని అ. పాలనలీలచేత, "ప్రదిత్యతస్త్వంపితురంధమాత్తనో నిశమ్యభర్తారమగూఢసమ్మదా, ఆరుంధతీక్షీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబుధపట్టేన దృశాపతిప్రతా" అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సొబగొంది = చిప్పినదై, వన్నెదేగా "అనుకూలాంవిమలాంగీం కుశలాంకులజాంసుశీల సంపన్నామ్, వజ్రులకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాధికోలభేతే" అని చెప్పెదరు. విబుధస్త్రుతుడు = పెద్దలచేత స్తోత్రము చేయఁబడినవాఁడు, "విబుధః పండితేదేవే" అని వి. అవ్విభుండు = ఆ ధృశరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

క. అని నీడు లేనికడిమిం

దనరారు నతిప్రతాపితదనుజాఁ డతఁ డు

ర్విని గలనృపతుల నందఱు

దనకరిగాఁపులుగఁ జేసె దర్పస్ఫురణన్.

రా. అని = యుద్ధమందు, కడిమి = శౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్రతాపితదనుజాఁడు = మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడిన దనుజులుగలవాఁడు, "నవీలసంయుగమూర్ధ్ని సహాయతాం మఘవతః ప్రతిపద్యమహారణః, స్వభూజవీర్య మవాపయదుచ్చితం సురవధూరపధూతభయాశరైః" అని కాళిదాసు చెప్పినాఁడు గనుక, అతఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱు నరిగాఁపులుగఁ జేసెను.

భా. అతిప్రతాపి = అధికప్రతాపముగల, తదనుజాఁడు = అధృతరాష్ట్రుని కమ్మఁదైన పాండురాజు, కర్తృధారయము, తనరారును, అతఁడు = ఆ పాండు రాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్న మాట యిందున

కైన నలంఘ్యమయి పేర్చు నట్లుగ నెంతే

బూనిక చెల్లింపుచు జగ

తీనుతవిక్రముఁ డొనర్చె విగ్నిజయంబున్.

6

రా తానన్నమాట = తానాడినమాట.

భా. తాను, ఆన్నమాట = జ్యేష్ఠుడైన భృతరాష్ట్రనివాక్యము, కడ మయేకార్థము నులభము.

సీ. భృతిఁ గుంతిమద్ర భూపతులనెయ్యపుగన్య

కలననవాలుఁదూపుల జయించె

యలరాదునతనుజయశ్రీల వరియించి

యవనసౌరాష్ట్ర భూధవుల గెలిచె

ద్రవిడకళింగసామ్యవిదర్భవసుధాధి

పతుల నోడించి కప్పములు గొనియె

జోళనేపాళపాంచాలకేరళమత్స్య

వత్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జ రాశ్త్రంతసింధు

లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె

జగతిఁ గోసల కేక యమగధులతన

యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె.

7

రా. భృతిఁ = ధైర్యముచేత, గుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁ గన్యకలనన = ఇంతైనక్రిత జగడముననే యనుట, ఈదిక్కునఁ గొందఱు కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. “ విశ్రుతులు హేమచంద్రత్రివిక్ర మాదు, లొనరఁజూపిరి ప్రాకృతంబునకుఁద్రోవ, సంభభాషయఁ బ్రకృతా హ్మయమె కాన, వలయుఁ దల్లక్షణములు వరుసఁ జెలియక. క. వదలకసిద్ధాక్షరములు, పొదివినవర్ణములు దూలిపోఁబలుకఁగన, ర్థదమై ప్రాకృతనిభ మగు,

నదితద్భవమదమునాఁగ నభిమతమయ్యె' నని చెప్పినలక్షణమువలన, కన్యకా శబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్ = అధోవర్తమానానాం మకారస కారయ కారాణాం లోపస్యాన్' త్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషదేశస్యాన్' లో చో ఘో = అపకీర్ణస్యాచః పరస్యసంయుక్తా దేశస్యాహరస్యహలోద్విత్వంభవతి' అని సకారద్విత్వముచువచ్చి యంత్యకకారము లు పైమై యుపర్యకారమునకు యకారశ్రవణమురాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతావధ్రంశ రూపమై తద్భవ మయ్యెనేని, దెనుఁగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యా శబ్దమే తన్భవమయ్యెనేని గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దము మీఁద సంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వమువచ్చి తెనుఁగై యుండదు. ఎట్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపో దనిసందేహింతురు. గ్రంథకర్త కన్నెలకలనన యని యేత్వము నిలువఁజేప్పలేదు. అది లేఖక దోషము. లే. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దాబు కడకకార, మునకు వచ్చుయకారంబు గనఁగఁగాన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁ గియ్యవడియు నగును, జడ్డయగుచోట నైకాటచక్రమన.' లే. 'వధునికకుఁ జెల్లు వదినియ వది నె యనఁగ, వర్తికకుఁ జెల్లు వన్నియవ న్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మా క్తికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తియము దొడ్డములైము ముత్త్య మనఁగ.' ముక్తయే మా క్తికము. అని కవిలోక చింతా మణియందుఁ జెప్పినలక్షణమువలనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁదఁ దెనుఁగునఁ గన్య యని కియ్యవడియుండనేచెప్పినాదు. కాఁగా భారతార్థమందు కన్యలనని చెప్ప వచ్చును. తత్సమపదము. ప్రకృతము. వాలుఁదూపులక్ = తీక్షణబాణముల వేత, జయించి, ఆతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలనుపరియించెను, కోసల కేకయమగధులయొక్క, తనయలక్ =కొనల్యాకై కేయానుమిత్రులను, పరించిన యాజ్ఞలొ మెలఁగఁజేసిను. తనయలపరించి, కోసలకేకయమగధులను నయా జ్ఞలొ మెలఁగఁ జేసి ననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిఁ = సంతోషముచేత, “ధృతిర్యోగాతరేత్తైర్వే ధారణా
ధ్వరతుష్టిభు” అని వి. కుంతిమద్రభూపతులయొక్క, నైయ్యపురగన్యకలఁ =
కుంతీమాదులను, ననవాలుదూపులఁ = పుష్పబాణములచేత, జయించి,
అలరారు = ఓవ్వచున్న, అతను = మన్నథునికి, జయశ్రీలఁ = జయశ్రీలైన
వారిని - కన్యకలకువిశేషణము. వరియించెఁ = వివాహమాయెను - కడమసమా
నార్థము. కోసలకేకయమగధులఁ = ఈదేశములరాజులను, ‘తద్రాజస్యబహుషు
లేనైవాస్తియా’ మని అజ్ఞిత్యయలోపము. తనయొక్క, అలవరించిన=నియ
మించిన, క. ‘అచ్చుగఁ బెరయచ్చులపై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు నబలా
యావే, యిచ్చయపూర్వమునావిని, యచ్చెరువైయుండెనా నుదాహరణంబు’
అని యాంధ్రభాషాభూషణము. అజ్ఞలో మెలగఁజేసెను.

సీ. కొందఱు తనవార్త కొనసోఁకినంతన

కొందఱు వృత్తాంత గురుతకతనఁ

గొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి

కొందఱు బలరజోబృంద మరసి

కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ

గొందఱు మణికేతుకోటివీక్షుఁ

గొందఱు కోదండగుణటంకృతులు విని

కొందఱు హుంక్రియాకులతఁ జెంది

తే. కొందఱొకటి రెండేటలకొలది గలిగి

వివిధదిగ్దేశనృపతులు విరిగి పాఱ

నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు

మాటులేకయ విహరించె మనుజవిభుఁడు.

రా. భా. రెంటికిని సమానము. భేరినిర్ఘోషమనెడు దిక్కునఁ దెనుగువశ్యి.

మ. తలఁచు జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదు ద్యజైత్రయాత్రాసము
 త్కల్పికారింఖనసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంభాణారింఖావిశృం
 ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే అన
 ర్గళ భేరిరవనిర్దళదగనరేఖా లేపపంకాకృతిన్. ౧

రా. భా. చెండర్థములకు సమానము. తల్ = ఆరాజుయొక్క, ఉద్యల్ =
 ప్రకాశింపుచున్న-జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత,
 “ఉత్కంఠోత్కలికేనమే” అని ఆ. ౯౦ఖల్ = సంచరించుచున్నవై-అసంఖ్యము
 లైన, సంఖ్య = యుద్ధములయందు, “మృగమాస్కందనం సంఖ్య” మని
 ఆ. జయవల్ = జయములుగలవియునైన, కంభాణ=అశ్వవిశేషములయొక్క,
 రింఖా=గోరినెలచేత-౯శృంఖల మానట్లుగా, సంఘాత=లోక్కబడిన, ధరా=
 భూమియందుగల, పరాగ = ధూళియొక్క-పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు =
 ఆక్రమించబడినవైన, మిన్నేలు = ఆకాశగంగ-కర్తృవదము. అనర్గళములైన
 భేరిరవములచేత, నిర్దళత్ = పగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా =
 బీటికలకు ఆలేపార్థమైన, పంక=బురదయొక్క, ఆకృతి=సామాన్యముచేత,
 తలఁచు = ఊహించుటకు, చొప్పడి=యుక్తమై-ఓప్పెను. “సంబంధాతిశయోక్తి
 స్సాన్య దయోగేయోగకల్పనమ్, సాధాగ్రాణిపురస్యాస్యస్పృశంతి విధు
 మండల”మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతిక్షీతిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో

నొరయుచుఁ దచ్చమూగజనముత్కర మప్పుడు చూడ
 నొప్పెచ్చి, క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్తమైనయి
 ధుర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్పెడినో యనుచుండఁ జూపటుల్.

రా. భా. చెంటికి సమము. నులభము.

మ. జవవద్ధోటకపాటితక్షీతిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం

ధువులం గ్రమ్మఱి నుర్వికిఁ దివికిఁ దోడ్తో నించె దన్నాగ

ముల్, నవనిర్వృత్తదనిర్వృత్తాఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవర్ణవిధిం దాననుజేసి సింధురములక్ ప్రఖ్యాతిగాంచె గరుల్.

రా. భా. కెంటికి సమము. ఇంకు = ఇంకెడు, సింధువులక్ = సముద్రములను - ఆకాశగంగను, “దేశేనదవిశేషేణ్ణాసింధుర్నాసరితి స్త్రియామ్” అని అ. సేనాధూళి సర్వత్రవ్యాపించి యాకాశగంగను సముద్రములను నింకించె నని యతిశయోక్తి. తన్నాగముల్ = ఆసేనాగజములు, నవనిర్వృత్తదనిర్వృత్తాఘములచేతను, “ప్రవాహోనిర్వృత్తోర్ధ్వరః” అని అ. “ఓఘోబృంజేంభినారయే” అని అ. శుండా = తొండములయొక్క, “శుండాతుబలహస్తిన్యాం మదిరాకరిహస్తయోః” అని వి. శీకర = జలకణములయొక్క, ఊర్ధ్వప్రవర్ణవిధిక్ = పొడవుగా జల్లుటచేతను, ఉర్విక్ = భూమికిని, దివిక్ = ఆకాశమునకు - క్రమాలంకారము. క. ‘ద్యోకబ్జమునకు దివియును, భూశబ్దమునకు భువియుఁ బూనఁగవలయుక్, సౌశబ్దము నావయురో, రైశబ్దము రాజపదము రాజనఁజేల్తు’ నని తాతంభట్టు. క్రమ్యరక్ = లిరుగ - నించెను. క. ‘స్థావర తిర్యగ్విభృతుల, కేవలపునఁ గ్రియలందలఁప నేకవచనముల్, దేవమునుష్మాది క్రియ, భావింపఁగ నేకవచన బహువచనంబొ’ నని కేతన. దానను జేసి = ఆటుకనుకనే, సింధురములు. ‘సింధూక్ రాంతిదదతీతి సింధురాః’ రా దానే యనుధాతువు. ఈ యర్థముగలసింధురము లనెడిప్రఖ్యాతిని గరులు గాంచెను - నిరుక్త్యలంకారము. “నిరుక్తిర్వోగతో నామ్న మన్యార్థత్వద్రక్ష్యమన్, ఈదృశై శ్చరితై ర్జ్ఞానే సత్యంవోఽపకరోభవాక్” అని చ.

సీ. గంభీరవేదిలక్షణాలక్షితంబు లై

తనరారుభద్రదంతావళములు

నారట్టసింధుగాంధారాదిభవము లై

కొఱలు శ్రీవృక్షకిఘోటకములు

పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీటు

పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు

కడు నద్భుతములైన కనకరత్నాంశుక

చందనాదిసువస్తుసంపదలును

తే. నఖిలద్విగేశభూషణమర్చితంబు

లగుచు నరణంబుగతె దోన యరుగు దేఱు .

దనువరించు జయశ్రీల గొనుచు నతఁడు

పురికి జనుసొంపువాగగోచరతఁ బరఁగె.

12

రా. భా. రెండర్థములకు నమము. గంభీరవేదు లనెడు గజవిశేషముల యొక్క లక్షణములచేత, లక్ష్మీతంబులై=కనుపట్టినవై “త్వగ్భేదాచోఽపి తస్మాద్వాస్తవ్యదశవాదసి, ఆత్మానం యోవజానాతి తస్యగంభీరవేదితా” యను మృగచర్యముందును, “చిరకాలేనయోవేత్తి శిక్షాంబరిచితామసి, గంభీరవేద్విజ్ఞేయ స్సగజోగజవేదిభిః” అని రాజపుత్రీయమునందును జెప్పబడి యున్నది. తనరారు = ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు = పట్టు పేనుగులును, ఆరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై, కొఱులు = చెలగుచున్న, ఈదేశములయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు, “వక్షో భవానర్తకమృత్యుయం కంఠేభవేద్యస్యచరోచమానః, శ్రీవృక్షకీనామహాయస్స భర్తః పుత్రప్రపౌత్రాభివివృద్ధయేస్యా” తని హయలీలావతి. “శ్రీవృక్షకీ వక్షసిచే ద్రోమావరో ముఖేసి చ” అని వైజయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గు జాతులకు = బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక, క్షిపక, పంచావాణ, మంభకార, తంతుపాయ, తైరక, రజక, వస్త్రచేళదక, చర్మకర, తిలహుక, లబ్ధక, చండాల. మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతులందు బ్రహ్మణజాతియు నరబ్రాహ్మ్యులయిన లబ్ధకచండాలమాతంగజాతులును విరా కడను పదునొండుగుజాతులయందును, త్రిదివకాంతలమీటుచున్న

పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులును, పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, “కమల ముకుళమృద్వీ భుజరాజీవగంధీ సురతపయసి యస్యాస్సౌరభందివ్యమంగే, చకిత మృగదృగాభేప్రాంతరక్తేచ నేత్రే న్నయంగళ మనర్ఘ్యశ్రీఫలశ్రీవిడంది, లిలకుసుమ సమానాం విభ్రీలీనాసి కాంచ ద్విజగురుసురపూజా శ్రద్ధధానాన దైవ, కుపలయదళకాంతిః కాశిచాంపేయకాంతి ర్వికచకమలశోకాకార కామాతపత్రా, ప్రజలిమృదుసలీలం రాజహంసీపతన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీసువేహ, మృదుశుచిలఘు భుక్తేమానినీ గాఢలజ్జా, ధవళకుసుమ వాసోపల్లభాపద్మినీస్స్యా” త్తని చెప్పియున్నది. చందనాదినువస్తుసంపదలును, ఆరణంబుగతిక్ = హరిణమునిచ్చినట్లు, తోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం

బున వెలయంగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా

త్తనిదేశవర్తనులుగా

నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్.

13

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందరిపద్యములలో నున్నది, పాండు = శుభ్రమైన, “హరిణః పాండురః పాండుః” అని అ. సమాఖ్య = కీర్తి “యశశీర్తిస్సమాఖ్యాచ” అని అ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క, పాండుసమాఖ్య = పాండురా జనుపేరు, “ఆఖ్యా హేష్వా ఆభి ధానంచ” అని అ. కడమ సులభము. సం. ఉచితము.

వ. ఇట్లు యథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తన మనంబున.

14

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాటుఁ జలాచలలక్ష్మ్యభేదన క్రమము లెటుంగవచ్చు మదిఁ గానఁబడుం బరజాతిభీతికొ సములవిచేష్టితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్నిచం

దములఁ బ్రియంబె యంచు నరనాథుఁడు వేటకు నుద్య
తాత్తుడై. 15

రెంటికినేకార్థము-వేట ప్రశస్త మని, “పరిచయం చలలక్ష్మినిపాతనే
భయదుఃశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజయాత్ప్రగుణంచకరోత్యసౌ తనుషతో
నుమత స్సచివైర్యయా” అని కాళిదాసువలెనే చెప్పినాడు. నైషధమందును-
“మృగయాఘాయన భూభృతాంఘ్నతామ్” అని చెప్పియున్నది గనుక
అన్నిచందములఁ బ్రియంబె యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డనెడి దిక్కున
డాపలినున్నకు నకారము యతిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచింతా
మణియందు, లే. ‘టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదిన బిందువు
లుండెనేని, వదునణనములవళు లగువానికెల్ల, నవనిఁగొందఱు నుకవులయను
మతమున. చ. కినుకఁ జళుక్యవంశనృపకేసరిప్రేసినచోఁ గృపాణఖం, డనమునఁ
గల్గుఁబో సురగణత్వము తత్పదపాఠిజాతవం, దనమునఁ గల్గుఁబో మనుజనాథ
తతద్భటదర్శనాపలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటి
కి’ అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. అతివినయాన్నితకుంతియు

ధృతి మహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రీతితరం
గితమతులై తనుఁ గొలువఁగఁ
జతురమృగయు లేఁగుదేరఁ జనియెన్ వనికిన్. 16

రా. అతివినయాన్నితతులైన, కుంతియున్ = ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు
“ప్రాసస్తుకుంత” అని అ. “కుంతా ఏషాం సంతీతి కుంతినః” అనెడు మతు
బుత్తశబ్దముమీఁద బహుప్రీతి. ఈదిక్కునఁగ ప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పి
నందుకు భారవిప్రయోగము. “పురుకదంబకదంబకరాజితం ప్రతిధమాలతమాల
ననాకులం, లఘుతుషారతుషారజ లఘ్యతం ధృతినదానసదానసదంతినమ్” అని

ధృతిమహిమకు. ఆద్రీయుక్ = పర్వతమైనవాడు. అర్థాంతరము. ధృతిమక్ = ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రీయుక్ = హిమవత్పర్వతమువంటివాడును అగుచు, కొలువగక్ = కొలిచెడు నిమిత్తమై, మృగయులు, ఏగుజేరక్ = రాగా, చనియెను.

భా. అతివినయాన్నిత = అత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు, ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన - మాద్రీయును, క. 'పనితాయనుచో' పనితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును వధూ, యనుచో వధువును జెనుగునఁ, జనునాయాయూలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుంతియు మాద్రీయు నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము. నగుచుక్ = నవ్వచును, అలిప్రీతి = అత్యంతసంతోషరసముచేత, తరంగిత = పరంపరలుగలదైన, తదన్యసంజాతంతారకాదిభృషతచ్చని యితచ్చృత్యయాంతము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుగొలువగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగయులు = వేటకాండ్రును, "మృగయుద్లుభక శ్చన" అని అ. ఏగుజేరగా, పనికిక్ = వనమునకు, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

రా. భా. చంటికి సరి. సులభము.

క. నెలకొనియె వేటతెమి న

బృలియుండు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమక్
గలతమసతీరసికతా

విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్.

18

రా. ఆబృలియుండు = దశరథుండు, శిశిరనగ = శీతలవృక్షములచేత, "శైలవృక్షైనగావగౌ" అని అ. రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంత భూములయొక్క, "పర్యంతభూఃపరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమను గలిగినట్టి, అరసున్నయున్నచో నెఱుసున్న పచ్చినందుకు లక్షణము, క.

‘కుజుచలతుదహల్లులకుం, చిరుద న్నెలకొన్నయట్టిబిందువు లెల్లె, నెఱ
యంగ నూడుచుండేలుచు, నొఱపై యిరుండెఱుగు నెల్లుచుండుం గృతులన్.’
అని యాంధ్రభాషాభూషణము. తమస = తమసానదియొక్క, తెరుగువృద్ధి,
తీర = గట్టులయందుగల, సీకతా = ఇనుకదిబ్బలయొక్క, “సీకతావాలుకా
యాంచ నైకలేష్వామయాంతరే” అని వి. విలసనములుఁబిప్పదములు, ల్యుదం
తము, డెందమునకున్ = మనస్సునకుఁజేకియపదము, విందొనరింపన్, వేట
తమిన్ = వేటతమియందు, నెలకొనియెన్ = స్థిరుఁ డయ్యెను.

భా. అబ్బలియఁడు = పాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతము
యొక్క - రుచిరమైనపరిసరమహియందు, మంగలతమ = అత్యంతశుభము
లయిన, సతీ = కుంతీమాద్రులయొక్క, రసీకతావిలసనములు = రసీకత్వ
విలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసీకశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు
విందొనరింపఁగా వేటతమిచేత మహియందు నెలకొనియె నని యన్వయము.

ఉ. హరిమృగవ్యవవ్యవిహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁ డ

ధ్వారచిత్రమాకలితుఁ డై కడు మెచ్చె సురాపగాజలా

సారసమాగమార్హ తమసారససారససారసారభో

దీరణకారణంబు నతిధీరసమీరకిశోరవారమున్.

19

రా. హరి = హరిములుగలవాఁడు, మృగవ్యవవ్యవిహితాదరుఁడు, అధర
ణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజుసార = గంగాప్రవాహమునకు,
సమ = సమమును, అగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల. అర్హ = శ్రేష్ఠమయినది,
అగమార్హా = యాత్రాయోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస =
తమసానదీజలమందుగల, కడమ సమము. ఉదకమువల్ల వైత్రము వడ్డముల
వల్ల సారభము కిశోరపదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పట.

భా. హరి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్యం = వేటయందు, “అచ్ఛేదనం మృగవ్యం స్యాద్దాఖేటోమృగయాస్త్రీయా” యని అ. నవ్యం = నూతనముగా, విహితం = చేయబడిన-ఆదరముగలవాడు, ఆధరణీకలేతుడు = పాండురాజు, అధ్వ = మార్గమందు, ఆరచితం = చేయబడిన - వేటచేతఁ జేయబడిన దనుట. శ్రమ=బడలికచేత, ఆకలితుడై=అలసినవాడై, సురాపగాజలాసారం = గంగాజలప్రవాహములయందు, “ధారాసంపాత ఆసారం” అని అ. సమాగమం = ఖరస్పరసాంగత్యమునకు, అర్హతమ = మిక్కిలి లింగదగిన, సారసం = బెగ్గురులుగల, సారసం = తామరలయొక్క - సమాగమార్హతమసారసపదము పద్మములకు విశేషణము. సారం = ఉత్కృష్టములయిన, సారభం = వాసనలయొక్క, ఉదీరణం = విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - అతిధీరములయిన, సమీరకశోరం = మందమాదుతములయొక్క వారముకొ = సమూహమును, కడుకొ, మెచ్చెను. క్రియ.

సీ. పుడమిఁజేడి దీరిలింగడంగి డెందము మృగ

వ్యాపారభేలన మభిలషింపఁ

గానలోఁ దారమృగంబులకైవడిఁ

గైకొని యసమాస్త్రకర్తవలనఁ

దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ

కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ

ననిచిన తత్ప్రియతనయుం డవారిత

కారుణ్యుడై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ

డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని

ద్రెళ్లనేసె నాఘనులనద్దృష్టియియలి

బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిజేసి.

రా. పుడమి = భూమికి, తేడు = రాజై నదశరభుఁడు, ఇటువంటివి తప్పవవదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు, భేదంబు బిందంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకార చూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక ముందరను చెలిసికొనునది. ఈరీతికే = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారముగ, కడఁగి = ఉద్యోగించి, డెందము = మనస్సు, సీ. 'వెన్నున్ను విన్నువావిరివంతవాగంబు డెందంబు చెప్పాడి చెల్లపాటు' ఇటువంటివెల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాఁడు. మృగవ్య = వేటయందుఁగల, అపారభేలనము = అధికవిహారమును, క. 'జంగమపదములు దక్క ధ, రంగలపదముల ద్వితీయప్రథమయఁ నగురా, జంగదము లూడె నతి నూ, త్నంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణ మందలితణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలోక = అడవియందు, తారు = సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిగైకొని, ఆసమ = సరిలేని, అస్త్రకర్తకలనక = బాణప్రయోగగతిచేత, తనరుచుకొ = ఒప్పుచున్న వాడై, చప్పుడు విని యని ముందరి కన్వయము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు = ఒక్కవృద్ధమునిస్త్రీపురుషులు. "పుగాణప్రతన ప్రత్నపురాతనచిరంతనాః" అని అ. 'జానూయాదంభావజంభావ వా నిపాత్యేతేపత్యై' అనువార్తికము వల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం అనునాదేశము, "దంపతి జంపతీ జాయాపతీ" యని ఆ అంబులుదేశక = సీట్లు చెప్పెడునిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁ గొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురువులవలనకొ, గురులకు భక్తి దనర్చును, గురువులయందుదు సకలగుణములు నెప్పుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదాహరించినవి గనుక, అంబువులు+అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును. నెయ్యంబుమీఱ, అనిచిన = అంపిన, తప్పియతనయందు = ఆ మునిపుత్రుఁడు, అవారికకారుణ్యఁ డై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు = సీట్లముంచెడుధ్వనిని, భుగ్నహృదయఁ దగుచుకొ = సరళము గాని మనస్సుగలవాడై, "అవిధంకుటిలంభుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి" అని

అ విని, శిత = వాడియైన, శరవిశేష = శబ్దమాలి యనెడు బాణవిశేషము యొక్క, అభిహతిక్ = ప్రేటుచేత, లసద్వృష్టి = మంచినీచేతము, “దృష్టిర్జ్ఞానేక్షిదర్శనే” అని అ. నియతిక్ = విధిచేత, ‘భాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిః’ అని అ. బ్రుంగక్ = కొంచెపడగా, సారంగబుద్ధిజేసి = ఏమిగ నెడిబుద్ధిచేత, “సారంగశ్చతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే” అని అ. ఆఘునక్ = ఆమునిపుత్రుని, త్రైల్లనేనిను.

భా. పుడమిజేడు = పాండురాజు, ఈరితిగడగి, ఇంక భిన్నాన్వయము, డెందము, మృగ = మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార = రతివ్యాపారము వంటి, భేలనము = క్రీడను, “మృగీచ మృగశ్చ మృగౌ పుమాన్ స్త్రీయా” మృనుసూత్రమున నేకశేషము “మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః” అని సమానము అభిలషింపఁగా, తారు = తాము, ఆ. ‘ఒత్తు నక్షరములు నొనరంగ జుఱుగ్గు, శవసహలునిరూఢి జడ్డగాని, శాసు నచ్చ తెనుగులను దీర్ఘముల మీఁద, బండిరాలు లేదు పద్మనాభ’యని వెల్లంకికులకృష్ణుఁ డైనతాతంభట్టు గారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెడునను దిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క, కైవడిక్ = రీతిచే, అస మాస్త్రకర్త కలనక్ = మన్మథవ్యాపారాసక్తిచేత, కలికామధేనువన్నారు గనుక, తనరు = ఒప్పునట్టి, చొక్కపురాణక్ = మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దము నకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులుదేరక్ = తమిపుట్టఁగా, సెయ్యంబు = నెనరు, మీఱ ననిచిన, తప్రియతన = అవిహార మందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమిజేడు వారితకారుణ్యుడై యని యన్వయము. పూని = లక్ష్యముచేసికొని యనుట, కలశమంబు = కలిగిన శాంతినంతటిని, మగ్నముగఁ జేయుచుక్ = అడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలిఁ దీక్ష మైన. శరవిశేషముయొక్క యభిహతిచేత, సద్వృష్టి = విచేకుల యొక్క, నియతి నియమము, వృద్ధాచార మనుట, బ్రుంగక్ = తప్పుఁగా, సారంగబుద్ధిజేసి = లేళ్ళ నెడిబుద్ధిచేత, ఆఘునలఁ త్రైల్లనేని నని యన్వయము.

వ. ఇ ట్లేసిన.

21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి

వీలంగ హా తాత యనుచు వెలువడుతన్న

ర్యాలాపమునకు నాజు

పాలకులో త్తంసుగుండె భగ్గున గలగెన్.

22

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ఆధరణీపాలుండు తమ

సాధునియతికొమరు నేడు సమసెనె యిట్లా

హా ధాతవ్రాత యని శర

బాధం గలగంగను వారిపజ్జకు జనియెన్.

23

రా. ఆధరణీపాలుండు = దశరథుండు, తమసాధునికొ = తమసానదియందు,
 “తటిసీ హా దిసీధుసీ” అని ఆ. యతికొమరు = మునిపుత్రునియొక్క, వీడు =
 విండ్లు, అయ్యు వచుట, జాత్యేకవచనము క. ‘రూకకు వేపాఁ కనఁగాఁ, బ్రాకట
 ముగ వృష్టి ప్రాణిభాగ్యం బనఁగా, లోకమున నాడుదానికి, శ్రీకర మగు
 పామునువ్వె సిగ్గె యనంగ’ నని కలలోకచింతామణియందు, నేడు అచ
 చోటను నర్థబింబువున్నందుకు, ఉ. ‘వాడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ డన
 రాంబుధిఁ గ్రుంకె భేరువుల్, నేఁ డిట వచ్చె నేకతమ నిష్ఠమెయిన్ భవదన్ని
 హోత్రముల్, పోడిగ పేర్వఁగాఁ బడియె బ్రొద్దుచు బోయె గఁచుండు
 నింటికిన్, రాండు వనంబులోన మృగరాక్షసవన్నగ బాధ నొంచెనో’ యని
 నన్నయభట్టప్రయోగము, సమసెనే యని, వారిపజ్జకున్ = ఉదకసమీపమునకు,
 చనియెను

భా. ఆధరణీపాలుండు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు =
 దైన్యవ, నియతి = భాగ్యముయొక్క, కొమరు నేడు, సమసెనె = సమసెంగ దాయని

భేదవాక్యము, అని శరభాధచేత. కలగఁగఁ = మునిదంపతులు తొట్టు పడఁగా, వారి మొక్క, పజ్జకుఁ = సమీపమునకు, చనియెను.

క. చని తన్ముఖమునఁ దద్వ

ర్తనవిధ మంతయును విని ధరారమణుఁడు ద

త్తనుశర వేదనఁ గ్రమ్మఱి

తనుఁ బొదవినయ ట్లతివ్యథావిహ్వలుఁ డై.

24

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ఏనుం గనికర మరయక

పూనితిఁ గా కిట్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయం

గానమెకాలనియమగతి

తో నావేట మునియుగము ద్రుంగించె దుదన్.

25

రా. ఏనుంగని = గజమని, సీ. 'ఏనుగు నెక్కి పెక్కినుంగులిరుగడరాఁ బురీభిఁగఁ గ్రాలఁ గలదె' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక = విచారించక, పూనితిఁగాక, ఇట్టియెడల = ఈయాశ్రమభూములయందు, వీయను, పొసఁగునె = యుక్తమానా, అని కామస్వరము, కానమె = ఎఱుంగమా. "నృపతేరవధ్యోనన్యకరీ" అనునర్థము ననుట. కాలనియమగతితో = కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లూట లిఖితారేఖా పరిమార్చుం నశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము = మునికుమారుని యాయుస్సును, నానుడువార్త, తుదక = వేటయగుసమయమున, ద్రుంగించెను - క్రియ.

భా. ఏను = నావంటివాఁడును, కని = ప్రత్యక్షముగఁజూచి, కర మరయక = చెయింగొంచుపక. ఇట్టియెడల = ఈ క్రిడాసయములయందు, కనికర మరయక = దయలేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏనును + కనికరము + దిక్కున సుధికి, క. 'వాంతములైన పదంబుల, పొంతం బైనన్న శబ్దముల కచటకపల్, దొంతిగజడదబ అగున, య్యంతనకారుంబునున్న యభిసవదండి'

అ నెడులక్షణములవల్లన కారపుణ్ణులమిదువై క కారముగ కారమైనతద్వాత, క. 'మఱుచలతుది హల్లులకును బిఱుద స్మైలకొన్నయట్టిమిదువులెల్ల, స్మైరయంగ నూదుచుఁ జేలుచు, నొఱుపై యిరుఁజెఱుగునెల్లుచుండుంగృతుల'నని యాంధ్ర భాషాభూషణమువలన నేనుఁ గని కర మనియు నేనుఁ గనికరమనియుఁ జెప్ప వచ్చును, కానమెకాలని = అడవిపుగములని. యమృగతితో = యమప్రేరణతోఁ గూడిన, నావేట, ముని = మునులయొక్క, యుగము = ద్వయమును, అనఁగా మునిదంపతులను, యుగం యుక్తేకృతాదిభు" అని అ. త్రింగించెను.

వ. అని చింతించుచుండ.

26

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్నయ
మ్మునియుగశంబు దొట్టుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రులకొమహా
ఘనదీని కేమన న్నైఱయఁగా నని కన్నులవారివృద్ధులం
దనరఁ దదంప్రిచేర్చునను ధార్తికుఁ డాయన నమ్రవక్త్రుడై.

కా. వనకుంభిని = జలకలశీయండు, మంభిశబ్దమునకు 'ఉదస్యమంభీరథ కాకమంభజా' అని నైషధము పదునాలుగవసర్గఁగా బ్రయోగమున్నది గనుక, వ్రాలియున్న యమ్మునియు, గశంబు=కంతము, తొట్టుపడక, దశరథునితో నకుమాట, నాతలిదండ్రులను, మహాఘనదీని = అధికదుఃఖ మనెడు నదియందు, ముంచితి = ముంచితివి. తెనుఁగునఁ బ్రథమమధ్య మోక్షమపురుషములకు సాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరులకు నెనయునె నిరియునె, దిరికిఁ దికారంబు తిరియుఁ జెల్లముదనకుం, బరువడిఁ దినియును దిమియును, బొరయు నుధయవచనములకు భూతక్రియలన్." లక్ష్యము. క. పలికెను బలికిరనంగా. బలికితి పలికితి రనంగా బలికితి నర్థం, బలికితి మనఁగా నన్నియు, నలవడఁగా పరుసతో నుదాహరణంబు'లని యేకవచనబహువచనములు చెప్పఁబడినవి. ఇళనను. విను-నేను. మనన్ = నిర్వహించును, అని శోకవాక్యము.

నెలయిక్ = మిక్కిలి, కాననికన్నులవారిని = అంధులను, వృద్ధులను, తలిదండ్రులకు విశేషణములు, నసుక్ = నన్ను, తదంఘ్రిచేర్చు = వారి పాదములయొద్ద జేర్చుము, ధార్తికుఁడా = ఓయి విలుకాఁడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనక్ = ఇటనఁగా, నమ్రవత్తుడై, విని యని ముందరి కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధరుర్వాచకమైనందుకు “ధర్మః పుణ్యేయమేనామై స్వభావాచారయోక్తౌ, ఉపమాయామహిం సాయాం చాపేచోపనిషద్యపి” అని. వి.

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, వనకుంభినిక్ = వనభూమియందు, “గౌరిలాకుంభినిక్షమా” అని అ. మునియుగళంబుతోట్రు పడఁగా, పాండురాజుకుఁనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహాఘ్న = అధికదుఃఖమనెడి, నదిక్ = వైతరణియందు, “అంహోదుఃఖవ్యసనేవ్యధుమ్” అని అ. ముంచితిని, ఇఁ కేమనక్ = ఇంకననఁ బోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి = కన్నీరు, వృద్ధులం దనరక్ = పరంపరలొచు నుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్చునక్ = వారి పాదములయొద్ద, ధార్తికుఁడు = ధర్మాత్తుడైన “ధర్మేణ జయతీతి ధార్తిక” అని “తేన దీవ్యతి జయతి జితమ్” అనుసూత్రమున తక్పిత్యయంతము. ఆయన = పాండురాజు, అప్పనచేసెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. విని యతనిం దనపై నిడు

కొని యేగినియమికిఁ దగని ఘోర్తార్తి యొన

ర్చినవాడ మీకు దండుద్యుడ

నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన నేసెన్.

28

రా. విని. అతనిక్ = మునిపుత్రుని, తనమైనందుకొని, నిఁగి = వృద్ధులయొద్దకుఁ బోయి, వారితోడ దశరథుఁ డనెడుమాట, నియమికిక్ = మునీశ్వరునికి, తగని, ఆర్తి = పీడను, చిన్ననవాడను, మీకుదండుద్యుడ నని తెలుపుచును, వారికిక్ = మునిదంపతులకు, అతని నప్పనచేసె నని యన్వయము.

భా. వినియతనిందన = మిక్కిలి నియతమైన యవకీర్తి నే, మైనిడుకొని, పాండురాజు మునితో ననుమాట, ఏక = నేను, కినియమికి = కోపింపమికి, మీరు ఈమించుట కనుట, తగని, కడమనము. తను = తన్ను, అప్పన చేసెను.

తె. చేసి మనుజేశ్వరుండు తచ్చాసనమున
నాత్మ శరసముత్పాటన మాచరించె
దానఁబట్టి ప్రాణంబు లెంతయుఁ జలింప
ననుతతో గ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు.

29

రా. దాన = దశరథుండు బాణముఁ దీయుటవల్ల, పట్టి = తమారుని యొక్క, ప్రాణంబులు చలింప = పోగా, అనుతతా = అపుత్రకత్వము చేతనైన, కడమ సమానార్థము.

భా. దానఁబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుటఁబట్టి, ప్రాణంబులు, చలింప = తొట్టవడఁగా, అను = ప్రాణములయొక్క, తత = విస్తృతమైన, ఉగ్రార్తి నోర్వక యతివరుండు, ముందర న నెడుమాట.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన ని ట్టలు చన
లేనియాయవస్థ పూనియున్న
మాకుమారు ప్రాపు వోకార్చె నేడు నీ
దైన ప్రాధిమహిమ భానుకులుండ.

30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషిదంపతు లంధులు గనుక, ఇట్టలు చన, లేనియాయవస్థ = వార్ధకమును, పూనియున్న మా = మాయొక్క, తమారుప్రాపును, నీదైన ప్రాధిమహిమ పోకార్చెను, భానుకులుండ, సబుద్ధి.

భా. కాన = ఆడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ = రతిని, పూనియున్నమాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీదైన ప్రాధిమహిమ పోకార్చెను, హిమభానుకులుండ = చంద్రమశపురాజా! “భానురక్షి దివాకరా” అని ఆ. ఇది వ్యాజనిదాలంకారము.

ఆ. ఎందు వేటరాచె యితరు లేమనసుతో

దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి

తకట పాండురాజ యశ మెన్నవైతతి

క్రూరదశరథేశ కులము రోయ.

31

రా. ఏమనఁ = అసేమున్నది, సుత = కుమారునివల్లనైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁద్రోచితివి, పాండుర = శుభ్రమైన, అజునియొక్క యశమును, అతిక్రూర, దశరథేశ, సుబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అజుఁగీర్తికిఁ గొదవ తెచ్చితి వచట.

భా. ఏమనసుతో, దార = భార్యయొక్క, సంగసుఖముఁ దప్పఁద్రోచితివి, క్రూరదశక = క్రూరముచేత, రథేశ = అతిరథులైన, రాజులయొక్క, కులము, రోయక = రోయునట్లుగా, యశమును, ఓరాజా ! ఎన్నవైతివి.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు.

32

తే. నిజశరీర మె ట్లట్ల యానృపునిమేను

నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ

ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక

వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ.

33

రా. ఆత్మజ = కుమారునియొక్క, ఆయాసము = సంతకటము. ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగమైన యపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ గ్రుత్యయాంతము. కడమ యేకార్థము

మ. యతి యెంతేఁ దనయాత్మి జేడ్పడినవాఁ

డై యాత్మజాయాసమా

గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని య

ల్కన్న న్ను శాపించె సం

తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం

హఁ బోవు పెట్టేనియున్

ధృతిమై నోర్వంగ వచ్చు నామదికిఁ జిం

తింపంగ నం చెన్నుచున్.

34

రా. తనయనియొక్క, ఆర్తి, ఆత్మజ=పుత్రునియొక్క, ఆనూనము = శోకము, తదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగుల = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్టేనియొక్క = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింఠింప నోర్వవచ్చును. కడను సులభము.

భా. యతి = మని, ఎంతే = అధికమైన, తనయార్తి = తన దాసు. చేద్దడినవాడై = లోనై, ఆత్మశాయానమాగతమైనప్పుడు = ఆత్మ భార్యాసంయోగమైన యపుడే - ఇని పూర్వోక్తాచూదము. మేను బాయు మని, శాపించె = శపించెను. సుకతి లేకుండెడిచో, తదాశ = ఆసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగుల = మిక్కిలియు, మదికి = మనస్సునకు, ధృతిమై = ఎంతదైర్యము గలిగిన నచట. ఓర్వంగవచ్చునా? తాళరాదనికాకుండుని అంచుకొ, జనపతి యని మీఁదటివవ్యములూఁ గర్త. ఎన్నుచును.

క. జనపతి దాననతివ్యధ

మనస్కుడై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా

చన యింక నేమని నిజపురి

కిని జనియెద ననుచు నాత్మ కిల్బిషశంకన్.

35

రా. జనపతి = దశరథుఁడు, తాను, అనతివ్యధమనస్కుడై = అధిక వ్యధలేని మనస్సుగలవాడై, కాపము పుత్రహేతువాయెగనుక, మల్ =

నాయొక్క, సుచరితవాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. “వాసనా భావనా సంస్కారోనుభావాద్యనుస్మృతిః” అని అ. ఇట్టివయ్యెన్, శాపమై ఫలించె ననుట. ఇంకనేమి = ఇంకవిచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని = ఈలాగున నెంచుకొని, నిజపురికిన్ = ఆయోధ్యకు, చని = పోయినవాడై, ఎదన్ = మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్టి, ఆభివృద్ధియగునది యనుట. అర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని = కృతార్థుడనై, నిజపురికిన్ = ఆయోధ్యకు చనియెద ననుచు, ఆత్మ = తనయొక్క, కిల్బిషశంకన్ = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి = పాండురాజు, దానన్ = ఆయెన్నికచేత, అతివృథ మనస్కుడై = అధికవృథ గలమనస్సు గలవాడై, ఇంక నేమని, నిజపురికిన్ = హస్తినగరమునకు, చనియెద ననుచున్. కడమ నమము.

క. గణనాతీతము లగుగో

గణములు వేదండఘోటకస్తోమములున్

మణులు ధనధాన్యములు బ్ర

హ్మణులకు దానంబు సేసె నాతఁడు మఱియున్.

96

రెంటికి నమము; సులభము. ఇంక నాల్గుపద్యములకుఁ గుళికము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసద్వస్తుజాల

మగ్రజాయత్తముగఁ జేసి యంచితనయ

బలలసద్వర్తనలవసీసలిని జూడఁ

జాల నని వారితో దయాశ్చయత మెఱయ.

37

తే. మనవియుక్తితెఱంగు మీ కనిన దడవి

నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు

నరుగుఁ డని పెదమూదుసల్లు ననుఁగులాడ

వెరవరులు గనికరముతోఁ బెరసి కొలువ,

38

క. మానవతులారహితేన

త్వానుగతికాంతిః కనరి యతినైపుణ్య

శ్రీనైరయ నాత్మసామ్రా

జ్యానుభవము పూనె దయ జనావళిమెచ్చన్.

39

క. అనిభృతదాక్షిణ్యం దై

తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుండునిజాం

గనలం గూడి యవని నా

ఘనుఁడు నడవెఁ బెంపు మీఱఁగా మునిచర్యల్.

40

అవల్గంపవ్యములకు రాఘవార్థము: తనకుఁగల, ఆగ్రజాయ త్తముగఁ = బ్రాప్తానాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవ బాడబాక' అని అ. అంచిత = ఆర్థములైన, నయబలములచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, వర్తనలు, అని వారిత మైన, ఉదయ = ఆభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతఁ = ఆశ్రయత్వము చేత, ఆవసీష్టలీని మెఱయఁ గాను. ౧. మంత్రిలవాక్యము. మనవి = విన్న వము, యుక్తితెఱంగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొనునే ర్పనియుఁజెప్ప వచ్చును. మికనినది, అరి = శత్రుడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకుఁ = కట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదముమసళ్ళు ననుగులును, ఆడఁ = చెప్పఁగా, వెరవు = వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అరులు = శత్రువులు, కరముతోఁ = కప్పముతోఁగూడ, 'భాగధేయఃకరోబలికః' అని అ. కొలువఁ గాను. ౨. మానవతులారా = ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ = బలముయొక్క, ఆనుగతిఁ = యోగముచేత, అతినైపుణ్య = అధికనిపుణత్వము యొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, శెరయదయసుజనావళిమెచ్చఁగా, ఆత్మ = తన యొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనె = విహించెను. 3. అని భృత = సూధముగాని, దాక్షిణ్యంధై = దక్షిణనాయకత్వము గలవాడై, క. 'పెక్కండ్ర వతులయందును, జక్కనిమొగమాట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన

దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁజెలియవలయు నార్కులు శ్రీతిన్' అని కావ్యాలంకారమాడామణి. తనయ = కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూర తకుఁ గుందు, నిజాంగనలక్ = కాసల్పాకైకేయాసుమిత్రలను, కూడి, అప నిక్ = భూమియందు, ఆఘుమఁడు = ఆలాగునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన దశరథుఁడు కామునిచర్యల్ = మన్మథశ్రీడలను, పెంపుమీఱు నడపెను. ౪.

అనాల్పవద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదినద్వస్తు జాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగఁ = అధీనమగునట్లుగా, "అధీనోనిఘ్న ఆయత్తః" అని ఆ. చేసి, అంచి = అంపి, సద్వర్తనలక్ = మంచినడకలు గలవారైన తన యబలలక్ = కుంతీమాద్రులను, వనీస్థలి యందుఁ జూడఁ జాల నని, వారితోఁ, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మెఱియఁగా, అనుమాట. ౧. మనవియుక్తితెఱంగు. మీ కనినది = మీ రెఱింగినది. ఆడవి నవయ నేటికి మన, కరివగరమునకుఁ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదుసల్లులు = పెద్దలును, అనుగులు = ఆప్తులును, ఆడఁ = ఆపట్టణమందు, వెరవరులును గనికరముతో, కొలువఁ = కొలుచునట్లుగా, అని పెదఁ = అంపెదను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. ౨. మానవతు లార సంబోధనము. హితవైన సత్త్వగుణముయొక్క, అనుగతిఁ = ఆప్యత్తిచేత, యతిని = తపస్విని, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి, నెరయఁ = ప్రకాశించునట్లుగా - శ్రీశబ్దముమీఁద దెనుగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవికలికి, నోలిం దుది దీర్ఘముడుప నుండును దెనుఁగై, కోలదియేకాక్షరశ, బ్దాలివిసర్జించి నిర్జితాసురకృష్టా' యని కవిలోక చింతామణి. ఆత్మ బ్రహ్మమనెడి, సామ్రాజ్యముయొక్క, అనుభవమును బూనెదను, యజన = యజ్ఞములయొక్క, ఆవళిఁ = పజ్జీని, మెచ్చెను. 3. అని ఇట, భృతదాక్షిణ్యుడై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకుఁ = చూడకుండుటకు, కుంచుచున్ననిజాంగనలను, కూడియ=కూడుకొనియే, వనిని, ఆఘుమఁడు = పొందురాజు, మునిచర్యలను పెంపు మీఱుగా నడపెను. ౪.

చ. అకలుషయావనస్థితశ్చ

యంతయుఁ దా నడపెన్ నృలోకపా

లకుఁడు శతాంతరంగరిపు

లన్ నెఱయం బొలియింపుచున్ సమా

ధికరహితాత్మవర్తన న

తిస్థిరుఁడై ప్రణిధిప్రయుక్తః బా

యక యెపుడుం బ్రధానపురు

షాంతరవర్తన నాకలింపుచున్.

41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శత = కఠోరములైన, 'నికృతస్తన్వజ్ఞాకృతః' అని అ. శ్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట. అంతరంగములఁ గలశత్రువులను, శ్రోధగుణములను ముచస్పృతియందు, మైశున్యం సాహసం ద్రోహ మిర్వాచూయాధదూషణమ్, వాగ్దండనంచ పారుష్యం శ్రోధజోషిగుణోష్ఠధా' అని అ. నెఱయం బొలియింపుచున్ = లెస్సగా నిగ్రహించుచు, 'ఆగ్నేశ్వేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్వేషం నశేషయే' త్రయ నియతివలన, ఆర్థాంతరము. శత = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ = హృదయమువల్లనైన రిపులను = వ్యసనరూపములయినశత్రువుల ననుట. 'స్త్రీద్యూతమృగ యాపానవాక్పారుష్యార్థదూషణమ్, వాగ్దండనంచ సప్తైతే వ్యసనాని విదుర్బుధాః' అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాక్షౌదివాస్వాపః పరీవాదః స్త్రీయాచుగః, తౌర్యత్రికం పృథాట్యాచ కామజాదశధాగుణాః' అని కామందకము. నెఱయం బొలియింపుచున్ = పెంచకుండఁ జెఱుచుచును, 'అత్తానమేవ ప్రథమం వినయేనోపపాదయేత్, తతోమాత్యాం స్తతో భృత్యాం స్తతఃపుత్రాం స్తతఃప్రజాః' అని సిరిసారము. 'ఎనేయోహింద్రియ జయస్తద్యుక్తశ్చాస్తుమర్హతే' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను నధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని లోబడనడచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ = తనయొక్క, వర్తనన్ =

రాజభర్తముచేత, 'శ్యామేనాజ్ఞసమర్థస్య రక్షాసంవర్ధనంతథా, సత్పాత్రప్రతి
పత్తిశ్చ రాజపుత్రం చతుర్విధ' మ్మని కాముదకము. అతిస్థిరుడై = ఉజ్జ
తుడై, అర్థాంతరము. సమాధిక రహిత = సాధారణమైన, అత్త = శరీరము
యొక్క, వర్తన = స్థితిచేత, అతి స్థిరుడై = స్థైర్యగుణముగలవాడై,
'షణ్ణవత్సంగశోఠేన్దో యశ్చమాన్ సదివౌకసః, ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ
ముష్టిశ్చనృపతేస్థిరః' అనియు లక్షణకాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారుల
యొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ యుక్తి = ఆంపుటచేత,
ప్రధానపురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రజ్ఞాని దండనాయకులయొక్క,
'పురోహితామాత్య కుమారమల్యసేనాప్రణేతార ఇతి ప్రధానాః' అని కాము
దకము అంతరవర్తన = అంతరంగవృత్తాంతమును, ఆకలింపుచు = తెలిసి
కొంచును, 'చరాన్ ప్రచారయేదథే ష్వాత్సనశ్చ పరస్యచ, పాదండావీన
విజ్ఞాతా నన్యోన్యమితరై రసి' అని నీలిసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢ
చారులయొక్క, ప్రయుక్తి = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమించుక,
ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడ నగు. 'ప్రధానస్యా న్నహి
మాత్యే ప్రకృతో పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తన = అప్తాలోచనను,
ఆకలింపుచు = చేయుచును, 'సదాచుకాలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వ
మాత్యేషుచ సర్వసంపదః' అని భారవి. ఆకలుష = దోషములేని, యావనస్థ =
ప్రాయపువానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామ
ములను బ్రతర్కధ్యాన్న సాయుకాలములయందు నాచరించుట ధర్మమే
కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాడు. ధర్మార్థకామాః కాలేషు త్రిషు
యేన స్వస్థిథాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము అర్థాంతరము. యావనస్థ =
జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట.
'దశావస్థాననేకథా' అని అ. అంతయు = లెస్సగా, నడపెను. జాతి
స్వభావగుణదేశజభర్తచేష్టా భావేగితేషు వికలారతితంత్రమూఢుఁ, లభ్యాసిహి

స్థలతి యావతమంగనానాం ॥ నారీకేశఫలమాప్య కషికరోతి” అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. వృలోకపాలకుడు = పాండురాజు, శతములైన, అంతరంగ రిఫులక్ = కామక్రొధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు సరివడ్డర్ల మును, నెఱియం లొలియింపుచుకొ, సమాధి = ఏకాగ్ర ధ్యానమును, కర = చేయుచున్నదై, హిత = ఇంచైన, ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, వర్తనక్ = వ్యాపారముచేత, ‘సమాధిన్నియమేధ్యానే విపాకేన సమర్థనే’ అని వి. అతి స్థిరుడై = చాంచల్యము లేనివాడై, ‘పూజాశోటినమం స్తోత్రం స్తోత్రశోటి సమో జపః, జపశోటి సమం ధ్యానం ధ్యానశోటినమాయమః’ అని యోగ శాస్త్రమందుఁ జెప్పబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తిక్ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక = శ్రవణ మనన నిధిధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కార మని వేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన = ప్రకృతియొక్కయు, ‘ప్రధానంప్రకృతి స్త్రీనియావో’ అని అ. పురుష = పరమాత్మయొక్కయు, ‘పురుషవాత్సమానవో’ అని అ. అంతరవర్తనక్ = భిన్నమైన యునికిని, ‘అంతర మవకాశావధిపరిధానాతర్థి భేదతాదర్శ్యే’ అని అ. ఆకలించుచుకొ = నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేయుచును, ఆకలుషయా = పరిశుద్ధియైన, పనస్థదక = వానప్రస్థవృత్తిని, అంతయుక్ = సాంగముగా, నడపెను

ప. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననవత్సృలకు గతి లే దని మహామునులవలన వినుచుండుం గావున నక్కొఱుతదీర్చుకొన లేమికిం జింతాక్రాంతుడై యొక్కగాఁ డమ్మహికాంతుండు దనయగ్రభాగంబున.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్మదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నుతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితకార్యభరాత్మతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూజహీనతకు నాత్మగరంబు భరంబునొందఁగన్.

రా. నిజాన్వవాయగురున్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిన్ =
ధర్మోపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులు గనునట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుం
ధతీసువాసినియొక్క, వరున్ = పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశింపుచున్న
దై, ఆరహిత = లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర = ఇకరకార్యభారముగల,
ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాడ౯టచేత, జాగ్రత్పద మాత్మకు విశేషణము. కడమ
నులభము.

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః'
అని ఆ. గురుధర్మద = ఆధికధర్మము నిచ్చునట్టి, వృత్తిన్ = వర్తనగలదాని,
అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరుసన్ = సామ్యమున, 'చిరంబీతునువాసిని' అని
ఆ. బుధవిశిష్టసభయందు నుతులను గనునట్టి, సద్గుణైకనిధిన్ = మంచిగుణ
ములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్రదారన్ = కుంతిని, హిత = ఇంపైన
కార్యభర = ప్రతాచరణాద్యతృప్తప్రయోజనములుగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధి
గలద౯టచేత, ఉండఁగాఁజూచి, తనూజహీనతకున్ = పుత్రులు లేమికి, ఆత్మ =
తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటివచ
నములోని మహికాంతుండు కర్త.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతింగడున్
వదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్. 44
రాఘవ—7

రా. నీదయయొక్కనమగ్రత.

భా. నీదు, ఆయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్తమునఁ బు

త్రైలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపననాథా

కులహృద్వర్తన మగునా

కలుషపుజీవనముకంటె గవ్వము గలదే.

45

రా. చెలువమరు = ఒప్పదమగు, తాపననాథా-సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు = వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

భా. చెలువ - సంబుద్ధి, మరుధర్తమునకొ = రతిచేత, పుత్రైలలామము=సుపుత్రుని, పడయలేమిచేత దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, ఆకులమునైన, హృద్వర్తనమగు=మనోవాగ్ధిపారముగలదైన, కడమ సులభము.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గాననియట్టి

లాఘవాస్పదునియాలయము లయము

సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని

ఘనకలుషాత్మజీవనము వనము

పితరులఋణము దీర్చెడుసూనుఁ జెందని

దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము

రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్రు నెత్తని

వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. పలుపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలము సూపె

యాత్మజులు లేనివారి కొయతీవరమణి

తరమె యనపత్యువై వర్ణ్య మరయ నతని

యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహీని జెంద.

46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుడా, అనవత్యు = అపుత్రకుని యొక్క, వైవర్ణ్యమును, అరయందరమే = ఎంచందరమా, అతనియభిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానికై ఔండకై = అభిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనఁగానకనిసంబంధములైనయభిలశబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడను నిలుచుట, అభిలమునకును నకారముపోయి భిలమనెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రము భవ మ్మనుపదములు నాటుగింటికి నిజే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పెడి దేమి మానివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం జేయకరాదు పితృణమోక్షము సుతశ్రీదక్కదత్వాప్తికిఁ ధీయుక్తింగన నొండుత్రోవ గలదేనిక వేడెదకదేవర [అన్.
న్వాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిక వర్తి

రా. మానివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేడెదను, న్యాయంబొప్పక = భర్తమార్గమున, ఉరుకులంబు = ఘనమైనవంశము. అవ్యాహతిన్వర్తిలక = చెదరకవర్తిలునట్లుగా, తత్వాప్తికి నొండుత్రోవ, కలదేనిక = కలిగినట్టాయెనా, నాకు ఘటింపు మని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్వాయ మను దిక్కున, “అనచిచ” యనుసూత్రము వలన నకారమునకు ద్విత్వము వచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరక అని పైనకారంబు నిలువఁ జెప్పినాఁడు. స్వర భేదమైనను సకర మేకరీతి గనుక శ్లేషముఁ జెప్పవచ్చును.

భా. మానివరసద్వృత్తంబుచేనేమిటక = ఏమునివర్తనచేతను, పితృణ = పితృణులముయొక్క, “ఋతిసవర్ణేఋవా” అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణ దీర్ఘము. మోక్షము = మోచనమును, సుతశ్రీదక్కదత్వా = పుత్రలాభము వినాగా, “కోభాసంపత్తి పద్మాసులక్షీభీః” అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయక రాదు, తత్వాప్తికి = అపుత్రలాభమునకు, ఒండుత్రోవగలదు, ఏక = నేను,

నినుజేడెదను, జేవరన్యాయంబొప్పుకొ = జేవరన్యాయమువంటిన్యాయమొప్పుగా, నా=నాయొక్క, కురుకులంబు, అవ్యాహతి స్వర్తిలకొ=ఎడతెగకుండునట్టుగా, ఘటింఘజేయుము.

క. అనవగతోనత యై పెం

పునఁ దనరుభవత్కృపావిభూతిఁ గనినయేఁ
దనయాపేక్షాదీనత

ననఘ యితరు నట్లు పొందు టర్హమె యకటా! 48

రా. అనవగత=తెలియఁబడని, దీనిత = అల్పత్వము గలది, భవతో = నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్రులయందలి యపేక్షచేతనైన, దీనకొ = దైన్యమును, ఇతరునట్లు = వింతవానిలాగున, పొందుటర్హమె, కాకున్వరము.

భా. అనకొ=ఇట్లనగా, వగతో=వగపుతోఁగూడ, నతయై = నవ్రుయైనదై, కుంతియనుమాట, విను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరుకొ = పరుని, అట్లు=నీవు చెప్పినప్రకారము, పొందు టర్హమె?

మ. ఎనయకొ లోకగురు ప్రశస్తి గలసీయిల్లాలనై కాంతవ

ర్తనలంబుర్వచు నుర్వి మానవతులకొ ధన్యస్థితికొ మించి యొప్పినన న్నర్హమె యిట్లనందనులయాభీలా ర్తిపాలేక్షిత పావన మానీశ్వర యంతకంటె నయశోవాదంబు లే దెన్నఁగన్.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశస్తిగలసీయొక్క, ఇల్లాలనై కాంతవర్తనలకొ=ఈలానయొక్కయత్సంతవర్తనలచేత, “వీవై కాంతనితాంతాని” అని అ. మానవతులకొ=మనుష్యసామ్యమును, మించి, ఇట్లు, అనందనులు=అపుత్రకులయొక్క, అభీలా ర్తి పాలేక్షితయర్హమె, కాకున్వరము, పావనమానీశ్వర సంబుద్ధులు, కడను నమము. ఈలాన యనుదిక్కున నిల్లాలన యనివచ్చినందు

నకు, క. 'మదమున నా ఈ ఊలను, పదములతుద లూష్ట్ర లుడుగఁ బైవర్ణ ముతో, నదుకు నెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బై హల్లు' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఏనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై' యనుదిక్కున క. 'తెలుఁగున యా గలుగదు దొలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' ననులక్షణమువల్ల నేత్వమే గనుక నికార మునకు యతి చెల్లెను.

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, నీ యొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరములైన, 'కాంతం మనోహరంబుచ్య' మని అ. వర్తనలచేత, ఊర్విక్ = భూమియందుఁగల, మానవతులక్ = స్త్రీలను, మించియొప్పిననను నిట్టన, అర్హమె = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంత కంటెక్ = పరపురుషసంగతికంటె, తనులయ = శరీరనాశనముచేతనైన, అభీ లార్తి=కష్టమైనపీడకు, "స్వాత్కృష్టంకృచ్ఛమాభీల" మని అ. పాల్శ్లేశ = అధీనముఁజేయుట. పావనమాను, అటైనను, అయశోవాదంబు లేదు. "అపయ శోద్యస్తికింమృత్యునా" అనున్యాయమున జన్మహీని రాకుండును.

చ. అన నతఁ డిట్లనుం గలఁక నందఁగ నేటికిఁ దొల్లి యీక్రమం బున ననవత్తు లౌనృపులు పుత్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెం పెనయ సుతేష్ఠిఁ జేసి నిను నే నియమించుచు నున్నవాడ నె వ్వనమునఁ జింత దక్కి సుసమాహితవృత్తి నొనర్పమవిధిన్.

రా. అన్ = దశరథుఁడిట్లనఁగా, అతఁడు=వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లనును, సుతేష్ఠిఁ జేసి = పుత్రకామేష్ఠి నాచరించి.

భా. అన్ = కుంతి యిట్లనఁగా, అతఁడు=పాండురాజు, ఇట్లనును. సుతేష్ఠిఁజేసి = పుత్రవాంఛచేత, "ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ నులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ

ధవగుర్వాదేశమునను దా నెద్దానిక

సవరించిన నది యిష్టము

నవిలంబిత నొసగు సందియము వల దెందున్.

51

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడను యేకార్థము.

భా. అరివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు ధవ=భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునకే = ఘనమైన యాజ్ఞ చేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము=దూష్యముగానిది, ఇష్టముకే = ఆభీష్టమును, ఒసగును. ✓

వ. అదియు.

52

సీ. అలఘుపావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార

చిత మై సుపుత్రసంసిద్ధి జేయుఁ

గావునఁ దత్కర్త కలనకు వరియింప

వలయునాతని దెచ్చువైపుఁ జూడు

మనుడఁ బూర్వమున నే గనినసుమంత్రోప

దేశ మొక్కటి యిపు దీని కొనరి

యున్నది మీతలం పొకటి పొల్లగునె పు

త్రేష్టికి వేల్పుల నే నిచటికి

తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘ నా తండ్రి యాజ్ఞ

యతిశయమున సాక్షాదీశ్వరాంశ మపు త

పస్వివరునినుమాధవుబలె భజించి

కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ.

53

రా. అదియుకే = ఆయజ్ఞమును, అలఘు = అధికములైన, పావనములైన వగణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచే

ఆరచితమై = చేయబడినదై, సుపుత్రసంస్థిఁ జేయుఁగావునఁ, తత్ = ఆ యజ్ఞముయొక్క, కర్తకలనకుఁ = ప్రయోగింపఁగి, పరియింపవలయు నాతనిఁ = పరియింపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయమును, చూడుము, అనుడుఁ = వసిష్ఠఁడట్లున్నంత, దశరథుఁ డనుమాట, సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, “ధృష్టి ర్జయంతో విజయస్సి ధార్థో హర్థ సాధకః, అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాప్తమంత్రిణః” అని రామాయణమందు. ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిఁ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. “ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం పరయ్యతి ధర్తవీఁ, యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వగార్థం చ నరేశ్వరః” ఇటను సనత్కుమారవాక్యమును సుకుంభునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁ డని రామాయణము నందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానఁ = మాతలను, ఇచటికిఁ బేల్పులనీ, ఆజ్ఞ = సీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁ దెత్తును. ఓయనఁ - నా తండ్రి - సంబుద్ధులు, నీను, మాధవులరెఁ = విష్ణువువలె, భజించి, సీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ = ఈ పూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గంటిని.

భా. ఆదియొక్క = నేఁ జెప్పినప్రకారమును, అలఘుపావనగుణముల చేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి. దృశ్య = కంటి కింపైన, శృంగారముచేత, చితమై = చేయబడ్డదై, సుపుత్రులయొక్క సంస్థిని జేయుఁ గావున, తత్కర్తకలనకుఁ = ఆదేవరన్యాయవిధికి, పరియింపవలయునాతనిఁ = పరియింపవలసినవాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము, అనుడుఁ = పాండు రాజిట్లు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన, సుమంత్రోపదేశము = మంచిమంత్రమువదేశ మాట. ఇప్పుడు, దీనికిఁ = మీ వాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్రేష్టికి, పేల్పులఁ = దేవతలను, దానఁ = ఆమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఁ - సంబుద్ధి. నాతండ్రి = కుంతి భోజనయొక్క, ఆజ్ఞయతిశయమునఁ, సాక్షాదీశ్వరాంత మపు = సాక్షా

దుద్రాంశమైన, తపశ్విపరునిక్ = దుర్వాసుని, ఈమాధవుబలభజించి యీ
మంత్రశక్తిని గంటిని. ఈగరిమఁబట్టు దేవతలఁ దెచ్చెడుమహిమ, మెరియఁ =
వెలయఁగా, కంటి నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. కాపున.

54

క. అవితథసంకల్పధరా

దివిజాలలో నెట్టివారిఁ దెచ్చి వరింతున్

వివరింపవలయుఁ బుత్రే

ప్తివిధికి రప్పింతు మీరు చెప్పినయతనిన్.

55

రా. అవితథసంకల్ప - సంబుద్ధి, ధరాదివిజాలలోక్ = బ్రహ్మజుల
లోను, ఎట్టివారిఁదెచ్చి, వరింతున్ = యాగార్థము నియమింతును. వివరింప
వలయు, మీరుచెప్పినయతనిక్ = ఋశ్యశృంగుని, పుత్రేప్తివిధికిక్, రప్పింతున్ =
రప్పించెదను.

భా. అవితథసంకల్పధరా = సఫల మైనమనోరథమును వహించిన
వాడా, సంబుద్ధి, దివిజాలలోక్ = దేవతలలోపల, పుత్రేప్తివిధికిక్ - పుత్రేచ్ఛా
సిద్ధికి, మీరు చెప్పినయతని రప్పింతును.

చ. అనయముఁ దత్త్వబోధమున నంచితధర్మనిరూఢియందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యంద్రు విబుధావళిలోపల నమృతహస్తాఁ బా
వనగుణశాంతతోరుచిరవర్ణనిసర్గమనః ప్రసాదుఁడై
తనరెడఁబాని మంత్రవిధిదక్షమతిక్ భజియించి తేదగున్.

రా. అనయముక్ = ఎల్లప్పుడును, అమృతహస్తాక్ = ఋశ్యశృంగుని,
విబుధావళి లోపలక్ = విద్యత్సమూహములోపల, పెద్దయంద్రు, మంత్రవిధుల
యందు దక్షమతియైనవాని, రుచిర = మనోహరమునై, వర్ణని = వర్ణింపఁ
బాస, నిసర్గ = స్వభావముచేతనైన, 'స్వరూపంచ స్వభావశ్చనిసర్గశ్చ'

అని అ. మనఃప్రసాదుడై = మనఃప్రసన్నత గలవాడై, “ప్రసాదస్తు
ప్రసన్నతా” అని అ. తనరెడువానికే = ఋశ్యశృంగుని, భజించి = మనసు
రాగొలిచి, శాంతతోక = శాంతాదేవితోగూడ, తేదగుక = తోడై
వచ్చును.

భా. అనకే = కుంతి యిట్లనగా, పాండురాజునుమాట, విబుధావళి
లోపలకే = దేవసంఘములూను, ‘విబుధః పండిలేదేవే’ అని వి. యముకే =
యముని, మంత్రవిధి = మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష = సమర్థమైన, మతికే =
బుద్ధిచేత, భజించి తేదగును.

క. అని నృపుడు భార్యతో నా
యనక దడయక తెచ్చి యాగమాచారముతో
దనకుఁ దనూభవలాభం

బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రయోక్తులు వలికెన్. 57

రా. నృపుడు = దశరథుడు, భార్యతోక = శాంతతోగూడ,
అయనకే = ఋశ్యశృంగుని, తడయక = క్షిప్రమే, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవ
లాభంబు, బనరకే = కలుగునట్లుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ
ప్రయోక్తులు వలికెను.

భా. అని = ఇట్లని, నృపుడు, అయనకే = యముని, తడయక తెచ్చి,
ఆగమాచారముతోక = దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం
బొనరం జేయుటకు, భార్యతోక = కుంతితోడ, కడుఁ బ్రయోక్తులు వలికెను.
వ. ఇట్లు నియమించి. 58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితమతాను

శీలసమున సదీక్షావిశేషం డగుచు

ననఘమతు లై నమునులతో నాత్మయోగ

మొకటి కొద లేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క.

59

రా. ప్రతిపదంబును = అన్నిప్రయోజనములయందును, “పదం
వ్యవసిత్రాణి స్థానలక్ష్యాంఘ్రివస్తుభు” అని అ. నిజపురోహిత = వసిష్ఠనమ,
మత = సమ్యక్మైన, అనుశీలనమునకే = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషాఁడు =
దీక్షావిశేషముతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచు నాత్మయాగముఁ జేయుచు,
ధరణీపుఁ డుండె నని ముందఱిపద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును=పల్కాఁబడు, నిజ=స్వకీయమైన, పురః=అముష్మికము
కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా=ఆదియందె, ఊహిత
మైన, మత = యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జెప్పవచ్చును.
అనుశీలనమునకే = పరిచయముచేత, సత్ = లెస్సైన, ఈక్షావిశేషాఁ
డగుచుకే = జ్ఞానము గలవాఁడై, మునులతోఁగూడ, ఆత్మయోగము =
బ్రహ్మోపాసని, “ఆత్మాదేహమనో బ్రహ్మస్వభావభృతిబుద్ధిభు” అని.
వి. చేయుచును.

చ. ధరణీపుఁ డుండె నంత బహుధామునిసన్తనుహలాయమానుఁ
పరమసమృద్ధి బర్వెడువిభావసునందనురూపకాంతిని [దై
ర్ఘ్యుఁగొద లెల్లదూరముగఁబాయసభాజనగౌరవానమ [ధిన్.
త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రమదగౌరవ మొప్పగఁ గాంచి సన్ని

రా. ధరణీపుఁ డుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునుల
యొక్క, సన్తను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హలాయమానుఁడై = వేల్పుఁ
బడుచున్నవాఁడై, పరమ సమృద్ధి బర్వెడు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న,
విభావసునందుకే = అన్నియందు, “సూర్యవహ్ని విభావమా” అని
ఆ. ఆనురూప = తగిన, కాంతిచేతకే, నిర్భరుకే = అధికుఁడైనవాని, కొదలెల్ల
దూరముగకే = కొదవలెల్లఁ దీఱుగా, పాయస భాజన = పరమాన్న
పాత్రముయొక్క, “భాజనం యోగ్య పాత్రయోగి” అని వి. గౌరవభావము

చేత, ఆనమత్ = వంగుచున్న, కరయుగము గలవాని, ఒక్కనిక్ = ఒక దివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పు డాయార్యసభయుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. ధరణిపుండు = పాండురాజు, ఉండెక్ = ఈ పూర్వోక్త ప్రకారమున వర్తించు చుండెను, అంతక్, బహుధామునిక్ = అధిక తేజస్సు గలవాని, “గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని” అని అ. సన్తను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమానుడై = పిలువబడ్డవాడై, షర్వెడు, విభావసు నందసుక్ = సూర్యపుత్రుడైనయముని, రూపకాంఠినిర్భరుక్ = సౌందర్య తేజములచేత నధికుడైనవాని, కొదలు = కొదవలు, పాయక్ = పోవునట్లుగా, సభాజన గౌరవ = సన్మానాలిశయముచే, “ఆనందనసభాజనే” అని అ. ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరుక్ = హస్తము గలవాని, ఫలి తార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచు చున్నవాని ననుట, ఒక్కనిక్ = ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషణములు. సన్నిధిక్ = సమీపమున, “సన్నిధి స్సన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే” యని వి. ప్రమదగౌరవమునంతో హాధిక్యము, ఒప్పుగా, కాంచి=చూచి, అప్పు డాయార్య యుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభయాతతాద్భుతప్ర
మోదమందాక్షవృత్తిఁ గేల్తొగిచి యుండె
నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞఫలము
నొసఁగెదఁ గొను మని విభావసూద్యవుండు.

61

రా. ఆయార్యసభ, ఆతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యము చేతను, ప్రమోద = సంతోషముచేతను, మంద = స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిక్ = ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, “అక్షరభస్మావయవేపాచికేవ్యక్షమింద్రియ” మని వి. కేల్తొగిచియుండెను, అంతక్, విభావసూద్యవుండు = ప్రాణావత్య

పురుషుడు, మనుజు = నృపా, సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్రకామేష్టియొక్క, ఫలమును గొను మని యిచ్చె నని ముందరి పద్యమునందుఁ గ్రియ.

భా. అప్పుడు, అనూర్య = కుంతి, సభయాతతాద్భుతప్రమోద మందాక్షవృత్తి = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్తాగిచియుండెను, దేవతాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమాహాత్మ్య మువలన నాశ్చర్యమును సుపుత్రలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుడు గదా యని సిగ్గును గలవైయుండెనని భావము. “మందాక్షస్త్రీస్తపాస్త్రీదా” అని అ. అంతః, విభావసూర్యుండు = సూర్యపుత్రుఁడు, యముఁడు, మనుజు = మంత్రజపమనెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తి ననుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివగేహినీజనులకుఁ సేవింప ని వ్విందువం
శరమాస్ఫూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలక్షౌభారధుర్యం బనఁ
స్థిరమై మించుతనూజలాభ మొదవున్ నీకంచు నిచ్చెంగృహఁ
వరముం బాయసమస్తకల్పమము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్.

రా. పార్థివ = సంబుద్ధి. గేహినీజనులకుఁ = భార్యలకు, సేవింపఁ = భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందుఁ = పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = ప్రాజాపత్య పురుషుడు, వరమును = శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్పమము = నిష్కళంకమైన, పాయస మును నత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

భా. పార్థివగేహినీ = రాజపత్నీ, సంబుద్ధి. జనులకు సేవింపఁ, ఇమ్ము = స్థాన మైనది, ఇందువంశ = చంద్రవంశముయొక్క, రమాస్ఫూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అపలంబము, అనన్తించు తనూజలాభము నీకొదవునందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన, కల్పమము = విచారము, పాయఁ, వరమునిచ్చెను.

సీ. అట్టిచ్చి యతఁడు దా నంతర్హితుం డయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహర్షం డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికి సౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ

రంబు గౌరవమహిమం బంచితానంత
భావంబునం బర్వం బరమనియతి
మనుసుమిత్ర కులసన్తానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబు లైన

ఆ. యాసగములలోన నరయరయవ్యగ్ర
బుద్ధి గోర్కు లెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి.

63

రా. జనవరుండు=దశరథుండు, వినిగాఢ = అత్యంతనిబిడమైన, హర్షము
గలవాఁడగుచు, అదియెల్లఁ = ఆపాయనమంతయు, నిజాగ్రసతికొ =కౌసుల్య
కును, కేకయనందనకును బంచి, అంతకొ = అతరువాత, భావంబునంబర్వకొ =
చిత్తమునఁ బర్వంగా, లసన్తానవతికొ, పరమనియతికొ = శత్రువుభాగముచేత,
మను=మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన = మనోహర
గర్భప్రాప్తిహేతువులైన, ఆసగములలోనకొ = ఆ రెండుభాగములలో, అర
యర=కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులకొ = భార్యలైనకౌసుల్యకై కేయలను,
“పరిగ్రహః పరిజనే పత్న్యాం స్వీకారమాలయోః” అని వి. ఒనఁగఁ
బనిచెకొ = ఇయ్యఁగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమికొ = ప్రేమచేత, అట్లు సలిపిరి =
ఇచ్చి రనుట

భా. జనవరుండు=పాండురాజు, అదియెల్లవిని = ఆవర్తకారమంతయు
విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, ఏక యనకొ = ముఖ్య యనఁగా, “ఏకేముఖ్యాన్య

“శవలాః” అని అ. తనకు = కుంతి కనుట, కరంబు = మిక్కిలియు, గౌరవ
 మహిమంబు = ప్రభావాలితయము, అంచిత-పూజితమైన, అనంతభావంబున =
 బాహుళ్యముచేత, పర్వక్ = ఒప్పుచునుండగా, పరమనియతిక్ = మంచి
 నియమమున, “నియతిర్నియమేదైవే” అని వి. మనుచున్న, సుమిత్రకులసన్తాన
 పతిక్ = బంధనమూహమందు బహుమానముకలదానికి, నిజాగ్రసతిక్ =
 కుంతికి నని క్రిందటికన్వయము. దౌహృదోదయమునకు, నిమిత్తంబులైన =
 చిహ్నములైన, “నిమిత్తవ్యంజనంబు” మని అ. ఆనగములక్ = ఆకాపరం
 పరలను, లాననరయక్ = లోలోపలనే తెలియునట్లుగా, రయ = వేగముచేత,
 వ్యగ్ర = సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కులెల్ల నొసంగను, తత్పరిగ్రహ
 జనులక్ = ఆకుంతి పరిచారికలను, పనిచేను, వారును = ఆపరిచారికలును,
 అట్లు నలిసిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో

త్కారసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁ దలిర్పక్

హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో

చురతిం దద్గర్భభావశోభనలీలన్.

64

రా. విబుధోత్కార = దేవసంఘముయొక్క, హరి = విష్ణువు, మధ్యమ
 భువనముక్ = భూలోకమును, ప్రోచు, రతిక్ = ఆసక్తిచేత, తత్ =
 ఆ కాన్యాయై కేయా సుమిత్రలయొక్క, గర్భభావ = గర్భత్వమునెడి, “గర్భో
 బ్రూణామహి” అని అ. శోభనలీలను భరియించెను.

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ = సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భముని
 యొక్క, భావ = ఆభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విబుధోత్కార =
 విద్యత్ప్రమాహముయొక్క, సంప్రార్థనమును, ఒనర్చు, కడఁక = యత్నము,
 తలిర్పక్, భువనముఁ బ్రోచురతిని భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణా విపక్షసం
తానము న్నుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరక్షైకశిక్షనం
భోనిధిమధ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్తానవనాథకాంత లనమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్. 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అనమాన = అసాధారణములైన, గుణముల
చేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతి = సాంగత్యముచేత, అతిక్రమ =
అతిశయముచేత, సత్ = లెన్నెన, కరుణ = దయచేత, దీనులఁబ్రోవఁ
గోరుదురు, ఉదాహరణీయ = వర్ణింపఁదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యము
యొక్క, “అయశ్శుభావహోవిధి” అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, అనమానగుణ = సద్గుణములచేత, “లష్కాంతా”
అను ధాతువుమీఁద కానచీరాదు, “లష్కాంతా” మీఁదవచ్చును గనుక,
అందు, “సహరితాలసమాననవాంతుకః” అని మాఘకావ్యమందుఁ బ్రయోగము.
దురతిక్రమ = నివారింప శక్యముగాని, సత్కరుణచేత, దీనులఁ బ్రోవఁగోరు,
దురుదాహరణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యయ = అతిక్రమింపరాని,
ఈ యర్థమున నేకవచనక్రియలు.

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యెడఁ

ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁడై
యభిమతి గాంచుకుమారుడు

ప్రభవించె మహాయశోభిరాముఁ డనంగన్.

66

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషిక = కాలస్యకు,
“కృతాభిషేకామహిషీ” అని అ. అజాత = పుట్టని, రిపునామకుఁడై = రిపుశబ్దము
గలవాడై, మహాయశోభి - మహా = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యము
చేతను, శోభి = విపెడువాడు. “మహాఉద్ధవఉత్సవః,” “అయశ్శుభావహో

విధి" అనియు అ. మహాత్ = అధికమైన, అయశోభి = అపకీర్తివల్లనైన భయము గలవాఁడు అనియుఁ జెప్పవచ్చును. రాముఁ డనఁగను బ్రభవించెను.

భా. అయ్యోడకో = ఆకర్వాత, విభునగ్రమహిషికొ = కుంతికి, ఆజాతరేపునామకుడై = ఆజాతశత్రు పనునామము గలవాడై, మహాత్ = అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, "అన్తహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః" అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనఁగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా

సురతం దెనలె సఁగె బ్రబలె శుభవిభవంబుల్

ధరణిజనంబుల కపు డా

సరణి నుదయ మంది ధర్మసంతతి పెరుగన్.

67

రా. ఆసరణికో = రాముఁ డుదయించినప్రకారముననే, ఉదయమంది = ఆభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి = ధర్మసమూహము, పెరుగన్ = వర్ధిల్లుగా, సురలెంతయు నలరిరి, సుర లని స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. "సురశబ్దము స్త్రీలింగతః, బరంగుఁ బహువచన మగుచు భాసుర ముగ భూ, సురశబ్దము దక్కంగ నొక, సరణిని గ్రీబత్వమందు జనశబ్ద మిల" నని కవిరాకచింతామణి.

భా. ఆసరణికో = ఆప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మ జాఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు.

68

క. అమితోన్నతి గనియె నృప

ప్రమద మనుగుణప్రసన్న పవనునివలనం

గోమరు మిగుల బలియునుగం

ధము గలవిరిసోన సురపథంబునఁ దొరుగన్.

69

రా. నృప = దశరథునియొక్క, ప్రమదము = సంతోషము, అనుగుణ ప్రసన్నపవనునివలన = అనుకూలచలయమారుతమువల్ల, కొమరు = ఒప్పిదము, బలియ = నిబిడమాచున్న. సుగంధముగలవిరిసోనదొడుగఁగా నమితమైన యన్నతిని బొందెను.

భా. నృపప్రమద = కుంతి మనుగుణ = మంత్రావృత్తిచేత, 'గుణస్త్వావృత్తి శబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు' అని యాదవసిఘంటు. ప్రసన్నుడైన, పవనునివలన = వాయువువల్ల, మిగులబలియ = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యన్నతిగలవాని, కొమరు = కుమారుని, కనియెను. ✓

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు

కర మరుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గడు నొడిచి మహా
సురుల వధించు ననేకుల

దురమున ననువిబుధసన్నతులు వినఁబడియెన్. 70

రా. అరిభీమనాముఁడు = శత్రుభయంకరనామధేయఁడైన, ఈతఁడు = రాముఁడు. నృపాళి = శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము = అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు = భీముఁడను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము = మిక్కిలి, అరి = అప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు

త్తమనీతివచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠ

త్వమునఁదనరారునృప

త్తమునియతివశతసుతాస్తిదద్దయు వెలసెన్. 71

రా. అమరనగరమున = అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచేతను, విచిత్రవీర్యత = అద్భుతపరాక్రమముగలవాఁడగుటచేతను, అయ = భాగ్యము. రాఘవ - 8

చేనైన, జ్యేష్ఠత్వముచేతను, కనరారు, నృపసత్తము = దశరథునియొక్క, నియతివశత = ఆదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తి = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను. ఇట్లనగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథుని ప్రతాపాదులు గొనియాడి రనుట.

బా. ఆమర నగరమున = హస్తినగరమందు, ఉత్తమసీతి = గాంధారికి విశేషము: విచిత్రవీర్యకనయజ్యేష్ఠత్వమున: దనరారునృపసత్తముని = భృతరాష్ట్రునియొక్క, అతివ = గాంధారి, శతసుతాప్తి = శతపుత్రావాప్తిచేత, వెలసెను.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుం డన
 దుర్ధర్షుం డన దుర్ముఖుం డన
 సమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
 ర్యప్రదీప్తులఘూకరణవిషణ్ణ
 నానావిబుధనింద్యమానోదయులనన్వి
 చారవివర్జితాచారుమతుల
 విగణింపరానిదుర్వృత్తి నధర్మపు
 దశలపనులయాస్పదంబు గాగఁ

తే. జలుకు గలవీతనియతుల సాహసాతి
 శయసమున్నతులనికృతక్లాఘు లగుచు
 నార్యు లబ్బెలురసితభావ్యరదృష్టి
 నరసి మదిలోన నుర్ముతవ్యసను లైరి.

72

రా. దుర్యోధనుండు = యుద్ధముచేయ శక్యముగానివాడు, దుశ్శాసనుండు = దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాడు, దుర్ధర్షుండు = ఎదిరింపరానివాడు, దుర్ముఖుండన = బహుప్రలాపి యనగాను, ఆమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢశౌర్యప్రదీప్తి - వీర = వీరులలోపల, ఆదిగాన = ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ =

పొందినట్టి, గాఢకౌర్యముచేత, ప్రదీప్తుఁ = ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణ = తృణీకరించుటచేత, విషణ్ణ = దీకులయిన, విబుధ = దేవతలచేత నింద్యమానమైన, ఉదయఁ = ఆభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచార్యఁ = దురాచారుని, మతుల, విగణింపరానిదుర్వృత్తిఁ = తలంచరాని కష్టపుజీవుని, “ప్రతిర్వర్తనజీవనే” అని ఆ. ఆధర్వపుఁ = పాపరక్షకుని, ఇటువంటి, దశలపసుఁ = దశముఖుని, లయ = నాశనమునకు, అస్పదంబుగాఁగఁ = స్థానమైనవానిగా, ఈతని = ఈరామునియొక్క, అతులసాహసాతిశయసమున్నతులు, చలువగలవు, అని = ఇట్లని, కృతక్లాఘు లగుచునార్యులు, అబ్బాలుఁ = ఆరాముని, రసిత = రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ = భవిష్యదర్థముయొక్క, దృష్టిఁ = జ్ఞానముచేత, “దృష్టిర్జ్ఞానేష్టిదర్శనే” అని ఆ. ఆరసిమదిలోన నుష్టుకవ్యసనులైరి.

భా. దుర్భేధసుండన, దుశ్శాససుండన, దుర్ధర్మజుండన, దుర్ముఖుండన, పీరిలాదిగా ఆరూఢ గాఢకౌర్యప్రదీప్తులు. ఘూక = గుడ్డగూబలయొక్క, రణ = ధ్వనిచేత, “యుద్ధేరపీరణః” అని ఆ. విషణ్ణ = ఖిన్నులయిన, నానా, విబుధ = విద్వాంసులచేత, నింద్యమానోదయులఁ = దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార = వివేకముతోడ, విసర్జిత = మిక్కిలి యెడఁబాసిన, అచారు = మంచిదిగాని, సుతులఁ = మతిగలవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తిచేత, ఆధర్వపుదశల = పాపములైన చర్యలయొక్క, ఆధర్వపు ఆమపునా దేశమునకు లక్షణము. క. ‘ధీనిధిగుణపదములై, మానుగ హల్లున్న నంతిమములగుములకుం, బూని పునాదేశమగుఁ, భూతుత తై నచ్చు లున్నఁ జుట్టగుములకుఁ. క. వాదపుంబంతంబులు బ్ర, మోదపు శృంగారములు ముత్తై పుసరులఁ, జూదపురిట్టలు నెయ్యపు, టాదరములు ననగ నివి యుదాహరణంబు’ అని యాంధ్రభాషాభూషణము. వసు = ప్రయోజనములకు, అస్పదంబుగాఁగఁ = అవకాశమగునట్టుగా, చలువగల, పీతనియతులఁ =

నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలురకొ = అబాలకులను, క. 'లులమీఁదిబలకుదుర లగు, నిలఁ బెక్కిట పాలు రన మహీ పాలు రనకొ, సలలితదయాళు రనఁగా, నలవడి వర్తిల్లుఁ గాన నభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము. సిత = పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, అరసి, జాతకములుచూచి, ఆర్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు=దూషించుచు, మదిలోకొ, అనుష్టుప్తవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కిపొదల

రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుకొ

గం డెనఁగెడు సుతరత్నము

పాండురమణిశుక్తివోలె బడసె హరికృపన్.

73

రా. రెండవసతి = కైకేయి, ఆనవర = నికృష్టముగానిదైన, గుణ రేఖను, "పరానభవతీత్యవరా-ఆవరానభవతీత్యనవరా - అనవరాచసా గుణరే ఖాచ" అని సమానము. నష్టికాయము ప్రకృతమర్థమును బొందింపుచున్నయి, సుతరత్నము = సుతశ్రేష్ఠమును, "రత్నం న్వజాలిశ్రేష్ఠేషి" అని అ. పాండుర = శుభ్రమైన, మణి=ముత్యమును శుక్తివోలె, ఉపమ. హరికృ పన్ = విష్ణువ్రదయవలనఁ బడసెను.

భా. వెండియుకొ = మణియును, పతికోర్కిపొదలకొ = ఇంకఁ బుత్రులుగావలె నను నపేక్ష ఫలించునట్లుగా, రెండవసతి యనకొ=రెండవసతీ దేవి యనఁగా, వరగుణరేఖకొ = శ్రేష్ఠగుణవరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండు రమణి = ముది, సుతరత్నము = పుత్రుఁడనెడు రత్నమును, శుక్తివోలెకొ = ముత్యపుచిప్పువలెనే, హరికృపన్ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసెకొ = కనెను, ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తియు ముత్యముగనును.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడు

జేకులు నాముదిలేబుధరచితనుతిభరతుం

గైకమహావీరత్వా

స్తోకుని నర్జునసమాఖ్యుసుతుఁ గని యలరెన్.

74

రా. ఆముదిత = సంతృప్తులైన, బుధులచేత రచితమైన నుతిగలవాని, మహావీరత్వ = అధికకౌర్యముచేత, ఆస్తోకుని = ఘనుని, “స్తోకాల్పక్షుల్లకా న్ముక్ష” మని అ. అర్జునసమాఖ్యుఁ = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, “వశక్షోధవ శోర్జునః” అని అ. భరతుఁ = భరతుని, కైక, = కైకేయి, కని, యలరును.

భా. ఆముదిత = ఆస్తి-మతి. “అప్పు తెఱవ తలిరువోడి మెఱుగుబోడి ముదిత” యని యాంధ్రభాషాభాషణముందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర = స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ = ఘనమైన, విక = ముఖ్యమునైన, మహావీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యుఁ = అర్జునుఁ డనుపేరుగలవాని, కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁ గాంచి హృదయేశుమన్నునఁ

బెనుచుచు నుండ నబ్బిసరుహాక్షి

కొండొకనవతియు గురుతరధర్మ

క్షణశీలతన్నగుణవిధేయ

రక్షోరివైద్యవరప్రాప్తిరూపుల

లక్ష్యణశత్రుఘ్నులను గరంబు

వినయసౌభ్రాత్రాదిఘనతరసుగుణరే

ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె

తే. నొప్పు మీఱ నాసత్యవీర్యోదయు లగు

నట్టిచతురాత్మజులు సురూపాభిరాము

లైనకులసహదేవపదాలివిశ్రు

తాత్పర్యము లై మించి రవనిలోన.

75

రా. అబ్బిసరుహాక్షికొండొకనవతియుఁ = కైకేయియొక్క చిన్ననవతి శుమిత్రయు, గురుతరధర్మరక్షణశీలతచేత, మను = ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ =

గుణపశురాలు, - సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షిరీవైద్య = సురవైద్యులకంటె; వర=శ్రేష్ఠమానట్టుగా, ప్రాప్తరూపుల = సౌందర్యవంతులైనవారిని, “ప్రాప్తరూపః సురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయో” అని అ. లక్షణశత్రుఘ్న లనుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱ, అసత్యపీఠోదయు లగునట్టి = సత్యమునకును, శౌర్యమునకు సుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజాలు=నలుగురుపూరులును, సురూపాభిరములును, ఐన=సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ = తగిన, ఆత్మవర్తనలై = తమనడకగలవారునై, మించిరి, ఆకావసగర్భము.

భా. అబ్బిసరుహక్షిణాండొకసవలియున్ = మూర్తియు, గురుతరధర్మ రక్షణశీల=మూర్తివిశేషణము. తల్ = ఆకుతియొక్క, మను = మంత్రముయొక్క, గుణ=అవృత్తిచేత, విధేయ=వశులైన, రక్షిరీవైద్యులయొక్క, వరమువలన, ప్రాప్తరూపుల = ఆవతరించినవారిని, లక్షణ = లక్ష్యవంతులై, శత్రుఘ్నుల = శత్రు సంహారకులు నైనవారిని, కవల = అమడలను, కనియెను. నాసత్య=అక్విసిదేవతలయొక్క, “నాసత్వావశ్యినాదస్త్రా,” అని అ. వీరోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి. చతుర = సమద్ధులైన, ఆత్మజాలు, నకులసహదేవులనెడు, పద = నామధేయముచేత, అతివిశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తనగలవారై, మించిరి.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంపావాతశైత్యోచితీ
 లీలాగూఢనిగూఢరూఢపులకాళీపేతుహర్దోదయ
 స్థూలంభావుకశైలరాజతనయాదోర్దండనిష్ఠిడనో
 ద్వేలోర్ధ్వస్రతచిత్తరాగలహరీ ధీకృజ్జటామండలా. 76

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంకువతంస = చంద్రశేఖరా! సన్నిహిత = సమీపముననున్న, పంపా=పంపానదియందుగల, వాత = మారుతముయొక్క, శైత్య=చల్లదనముయొక్క, టౌచితీ = ఉచితభావముచేత, లీలా=విహారమందు, గూఢ = గూఢమానట్టుగా, నిగూఢ=మిక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళి=

పులకాంతురసమూహమే, హేతు=కారణము గాఁగల, హార్దోదయ = ప్రేమాతి
శయముచేత, “ప్రేమానాప్రియతాహార్ద” మని అ. స్థూలంభావుక=ఉబ్బింగు
చున్న, కైలరాజతనయా = పార్వతీదేవియొక్క, దోర్బంధనిష్పీడన = గాఢా
లింగసముపల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై, డోర్బస్పృత = బొడవుగా నెగసిన,
చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ=అనురాగప్రవాహమనెడి, ధీకృత్ =
బుద్ధినిఁ జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా! ఉత్పేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా

వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని

ర్వర్తనసజ్జనసుకృతేవి

వర్తాయితేదివ్యదేహవారితమోహః.

77

మూర్తియని, మూర్తిత్రయ = త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి =
ధారణమనెడి, లీలా = విలాసముచేత, వర్తిత = చేయఁబడిన, నానాజగత్తుల
యొక్కయు, భవ=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ =
నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన = ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనలయొక్క
సుకృతమునకు, వివర్తాయితే=వినిమయరూప మొచ్చును, దివ్యదేహ = దివ్యస్వ
రూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్మలకు సారూప్యము నిచ్చు ననుట. వారిత =
పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ = భ్రమలయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమవచోంతప్రస్ఫుట బ్రహ్మవిద్యా

పథపథికవిపశ్చిద్భావవిశ్రామసీమా

పృథుచిదమృతధారాభీక్షసిక్తాకువీటి

ప్రథితతిరుమలక్ష్యాపత్యపత్యగ్రజన్మా.

78

గద్యము. ఇది నిజసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వ వైభవ
పింగళి యమరయార్యతనూభవసౌజన్య జేయసూరయనామ

ధేయ ప్రణీతంబైనరాఘవపాండవీయమునందుఁ బ్రథమా
శ్వాసము. 78

ప్రశను యని, ప్రశమతమవచోంత = వేదాంతములయందు,
ప్రస్ఫుటంబైనగాఁ జెలియఁబడిన, బ్రహ్మవిద్యావశ = బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు,
పథిక = పాఠ్యులైన, వివశ్చిద్భావ = విద్వాంసుల హృదయములకు, “విద్వాన్వి
వశ్చిద్వోవజ్ఞః” అని అ. విక్రామసీమా = విశ్రమస్థానమైనవాఁడా! విక్రామయని
ఘస్పృత్యయముగాఁ జెప్పినందుకు, “తమృషిం మతవ్యులొకప్రదేశ విక్రామశా
ఖిన” మ్మని మురారియు, “విక్రామం లభతామిదంచ కిథిలజ్యాబంధ మన్న
ద్ధమః” అని కాళిదాసుకు చెప్పిననుగాని, “మితాం హ్రస్వః” అనుసూత్రమున
హ్రస్వమురాఁగా విశ్రమ యని యుండవలయుననియు, విక్రామోపశబ్దఇతి కాళి
కాయా వన్నందువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలెఁ గనుక, “కథం కథం
విక్రామ” అని న్యాసకారులు చెప్పినందుగాని వ్యాకరణాంతరమువలన నుపధా
వృద్ధి రావలెఁ గనుక, “విక్రాంతిం భవతా” మని కాకుంతలవ్యాఖ్యానము
లోను వ్రాసినాఁడు గనుకను, విక్రాంతిసీమా యనెడు నదియు మంచిపాఠము.
పృథు = అధికమైన, చిదమృతధారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీష్ట = నిరంతర
మును, “ముహూః పునఃపునశ్శశ్వ దభీష్ట మసకృత్సమా” అని అ. సిక్త =
అభిషిక్తుడైన, ఆపవీటిప్రథితరుమలక్షాపతి = ఆపవీటితిరుమలనాయని
యొక్క, ఆపత్యాగ్రజన్మా = జ్యేష్ఠపుత్రుడైన పెదవేంకటాద్రి గలవాఁడా!

గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాశటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత
శంపదానందనందవరాన్వయక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణ
పయామాత్యపెదరామధీమణి ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబు
నందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

క్రీ ర స్తు

రాఘవపాండవీయము

ద్వితీయాశ్వాసము

పంపానరసక్రీ

డాపండిత పెద్దవేంకటయ్యపతిచి

త్తోపాసితపద ప్రత్య

గ్రూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా!

1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్రుల

నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁ డగుచు థా

త్రీవరుఁడు వెనుచుచుండె య

థావిధి సంస్కీర్తయలు మునికదంబము నడుపన్.

2

రెంటికి నమము - సులభము.

సీ. నానాటి కుప్పొంగునవకంపుగళలపెం

పునఁ జిన్నికొన్నె లబోద లనగ

నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు లేజోరేఖ

పనఁ గోమలార్కబింబంబు లనగఁ

గ్రోత్తగ్రోత్తగః బొడల్కొమరు నెమ్మేనుల
 బలుపుష్పిఁ గరికలభంబు లనఁగ
 నంతకంతకు మించు వింతమగంటిమి
 యదుటునసింగంపుఁ గొదమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ
 గ్రాలున్యవసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
 మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
 సనయభరతశత్రుఘ్న భేలనము మెఱయ.

3

రా. ధర్మజ = వింటివల్లఁ బుట్టిన, ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే
 న్యభా వాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం చాపేచోప
 నివద్యతే" అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు అనఁగా
 క్రాలు = ఒప్పుచున్న, న్యవసుతులు, కవలుగూడి = జోడుగూడుకొని,
 మనసుయొక్కమైత్రిచే, రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము = నడకయు,
 సనయ = నీతిసహితులైన, భరతశత్రుఘ్నులయొక్క, భేలనము = విహారమును,
 మెఱయ వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ = ధర్మరాజభీమార్జును లననట్టుగా,
 కవలుగూడి = నకులనహదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచేఁ, మనఁ = ఒప్పుగా,
 రామ = మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంశమునైన, చరిత్రమును, సనయ
 భరతఁ = నయూతిశయముతోఁ గూడినవా రాటచేత, శత్రుఘ్న = శత్రు
 వంహారకమైన, భేలనమును మెఱయ వెలసిరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తునా
 మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
 ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
 త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై.

4

రెంటికి సమముగా వసంతవర్ష సము. చరమగ్రామభాగ = పశ్చాత్పూర్వ భాగములయందు, చర = వర్తింపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము = సరి దొరలుగాఁ గలిగినది, సకలమును సాభాగ్యముగల దనుట. ఆనంత = అసంఖ్యము లైన, జాలక = మొగ్గలచేత, “క్షైరకోజాలకాక్షిజే” అని అ. సమంజస = యుక్త మానట్టుగా, దృశ్యరూప సమంజసం, యుక్త మాపయికలభ్య” మ్మని అ. రంజిత = ఓప్పిన, కుంజ = పొదలనెడి, కుంజర = విరుగులవల్లనుండి, ఉద్వాంత = వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన, మధు = మకరుద మనెడి, “మధుమద్యే పుష్పరసే” అని అ. దాన = చుడము చేత, “దానంగజమచేత్యాగే” అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంధర = తుమ్మెదలయొక్క, “బంధరశ్చమిళిదశ్చ హిందోళభసతాసమా” అని యా. స్వన = ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నివిడముగాఁ జేయఁ బడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = అయింక లేని, లతాంతకుంతమై = కుసుమాయాధుడు గలదై, అంత వసంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపులేజగురాకుజొంపము కెంపు

మేలిచెందిరపుఁగెంధూళి గాఁగఁ

గుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు

ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ

విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు

శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ

నిచ్చలం బైనతేనియవానజడిసొంపు

లాలితదానధారాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ

భ్రమరపంక్తులు వై సరపణులు గాఁగ

బుడమి నెల్లెడ వాహ్యులి వెడలుమదను
మదపుటేనుగువోలె నామని దనరెచ్చె.

5

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రిం-హోళి = పంక్తి, “భూతిర్నాతంగ శృంగారే” అని వి. “రిం-హోళిః శ్రేణికాస్త్రీయా” మ్మని యా. కడమ సులభము. మొదటిసాలుగు పాదములయందు సంత్యప్రాసము నియమములు కలుగఁ జెప్పినాఁడు.

రగడ. పాలించె మధులక్ష్మీ సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలిసిపడి పుప్పొడులతిన్నెలను జిన్నెలను
రంగుగఁ దనర్చునారంగములసంగములఁ
దింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ
గొఱలెఁ జిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను
బజీచె మరుఁ డురుల ముదివన్నలను బిన్నలను
లలిఁ జిక్కె గరువలిబలంగము లవంగముల
లులిత మై లవలికుడుంగముల లుంగముల
వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును
దెలిపె మదనునకుఁ బనితెరువులును హరువులును
బెరుయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల
విరిమొగ్గ లమరె గురువిందముల చందముల
నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును
జిన్ని చెందోవలచేఁ జెరువులును దొరువులును
వీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల
లీల దళుకొత్తగ మిళిందముల డెందముల
మొదలె మలయాచలసమీరములు సారములు
కొదవిరహి కయ్యె నతిఘోరములు క్రూరములు

జడిగొనుమధూళికాసారముల పూరముల

వడి దనరె నవసింధువారముల యీరముల
వదరె గడుఁ గ్రొవ్వి పికవారములుఁ గీరములు

గదిరె నళులందు ఝంకారములు బీరములు
గలఁగి పాంథులు కర్ణికారముల వేరములఁ

దొలఁగి రిల ఘంటలకు దూరముల దూరములఁ
బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును దావులును

గుదిగొనఁ దనర్చె గడుఁ గ్రోవులును మోవులును
సారెకడ తాఁకునంచారికల చేరికల

జారులు చరించి రభిసారికల కోరికల

నిగురుబోం డెన్నరైరీవులును గీవులును

దిగజాట విడిచి రటు తీవులును వావులును

దదనంగతంత్రావతారికల కారికల

చదు వంటఁ గేలివనశారికలఁ గీరికల

మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును

నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును సొలపులును

బోణిమిగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల

రాణ దనరారెన్ బరాగముల రాగములఁ

బరఁగె మధుమదనులకు బలుపులును గెలుపులును

బెరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును

రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ

బుంజితశ్రీ దనరు భోగములఁ జాగముల

నలముకొని పెంటిచెరలాటములు గూటములుఁ

జలిపె నహిపక్షిమృగర్హాటములుఁ గీటములు

సోరిపి మధువృష్టి వంజులకములఁ దిలకములఁ
 గురిసె జెవరుచుఁ దేంట్లకులకముల జలకములఁ
 గయికొనియె ననువుపసగాటములు వాటములు
 నయి తరులతలపెనుఁడు లాటములు నోటములు
 బోరసె విరహిణుల కురుపులకములఁ దిలకములఁ
 బరుసఁడనము కపోలఫలకముల నలకముల
 సరిగెనానాలతాజాలములు సాలములు
 జరదళుల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
 దళు కెసఁగఁ బల్లవవితానముల సూనములఁ
 బులియుఁ బికమధుపములు బోనములఁ బానములఁ
 జవి గొనిరి గరువులు పిసాళములు మేళములు
 వివులఁ దపసికీ నించె మేళములుఁ బాళములు
 దగ మసలుభసలసంతానముల గానముల
 మగువ లెగఁజోఁపి రభిమానముల మానముల
 వడిఁ ద్రిప్పి మరుఁడు జయవంతములు కుంతములు
 సడలించె మునిజనస్వాంతములు శాంతములు
 మందిరారామవనమాలికల డోలికలఁ
 బందెములు జరిగె గులపాలికల కేలికల
 సతతమును గందపువసంతములుఁ బంతములు
 వ్రతులకును నయ్యె రసవంతములుఁ గాంతములు
 మదిగి యెప్పుడును గంతమాలికల పోలికలఁ
 బరగ మగ లిపి రంకపాలికల బాలికల.

కెంటికి సరి వర్ణనము. పోజిమి యని ణకారముగాఁ జెప్పవచ్చు
 నందులకు, ఆ. 'తేవ తీగ యరుచుఁ దివిరి పల్కుఁగఁ దగుఁ, బగడ మనఁగ

నొప్పు బవడ మనగ, భోగిశయన కరగం బోణిమి పోడిమి, వేగ వేవ నాగ వెలయుఁ గృష్ణ. యని యనంతునిధందమందు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణం బట్టి, పోణిమి జెఱువవా బుధులు నులింప' యని రామాయణ ద్విపద.

మ. త్రిజగన్తోహనతక్ వసంతబుతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁ గా
యజమానత్వరస ప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిక్ విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చునితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమానీశబు
ద్ధి జయప్రాణిని మించు లెంతయు ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగన్.

రా. యజమానత్వ = సోమరూజిభావమందుఁగల, రస ప్రకర్ష మహిమ వ్యాప్తిక్ = రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితక్ = మంచియలిత్యముచేత, విశ్వామిత్రమానీశబుద్ధి - కర్తృసదము, జయ ప్రాణినిమించుట = సర్వోత్కర్ష మున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల నంహరించి యజ్ఞమునేయ యత్నమునేయుట యని ఫలితార్థము. తేట తెల్లంబుగన్, విజృంభించెను. క్రియ.

భా. త్రిజగన్తోహనతక్ = మూడులోకములవారికి రమ్యమాటచేత, వసంతబుతువు ఈరీతిక్ = పూర్వము వర్ణించిన ప్రకారమున, ప్రకాశింపఁ, కాయజమానత్వర = మన్త ధునియొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్ష మహిమ వ్యాప్తిక్ = అధిక ప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్ మెచ్చు, నితాంతసంయమితక్ విశ్వామిత్రమా = మిక్కిలి శిక్షించబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైవ, ఈశుబుద్ధిక్ = పాండురాజుబుద్ధిని, జయప్రాణిక్ = జయ ప్రాణిచేత, మించుట = చలింపఁ జేయుట, ధరిత్రిం దేట తెల్లంబుగ విజృంభించెను.

వ. అప్పుడు.

8

చ. అనయము మ్రోల నేకతమహార్ద్రగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁజెలంగఁ గాం

క్ష సాయుపాండురాజితయశస్కుండు రాజవరుం డవారి తా
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోభృతి యై ప్రవర్తిల్న్. 9

రా. వికతమ = మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హర్దిగలిక్ = స్నేహవర్తనచేత
చిన్ని = ముద్దు వచ్చుచున్న, రామచంద్రనియొక్క నగుమోముతా
మరసిరులు, చెలంగ గాంతనరయు, పాండు = శుభ్రమైన. రాజిత = మనో
హరమైన, యశస్కుండు = కీర్తిగలవాడు, దశరథుండు, అవారిత = నివారింపఁ
బడని, అతనువిభవ = అనన్వయవిభవముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత,
సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోభృతియై = మనస్సంతోషము గలవాడై,
“భృతిర్యోగాంతరే తైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిః” అని వి. ప్రవర్తిలఁగా,
చేరె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. ఆనయము = మిక్కిలియు, మ్రోలక్ = సమీపమున, వికతమ =
వీకాంతమున, తనచిన్ని రామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాదియొక్క,
చంద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ = చంద్రుని నవ్వెడుముఖపద్మకాంతులు,
కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇతఁపాండఁబడిన, యశస్కుండు =
కీర్తిగలవాడు, అతనువిభవ = మన్వత్సవిభవముచేతనైన, అధి = మనోవృధ
యొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, ఆసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోభృతియై =
మనోఛైర్యుగలవాడై, ప్రవర్తిలఁగా, ఆయమచేరెనని ముందరిపద్యములొఁ
గ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ

హయతైర్ధైర్యమహిమగని యసురక్షయమ

త్యాయతైతే దాఁ జేయక

యాయతనుక్రియకుఁ జేరె నతనినియతిచేన్.

10

రా. ఆయమనియమైకనిధి = యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన
యూవిశ్వామిత్రుండు, “శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యంయత్కర్త తద్యమః,

నియమస్తు సయత్కర్త నిత్యమాగంతుసాధన” మ్మని అ. మహాయతతైర్య, మహిమ = మహిమః, కని = ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమః, గని = ఆకరమైనవాడు, అసురక్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయత్తతక్ = అసక్తిచేత, ఆతనుక్రియమక్ = అధికోద్యోగమునకు, అతనినియతిచేత్ = అదశరథునిభాగ్యమున, చేరెను = వచ్చెను.

భా. ఆయను = మాది, మహాయతతైర్యమహి = అధికభైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్ష = ప్రాణరక్షను, అమత్యాయత్తతక్ = అబద్ధినశమున, తాజేయః, ఆయతనుక్రియమక్ = ఆమన్దక్రిడకు, అతనినియతిచేత్ = ఆపాండురాజు మరదృష్టముచేత, చేరెను.

చ. మనుజవరుండు నప్పు నడువక్ ఘటియిల్లెడువిఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచు రామ యైక్రియక్, నిను విడనేర్తు నంచుఁ గడు నెమ్మిఁ గవుంగిటు జేర్చి యంతటం, దనయనువాంఛ డించి తగఁ దన్వెఁ దదర్థి, గృతార్థుఁ గామునిన్.

11

రా. మనుజవరుండు = దశరథుడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంప లేననుమాటలను, గురుప్రయత్న = వసిష్ఠునినిర్బంధముచేత, విహతంబులు సేయుచుక్ = మాన్వినవాడై, తనయనువాంఛక్ = అధిక పుత్రవాత్సల్యమును, డించి, తల్ = ఆరాముని, అర్థిక్ = తోడుకొనినా నిశ్చయించినవానిని, మునిని గృతార్థుఁగఁ దన్వెను.

భా. మనుజవరుండు = పాండురాజు, నడుమక్ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = మాదిప్రతికూలోక్తులను, గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచుక్ = అధిక ప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ = మాదికి సలబుద్ధి. తనయొక్క, అనువాంఛను డించి, తల్ = ఆప్రాణములను, అర్థిక్ = హరియింప రాకువ—9

నిశ్చయించినవని, కృత = చేయబడిన, అర్థక్ = ప్రయోజనము గలవానిని, సంఘటనకర్త యనుట, తప్పెను. మాదిమాటలు వివక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు సలుప నతడు

రామసాంగత్య మర్థించె బ్రమదగరిమఁ

బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁ దనువు వొంగఁ

బ్రస్తుటం బైనయుత్సాహభరముఁ బూనె.

12

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు = స్వానుష్ఠానవిఘ్న నిరాసమును, చలువక్ = అతడు = విశ్వామిత్రుడు, రామసాంగత్య మర్థించె = రాముని సంపుట సెను, అంతక్ = దశరథుఁ డొ పెద నన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు = సంతోషితి శయమును గూర్చుచున్న, తత్ = అరఘునాథునియొక్క, అనుయాత్రకుక్ = పెంటవచ్చుటకు, బ్రస్తుటంబైన యుత్సాహభరముఁ బూసెను = త్వరపడె ననుట.

భా. స్వవిధి = తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలువక్ = విఘ్నములేకుండఁ జేయుగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను = శ్రీడించె ననుట, అంతక్ = అటుతర్వాత, ప్రమద = మాది, గరిమఁబెనుచు = గౌరవహేతు వైన, తదనుయాత్రకుక్ = తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహభరమును బూసెను.

సగ్ధర. తలఁ పి ట్లుత్సాహ మొందం దనయజనపరిత్రాణ మర్థించి యక్కం, దళితాపత్యానురక్తిక్ మహిపునసుగతిం దాను రాఁ బూనకుండక్, వలనొప్పక్ మాన్చి స్వస్థానమునకుఁ జనియెక్ రాము నాత్మేశుఁడైమా, త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రా నవరతనయయోగాధ్యుఁ దోడ్కొంచు వేడ్కన్. 13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞ సరక్షణమును, అర్థించి, అక్కందళితా పత్యానురక్తిక్ = ఆచిగిచ్చినపుత్రురారాగము కలవాని, మహి

పుణ్ = దశరథుని, మాన్వి = తిరుగనంపి, ప్రేమచేత, అత్యలఘు = అతిశయ
మానట్టుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుడైన, శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలశస్” అని
అ. సుమిత్రా = సుమిత్రయొక్క, అనవరతనయ = అవరతనయ్యుడు గాని శ్రేష్ఠుడైన
లక్ష్మణునియొక్క, “యవీయోపరజానుజా” అని అ. యోగాధ్యుక్ =
కూటమిగలవాని, ఆత్మేశుక్ = పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని, రామునిఁ దోడ్కొం
చుక్, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకుక్ = ఆశ్రమమునకు, చనియెను. కందలి
తాపత్యానరక్తిన్ హిపుననుదిక్కున, బిందువునకు నకారము యతిచెల్లినందుకు,
లే. ‘టతపవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూదినబిందువు లుండెనేని,
వరుస ణనములు వళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయచుమకమున’
నని కావ్యాలంకారచూడామణి, ‘కందళచూత్కారపరంపరల్ పయిపయి
చుధ్యాహ్నుముంచెల్పెడి” నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము = పుత్ర జనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత =
పోగొట్టబడిన, అపత్య = పుత్రులయందుగల, అపరక్తి = వాత్సల్యముగల
దాని, అక్కక్ = మౌతిని, అక్కందళిత యనుదిక్కున, క. ‘సాంతము లైన
వదంబుల, పొంతం బై నున్న శబ్దముల కచటకవత్, దొంతి గజడదబ లగున,
య్యంత నకారంబు నున్న లభినవదండీ’ యనులక్షణమున నకారపుబొల్లు
నున్నై నది. వియక్షరమున్నుగాని నున్న నిలువఁ జెప్పవచ్చునందుకు, లయ
గ్రాహి. ‘కవుని లతాంతములకు మైసనివచ్చు మధుషమ్మల సుగీతనినదమ్మల”
అని యాదిపర్వమునందు నన్నయభట్టుప్రయోగము. మహిపునకుతిక్ =
రాజువెంటను, మాన్వి, ప్రేమ = ప్రేయముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి
యధికమైన, శ్రేయః = పుణ్యమునకు, ‘స్వాధర్మస్త్రియాంపుణ్యశ్రేయసీసుకృత’
మని అ. సుమిత్ర = లెస్సచెలికాడైన, అనగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁ
డనుట, అనవరత = ఎడతెగని, నయ = నీతిగల, యోగ = ఆత్మయోగముచేత,
అధ్యుక్ = సుపన్నుడైనవాని, రాముక్ = మనోహరుని, ఆత్మేశుక్ = తనపతిని,
తోడ్కొంచుక్, స్వస్థానమునకుక్ = స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విస్మయమైనయట్టి
 రాకుమారులు సహజనసికయాత్రఁ
 బూని సంయమిశ్వరనీయమాను లగుచుఁ
 జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ.

14.

రా. తండ్రిచేత, విస్మయమైనయట్టి=అంపబడినట్టి, రాజకుమారులు=
 రామలక్ష్మణులు, సహజ=కులాచారయోగ్యమైన-స్వభావసిద్ధమైన దనుట,
 అసిక యాత్రను=యధయాత్రను, “అస్త్రీయాంసమరానీకరణాః” అని అ.
 సంయమిశ్వర=విశ్వామిత్రునిచేత, నీయమానులు=తోడ్కొనిపోబడువారు,
 నిజపురమునకు = అయోధ్యకు, విషాదమొదవ=భేదమగునట్లుగా, చనిరి.

భా. అట్లు, తండ్రి చేత=పాండురాజుచేత, విస్మయమైనయట్టి=విడువఁ
 బడినట్టి, తండ్రి చచ్చినవారకుట, రాకుమారులు=ధర్మజభీమార్జుననకులసహదే
 వులు, సహజనసికయాత్ర=శబ్దియైన కుంతిలోఁగూడిన యాత్రను పూని,
 సంయమిశ్వరులచేత, నీయమానులగుచు=తోడ్కొని రాబడినవారై, విషాద
 మొదవ=భేదపడుచును, నిజపురమునకు = హస్తినగరమునకు, చనిరి.

సీ. అత్తైఱంగునఁ జను నప్పడు దమవార్త
 దవుదవ్వలను విని తత్పథంబు
 నందు మదప్రాణి మందాటకమహేభ
 హరిశతాంగసమృద్ధి గరముమించు
 సముదగ్రతరబల సంపద నేదురుగాఁ
 గనిజపితృజ్యేష్ఠు డనుప నతని
 ప్రియముగారాముసంతతిధర్మగుణమైన
 యమ్ము బుధాళికి సమృద్ధకర

అ. మగుచు బరఁగె నమ్మహాబలముదము భ
 జించి యసురనగరిఁ జేర నంత

నక్కుమారు లరిగి రావలమానని

కన్నె

గాఢధృతినిమానికథలు వినుచు.

10

రా. మద ప్రాథిమక్ = గర్వోద్రేకముచేత, మహేభ = మత్తేభముల
యొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, శత = నూలులసంఖ్యలైన,
అంగ = శరీరములయొక్క, సమృద్ధిక్ = స్ఫూర్తిచేత, కరము మించు,
సముదగ్ర తరబలసంపదను = అత్యంత బలసమృద్ధిగలదాని, తాటక నిదురుగా
గని, జపితృజ్యేష్ఠుడు = మునిశ్రేష్ఠుడైన విశ్వామిత్రుడు, అనుభవా నతని
ప్రియముగా, రాము = రామునియొక్క, సంశ్రితధర్మగుణమైన = విచిత్రుడై
యందు సంధిపరబడిన దనుట, “మార్వీశ్యా శింజీసగుణాః” అని అ. అమ్మ =
బాణము, బుధాశిక్ = దేవశ్రేణికి, సప్తదకర మగుచు, అమ్మహాబల =
తాటక, ముదముభజించి, అమరనగరిక్ = స్వర్గమును, చేరక్ = చేరునట్లుగా,
బరగెక్ = పఱచెను. అంతక్, అక్కుమారులు = రామలక్ష్మణులు, మానని =
అణగని, గాఢధృతిక్ = అధికసంతోషమున, అవల నరిగిరి.

భా. మద ప్రాథిచేత మందమానట్లుగా, అటక = చరిపుచున్న,
“అటగతా” అనుధాతువుమీద ఘృష్ణాత్మయంతము. మహేభముల
యొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు,
“శతాంగః స్త్యందనోరథ” అని అ. సమృద్ధిక్ = అతిశయముచేత, కరముమించు,
బలసంపదక్ = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠుడు = ధృతరాష్ట్రుడు,
ఎదురుగాగననుభవ అతనిప్రియము, గారాము, సంశ్రితధర్మగుణమైన, నయమ్మ =
నీతియు, బుధాశిక్ = పెద్దలకు, సప్తదకరమగుచు, బరగెక్ = నమ్మహాబలము,
తము, భజించి యమరక్ = కొల్చి యొప్పుగా, అవలమాన = ఇంచుకంత
చలింపుచున్న, “అతీవదధేభివ్యాప్తా” అని అ. నిగాఢధృతిక్ = అధిక
తైర్మయచేత, అక్కుమారులు, మానికథలు = వెంటపచ్చెడు మునులవాక్యములను,
వినుచుక్, అరిగిరి = హస్తపురికి బోయిరి.

రాఘవపాండవీయము, సవ్యాఖ్యానము

182

ఆరీతిఁ జని తమయానగరంబు ప్ర
 వేశించి మెలఁగ నుద్వృత్తి నడరు
 నస్త్రపయోధుల సంబకంబుల నాఁగి
 తన్నహశ్రమశోక దైన్యభరము
 హరియించుటకుఁ దమకురువృద్ధు లొసఁగెడు
 బహుళతాపసహిత భాషితములు
 దీవెనల్ వినయవిధేయతతోడఁ జే
 కొనుచును వెండియు నెనరుదొరలు

ఆ. గౌరవము లొనర్పఁ గైకొంచుఁ గ్రమమునఁ
 బిత్తువియోగచింతఁ బ్రదిలి క్రీడ
 సలిపి రెల్లప్రాదు సన్మానసీతిఁ
 జాల ధార్తరాష్ట్రలీలఁ దగిలి.

16

రా. ఆరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, “ఆజ్ఞప్రియానతియాజ్ఞ
 యాన” యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁ జెప్పినది.
 అస్త్రప = రాక్షసులైన, యోధులకొ = వీరులను, అంబకంబులకొ = బాణముల
 చేత, ఆగి = నివారించి, తత్ = ఆ విశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ =
 తపోవనమందుఁగల, తమకు, ఉరువృద్ధులు = అభివృద్ధులను, ఒసఁగెడు
 బహుళతాపసులయొక్క, హితభాషితముల = ప్రియోక్తులయందుఁగల దీవెనలను
 జేకొనుచుకొ, వెండియుకొ = మఱియు, నెనరుదొరలు = ప్రియము గూరిన,
 గౌరవములను, ఒనర్పకొ = మునీశ్వరులుచేయఁగా, సత్ = సత్పురుషుల
 యొక్క, మానస = మనస్సునెడి మానససరస్సునందుఁగల క్లిష్టరూపము.
 “సితాంశువర్జై ర్వయతి స్తతద్దైత్యైః” అని వైషధప్రయోగము. స్థితకొ = వర్తన
 చేత, ధార్తరాష్ట్రలీలకొ = హంససామ్యమును “ధార్తరాష్ట్రాస్థితకైః” అని
 ఆ. తగిలి క్రీడనలిపిరి.

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తిగరమును, ప్రవేశించి, అస్త్ర = కన్ను
 క్లసెడి, 'వయోధులక్' = సముద్రములను, "అస్త్రమస్తు ణిశోణితే" అని అ.
 అంబకంబులక్ = సేత్రములయందు, "అంబకంబసేత్రశరయోః" అని వి.
 ఆగి, తల్ = ఆవృథచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికగల,
 శోక = భేదముయొక్కయు, దైన్యముయొక్కయు, భరముక్ = అతిశయ
 మును, "భరోతిశయభారయోః" అని వి. హరియించుటకు, తమ, కురు
 వృద్ధులు = భీష్మాదులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధిక పరితాపముతోడ,
 సహిత = కూడిన, భాషితములను, నెనరుదొరలు = నెనరులుగలరాజులు,
 గౌరవములు = పూజలు, ఒనర్చు గైకొంచుక్, పితృవియోగచింతక్ = పాండు
 రాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి = విడిచి, సన్తానసంక్లితిక్ = మంచి
 మనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదులయొక్క, లీలఁదగిలి
 క్రిడఁసలిపిరి. ✓

మ. అమితప్రాణిగధార్మికాగ్రియశిత్వ వ్యాదిష్టవృత్తిక్ మహా
 త్తమభక్తిక్ గ్రహియించి శాంతనవసత్వశ్రీచమత్కారప
 క్రిమసౌభాగ్యధురీణతన్తహిమహర్నిస్వాంతలీలోచితో
 త్తమసంక్రీడ లానర్చి రక్కోమరు లాత్తజ్ఞాతసఖ్యాధ్యులై.

రా. అమితప్రాణిని, గ = పొందినవాడునై, ధార్మిక = విలుకాండ్ర
 లోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుడైన, "పరాధ్యగప్రాగ్రహరప్రాగ్రాగ్రిగ్రియ
 మగ్రియ" మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపింపబడిన,
 వృత్తిక్ = వర్తనను, గ్రహియించి, శాంత = పరస్పరవిరోధములేనివియు,
 నవ = ప్రాయపురియునైన, సత్త్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి
 యొక్క, సమూహముయొక్క యనుట, చమత్కార = చెల్లాటములచేత,
 పక్రిమ = పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పిదమును, ధురీణ = వహించిన,
 తన్తహి = ఆ తపోవనభూమియందున్న, మహర్ని = మునీశ్వరులయొక్క,

స్వాంతః=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉల్లాసమునకు, ఉచిత = తగిన, ఉత్తమ సంక్రీడల నొనర్చిరి, అత్తజ్ఞ = బ్రహ్మజ్ఞులతోడనైన, అతిసఖ్యాధ్యులై.

భా. అమిత, ప్రాధీక = ప్రాధీయగునట్లుగా, ధార్మిక = ధర్మాత్ముడైన, అగ్రియపితృశ్శ = పెదకుండ్రెయైనధృతరాష్ట్రునిచేత, 'పితృభా'తా పితృ వ్యస్నాన్" క్తని ఆ. అదిప్త = ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, కాంతనవ = భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ = బలసంపదయొక్క, కన్తహిమ = ఆ ధృతరాష్ట్రునియొక్కశర్యముచేత, హర్షి = సంతోషముగల, అత్తజ్ఞాతి = దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రాథచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బోనర్పక జగ
విశ్వానన్యస్థితః జాలి యున్మి నటులవీర్వరార్భకుల్ గాంచి ర
త్రైశ్వర్యాహమికావిశ్మంఖలవిహారారంభ విస్రంభముల్.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రాథచాప క్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, "క్రతువస్తార యోరస్త్రీ వితానం త్రిపుతూచ్చకే" అని ఆ. అవీరార్భకుల్ = ఆరామ లక్ష్మణులు, అత్రైశ్వర్య = ఈశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యధే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాతత్పురుషము. విశ్వర్యశబ్దము "గుణవచన బ్రహ్మణాదిభ్యః వ్యుత్" అని కర్తృధారయమందలి వ్యుత్పత్తియంతము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశ్మంఖల = అనివారితములైన, విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుగల, విస్రంభములు = ఆసంకోచ వృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ = నమస్తమైన, అమిత్ర = శత్రువులయొక్క, వితాన = సమూహముచేతనైన, అవీరార్భకుల్ = కౌరవపాండవులు, అత్రైశ్వర్యమును, అహమికా = ధర్మరూపితశయాహంకారమును, విశ్మంఖలవిహారము

లను, ఆరంభములయందుగల, విస్త్రంభములు = విశ్వాసములను, “సమావిస్త్రం భవిశ్వాసా” అని ఆ. సిద్ధఫలములైన యుద్ధోగముల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇష్టాడ్కి నయ్యన్నదమ్ములపాపల
 వార్యఖేలల సతివ్యాప్తమైన
 యాసననతోణియందును సరసుల
 గరిడి నిష్టపురాణపరిచితిఁ బ్రియ
 మందెడుసమయంబునం దాటకాకుమా
 రులలోలసద్బలరూఢి నెందు
 మాటుద్ది లేకొప్పుమాటుభీమోద్ధతి
 ప్రబలంగఁ దారాసరణి మెలంగఁ

ఆ. గడక చాలక కడుఁ గలఁగెడు తాపస
 నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
 గాఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
 దు లగురాజనందనులు గడంగి.

19

రా. ఇష్టాడ్కిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాప
 లవ = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, ఖేలన్ = విహారముల
 చేత, అతివ్యాప్తమైన, ఆసననతోణియందున్ = ఆయజ్ఞభూమియందు,
 సరసులగరిడిన్ = రసికులమెబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితిన్ = పురాణశ్రవణము
 వలన, ప్రియమందెడు సమయమున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీ
 చులు, అలోల = చలించని, సద్బల = మంచి సేనయొక్క, భీమ = భయంకరమైన,
 తారాసరణిన్ = ఆకాశమున, మెలంగఁగా, తాపసనాథ = విశ్వామిత్రునియొక్క,
 హృదయవర్తనంబు లేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిఁ జీయఁబడిన, సుయోధ =
 శూరులయొక్క నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలిత ప్రారంభులై రవి
 ముందటిపద్యములొఁ గ్రియ.

భా. ఇమ్మాడ్కిని, అన్నదమ్ములపాపలు = కొరవపాండవులు, అవార్య = విశ్రంభిలమైన, ఖేలలక్ = విహారములనుండు, అనక్ = అపేక్షచేత, వనక్షోణియందుక్ = ఉద్యానవనభూమియందు, సరసులక్ = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇష్టపురాణ = వేడుకయొక్క, పరిచితిక్ = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందుక్, అటకు నా కుమారుల లోలనదృఢనిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి = భీముని యాధ్యత్వము, ప్రబలంగక్, తారు = తాము, అసరణిక్ = అసీతిని, మెలంగ, కడఁక = ధైర్యము, చాలక, తాపననాథ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబు లేర్పి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాధ' మని అ. కలిత = కూడిన, సుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నాయనయాధ్వరక్షణవిభూతాపానియై మించురా
క్షునకర్తంబునకుం చలంకక సమగ్ర స్థైర్యధౌరేయమా
నసు లై డెందములోనధర్త పటిమం చన్ధీమనీనాంగద
ర్పసముద్రేకము రూపుమాప గలితప్రారంభు లై రంతటన్.

రా. అసమమైన, అమ్నాయనయ = వేదవిధిగల, "శ్రుతిః స్త్రీవేద ఆమ్నాయః" అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, "నిర్వ్యాపారస్థితోకాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. రాక్షసకర్తంబునకుక్ = రాక్షసుల యత్నములకు, తలంకక, ధర్తపటిమక్ = వింటినేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసుల యొక్క, భీమ = భయంకరములైన నేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రథకరికురగపదాతులయొక్క, దర్పసముద్రేకమును రూపుమాప డెందములాన, కలితప్రారంభులైరి = ఉద్యోగించి రనుట.

భా. అసమ = సరిలేని, ఆమ్నాయ = కులముయొక్క, "ఆమ్నాయస్సప్రదాయకః" అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గముయొక్క, రక్షణమునకు,

రాక్షసకర్తృంబునకుఁ = కూరకృత్యమునకు, లోను, అభర్తృపటిమఁ = అభర్తృపు
నేర్పుచేత, కడమ సులభము.

ఉ. తోరపుటల్కు నారిపులు దొవ్విగఁ బైపయిఁ గ్రమ్మ వారిలీ
లారణవృత్తిఁ గిట్టి కడు లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁ డే
పారెడువేడ్కతో నెరపె నప్పుడు కాండపటు ప్రహరదు
ర్వాచవిధిక్ సుబాహుఁడనువాఁడెలనద్గతి గాంచి మించఁగన్.

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణముల
యొక్క, సుబాహుఁడనువాఁడు, ఇలనద్గతిగాంచి మించఁగా, కడుక్, లావు =
బలిమిని. నెరపెనని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కును, ఆరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా =
జుక్రీడయందగు, రణవృత్తిక్ = పోరాటముచేత, పైపయిఁ గ్రమ్మఁగాగడు
లావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియద్భుతముగల, “స్వక్రేయసం శివభద్ర”
మని అ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = లెస్సభుజములు గలవాడనెడి, వాడి =
ప్రతాపము, లనద్గతిగాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించఁగా, కాండ = ఉద
కముయొక్క, “కాండో స్త్రీదండబాణార్థవర్గావసరవారిపు” అని అ. పటు
ప్రహరవిధిని నెరపెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. అప్పు డతండు మఱియును.

22

క. వెను దజ్జేష్ఠుని నతిపా

హసుని హృదర్పితమహాశుగాశుగవేగో

ల్లసనప్రసభాచరితా

ధిసముద్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్.

23

రా. తజ్జేష్ఠునిక్ = మారీచుని, అశుగాశుగ = వాయువ్యాస్త్రము.
యొక్క, “అశుగౌవాయువిశౌ” అని అ. ఆచరితమైన, అధిసముద్ర = సముద్ర
మందు, అవ్యయాభావము, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

భా. వెనఁగు, కల్ జ్యేష్ఠునిక్ = దుర్యోధనుని, మహాశుక్ = అధికశోక మనెడి, “మయ్యోకాతుశుక్ స్త్రీయా” మని అ. ఆశుగ = బాణములయొక్క, అధినముద్ర = చింతానముద్రమందు, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

చ. అతఁడును నట్లు బాల్యదశ యంద కడుం బిరుదైనయాబలా ద్భృతునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళఁగ్రూరచి, త్తతఁ దనమూఁడతోఁ బొడివి తాఁ దదజయ్యతచూచుటకుఁ భయా, హతమతఁ గట్టి వైచె వెన నాపగలోన ననారతం బుగన్.

24

రా. అతఁడును = ఆహరీచుఁడును, ఆబలాద్భృతుని = రామునియొక్క, మరుబు = యుద్ధము, అరిష్ఠురణ = శత్రు సామర్థ్యము, తూలక్ = కొంచెము పడునట్లుగా, ప్రవర్తిలువేళ, కల్ = ఆరామునియొక్క, అజయ్యత = జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, “క్షయ్యజయ్యా శక్యాధే” అని నిపాతము. చూచుటవల్ల, లోనక్ = మనసులోన, ఆపగ = భ్రాతృపథద్వేషమును, అతఁడు, కట్టివైచెను = ఆణచెను, అని యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుఁడును, అట్లు = పూర్వోక్త ప్రకారమున, బలాద్భృతుక్ = భీమని, నిదురక్ = నిద్ర చేత, పరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలు వేళ = విమతి యందునవ్వు డనుట, ఆపగలోనక్ = నదియందు, “సప్రవంతీ నిమ్నగావగా” అని అ. వారిశంకుగక్, కట్టివైచెక్ = బంధించిపడవేసెను, కడమ సులభము.

చ. అప్పుడు.

25

శ. ఘనవిగ్రహజృంభణమున

ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహిని గ్రీ

డన గెలిచి వచ్చునబ్బ

లుని గని వెఱు గంది రాత్త లో నచటిజనుల్.

26.

రా. విగ్రహజృంభణమునకొ = యుద్ధాతిశయముచేత, అవ్వాహినికొ = రాక్షససేనను, తనకుకొ, అట్లు = అరితని, తెగగకొ = తెగిపోగా.

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “విగ్రహస్సమరే కామే విస్తార ప్రవిభాగయోగః” అని వి. జృంభణమునకొ = నీల్లటచేత, కట్టుదెగగా, అవ్వాహినికొ = అనదని, “స్రవంత్యా మపివాహినీ” అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించి వచ్చుచున్న.

క. ఆతఁడు మది జతురాత్త

భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద

ద్వాతులయాగస్ఫుటవిధు

లీలెఱుగున జరుగ నిర్వహించె విజయతనె.

27

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, చతుర = సమర్థుడైన, ఆత్మభ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, తద్ద = విశేషజ్ఞుడైనవిశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతకొ = విశిష్టజయముకలవాడొటచేత, నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు = భీముఁడు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మభ్రాతృ = ధర్మాదులయొక్క, తద్దాతుల = ఆదుర్యోధనాదులయొక్క, అగః = అపరాధములయొక్క, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించుకొని చేయుటలు, “శర్పరేఖివావిసర్గలోహః” అని విసర్గలోపము జరుగగా, విజయతకొ = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ. అతఁడు దానవిహత యైనవసుధయంద
మును మించు ప్రఖ్యాతి ఘనసమృద్ధిఁ
జన విశ్వామిత్ర తాపసుహృత్ప్రేమా
దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ
శక్తీనంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు
వర్ణింప నెక్కుడై వఱలఁ గాంచె
గావున నవ్వీర్య కలితుఁ డాశ్రుల
యమ్మనాకులవృత్తి నిమ్మకొనఁగఁ
తే. జేసె నంత ఘనఖ్యాతి భాసీలఁ గృప
నామునిఁ బురస్కరించి నానామహాస్త్ర
గరిమ వడసి రాకుమారు లాగురునిరూఢిఁ
దిరముకొలిపె దదచ్యుత తేజ మిలను.

28

రా. అతఁడు = రాముఁడు, దానవి = తాటక, హతయైన వసుధయంద =
నొచ్చిపోయిన భూమియందే, మును = మునుపు, విశ్వామిత్ర తాపసు = విశ్వా
మిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్రమోదహృద్ధిని సాధించి,
తద్గురుత్వశక్తి = ఆయనయొక్క గురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత,
వర్ణింప నెక్కుడై వఱల, అంబక = బాణములైన, ఘన = మేఘములును,
అశని = పిడుగులును, గదా = గదియలును, అసి = చంద్రహాసమును, అదులు =
మొదలుగాఁ గలవాని, వాచుకాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు
మొదలైనయస్త్రము లనుట, “చంద్రహాసావిష్టయః” అని అ. కాంచె =
పరిగ్రహించెను, కావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు = రాముఁడు, శత్రులయమ్మ =
శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తి = అనాయాసముననే, చేసెను, స్వతః
సిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నభ్యసించి
శత్రు జయమును జేయుటకు హేతువుఁ జెప్పచున్నాఁడు, తత్ = త, అచ్యుత =

విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముడు, అంత = అంతైన, రఘు
నాథునికీని గురువనెడి యనుట, ఘనఖ్యాతిభాసిలకొ, కృపకొ = తనదయవలన,
అమునికొ = విశ్వామిత్రుని పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రాకుమారుల
పుత్రునియొక్క, లాగు = రీతిని, ఉరునిరూఢిచేత దిరముకొలిపెను, తాను
శిష్యుడై విశ్వామిత్రునికి బ్రసిద్ధి గల్పించె ననుట.

భా. అతడు = భీముడు, తాను, ఆవిహతయై, నవసుధయందమును =
అమృతరీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి = కీర్తి, తనరకొ, విశ్వామిత్రతాప = అఖిల
శత్రుతాపముయొక్కయు, సుహృత్ప్రమోద = మిత్రసంతోషముయొక్కయు,
స్ఫూర్తిని సాధించి, తత్ = ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అఘనాశ
నిగకొ = దుఃఖమును విడిచిన దగునట్లుగా, అంబుకొ = తల్లియైన కుంతికి,
దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెగావున, అవీర్యకలితుడు = భీముడు,
అశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, అమృత = గాంధారిని, ఆకులవృత్తి
నిమ్మకొనగడజేసెకొ = విచారపడజేసెను, అంతకొ, ఆకుమారులు = కౌరవపాండ
వులు, కృపనామునికొ = కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడ
సిరి, తత్ = ఆకుమారులయొక్క, అచ్యుత = జాతిని, తేజము, ఆగురుని =
కృపునియొక్క, రూఢికొ = బ్రసిద్ధిని, లిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

వ. అంత

29

సీ. సంయమిదివ్యతేజమున గుంభిని జనిం

చినయాదిలక్ష్మీ నజేయుఁ డైన

విమలశీలునిరఘవీరకులొత్తంసుఁ

దాగూర్చువాఁ డయితన్నపాల

వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి

దనర నత్యాశ్చర్యజనకథామ

భీమబాణాసనస్థేమవార్తాప్రవ
 ర్తనమనుభవ్యసుధన్వినూత్న
 తే. విరచితావధానశ్రుతిపీఠికలను
 ద్రోణులనదాదరై కధరీణుఁ డగుచు
 బ్రాధి మన్నించె మేదినిపలెనుతులును
 దధనుశ్చక్రీపస గాంచుతమిఁ బొదలిరి.

30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభిణి = భూమియందు, దివ్య
 లేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మీ = సీతను, రఘువీరకులార్తంతుఁ = రామునిని,
 కూర్పువాఁడయి = వివాహము చేయుచు యత్నము చేసినవాడై, మనః ప్రీతి,
 గురువై = అధికమై, తనరే, జనక = జనుకని యొక్క, ధామ = గృహమం
 దున్న, భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేను =
 బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమగ్నచృత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము,
 అను = అనెడి, సుధ = అమృతమును, శ్రుతిపీఠికలను = కర్ణరంధ్రము
 లనెడు, ద్రోణుల = దొన్నెలయందు, “ద్రోణీకాష్ఠాంబువాహినీ” అని
 అ. ప్రాధిమను, నించె = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యలేజమున = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభి =
 కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మీ = నయాదిగుణసంపదచేత, అక్షేయుఁ
 డైన విమలశీలుని, నిరఘు = అఘరపాతుఁ డైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనక
 మైన, ధామ = ప్రతాపముచేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటివల్ల
 నైన, స్థేను = స్థిరగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మను = ఒప్పుచున్న,
 భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాడైనవాని - ధనుర్ధనుని ననుట, నూత్న
 మానట్లుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతిపీఠికలను = వేద
 మార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణు = ద్రోణాచార్యుని, తన్నుపాలవర

కుమారకులకు = కౌరవపాండవులకు, తాను, కూర్మనాదయః = అప్రదై,
గురువై = అచార్యుడై, తనరక్, మేదిసీపతి = ధృతరాష్ట్రుడు, మన్నించెను,
అని యన్వయము. సుతులును, కాంచుకమి = అభ్యాసాపేక్షచేత,
పొదలిరి = వర్తిచిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు.

31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్ప కెలమిక్ ట్లోణీజనాశ్చర్యవి
స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్తుకవరంబుక్ వంప నెంతే మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిః బొదలక్ సామర్థ్యసంపద్ధురం
ధరుఁ డారామవిభుండు జిష్ణుఁడు సముద్భాసిల్లె నత్యంత
మున్.

32

రా. గురు = విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు, అశ్చర్యపిన్సుర
ణము = వింతైనకాంతిగల, ట్లోణీజను = సీతను, పొందక్ = వరించునట్లుగా, ఉగ్ర
కార్తుకవరంబుక్ = రుద్రచాపమును, వంపక్ = ఎక్కువలెట్టుటకును, మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిః = అనురాగమహిమవేగప్రేరణచేత, ఎంతే =
మిక్కిలి, పొదలక్, అత్యధికచూచుండఁగా ననుట, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు,
రామవిభుండు, సముద్భాసిల్లెను = సంకసెల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధురంధరుఁడు గనుక
సీత్యరునివిల్లువంచి సీతను వరించెద నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = భూతిని, ఒందను, శర = బాణ
ములయొక్క, రామవిభుండు = మనోజ్ఞ కాంతిగలవాఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు,
సముద్భాసిల్లెక్ = లెస్సగా బ్రకాశించెను. క. 'సల్లలితైకపదమువై, నిట్లుండుట
యగుట యనఁగ నెల్లెడఁ జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వ రిల్లు
టనఁగఁ బెనుచై యనికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ గ్రియాపదము
లలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాఁడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడ
జెప్పినాఁడు.

సీ. అపు డేమి చెప్ప నన్యాసాధ్యతద్దను
 రావృత్త సర్వక్షేత్రవంశ్యులందు
 మిగులఁ గర్హాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు త
 వ్యహీమపెంపునరాతి మత్సరవిధి
 నాత్మలో సరకు సేయక సంభ్రమించె స
 న్దునికృప జనకునింటను వివాహ
 మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
 త్రమహాత్మ్యకృతచండధామయుక్తి
 తే. నుదయ మందినమేటియన్యులకలఁగునె
 యరయ ని ట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
 ధాత్రిపైఁ గుండ సూతసంతానభావ
 గణనఁ బ్రబలుట తతోష్ఠకారణమున.

33

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, తతే = ఆవింటియొక్క, మున్ను = మునుపు, మహిమపెంపును, అరాతి = శత్రులయొక్క, మత్సరవిధి = తనజయమును నహింపనివారితోడిద్వేషమును, సరకుసేయక జనకునింట వివాహమగుటకు, సంభ్రమించె = తద్విరహడెను, ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక = ఆవిశ్వామిత్రుని బాణములయొక్క, ధామయుక్తి = ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ = ఆభ్యుదయమును, అందినమేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకు = పరులకు, అలఁగునె = లోపడునా, ఇట్లు, అర్కసంతతి = సూర్యవంశముయొక్క, ఖ్యాతి = మహిమ, తతోష్ఠకారణమున = ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల, ధాత్రిపై, కుండ = మొల్లలయొక్కయు, “మాఖ్యంకుండ” మని ఆ. సూత = పాదరసముయొక్కయు, “రసస్సూతశ్చ పారదే” అని ఆ, సంతాన = కల్ప వృక్షములయొక్క, భా = కాంతియొక్క, అవగణన = తిరస్కారమువల్ల బ్రబలుట.

భా. తల్ = ఆయర్షునియొక్క, ధర్మార్థ మిగుల, కర్మసహ్యముగఁ
బర్వత్ = కర్మనికి నసహ్యముగాఁబరఁగ, అకండు = ఆకర్మండు, తన్నహిమ =
అధుఃప్రావీణ్యముయొక్క, పెంపును, నర = ఆర్షునిమిత్రులను, మత్సరవిధిచేత
సరకుసేయక సంత్రమించెను, ఇంకఁ బూర్వకథానూచనముగాఁ గవివాక్యము-
తల్ = ఆయర్షునియొక్క, అంబుత్ = తల్లియైనవంటికి, వివాహమగుటకు,
మున్ను = మునుపే, జనకుని = కుంతిభోజునియొక్క, ఇంటను, సప్తని =
దూర్వాసునియొక్క, కృపత్ = అనుగ్రహమువల్ల, ఆశ్చర్యమంత్రమహత్త్వ
కృతమైన, చండభామయంత్రీక్ = సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందిన =
పుట్టిన, మేటి = కర్మండు అయ్యల కలఁగునె, కాకున్వరము. అర్కసంతతి =
సూర్యపుత్రుఁ డనెడి, ఖ్యాతి = మహిమ, కుండక్ = అణఁగఁగా, సూత
సంతానభావ = సూతపుత్రత్వముచేతనైన, గణనక్ = ఎన్నికచే, ప్రబలుట,
తల్ = ఆనూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటు లుండెఁ గన్గొనుసమస్తజనుల్ దమలోనఫల్గును
న్మదఘనశత్రుభంగగరిమక్ గురుసత్త్వి నేసి యొప్పుశ
శ్వదనఘః జారుమూర్తిమరువంశవతంసు నుతించి రిష్టుహః
భ్యుదయుని గన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సంధిలన్

రా. జనులు, తమలోను, అఫల్గు = సారవంతుని, “అసారం ఫల్గు”
అని అ. ఉన్నదఘన, గురు = విశ్వామిత్రునికి, మరువంశమునకు, యోజన
సులభము.

భా. మదఘన = గర్వపూర్ణుడైన, శత్రు = ద్రువదునియొక్క, భంగ =
పరాజయముయొక్క, గరిమక్ = ఆభిశయముచేత, మరు = మనెడి, వంశ
వతంసుక్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఫల్గునుక్ = అర్జునుని,
కన్నక్ = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత =

విచారము, సంధిలఁగా నులించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁ బట్టితెచ్చి ద్రోణునకు
గురుదక్షిణచేసినాఁడని విస్తారముగా నాదివర్వముందుఁ జెప్పినారు గనుక.

వ. అంత.

35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ

మున రాజు వనుచుటయును గపటధు

రావారణావతారచిత్రాతిమంజులా

హృదయశోభిప్రశస్తధామ

ఘనకేళికలనుండగణ్యుఁ డాత్మస్వామి

యనియు నిజోచితియును గణించి

యురుతరాదరముసేయుచుభ్రాతృయుతముగా

నమ్మనువంశరత్నముఁ గొంచు

తే. సరిగె సపరిచ్ఛదముగ రాజాన్వయముని

తనదుసుఖదుఃఖవిరహవర్తనలు సరకు

గొనక సమవర్తితనయుండుజనకుఁ డేలు

పురుమున కరాళగతివాసిసరళసరణి.

36

రా. తన, ఆకలుష=ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునకే=
బలాత్కారముచేత, రాజు=దశరథుఁడు, పనుచుటయును, కపటధురా=
కపటభారమును = అధర్మమును, “ఋక్పూర్వభూషణధామానక్షే” అనుసూత్ర
మున అకారాంతము. వారణ=మాన్వనటువంటి, అవతార = సత్సాధ్యవ
తారములచేత, చిత = సంపాదించబడిన, మంజుల = మందరమైన, అహృదయ=
అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రశస్తమైన, ధామ = మహిమచేతను,
“గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని” అని అ. ఘనమైన, కేళికలనుండు =

క్రీడావిధిగలవాడు, అగణ్యుడు = అమేయుడైన. ఆత్మస్వామి = పరబ్రహ్మ
మైనవాడు, ఆరియు గణించి, అమృతవంశరత్నము = రాముని,
బ్రాతృయతముగా = లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వా
మిత్రుడు, సపరిచ్ఛదముగ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచు నరిగె =
తోడ్కొని పోయెను, తనదు, సుఖమృతివిరహవర్తనలు, “ద్యంవాతే
క్రాయమాణం వదంప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే” అను న్యాయమున, సుఖవిరహ
దుఃఖముయొక్కయు విరహసుఖముయొక్కయు వర్తనలను, సరళగౌనక, సమ
వర్తితన = సమవర్తిత్వమున, ఉండు, జనకు డేలుపురమునకు = మిథిలకు,
అరాళగతివాసి = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణి = చాయతెరువున,
ఆరిగె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. తనయ = దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న = పాపయత్నము
కొఱప, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజాధృతరాష్ట్రుడు, కపటధురా
కపటభారముచేత, వారణావతమందారచితమైన, అతిమంజు = అతిమనోహర
మైన, లాఘవయ = లఘుకచేత నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు,
శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ = గృహ
ములయందు గల, ఘనకేళికలను = అధికక్రీడలచే, ఉండె = ఉండెడు
కొఱకు, పనుచుటయు = అంపుటను, ఆత్మస్వామి = తనకుగర్తయైన
భృతరాష్ట్రుడు, గణుడు = ఆదరణీయుడు, అనుటను, నిజోచితియు =
ధార్మికుడైన తనకు నుచిత మాటను, గణించి, బ్రాతృయతముగా =
భీమార్జునసకులసహజేవ సహితముగా, వంశరత్నమైన, అమృత = మృతిని
కొంచు = తోడ్కొంచు, రాజాన్వయముని = రాజుని, సమవర్తితన
యందు = ధర్మజుడు, జనకు డేలుపురమునకు = పాండురాజేలినవారణా
చట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాడని భారతమందొప్పుని
గనుక, అరాళ గతివాసి = విచారపడక, సరళసరణి = ఋజువర్తనచే,
ఆరిగెను.

తే. పరమమునియతివశతమన్యురతిహేతు
 వున మహాశాపహారి జేసి తనువికృతిగ
 నున్న నేల యంత వచింపనొగి నరు దని
 తత్కథల్ రుచిగొనుచురాట్టనయులందు.

37

రా. పరమముని = గౌతమమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు = ఇంద్రునియొక్క, రతిహేతువునమహాశాపహారిజేసి, తనువికృతిగ నున్న = దేహవికారక జెందియున్న, నేల = భూమి, అంత వచింపన్ = అంతట జెప్పగా, రాట్టనయులు, అందుకొ = ఆభూమియందు, తత్కథల్ = ఆవిశ్వామిత్రుడు చెప్పినయహల్యాజారతాప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

భా. నియతివశత = వైవాధీనత, పరమము = అలంభ్యమునుట, మన్యు = శోకమును, రతి = వేడుకయనగెడి, హేతువునకొ = కారణముచేతను, మహాశా = పేరానయొక్క, అపహారిజేసి = వ్యర్థతఃజేసియొండియు, తనువికృతిగ = దేహవైషర్వముగా, ఉన్నకొ = ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, అరుదని = అశ్చర్యమని, అంత వచింపగా, అందుకొ = ఆమార్గమందు, తత్కథల్ = ఆ భర్తరాజాకథలను, రుచిగొనుచుకొ = ఆదరింపుచు, రాట్టనయులు = రాజకుమారులు, అరుగునప్పు దని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్పు
 రస్ఫూర్తి మిగులఁ జిత్రం బొనర్చె
 రమణీయ మైనయా రామపాదపరాగ
 మాశాపవారణ మాచరింప
 నాయతివసుశోభ నాకృతియును సర
 సీకృతమానస ప్రీకలనయు
 ఘననవరత్న కాంచనధామశోభన
 వన్యాభరణవై భవస్ఫురితయు

ఆ. విపులతరపయోధరపదవ్యతిక్రమ

కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి

శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు

గౌరవమునఁ దన్నుఁ గనుఁగొనంగ.

33

రా. అప్పుడు, కల్ = వారియొక్క, పురః = ముందట, స్ఫుర్తి = ప్రకాశించుటచేత, ఆరామపాదపరాగము కాపవారణము నాచరింపగా, ఆయతి = ఆహ్వాన, సరసికృతమానసప్రీతనయః = చచ్చిగాఁ జేయఁ బడినమనోలజ్జాస్థితిగలది, రక్షములయొక్కయు, కాంచన = బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగమాక్షికచ్ఛాయగల యధరదంతము లును, సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన. వ్య = వనభవము లైన నారచీరలు మొదలయిన, ఆభరణ = ఆలంకారముయొక్క “అలంకారస్తాభరణ” మని అ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, “సరసిజమనువిద్ధం తైవ లేనావీరమ్యంమలినమపిహిమాంశోర్లక్ష్మలక్ష్మీంతనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞావల్కలేనాపి తస్వి కిమివహిమధురాణాం వందనంనాకృతీనా” మని కాళిదాసును కాకుంతులమందుఁ జెప్పినాఁడుగనుక, పయోధరపదవ్యతిక్రమకర = కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాఱుచున్నదనుట, నవ = మనోహరమైన, అంశుకాంత = మ్రోటయొక్క, వరణ = కప్పటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ = వాస్తవములయొక్క, “పంచకాఖశ్యయఃపాణీః” అని అ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, వి, చిత్రంబొనర్చు నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలరుచు = వికారరహితుడై, కర్పూర = ఆవారణావళముయొక్క, స్ఫుర్తి, ఆరామ = ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = వృక్షములయొక్క, రాగము = వర్ణము, ‘రాగోనురిక్తామాక్ష్యర్చేక్షేకాద’ లోహితాదిభి” అని వి. ఆకా = చిహ్నులయొక్క, కాపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, “అంతర్గతవారణ” మని అ. ఆచరింపఁ, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలము

చేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస=మానస
సరస్సుయొక్క, ప్రీతలనయుక్ = లజ్జాస్థితిగలదియు, రత్నకాంచనముల
యొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభక = శృంగారముచేత, ఆవని =
భూమికి, ఆభరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధరపదవీ =
మేఘమార్గముయొక్క, ఆతిక్రమమును, కర = చేయుచున్న, నవాంశువుల
చేత కాంత = మనోహరమైన, పరణ=కోటయొక్క, నిరలిశయ, సమున్నతి
యుక్ = బోన్నత్యముగలదియు, విపులస్ఫూర్తిచిత్రంబొనర్చెననియన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్తపెంపుడు వారి

మది బొడమఁ దలపోసి రట్టిది యటంచుఁ

జెలుచుసంకోచవిభవవైచిత్రీ బరంగఁ

బరంగు నానగరంబు గన్పట్టఁ జూచి.

39

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగ=తొంటిసంభోగముయొక్క,
వార్తపెంపు, వారి=రామాదులయొక్క, మదిబొడమఁగా, రట్టు = పరపురుష
సంగతివల్లనైనదూఱు, ఇది యటంచుఁజెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలి
కొంకు చేతనైన, వైచిత్రీ = వింకలాగుచేత, బరంగు = ప్రవర్తిల్లుచున్న,
ఆన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టఁజూచి, నుతిచేసి రని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. చెలువు = దిప్పిదము, పరంగక, ఆనగరంబును జూచి, హరిపుర =
ఆమరావతియొక్క, ఆభోగ=విరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిబొడమ. “సదృ
శాదృష్టచింతాద్యాః స్పృతిబీజస్యభోధకాః” అను న్యాయముగనుక, అట్టిది =
ఆమరావతిమంటిది, అటంచుఁ దలపోసిరి.

తే. అనిశశివవాస మైనపుణ్యపురమణివ
ఘాపహస్తప్రతి వసుచు నాయవకలంక
మానసోత్కర్షయ క్తులనూననుతులు
సేసి యందలు తత్పురస్థితిని బరంగ.

రా. ఆసిశశివవాసమైన = నిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యపురమణివి = పుణ్యాంగనవు, ఆఘాపహస్త్పతివి = పాపహరణమైన స్వరణగలదానవు, “ఆహల్యాద్రాపదీ సీతా” అని స్తుతిగనుక, ఆనుచుకొ, ఆయప = ఆయమ యొక్క, కలంక = కలంక, మానకొ = మానునట్లుగా, సోక్త్యర్థయుక్తులచేత, ఊనకొ = మనస్సున స్థిరమగునట్లుగా, నుతులుసేసి, కల్ = ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితినిబరంగకొ = ముందర నుండగాను, జనిరి.

భా. శివవాసమైన = రుద్రనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, ఆఘాపహస్త్పతివి యనుచుకొ, ఆపకలంక = నిష్కళంకమైన, మానస = హృదయముయొక్క ఉత్కర్షతోడ, యుక్తులు = కూడినవారు పాండవులు, అనూననుతులు = అధికస్తోత్రములను, చేసి, తత్పురస్థితిని బరంగకొ = అపట్టణమున నుండగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముడు పా

వనినవనిజరూపవై భవశ్రీ నుల్లం

బున నిడి దానవిచిత్రా

తనురాగప్రాధి వచ్చి తనుఁ బైకొనగన్.

41

రా. శ్రీరాముడు, పావనికొ = పవిత్రమైనదాని, ఆపనిజ = సీత యొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానకొ = అమనస్సుననుంచుటచేత, విచిత్రమైన, ఆతనునివల్లనైన, రాగప్రాధి = మోహితీయము, తనుఁబై కొనగా, అనుమతించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముడు = కాంతిచేత నొప్పెడువాడు, పావని = భీముడు, నవ, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైనయతనురాగప్రాధిగలదైన, దానవి = హిడింబ, పైకొనగా.

సీ. ఆసమయమున నే మని చెప్ప నరుదెంచి

చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
దద్దాతీయమితచేతఃకళంకుండు త

ద్వహమేధితద్వేషమహిమపేర్తి
ననలసముద్వృత్తిహరము గావింపంగ

సంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుడు గామినివనపెం పెల

ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు

తే. సతనియాదరక్రియ గాంచి యవలఁ జనిరి

స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్విస్మయ లగుచు
విదురజనవర్షితోచితవివరసరణి

నలఁత యెటుంగక దక్షిణానిలజధృతిని.

42

రా. ఆ సమయమున, తల్ = ఆకాపమోక్షప్రకారమును, జ్ఞ = ఎఱిగిన
వాడై, తద్వహమేధి = ఆయనాల్పావతిగౌతముండు, చూడనద్భుతతమ
స్ఫూర్తియగుచుఁ = చూడరానితేజస్సుగలవాఁడౌచును, అనలస = అధికమైన,
ముత్ = సంతోషముయొక్క, “మత్ప్రీతిః ప్రమదోహర్షః” అని అ.
వృత్తి, తల్ = ఆయనాల్పయందుఁగల, ద్వేషమహిమపేర్తి నిహతముగావింపఁగా,
అందిత = పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత = సంపాదించఁబడిన,
అర్థసందర్శనుడు = తత్వజ్ఞానముగలవాఁడు, “అర్థోభిధేయరై వస్తుప్రయో
జననివృత్తిభు” అని అ. “దర్శనంనయనస్వప్నబుద్ధినర్తోహుభిషు” అని వి.
కామినిఁ = అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు = రామలక్ష్మణులును,
అతని = గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ = ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురు
యుక్తముగఁ = విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తల్ = ఆ గౌతమునిచేత, విస్మయ
లగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ = పుట్టిన, ధృతిఁ = సంతోషముచేత, అలఁత

యోజుగక, విదురజన = శైవరులచేత, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందు” అని అ.
దర్శిత = చూపబడిన, ఉచితమైన, వి = విశేషించిన, పరసరణిక్ = మంచి
త్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచినాడనరుదు, ఇది కవివాక్యము. ఆమితచేతకళంకుండు,
తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, జ్ఞాతి = దుర్యోధనుడు, అద్భుతమైన తమో
గుణముయొక్క, స్ఫూర్తి = ఉద్దేకము గలవాడు, ఆగుచు, తత్ = ఆధర్మజుని
యొక్క, గృహమును, విధిత = వృద్ధిబొందిన, ద్వేషముహిమయొక్క,
పేర్చిక్ = ఆధిక్యముచేత, అనల = అగ్నియొక్క. సముద్వృత్తిక్ = దరి
కొల్పుటచేత, హతముగావింపంగ, ఆంచి = వికమచుష్యుని ననిపి, తాను, అళు
విధిక్ = పాపపువిధిచేత - అశృహదాహవిధిచేత నరుట, సుచిత = సుపాదింప
బడిన, అర్థసంపర్కముండు = ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాడు, కామిక్ = కాకుండుట
చేత, నిందన = అపశ్చిత్తి నే, చేకొనియెను, తద్విస్మయలగుచుక్ = ఆ యగ్నిభయము
చేత విదువ బద్ధవాడై - అగ్నిభయముచు దష్టుచుకొన్నవారై యుట, విదురుని
యొక్క, జన = దూతచేత, దర్శితమైన, వివరసరణిక్ = బిలమార్గమున, “సుషిరం
వివరంబిల” మని అ. దక్షిణ = సమర్థుడైన, ‘దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛం
దానువృత్తిషు” అని వి. అనిలజ = భీమునియొక్క, భృతిక్ = ధారణముచేత,
ఆరాకొమరులు = పాండవులు, అతని = దుర్యోధనునివల్లనైన, ఆ, దర =
భయముయొక్క, “దరోస్త్రీయాంభయేశ్వరే” అని అ. క్రియను, కాంచి =
ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగ్ = తమతల్లితోఁగూడ, ఆవలఁ జేకొనియెనని
ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తోడఁగి యపుడు దాని తోఁబుట్టుగురుతర

సంగరసముదీర్ణ సరణి బరంగ

వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథాదర

మమరఁ బ్రమదయుక్తి కనుమలించె.

రా. దానితోఁబుట్టు = రాగ ప్రాధితోఁగూడఁ బుట్టునట్టి, గురుతర, సంకరసము = ఆపేక్ష, ఉన్దిర్ణసరణిఁబరంగ, వానికొ = ఆమన్వఃసంగరాగసంగ వాంఛలను, గెలిచి = అణచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాది కథలయందుఁగల, ఆదరము, అమరంగా, ప్రమద = సుతోషముయొక్క, యుక్తి ననుమతించెను.

భా. దానితోఁబుట్టుగు = హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంకర = యుద్ధమందు, పరంగవాని గెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిధర్మజులమాటమోదనైన, ప్రమద యుక్తి = హిడింబాసంయోగమునకు, అనుమతించెను.

వ. అంతే.

44

తే. ఉరుగుణాదృతజనకసుతోదయమహి

మాతీశయము సాధించి పుణ్యజనకాంత

సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణిఁ

జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నతఁడు.

45

రా. ఉరుగుణాదృతుడైన, జనకునికి, సుతా = కొమార్తెయైన నీత యొక్క, ఉదయ = పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతీశయమును సాధించి, పుణ్యజన = సుజనులచేత, కాంత = మనోహరమైనది, భాసురపురమణి = పురశ్రేష్ఠమైన మిథిలయందు, అతఁడు = రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగుణుడైన యదృతజనకుడైన, సుత = ఖటోత్కచుని యొక్క, పుణ్యజనకాంత = రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, “యాతుధానః పుణ్యజనః” అని అ. అనిపించుకొనినకొ = పోయినను, అతఁడు = భీముఁడు, భాసురపురమణి = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను = అనురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది దన రారంగఁ దమ్ములఁ గన్నతల్లి నా
సన్నతభేలనుండు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా

భ్యున్నతిః దద్వనాంతమునఁ బ్రోచేఁ గడుం దనశ్రాంతి యాత్మ
లోఁనన్నైఱయంగణింపఁడు మనస్థిరతక్ వివరించుపూనిక.

రా. అన్నగరంబు = మిథిటాపురి, ప్రోచిదనరారంగ, తమ్ములగన్నతల్లి
నాక్ = పద్మముల కుత్సత్తిస్థానమనఁగా, సన్నత = పత్తితమైన, ఖేలక్ =
లీలచేత, ఉండు = ఉండెడి, వికసన్నయన = తెలికన్నలయొక్క, ఏక =
ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ = శృంగారాతిశయముయొక్క, అభ్యున్నతిచేత,
తత్ = ఆ పట్టణముయొక్క, పనాంతమునక్ = ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను.
పద్మకాంతిగల నయనములచేత బ్రోచె ననఁగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణా
ప్రయోగము. “గిరారుజగ్రహతరాంనరాధిపః” అని నైషధమందు. తన
శ్రాంతిని, మనస్థిరతన్నిక్ = మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వరించు
పూనిక = వివాహ మగుయత్నమున, శ్రాంతిని గణింపఁడని యన్వయము.

భా. అన్న = ధర్మ రాజు, కరంబు = మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతల్లిని,
అసన్నతఖేలనుండు = భీముండు, నయ = నీలియొక్క, నైక = ఉన్నతిచేత,
ప్రోచెను = రక్షించెను. తన, శ్రాంతి = అలమటను, అత్తలోనక్ = మనస్సు
నందు, నెఱయ, గణింపఁడు = ఎంచఁడు, పూనిక = యత్నముచేత, మనస్థిర
తక్ = మనస్థైర్యమును, వివరించును, ఆయనపూనిక జూచినను మనస్థైర్య
మేర్పడు చున్న దనుట.

వ. అది యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున వివినమార్గ
వర్తనంబునడపి యథోచితగమనంబున. 47.

రెంటికి సరి - సులభము.

క. చనితి పురసవిధిమార్గం

బున సద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా

శన మొనఁగూర్చుచు నపుడు

పనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్తన్.

48

రా. పుర = మిథిలయొక్క, సవిధ = సమీపమైన. “సదేశాభ్యాససవిధ
సమర్థాదసదేశవ” త్తని అని అ. మార్గమందుఁ జనిరి, అపుడు, సత్ =
లెన్నెన, ద్విజఃపక్షులయొక్క, లీలలను, నడపుచున్ = చేయుచును, భ్రమర.
సంబంధమైన, “తస్మేద” మ్మని అబ్బిత్వయాంతము. అశనము = పూఁదేసె
ననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి = ఉద్యానవనంబర, వారల=రామాదుల
యొక్క. ఆత్తన్ = మనస్సును, అలరఁజేసెను.

భా. పుర=వికచ క్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=బ్రాహ్మణవిశేషములను
మాఘకరాశనము = ధైర్యమును, పవనసంతతి = భీముడు, కడమ నరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ

క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమః

బ్రచురసారసమద బకదర్పహరితః

దనరె సరసు లందఱును నుతింప.

49

రా. అందుక్ = ఆ పట్టణమందు, దారవృత్తి = భార్యావర్తనచేత,
నందిత = సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకవక్షులయొక్క, “కోకశ్చక్ర
వాకః” అని అ. ఆగ్రహ=కోపముచేత, అరహిత = విరహితమైన, ఔత్సు
క్యముగల దనుట, విహారమహిమక్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస =
బెంగురులయొక్కయు, మదబకములయొక్కయు, దర్ప = విశృంఖలసంచారము
చేతనైన, హరితక్ = మనోహరత్వముచేతను, సరసులు = కొలఁకులు,
ఈకారాంతము, తనఁగెను.

భా. అందుక్ = ఆవర్తనలందు, ఉదారవృత్తినంది = సాహసేవృత్తిని
బొంది యనుట, తాను = భీముడు వికచక్రాగ్రహారమునకు, హిత = ప్రియ

మైన, విహరమహిమచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, “సారోబలేస్థిరాం శేచ” అ. సమద = గర్వసహితుడైన, బక = బకాసురునియొక్క, దర్పహారకణ్ = గర్వాపహరిత్వముచేత, చంపుటచేత ననుట, సరసులు = రసికులు, చుంపించు దనరెను.

౩. జననేత్రచిత్రదారుణ

వనజగతులనిశలసత్త్వవశత నడచుచో

గన నరుదురమారూఢిం

దనరె జితాంగారపర్ణదర్పదయతన్.

50

రా. ఇంకఁ బురపర్ణ. జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు = కెందా మరల ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత = శోభావశత్వము, నడచుచో = నడచెడిచోట, నాపట్టణమందు, కననరుదు = చూడ నశక్యము, జిత = జయించుబడిన, అంగార = అగ్నిశకలములు గల = రక్త వర్ణములు గలవనుట, పర్ణ = రేకులయొక్క, దర్పదయతన్ = గర్వోన్నతి గలవౌటచేత, రమారూఢి, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణపద్మములు నిత్య శోభావశత వర్ణిల్లెడువట్టున రమారూఢిచే దనరినది గనుకఁ జూడ నద్భుత మనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ = భయంకరములు నైన, వనజగతులన్ = వనభూములయందు, “జగతీరత్నగర్భాచ” అని అ. నిశలన్ = రాత్రులయందు, సత్త్వవశతన్ = బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచో = నడిచెడునప్పుడు, కనన్ = చూచుటకు, నరుదురము = అర్జునునియుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణఁ డనెడు గంధర్వునియొక్క యహంకారాతిశయము గల డౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు.

51

క. వివిధద్విజాళిభూమా

నవరతసంక్లాఘితస్వయంవరకల్యా

ణవిధివర ద్రుపదసుతా

నవమంజులతా ప్రవృత్తినడపె గుతుకమున్.

52

రా. వివిధద్విజాళి = పక్షి సమూహములయొక్క, భూమి = బాహుళ్యము. చేత, సంక్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, వర = వరులైన, ద్రు = వృక్షములు, “ద్రు ద్రుమాగమాః” అని అ. పదస్థానముగా గలవియైన, నుతానవ = మంచికోమలత్వముగల, మంజులతా = రమ్యులతలయొక్క, ప్రవృత్తి, కుతుకమును నడపెక్ = సంతోషమును జేసెను, తీరగెలు తమంతనె చెట్లు బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలె నుండె ననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రహ్మజన్మని, ఆవృక్షములఁజూచి వివాహపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించె నని భావము.

భా. ద్విజాళి = బ్రహ్మజనమూహములయొక్క, భూమి = బాహుళ్యముచేత, ఆనవరతమును సంక్లాఘితమైన స్వయంవరమునెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రుపదసుతా = ద్రౌపదియొక్క, నవ = నూతనమైన, మంజులతా = మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, కుతుకమును నడపెను.

శా. అంతః వారలు రామభద్రుపదరాజ్యారూఢిచే నెంతయుం జింతితవిశేష యై ప్రబలలక్ష్మిన్దించుచంచద్దనో
పాంతం దత్పురి గూఢరాజపదవిప్రాకారరేఖా శుచి
స్వాంతుల్ సేరి తత్పురోహితముఖవ్యాక్తప్రసన్నాను లై.

రా. వారలు = విశ్వామిత్రులు, రామభద్రు = రామునియొక్క, పదరాజి = పాదవిన్యాససంక్తియొక్క, ఆరూఢిచే = ప్రాప్తిచేత, చింతా = భావన, అతీత = అతిక్రమించిన, స్వాచ్ఛింతాస్మృతిరాధ్యాన” మని అ.

విశేషయై = విశిష్టగుణములు గలవై, ప్రబలక్ = ప్రబలునట్లుగా, భావింప శక్యముగాని శృంగారముల దగునట్లుగా ననుట, లక్ష్మిన్నించు, గూఢ = ఆవృతమైన, రాజపదవి = చంద్రమార్గముగల, రఘువంశమందు “వైదేహిబంధోర్హృదయం విదధే” అన్నట్లు, ప్రాకారశ్రేణిగల యని, తత్పురిక్ = ఆమిథిలను, తత్ = ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుఁడు మొదలైనవారిచేత, వ్యాకృతసన్ధానులై చేరిరి, జనకునిపురోహితామాత్యులెదురుగా వచ్చి తోడుకొనిపోగాఁ బోయి రనుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భ = కాలిగల, స్త్రియాంపుంసద్భాషిత ఆసు సూత్రమునఁ బుంసద్భాషము, ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క యారూఢిచేత్ = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషయై = తాత్కాలికావస్థ గలవై, “విశేషకాలిగోపస్థా” అని ఆ. ప్రబలలక్ష్మీక్ = ఉత్కృష్టప్రబలములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిక్ = ఆ ద్రుపదునిపట్టణమును, గూఢమైన, రాజపద = రాజచిహ్నముగల, “పదంవ్యవసిత త్రాణస్థానలక్ష్మోఽఘ్నివస్తుషు” అని ఆ. వి. ప్రాకారరేఖక్ = బ్రాహ్మణాకృతిచేత సౌందర్యలీలచేత, శుచిస్వాంతులు, వారలు = ధర్మరాజులు, తత్ = ఆలాగు ప్రసిద్ధులయిన, పురః = ముందటికి, హిత = శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములు గల, “మునిస్సరణేవ శ్రేష్ఠారంభోదయయోరపి” అని వి. వి = పథులచేత, “వినిర్విఘ్నోచతు పక్షిణి” అని వైజయంతి. ఆకృత = మిక్కిలి జేయబడ్డ, సన్ధానులై బహుమానము గలవారై, “మానశ్చిత్త సమన్నతి” అని ఆ. మంచిక నము లవ్రచుచుండఁగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచక మైనందుని “అరుభపతి శచీత్థం సాఘృతాచీముఖాభిః” అని వైషధమందు.

ఆ. అందుఁ దన్నుపాలుఁడాత్తజ కిది యుంతు

వంచు నెక్కిడ నియమించినట్టి

రాఘవ—11

కార్డుకో త్తమముచుఘనమైనమూర్తిల

క్ష్యంబు సూచి రాన్యపాత్తభవులు.

54

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కఠినమైనదే, “మూర్తిః కఠిన్యకా
యయోః” అని అ. లక్ష్యంబు = చూడదగినదాని, వింటికి విశేషణము,
చూచిరి,

భా. అందుకొ = పట్టణమందు, ఘన=ఘనమైన, మైనమూర్తి=మీన
సంబంధమైన యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱిని-మత్స్యయంత్రము ననుట,
కడమ నులభము.

వ. అటుమున్న సకలదిగ్దేశాగతు లైనరాజకుమారులు నిజశక్తి
తారతమ్యంబునం జేసి దర్శన స్పర్శనచాలనో చ్చాలనాది
వ్యాపారపారాహంకారు లగుచు శిథిలప్రయత్ను లయి
తొలంగిపోవంజేవ మిగులు నమృతహాకోదండంబు గనుంగొను
నప్పుడు వారలందు. 55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై,
వారలందుకొ = రామభక్తజులందు. భారతార్థమునకును నీలాగుననే.

చ. అనుపమదివ్యవిక్రమసమగ్రుడు రామవిభుండు జిష్ణుఁ డా
యనితర భేద్యరాద్రధనువశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల నొసె నభ్రగానిమిషలక్షహృదంబకవృత్తి సుర్వరా [న్.
జనహృదయాతీవ ర్తనముఁ జాలగ నదృశ్యతవార్ధి ముంచుచు

రా. జిష్ణుడు = జయశీలుడు, రామవిభుండు, రాద్ర=రుద్రసంబంధ
గ, భక్తులు, ఈకారాంతము. ‘సోయంధనురజనివక్రక’ అని నైషధమందుఁ
బేదరాజుగము. అశ్రమ = ఆనాయాసముననే, భంగిగ = భంగము గలదా
భాషనము వంచి = విడిచియనుట, అభ్రగ = గగనచరులైవ, అనిమిష = దేవతల

యొక్క, లక్ష = లక్షసంఖ్యలయొక్క, హృదంబకవృత్తి = హృదయము
యొక్కయొక గన్నలయొక్కయు వ్యాపారము, అద్భుతవాణిని ముంచుచును
బాహులీలల నెరపెను.

భా. అభ్రగ్ = ఆకాశమందు జరించుచున్న, అనిమిష = మత్స్య
చునెడి “సురమత్స్యావనిమిషా” అని అ. లక్ష = గుఱిరి, “లక్ష్యం లక్షం
శరవ్యం” అని అ. హృత్ = హరించునట్టి, అంబక = బాణముయొక్క,
“అంబకం నేత్రశరయోః” అని వై. వృత్తి = వర్తనచేత - ప్రయోగము
చేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉడుటున నట్లు తన్నహివుఁ డొడ్డినయొడ్డు జయించి యేమనం
దదసహకర్ణశల్యసముదగ్రతరప్రథనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతఁ జెందె భీమభుజపుష్టిసహాయతఁ దజ్జయాద్ధులై
కపిని సమస్తభూవతులుగైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 57

రా. తత్ = ఆ విల్లు విఱుచుటవల్ల, అసహ=పీర్షనివారియొక్క, కర్ణ
ములకు శల్యమైన, ప్రథక్ = ఖ్యాతిచేత, “ప్రథాఖ్యాతౌ” యని యమర
సంకీర్ణవర్గలో. ఆశ్రితాధిక, అభ్యుదయత = అభ్యుదయము ననుట, భీమ =
భయంకరమైన, తత్ = ఆవిటియొక్క. కడమ సరి.

భా. అట్లు, తన్నహివుఁడు = ద్రువదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒడ్డు=మందెము,
జయించి, తత్ = ఆజయమును, అసహ = సహింపని, కర్ణశల్యులతోడనగు
సముదగ్రతరమైన, ప్రథన = యుద్ధమందు, “ప్రథనంప్రవిదారణ” మని అ.
అధికాభ్యుదయతను = ఉచ్చయమును, భీమ = భీమునియొక్క, భుజపుష్టి
సహాయకవలనఁ జెందెను, తత్ = ఆ యర్జునునియొక్క, జయాద్ధులై భూవతులు,
అంతకమున్న=అకర్ణశల్యులముద్ధముకంటె ముందే, భంగమున్=అవశయమును,
కైకొనిరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్కయగురాజసుత న్లు
 దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
 కాశితాత్తవంశంఁ దైశోభిలెను మామ
 కసదృశప్రమోద మావహిల్లు.

58.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు = షరాక్రమమే
 యుంకుపగాఁగల “శుక్లాస్త్రీస్త్రీధనేపిచ” అని అ. భృశప్రకాశిత, అత్త
 వంశుడై=తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చినవాడై, శోభిలెను.

భా. అతఁడు = అర్జునుఁడు, భృశ = మిక్కిలియు, ప్రకాశిత =
 తెలుపబడిన, తామును దమవంశమును గలవాడై, శోభిలెను. ✓

సీ. ఆసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
 ధర్మరాజీతికర్తపరుఁడు
 స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
 నీశ్వరాజ్ఞయుఁ దనహృదయగతియు
 నేకమై తనుఁ జాల నెచ్చరింప నిజాను
 జాలస్వతిని బిల్చి తెలియఁ జెప్పి
 తమకు నందఱకు నుదారభావంబున
 నాచరింపంగ బాత్ర మగుట యరసి

తే. యునికి నపు డాసుబాహుజ యోపశోభి
 తమ్ము లై నకుమారరత్నములకాభు
 జద్రవిణశుల్కయనుజల జాతబాంధ
 వరుచిఘనహృదబ్ధామోద గరిమ నొనఁగె.

59.

రా. ఆసమానమై, పాండు = శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు,
 కనకుండు, ధర్మరాజి = ధర్మవంశీచేత, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన,

స్వజన = తనయూత్తజనులయొక్క, నియుక్తియుక్ = నియోగమును, పర = పరులయొక్క, గుణవ్యాసము = గుణనిస్తారమును. “విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః” అని ఆ. “శ్రీతిరువ్యాసోమహాభారతసర్గయోగ్యః” అని నైషధ ప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానుజ్ఞ = తన తమ్ముడైనకుశధ్వజుని, ఉదారభావంబున = మహత్త్వముచేత, సుబాహు = సుబాహుడగురాక్షసునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి = ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ములయిన, కుమారరత్నములకు = లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణశులకు = సీతయొక్క, ఆరుజల = చెల్లెల డైనయూర్విభామాండపితృతతీరులను, జాత = పుట్టిన, బాంధవ = బంధుత్వముచందుఁగల, రుచి = అపేక్షచేత, “అభిషుగేస్పృహయాంచగభస్తాచరుచిస్త్రియా” మ్మని. ఆ. ఘనహృదబామోదగమిచేతను నొసఁగెను, భరతశత్రుఘ్నులును సమీపమున లేవనూరు వారికి నిచ్చెదనని వెల్లనాడె ననుట.

భా. పాండు = పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు = ఉత్పత్తిస్థాన మైనవాడు, ధర్మరాజు, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, “ఈడిత శస్త్ర పణాయిత పనాయిత ప్రణత ప్రణిత పనితాని” అని ఆ. కర్త = ప్రయోజనములయందు, పరుండు, స్వజనని = కుంతియొక్క, ఉక్తియుక్ = వాక్యమును, పరగుణుడైన వ్యాసమునీశ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చరింపక, నిజానుజ్ఞ = భీమాదులను, తమకు సంసరింపకు = అయిదుగురికిని, దారభావంబున = భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్మలైన = భుజకోర్యశోభితులైన, కుమారరత్నములకు, రత్నశబ్దమునకు విశేషణముగనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశులకు = భుజసత్త్వమెయింకువగాఁగలద్రావదియనెడి, “ద్రవిణాతురో బలకౌర్యాణి” అని ఆ. జలజాతబాంధవధుచి = సూర్యదీప్తి, హృత్ = హృదయములనెడి, అజ్ఞ = తామరలకు, ఆమోద = హర్ష మనెడిసారథ్యముయొక్క, స్థిప్తరూపకము. ‘ఆమోదోహర్ష గంధయోః’ అని వి. గరిమన్ = అతిశయమును, ఒసఁగెను.

వ. అంతః దత్ప్రవృత్తి యాకర్షించి.

60.

క. తనయులు దాను నపుడు త

జనకుం డగు దెంచి చూచు జనులకు ననుభా
వనిరూఢి మానితానం

తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయమున్.

61

రా. తత్ = ఆకుమారత్నములయొక్క, జనకుండు = దశరథుండు, తనయులు = భరతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢి = ప్రభావమహిమ చేత, మానితానం తనవోత్సవ మయ్యుండగా, తత్పరిణయమున్ = ఆరామాదులవివాహమును, “తథాపరిణయోద్వాహో వయామాః పాణిషీదన్” మని ఆ. పినన్యను.

భా. తత్ప్రవృత్తి = ఆధర్తరాజయొక్క ప్రవర్తనను-పెండ్లియాడవలె ననెడిప్రయత్నము ననుట, ఆకర్షించి, తనయులు, భృష్టద్యుష్మాదులు, తత్ = ద్రావణియొక్క, జనకుండు = ద్రువకుండు, ఆరుదు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను = ఆరు దనెడి, భావనిరూఢి = తలఁపుయొక్క దార్ఢ్యమును, మాని = చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు.

62

అందు = ఆవివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ

మిజనాదృతశీలఁ గృష్ణమృగనేత్రఁ బురం

ద్రిజనులుగయిచేసిరి సొం

పుజనింపవివాహయోగ్యభూషావిధులన్.

63

రా. భూమిజను = సీతను, అదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్రన్ = హరి నామిని, పురంద్రిజనులు = ముత్తైదువలు, పురంద్రీశబ్ద మికారాంతమునకు,

‘పురంధ్రీభిశ్చక్రమశఃప్రయక్త’ మని కాళిదాసు ప్రయోగము. కయిచేసిరి = అలంకరించిరి.

భా. భూమిజనాదృతకీలకు, కృష్ణక్ = ద్రౌపదిని, కడమ నులభము.

మహాస్థగ్ర—

లననం గై నేసికాంతలమణగృహమహా
 లక్ష్మీవైయొప్పు మంచుం
 గలితాశీర్వాద లై రక్కడమముగురుభా
 గ్యస్థితుల్ మీఱ నీదృ
 గృలవన్తాల్పాంగరాగా భరణవసనసౌ
 భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం
 తలగత్సంసేవలందుం దలపు మనుచు ను
 త్కంతః బ్రాపించి రందున్.

64

రా. అక్కడమముగ్గురు = ఊర్తి భామాండపిశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈ సీతాలంకారమువంటి, మాల్పాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్య లక్ష్మీకలై = సౌభాగ్యాలిశయముగలవాలై, కాంత = పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందున్ = పరిసేవలందుట, తలపు = తోరికను, మనుచు = పొషింపుచున్న, ఉత్కంతను బ్రాపించిరి = పరిసేవకు వేగించిరనుట,

భా. లననంగై నేసి రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మీవై = ఒప్పిదమవై, ఉండుమంచుం గృతాశీర్వాదలైరి, అకాంతలనెడుమాట, అక్కడక్ = అపరిగృహములయందు, మముక్ = మమ్మును, గురుభాగ్య, ఈదృక్ = ఇప్పటి శృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా = సౌభాగ్యసంపత్న మృద్ధియొక్క, ఏకాంత = మిక్కిలియు, లగత్ = తగిలిన-అన్తగలయట్టివనుట, సంసేవలందున్ = అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడు వేళ ననుట, తలపు మనుచు నుత్కంతః బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనకుండంను దత్కాలచముపస్థితం బైననరసమాగ
మంబున కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు ననంతవిభవసంపదలు
వాదల నెదురుకోలు నేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపు
నప్పుడు. ✓

65

రాటికి సరి - సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
స్యవిలాసలక్ష్మీనిరస్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయః దత్పూర్వ
భవసంచితోరుతవగిఫలంబు
లేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర
లీడితఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్యవ్య
విమలతేజోవిలాస మిది యనుచు

తే. నర్థి నేతెంచి చూచె బొరాళి యత్యు
దారమణిభూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలికవస్త్రరత్న భూషాంగరాగ
పాండు సూనులఁ గన్పులపండువుగను.

66

రా. నృపకన్యకలకు, ఆనిందిత = నిందింపబడిన, నవ భ్రమరకర = ముంగు
రులుగల, “తేలూబేభ్రమరకక” అని అ. ఆస్య = ముఖములయొక్క, విలాస
- లక్ష్మీచేత, నిరస్త = తిరస్కృతుడైన, పూర్ణ తారకాధిపతిగలవారికి, లోక =
భూవనములయొక్క. “లోకస్తుభువనేజనే” అని అ. రక్షణార్థమైన, చతుః =
నాలుగైన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, దాశరథుల = దశరథపుత్రులను,
అంగరాగ = మైపూతలను, పాండు = భవళములైన, సూనుల = పుష్పములును
గలవారిని, దాశరథులఁ బొరాళి చూచెను.

భా. అలకనిందితనవభ్రమరకు “అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః” అని అ. ఆస్యవిలాసలక్ష్మీచేత, నిరస్త = తిరస్కరింపబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకుఁ = సామ్యముగలదానికి, నృపకన్యకుఁ = ద్రౌపదికి, తత్పూర్వభవ = ఆ ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు, సంచిత = సంపాదించబడిన, తపస్సుయొక్క ఫలంబులు, ఏగురువతులై రటంచును, చతుర = సమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్ = పొందిన, దివ్య = ధర్మానిలక క్రాశ్వియలయొక్క, లేజః = అంశలయొక్క మణి ధూమణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అశ = దిక్కులుగల, రథలక్ = రథములుగలవారిని, మాంగళిక = శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగల, పాండు నూరులక్ = పాండవులను, కమ్మలపండువుగఁ బారాళి యేతెంచిచూచె నని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నీకర్మరునిఁగూర్చి తపస్సుచేసి యొగురువతుల పేడెనని యాదివర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

చ. అలఘుతరాజవంశమణులై విలసిల్లెడునక్కుమారకుల్
నలుగురురూపవైభవకళల్ గడు మీటుచు సద్గుణాతిశీ
తలచతురాకృతీఁ మెఱయు తజ్జనతాన్వయభాగ్యలక్ష్మీ నా
నలరెడు పెండ్లికూతులసదాదర మొప్పుగ నోలిఁ బెండ్లియై.

రా. అలఘుతర, అజ = అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై = అలంకారమైనవారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు = రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః = నారైన, ఆకృతిఁ = ఆకారములచేత, మెఱయు, తల్ = అజనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మీనా నలరెడు పెండ్లికూతుల = జనకునిభాగ్యలక్ష్మీ నాలుగొకారములై యున్నవారి నని యుత్పేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ జేర్చిరి యని ముందరిపద్యములొక గ్రయ.

భా. అలఘుతక్ = అలఘుత్వమున, రాజువంశ = చంద్ర వంశమునకు, “రాజా వ్రథౌ నృపేచంద్రే” అని వి. అక్కుమారకులు = పాండవులు, చతురా

కృతిఁ = మనోహరాకృతిచేత, నలు = నలునియొక్క, గురురూపవైభవకళలను,
మీఱుచు, కల్ = ఆద్రోపదియొక్క, జనక, పెండ్లికూతు లనదాదర మొప్పుగ,
కడమ సరి.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర

మంత్రిధృతరాష్ట్రు డెప్పుడోమహాలతండ్రి

వినిహతమనోవిచారుఁడై తనదుపురికి

గోడుకులవధూయుతముగఁ దోడ్పొందు రాగ. 68

రా. అంత, విదుర = వివేకులైన, “జ్ఞాతాతువిదురోవిదః” అని అ.
మంత్రి = ప్రధానులచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహత
మనోవిచారుఁడై, పుత్రుల కనుకూలవివాహములాయెను గనుక, రాగఁ =
రాగా.

భా. విదురుమంత్రి = విదురుఁడు మంత్రిగాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు,
అంత = వివాహవృత్తాంతముకయు, విని, హతమనోవిచారుఁడై, పాండవు
లేమైరో యను విచారమును విడిచి, తనదుపురికి, గోడుకులఁ = ధర్మరాజాదు
లను, వధూయుతముగఁ = ద్రోపదితోఁగూడ, తోడ్పొందురాగఁ = తోడి
తెచ్చుటకు, అనుప నని ముండరివద్యమున కన్వయము.

సీ. ప్రాణిఁ బేర్చినవారిభావ మెల్లంగ

ననుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి

రాకుమారులవైరిలోకాభిగమ్యభు

జావిజృంభణగుణశ్లోఘనుండం

వీరునర్జునుఁ బరశూరులసత్ప్రతా

సాన్వితభీమబాహుసహాయుఁ

దై యోర్చిసృష్టియాహవజయశోభరా
ముం డని వేడ్కపెంపున వెనకును

తే. బటపె మిక్కిలి జూడ్కులందఱిని గడచి
యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుఁ డైనయతని
పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచి త్త
ములమహాదరసంభ్రమమొలయ నపుడం.

69

రా నవ=నూతనమైన, ఆవిభావము=శత్రుత్వము, ఎలర్పుగకొ, ఆరుకు
కాంత = కాంతముగాని, ఆత్మకక = బుద్ధిగలవాడౌటచేత, ఆరుగుడెంచి.
రాకుమారులవైరి, క్లాగునముగలవాడు, ఆర్జునుకొ=కార్తవీర్యార్జునుని, పరశు=
గండ్రగడ్డలిచేతనగు, ఉరు=ఆధికమైన, లసక్పితాపముతోడ, ఆన్నిత=
కూడిన, బాహా=భుజములు, సహాయముగాగలవాడై, ఓర్చినట్టి = జయించిన,
రాముండు=పరశురాముడు, ఆనికొ = యుద్ధమందు, పుర=ముందట, స్థితజన
కదంబకముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర=భయమువల్లనైన. సంభ్రమము=
బెగడుట, బలయకొ = వర్తింపగా, ఆకనివైకొ = రామునివై, చూడ్కులం
బటపెను.

భా. ప్రాధిచేర్చినవారిని, ఆనువకొ = అంపినను, ఆకుమారులగు
డెంచిరి, అవైరిలొకాభిగమ్య = శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా=బాహు
వులయొక్క, “దోఃప్రవిష్టాభుజోబాహుర్భుజాసంకర్షణేబుధై” అని యా.
విజృంభణగుణి, క్లాగుకొ = క్లాగునచేత, ఉండువీరుకొ = అర్జునుని, భీమ=
భీమునియొక్క, బాహాసహాయుడై, పరశూరుకొ=శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి,
అహవజ=యుద్ధజన్యమైన, యశశీర్తిచేత, ఆభిరాముండు, ఆని వెదకుచు,
అవలల్=చలించని, ఆశకొ = అపేక్షచేత, పుర=పట్టణమందు, స్థితజనకదంబ
కము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ.

70

సీ. ఎంతయు నద్భుతం ధీరామభార్గవ
రామలరత్నోధి యేమిచెప్ప
బలవదనేకవతులనానుగుణ్యంబు
జగదుపశ్లోతంబుగ భజించె
గంటిరే యనువారు గడత నేతవ్వర
పురుషులనోన్మీన్యంబు నొరసి యెవ్వ
రెట్టుగాగలవారొ యిటమీద ననుశంక
మడిచెట్టువారు నక్కొదవలేల

తే. యొనవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత
మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర
యొడునతలంబు ప్రాక యాయుష్షు యనుచు
సతిః శెల్తోడువారు నై సందడిలిరి.

71

రా. ఈరామభార్గవరామల, లసత్పౌధి, అనేకప=గజములయొక్క,
“ద్విరదోనేకపాద్విపక” అని అ. తులక=సామ్యముచేత, ఏతత్=ఈ, వరపురు
షులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

భా. ఈరామ=ద్రౌపది, భార్గ=భర్గసంబంధమైన. వర=వరములయొక్క,
అమల = నిర్మలమైన, సత్పౌధి=మహాశ్వమును, బలవత్ = బలవంతులైన,
అనేకవతులకొ = ఆయుదుగురుభర్తలను, భజించెను. ఏతత్=ఈద్రౌపదియొక్క,
వర = వతులైన, పురుషులు, అనోన్మీన్యంబునొరసి యెట్టుగాగలవారొ, జనులు
ద్రౌపదితో ననెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొదవలేలయొదవు, మహిత
మైన, నయ = నీతిగలదానా, కృష్ణ=ద్రౌపది, అనుచు సందడిలిరి.

వ. మఱియును.

72:

చ. చనియెఁ బ్రశాంత మై యనలసత్వఁ హేలివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటి మిట్టియతిధర్మ యమోదయు రాజమానశా
సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్ఫురణాఢ్యునిజేసి క్రమ్మఱు
మనపుథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది వో విచిత్రముల్.

రా. అనలస=అనుదమైన, త్వర=వేగముగల, హేలి=భిడ్గముయొక్క.
“రవేర్పిళ్ళ శస్త్రంచ వహ్నిశ్వాలాచ. హేతయః” అని అ. విహారముదు,
వృత్తి=వర్తనగల, చేతన=బుద్ధి, “ప్రతిష్ఠాప్తిచేతనా” అని అ. ప్రశాంతమై
చనియె నని వింటిమి. ఇట్టి యతిధర్మ = మునిధర్మముగలవాని, యమోద
యు = యమముయొక్క యుదయము గలవాని, “శరీరసాధనాపేక్షం
నిత్యం యత్కర్తృతద్యమః” అని అ. రాజమానశాసను = క్షత్రియగర్వావ
హరి యైనపరశురాముని, మన=మనయొక్క, పృథక్=వేరువిధముగా, డోఢ =
వహింపబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి = కర్త, క్రమ్మఱ, నవ=నూతనమైన, రజో
గుణముయొక్క, స్ఫురణాఢ్యుని జేసికొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేక
వాక్యములు వలుకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపుఢ = ముది, అనల =
అగ్నియొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేలి = జ్వాలలయొక్క, విహార, వృత్తిచే
తన = వర్తనచేతనే, ప్రశాంతమై చనియె ననివింటిమి, అతిధర్మని, యమో
దయు = ధర్మజుని, రాజమాన=ప్రకాశింపుచున్న, అవరజ = తమలయొక్క,
“యవీయోవరజానుజాః” అని అ. స్ఫురణాఢ్యుని జేసి క్రమ్మఱు దాను
గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలుక

నట్లు చనుదెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము

నిజపురస్థాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతు లై వినుతినేయ.

74

రా. భీమ=భయంకరుడైన, అగ్రజన్మ=బ్రహ్మజునిఁ బరశురాముని,
“విజాత్యగ్రజన్మ భూదేవబాడబాఁ” అని అ. నిజపురః = తనముందట.

భా. సముద్వేగ = సంతోషాతిశయముతోఁ గూడునట్లుగా.

ఉ. పేర్చినివిగ్రహించినను భీమధనంజయలీల బేర్చుత
ధర్మజతేజ మాత్మజప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్తునుఁ దై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తి జేయుటయనీతిగ నెంచె గడున్ మనంబునన్.

రా. ధనంజయ = అగ్నియొక్క, “వీతిహోత్రోధనంజయః” అని అ.
లీల బేర్చు, తద్ధర్మతేజము=ఆపరశురామునివంటివలనఁబుట్టినశౌర్యము, అంతర్మ
నుడై=భిన్నమనస్కుడై, “దుర్మనావిమనా అంతర్మనాః” అని అ. మహీధ-
వుఁడు = దశరథుఁడు, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, సమర = యుద్ధచు నెడి,
అజ్యముయొక్క సమర్పణంబుఁ జేయుట, యనీతిగ నెంచెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ధనంజయ = అర్జునునియొక్కయు,
అత్మజ=దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్ = ఆధర్మ-
జునకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయ, నీతిగ నెంచెను.

సీ. ఆ ట్లాత్మ నెంచినయర్థరాజ్యమహిమ
తేజప్రదీప్తుఁ డారాజాప్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి
నెఱపును నాదరోన్వేష మొప్ప
సప్రణతిగ నమృహిప్రభునానతి
గైకొని నిలక శీఘ్రింబ యరిగి

ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద
 నప్రభువైశిఖోగ్రప్రతాప
 తే. కలితుఁ డురుదండనీతిభార్గవుఁడు నిజభు
 జైకవళసర్వధరణిపార్థాశ్వుఁ డగుచు
 సవరజస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
 బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె.

76

రా. అట్లాత్త నెంచి, నయ=నీతిచేత, బుద్ధ=వృద్ధిబొందింపబడిన,
 “అద్భుతం” అని సూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజః=ప్రతాపముచేతను, ప్రదీ
 ప్తుఁడు, ఆరాజు = దశరథుఁడు, అనుపమాన=అసమానమైన, సవర్యాప్తిఁ
 పూజావిధిని, ‘సవర్యా తర్పణంబలి’ అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగఁ = ప్రణతి
 సహితుఁడౌచుచుండఁగా-ప్రణమిల్లుచుండఁగా ననుట, అమృహిప్రభునియొక్క,
 ఆనతి=ఆనమస్కారమును, కైకొని, నిలక=నిలువక, సేవాదులనుజేసినకయనుట,
 మహాచలేంద్ర=క్రాంచవర్షతముయొక్క, ప్రస్థ=చరిపట్టుయొక్క, “ప్రస్థాస్త్రీ
 సానుమానయోః” అని అ. పుట=బుద్ధనముయొక్క, భేదనమందు, ప్రభు=సమర్థ
 మైన, వైశిఖ = విశిఖసంబుధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు, ఉరు
 దండనీతి, భార్గవుఁడు, నిజభుజైకవళములైన, ధరణిప = భూపతులయొక్క,
 అర్థాశ్వుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవమైన, రజః=రజోగుణముయొక్క,
 స్థితిచేతను, బంధుర = సమర్థమైన, అజి = యుద్ధమందుగల, అవిరళరతిచేతను,
 బొదలి, అభిరామ = రామునికెదురైన, వర్తనంబునఁ జెలంగెను.

భా. ఆర్ధరాజ్యమహిమను, అమర్షి=ఇచ్చియనుట, అనుపమానగా, మానస
 పర్యాప్తిఁ = మనఃపూర్తిని-సంతోషముననుట, సప్రణతిగఁ = సమస్కార
 సహితముగా, అమృహిప్రభుని = ఆదృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి = వాక్యమును,
 కైకొని, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన, మహా = ఉత్సవములచేత, “మహాఉద్ధవఉత్సవః”
 అని అ. అచల = స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు

“పట్టణపుటభేదన” మని అ. ప్రభువై, శిఖా=శ్వాలభంగి, “అర్చిర్వైతిశ్శిఖా-
స్త్రీయా” మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుడు=కూడినవాడు,
ఉరుదండసిలియందు, భార్గవుడు=శుక్రనిఃబోలినవాడు, ధరణి=భూమి
గలవాడు, పార్థాధ్యుడు = పృథ్వాత్రజ్యేష్ఠుడు, అవరజస్థితీ = తమ్ముల
కూటమిచేతను, బంధురాజి = ఆత్మజనసహాయముయొక్క, అవిరళరతి = అధి
కాసురాగముచేతను, చెలంగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ.

77

క. సత్యైక్యముకతమున వీ

రత్యంతము నిర్విభేదు లయ్యు నతనుమా

యాత్యాజితమైత్రీసా

తత్యత దమలోన బోరెదరా యనుశంకన్.

73

రా. సత్య = యథార్థమైన, విక్రమకతమున = ఇద్దఱు నావిష్టువు.
నవతారములైన నిమిత్తమున, వీరు = రామభార్గవరాములు, నిర్విభేదుల
య్యును, అతనుమాయా = అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత = విడిపించు
బడిన, మైత్రీయొక్క, సాతత్యత = ఎడతెగమిగలవా రొటచేత, పోరె
దరో యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాదు వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ
గ్రియ.

భా. సతీ = భార్యయొక్క, విక్రమకతమున, వీరు = పాండవులు,
నిర్విభేదులయ్యున్ = బెరుకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా = మన్మథమాయ
చేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకా

డయ్యున్నతకలహకేళికాకాంక్షకుడై

నెయ్యమున వచ్చె నారదు

డయ్యెడ దివినుండి వారి నభిదర్శింపన్.

79

రా. కయ్యంబులవేడుకకాదు, అయ్యన్న తలహాకేలికి, ఆకాంక్ష
కుడై, వారికొ = రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

భా. కయ్యంబులవేడుకకాదు డయ్యకొ = యధాపేక్షగలవాడై
యండియు, నత = అణగినట్టి, కలహాకేలికా = కలహక్రీడయందుల,
ఆకాంక్షగలవాడై, పాండవులమీదిదయచే గలహకాంక్ష విడిచి యనుట,
దివ్యుడి, వారికొ = పాండవులను, ఆభిద్యుషకొ = చూచునిమిత్తమై,
నారదుడు వచ్చెను.

వ. ఆప్సుడు.

80

ఉత్సాహ. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి దమ్ములుం
దాను బరశుభాసమాన ధాముడైనమునికిఁ బెం
పూన నర్హముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న
వ్హానివరుడు నవగణితసమస్తతదపచారుడై.

81

రా. ఆ నరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి = దశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్రుడైన
రాముడు, పరశు = గండ్రగొడ్డలిచేత, భాసమాన = బ్రహ్మచున్న, ధాముడైన =
ప్రతాపము కలవాడైన, మునికికొ = పరశురాముని కనుట, అహ్మనివరుడును,
అవగణిత = ఎంచబడని, తత్ = ఆ రామునిచేతనగు, ఉపచారములు
గలవాడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయి = ఆ రాజకుమారశ్రేష్ఠుడైన
ధర్మరాజు, పరశుభాసమానధాముడైన = పరులకు శుభకరమై యసమాన
మైన తేజస్సుగలవాడైన, మునికికొ = నారదునికి, అహ్మనివరుడు, నవ =
త్రొత్తవనట్లుగా, గణిత = ఆదరింపబడిన, తత్ = ఆ పాండవులయొక్క,
కడమ సరి.

వ. పదంపడి నిజభూచలనదూరనిరస్తసమస్తజనుం డగుచు నతని
నువలయించి తదనుజసమక్షంబున.

82

క. ఆకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం

చకయేమిమనముసమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ

రకు నని వచ్చితి నెటుంగ రావా కినుకల్.

83

రా. ఇట్టనుఁ = పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమి, మనము = ఇద్దఱిమఱు, సమర = యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మార్కొనుట దొరకు నని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు = కలహోద్యోగములు, ఎటుంగరావా = తెలియబడవా, భర్తనావాక్యము.

భా. ఇట్టనుఁ = నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మిమనము = అన్న దమ్ములైన మిమనఱు, దారక్రీడకుఁ = ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము = సమానరాగమైనది, “శృంగారాదారసేపీర్ణే గుణేరాగేద్రవేరసః” అని ఐ. అటుగనుక, ఒండొరు మార్కొనుట = మిఱొకరితోఁ గలహించుట, దొరకుఁ = సంభవించును, అని, వచ్చితిఁ = ప్రతీకారము సేయ వచ్చితినుట, ఎటుంగరావు, అకినుకలు = అలాగుస్త్రీ మూలమైనకోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె స

మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా

ఖ్యాతిపతివ్రత యి ట్లవి

ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్.

84

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి = అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్ = నాయొక్క, రామ = రాముఁడనెడి, మహత్ = అధికమైన, ఆఖ్యా = నామధేయమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకత = అనేకభర్తలు గలదాటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయందుండెడి రామాఖ్య ముజియొకరి యందుండుట, చిత్రముగాదె.

భా. సమాతతః విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క, “సంఘసార్థా” అని అ. సిద్ధిమల్ = సిద్ధిగల, రామ = రమణిద్రౌపది, మహాభ్యుతి = అధికభ్యుతి గలది, పరివ్రత, ఇట్లవిఘాతముగ, అనేకభర్తృకత = పెక్కుండుభర్తలు గలదౌటచు, నడపుట, చేకర్చిత్రముగాఁజే.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నితరేతర ద్వేష

హేతు వనుచుఁ దోచె నేతన్ని

భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకు నాలి

తనముతో సమాఖ్య మనుచు బెట్టు.

85

రా. ఇదియ = ఈరామశబ్దమే, నాకును మీకును ద్వేషహేతువనుచుఁ దోచెను, ఏకతన్ = ముఖ్యత్వమున, విభూతి = విశ్వర్యమును, నెరపునేను, పుంవ్యక్తులకు = పురుషులకు, నాలితనముతో = కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచు బెట్టు, అందువారికి రామాఖ్యగాక నామందటఁ బురుషులకునా యుట.

భా. ఇదియ = ఏకపక్షీభోగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోచుచున్నది. ఏకతన్వ = ఏకయైవకాంత, భూతినెరపునేను బుంవ్యక్తులకు = విశ్వర్యమును నెరపెడిమయిదుగురు పురుషులకును, అలితనముతో = భార్యయయి, సమాఖ్యమనుచుబెట్టు = కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటెలాగు ?

చ. భవదుపయామకాలమునఁ బర్విననుద్దులు విన్నవాఁడ నా భవువరధర్త మట్టగుట భావములో నిడి మాకు శంక లే య్యవి యని యుబ్బుటొప్ప దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ క్యవిజయముల్ మగిరితమహాశరమణ్యవరుద్ధయుద్ధముల్. 86

రా. నాభవు = నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = దొడ్డ విల్లు, అట్టగుట = విజువలుడుటను, ఆవరశక్తికి = ఆవిల్లువిడిచిన సత్త్వమునకు, మల్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగించబడిన, మహాశరముని = మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ = నిలుపబడ్డ - చేయబడ వచుట.

భా. భవత్ = మీయొక్క, ఉపమామకాలమునకొ = వివాహసమయమందు, పర్వినసుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాడను, అభవు = ఆయాశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = వరమురీతి, అట్టగుట = అయిదుగురు పతుల నిచ్చుటను, ఇవి = స్త్రీమూలములైన వైరములు, ఆవరశక్తికి = ఈశ్వరవరమాహాత్మ్యమునకు, లోచుగావు, జగదాలుపుట్టకుండ వరములేదనుట, అటుగనుక నే, అశక్యవిజయమున్ = జయింపరానియట్టివి, మల్ = నాచేత, ఈరిత = పలుకబడిన, సుందోపసుందో పాఖ్యానమునుట, మహాశ = అధికసురతా పేక్షగల, రమణీ = స్త్రీలచేత, అవరుద్ధ = నిలుపబడిన = కల్పించబడినవచుట, యుద్ధము లశక్యవిజయములని, యన్వయము.

క. విను మంతపసులరాకకు

మునుపుగఁ దచ్చాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం

డొనరింపుము సమయము ధరఁ

గొనసాగి తనరైద మనుకోర్కె గలిగినన్.

87

రా. సమయము = నొవ్వము, ధరకొ = భూమియందు, గొనసాగి తనరైదము = ఉత్తరోత్తరముగా సుండెదము అనుకోర్కెగలిగినను, ఒండు = ఒకటిని, ఒనరింపుమని శ్రీందటికన్వయము.

భా. ఒండు = ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్చరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజున

త్వమదనిరాసివక్త్రమగు వందనధర్మము పూని కొల్వ నే

యు మచుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట
నేడు పూర్ణముగ వసించి సొంపు లమరక సమయం బిటు
నేయు టొప్పుగున్.

88

రా. సమర = యుద్ధమందు, సరూఢి = ప్రసిద్ధితోఁగూడిన, మత్ =
నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము = భయము, ఆకృతిఁ
బర్వత్ = ఆకారమునఁ గానరాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన,
మద = మదమును, నిరాసి = విడిచిన, వక్త్రమగు = ముఖముగల - ఆరంభము
గలనైనయనుట, వందనధర్మముఁబూని కొల్వసేయుము, మనుము = బ్రతుకుము,
నీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేడు = ఈ ప్రాప్త, నేడని
యర్థ బిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడిమయూఖము ల్లగువా డపరాంబుధిఁ
గ్రుంకె ధేనువు, లేఁడిట వచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొంపులు =
విలాసములు, ఆమరక = ఆమరుటకు, సమయంబు = వేళ, ఇటునేయు
టొప్పుగున్ = వందనముసేయునది మేలు.

భా. సమరసత్ = సమానరాగము గలదాని, రూఢిమచ్చరితను =
ప్రసిద్ధిగల చరిత్రగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సరిలేని, ఆకృతి
గలదాని, పర్వరాజ = పున్నమచందురునియొక్క, సత్వమద = చారుత్వ
గర్వమును, నిరాసివక్త్రత్ = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువత్ =
ప్రౌఢిని, తనధర్మముపూని = పతివ్రతా ధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కని
యింటను, నీడు = వత్సరము, పూర్ణముగ నమరఁగొల్వసేయుచునుము.

వ. మఱియు నొక్కనియమం బెఱింగించెద.

89

క. విను రామ యొరునిశాంతం

బున నేవయొనర్చుకాలమున నెవ్వఁడు దా

జను దండకార్యగతి నా

యన వహ్నిచరిత్రతీర్థయాత్రుఁడుగఁ దగున్.

90

రా. రామ = సుబుద్ధి, శాంతంబునకొ = శాంతిచేత, “కర్తరిక్తః” అని ఆ. సేవయొనర్చుకాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతికొ = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు, చతుకొ = ప్రవర్తించుచు, ఆయన, వర్ష - వర్షకాలమందు, ఆచరిత = చేయఁబడిన, తీర్థయాత్రగలవాఁడు గాఁదగును. “వర్షాకాలేప్రయాణః” మని యతిశ్లేశము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఒరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునకొ = గృహమందు, “నిశాంతవస్త్యసదన” మని ఆ. చండమకొ = సమీపమునకు, ఎవ్వఁడు దాఁజనుచు, ఆయన, ఆర్యగతికొ = సన్మార్గమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్ల.

క. అనిశమదమహిమవర్తనుఁ

డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా

యనలసమానౌజస్సృష్ట

ప్తిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందెఁ జనునెడన్.

91

రా. అనిశ = ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ = గర్వాతిశయముచేత నగు, వర్తనగలవాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని - ఎంచఁబడినవాడై యనుట, సహస్రకరుఁడు = కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా = నాయొక్క, అనల = అగ్నికి, సమానమైన, ఓజః = తేజస్సుయొక్క, సృష్టిచేత, చనునెడకొ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుతమైన, పతంగ = మిడుతయొక్క, “సమాపతంగళభా” అని ఆ. లీలకొ = సామ్యమును, చెందెను, ప్రియము చేప్పనందువలన నాప్రతాపాన్నియందుఁ గార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలెనే పడ్డది వినియుండవా యనుట.

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁజెప్పి, శమ అంతరింద్రియ నిగ్రహముచేతను, దమ = ఒపారింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ = చల్లనైన, “శుషారశ్శీతలక్ష్మితోహిమః” అని ఆ. వర్తనముగలసారదుఁడు, అనిపించుకొని =

అంపించుకొని, చనియెను. చనునెడక = నారదుఁ డాకాశగమనమునఁ బోవు నప్పుడు, సహస్రకరుఁడును = వేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, ఆయన యొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజస్సప్తప్తిశి = తేజస్సప్త, చిత్ర పతంగ = చిత్రదువుసూర్యునియొక్క, “పతంగః పక్షిసూర్యయోః” అని అ. లీలఁ జెంచెను.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తినర్జునుండు ధర్మ రా జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన త్యంతము గురుధేచుదస్యతాపితాతిమఃస్యమ తస్త్వంతబాడబ ప్రశాంతిసలుపనేర కొండుమైన్. ౧౨

రా. ఇంక = చెండుపద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుట్టేర్చి తీంచుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క. సమయవృత్తి = సమప్తి వ్యాపారముచేత, ఆర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్రహేచ్ఛ = తన యాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు = తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యతా = చౌర్యముచేత, ఆపిత = పొందఁబడిన, ఆతిమస్య = మిక్కిలిశోకముగల, మతీ = నాయొక్క, స్వాంతమనెడి బడబాన్నికిఁ బ్రశాంతిని, ఒండుమైన్ ఉపాయాంతరమున, చలువనేరక ధర్మరాజు=యమునియొక్క, అంతికమునకు నరిగెను, మాకాగ్రహ మును బుట్టించి మతీ భూలోకమున నిలువఁగూడదు గనుక ననుట,

భా. అంతక = అంతట, రహిత=విడువఁబడిన, సమయ=సంకేతముగల, “సమయాశ్వపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః” అని అ. వృత్తి = వర్తన చేత, ఆర్జునుండు, గురు = పూజ్యములైన, ధేను = పాడియావులయొక్క, “ధేనుస్సాన్యన్నవసూతికా” అని అ. దస్య = దొంగలచేత, “దస్యతస్కర మౌషకా” అని అ. తాపిత=తపింపఁ జేయఁబడ్డట్టియు, ఆతిమఃస్యమతీ=మిక్కిలి శోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ = బ్రహ్మజునికి, “ద్వికాత్యగ్రజన్త భూదేవబాడబాః” అని అ. ప్రశాంతి = చిత్తశాంతిని, కడమ నులభము.

క. ఉడుటున న ట్లరిగి యతం

డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలక
వదలక పూతము సేయక

సదమలగతి పూనె వృథయె సత్సంగరముల్.

! 3

రా. అతండు = కార్తవీర్యుడు, అది = భేనుచార్యదోషమును, పూతము సేయక, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్తమునను, తీర్థ = రేవైన-ప్రవేశాస్పదమైన దనుట. “యోనా జలావతారేద మంత్రాద్యష్టదశస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథాపాత్రే తీర్థంస్యాచ్ఛ” అని హలాయు. యాత్ర = యుద్ధయాత్రయొక్క, లీలచేత, సదమలగతి = సద్గతిని, పూనెను, సత్సంగరముల్ = లెస్సయుద్ధములు, వృథయె, ఎంత పాపాత్ముడేనియు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందును స్పృశి. “ద్వావిమాపురుషౌలోకే సూర్యమండలభేదినా, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతః” ఇట్లువగాఁ బ్రియముఁ జెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

భా. అతండు = అర్జునుడు, అది = పడకింటిలోని ధర్మరాజునొద్దికిఁ బోయిన ప్రతిజ్ఞాభంగదోషమును, ‘తే. ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రభమల్లె, నరయ నొక్కొక్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు,’ పూతము సేయక = పరిశుద్ధము చేయక, గతి = గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్ = నత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, “ప్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్సు సుగరః” అని ఆ. వృథయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

వ. అందు.

94

తే. అతనురణసభోగికన్యార్థపరతః

దా నిలావంతుఁ డనుమహాద్రవిణనిధిని

సుతులసద్వృత్తిఁ బడసెదమితెయశస్స్వ

లీల సుఖయింతు ననుచింత లే దెప్పుడును.

95

రా. అతసురణనభోగికో = అనల్పమైనయుద్ధము చవియెఱిగినవానికి,
అన్యమైన, అర్థఃప్రయోజనముమీడిన, పరతః = తాత్పర్యముచేత, తాను,
ఇలావంతుడను = భూమిగలవాడను, “గౌహిమంభిని ఊమా” అని అ.
ద్రవిణవిధిని = ధనవంతుడను, “ద్రవిణంతుఫనంబు” మ్మని అ. సుతులను
సద్వృత్తిబడనెడను, మితమైన, యశఃకీర్తిగల, స్వలీలకః = తనమీనముచేత,
సుఖయింతు ననుచింతలేడు, యుద్ధప్రియునకు జయత్కృష్టి లేదనుట.

భా. అతను = మున్నఘనియొక్క, రణ = యుద్ధమందు, రస = వేడుకగల,
భోగికన్యా = నాగకన్యయైన ఉలాచియొక్క, అన్యపరతః = ప్రయోజనవశత
చేత, తాను, ఇలావంతుడనెడు, ద్రవిణవిధిని = బలాఘ్నిని, లసద్వృత్తిని
సుతులబడనెను, దమితః = అణవబడ్డ, యశఃకీర్తిగల, స్వలీలకః = తనకీడచేత,
సుఖయింతు ననుచింతలేడు, కీర్తివిజిచి తీర్థయాత్రమనదుమ స్త్రీభోగమును
గోరెడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తః గరంబు దనరి రా
జోపభోగ్యం నైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిజేసి
భాసురనందన ప్రసవభూషితవర
వర్ణి నీగురుచిత్రవాహనుండు
తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
రోపనేవల మహాశాపకలుష

తే. నైకనిర్జరీధృతమకరికలాప
రూపలోచకృజ్జలవిహారుండును దివ్య
థామకలితుండు నై శూరతరుఁ డగునరుఁ
డొప్పెసగురుచిరయశోమహోదయతను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, ఆప్తిక్=వ్యాప్తిచేత, యుద్ధ
 వసుధక్ = రణభూమియందు, అలినరసమగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర=
 ఆశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, “దోఅవఖండనే” అను
 ధాతువున నిష్ఠాంతశబ్దము. అమలతా = నిష్కల్మషత్వముచేత, అంగీకృతమైన,
 సురతా=దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిజేసి=ప్రాప్తిచేత, శూరకరుడైన, నరుడు=
 పురుషుడు, నందన=నందన వనముయొక్క, ప్రసవ=పుష్పములచేత, భూషి
 తములునై, వరపత్నిని = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = ప్రేమైన, చిత్రవాహ
 నుడు = చిత్తరువుతోఁగూడిన విమానములు గలవాఁడు, తల్ = ఆనందనవన
 ములకు, అదూరదేశ=సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసి = ఆకాశగంగయొక్క,
 మహాశ=అధికాశగలవారైన, ఆపకలష, మకరికలాప = మకరికాపత్రాలం
 కారముచేతనైన, ‘కలాపాభూషణేబద్ధైతూణీరేసంహతావపి’ అని అ. రూప=
 సౌందర్యముయొక్క, “రూపం స్వరూపే సౌందర్యే” అని అ. దివ్యధామ =
 దివ్యగృహములయందు, ఒప్పెనగుక్ = క్రియ, కడమ సులభము,

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిక్=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధక్=ఉత్స
 వామృతముచే, చిత్రాంగద యనెడినామముగల, లతాంగి=స్త్రీయందు, కృత
 మైన, సురత=సంభోగముయొక్క ఆవాప్తిచేత, నందన=పుష్పరూపైన బభృవాహ
 నునియొక్క, ప్రసవ=పుట్టుకచేత, భూషిత = ఆలంకరింపబడిన, వర్ణి నీగురు=
 చిత్రాంగదాజనుడైన, చిత్రవాహనుఁ డనెడిరాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁ
 బుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చెద నన్నాఁడని యాదిపర్వమందుఁ
 జెప్పియున్నదిగనుక, తల్ = ఆచిత్రవాహనునిపట్టణమునకు, అదూరదేశ=సమీప
 దేశమందు, సిద్ధమైన = కలిగిన, సరసియొక్క, పుణ్య=మనోహరమైన, తీర్థ=
 రేవుల, ఉపసేవలక్ = స్నానములచేత, మహాశాపకలషలైన, నైకనిర్జరీ=
 అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత=ధరింపబడిన, మకరికలాపరూప=మకరిసమూహ
 దేహములయొక్క, లోపకృత్ = నాశమును జేసినట్టి, జలవిహారముగలవాఁడు,

వారి ముకరీరూపకావమోక్షమును జేసియడుట. దివ్య=మనోహరమైన, ధామ =
లేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాడు, నరుండు = అర్జునుండు, నగుదుచిర
యశోమహాదయతక్ = ఘనమైన చిరకీర్త్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁ
డౌటచేత, ఒప్పెను. ✓

తే. అంత శౌర్యాశ్రయం బైన యట్టిమేటి

పీడు నాకాహవస్పృహన్వితధామ

కాంతిఁ జూచిపోయెద నని కదలి వచ్చి

నాడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున.

97

రా. అంతయైన, శౌర్యాశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, ఈడునాకు=నాకు
సరియైనవాడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోడ, అస్వీత = కూడిన,
శౌర్యముతోఁ గూడినదనుట, ధామ=ప్రతాపముయొక్క, కాంతిఁ=స్ఫురణ
చేత, ఈడైనవాడవని శ్రీందటి కన్వయము, కాంతివదము. కముకాంతే =
అన్న యుదాహరణమున నిచ్చాపరమైన నవును. యుద్ధవాంఛను బ్రతాప
వాంఛను నీడైనవాడవు అటుగనుక నే వచ్చినాడను, మల్=నాకు, అనుగుణ
క్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమా.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటిపీడు=వ్యూరకను,
నాశ = స్వర్గముతోడనగు, ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, స్పృహ = కోరిక
తోడ, సామ్యముతోడననుట, అస్వీత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క,
కాంతిగలదాని, చూచి పోయెదనని వచ్చి, నాడ=నాడే, మదనునియొక్క,
గుణక్రమమునకే=గుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమునకన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా

కరనాళిక గ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా

దొరయడపురిఁ జేరి జనవి

సరముల కెటుకపడనీక శౌర్యతనుఘ్నాన్.

98

రా. మనము = ఇద్దఱుమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళిక
గ్రహేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛ - యుద్ధవాంఛనుట, “నాళికం శరపద్మయోః”
అని. వి. కప్పంగఁ జనునా = అణచువచ్చునా, నీకు, అశౌర్యతక్ = శౌర్యహీనత్వము
చేతను, ఘృణాన్ = జుగుప్సచేతను, పురిన్ = ఆయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు,
యోజుకవడక్ = కనుపట్టునట్లుగా, దొరయదు = యుక్తముగాదు.

భా. మనము = మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళిక
గ్రహేచ్ఛ = హస్తవద్గ్రహణవాంఛ, వివాహేచ్ఛయనుట, కప్పంగన్ =
అక్రమింపుచుండగా, చనునాదొర = చనుచున్నయద్దరుడు, యదుపురిన్ =
ద్వారకను, శౌరి = కృష్ణునియొక్క, ఆతను. ఆనల్పమైన, ఘృణాన్ = దయను,
“ఘృణాజుగుప్సాకృపయోః” అని వి. ఎఱుకవడసిక, తిరంబైపోయె నని
ముందటిపద్యములొఁ గ్రియ.

మ. ఆనయంబున్ మదనామిశాస్త్రకలనాత్యంతార్తి రాకుండఁ జ
య్యన మానిత్వకృలేష్టసిద్ధితఁ దిరంబైపోయె దేదీప్యమా
ననిరూఢిం బయిబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
త్తి నిర్ధం బనిపించి యాత్మపురికిందేవేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మల్ = నాయొక్క, అనామిత = అణచఁబడని, అస్త్రకలన = బాణ
ప్రయోగముచేతనైన, ఆత్యంతార్తి రాకుండ, మానిత్వ = నిరుత్తరత్వముచేత,
కృత = చేయబడ్డ, ఇష్టసిద్ధితక్ = ఆభీష్టసిద్ధిలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢిచేత,
చయిబడ్డ = ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరములనున్న, నానావీరధర్మ
ప్రవృత్తి = వార్త, అత్మపురికిన్ పోయెదే = పోయెదవా.

భా. మదన = మన్మథునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణ
విద్యచేతనగు, మానిత్వ = మునిత్వముచేత, కృలేష్టసిద్ధితను, సన్నాహసివేషమున
సుభద్రను వరించినవాడై యునుట. దేదీప్యమాననిరూఢిబయిబడ్డ, యాదవుల
యొక్క, దేవేరితోన్ = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్మవీక్షుః డయియావరవర్జినికామసంభ్రమం
 బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
 మునిసుతుః గాంచి లక్ష్మణుః డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
 ర్చెనయగభీరవీరసమపేక్ష్యతపోచ్చరణప్రగల్భతత్. 100

రా. అని=ఈలాగునబలికి, కృతమైన, ధర్మవీక్షుఃడయి=రింటియందు
 దృష్టిగలవాడై, విల్లెక్కుబెట్టనిశ్చయించినవాడై యనుట, ఆవరవర్జి =
 ఆనైషికబ్రహ్మచారి పరశురాముడు, “వర్జినోబ్రహ్మచారిణః” అని అ.
 నికామ=అత్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, ఆమరంగా,
 అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు = అగ్నినిబోలినవాడు, లక్ష్మణుండు,
 పూజ్య=క్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ = యుద్ధజయములచేత, శోభి = బిప్పుచున్న,
 మన్యుః=శోధముగలవాని, ఆమునిసుతుః = పరశురాముని, నేర్చెనయః =
 చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతత్ = ఉచ్చరణశక్తిచేత, ఇట్లు
 చని మందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనికృత=తిరస్కరింపఁబడని, ధర్మవీక్షుఃడయి = ధర్మదృష్టిగల
 వాడై, ఆవరవర్జిని=సుధర్మయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును అమర
 పూజ్య=దేవతాశ్లాఘనీయమైన, సమిజ్జయ=యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశః=కీర్తిగల,
 అభిమన్యుః డయినామము గలవాని, సుతుః=పుత్రుని, గాంచి, లక్ష్మణుండు=
 లక్ష్మీవంతుండు, “లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీలః” అని అ. అముద్రితదీప్తి = అన
 ర్గళమైనదీప్తిగలవాడు, ధనంజయుండు = అర్జునుండు, సయ = సిరిచేత,
 గభీరమునై, వీరలచేత, సమపేక్ష్యతర = మిక్కిలి నాశింపఁదగిన, ఉచ్చ=
 ఉన్నతమైన, రణమందుగల, ప్రగల్భతత్ = ప్రాధిమ్య, నేర్చెన్ = ఉపదేశించెను.

తే. కొసర నిట్లనుభావంబు వస నెరపుచు
 నవ్వుహత్ముతో జిహ్వుతేజోతిశయము

మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భ్రాతృమిత్రబంధు

సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి.

101

రా. జిష్టు = జయశీలమైన, సమాదృతి = అత్యాదరమున, రుచిత = చిప్పెడి, సరణిచేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావము, ఆమృతాత్మతో = అభిమన్యునితోఁ గూడి, జిష్టు = అర్జునునియొక్క, ప్రకాశముగ = ప్రకటముకాఁగా, సచివులు, అసమ = అతులమైన, ఆదృతి = ఆదరమును, చూపి, ఉచితసరణి = తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను

దగవరు లొకఁడొక డొకొక్కతనయు రుచిరశౌ

ర్యగతినుతిఁ జెంద ఘనకీ

ర్తిగ నలరంగలరుద్రోవదివర క్రమతన్.

102

రా. మగలయిలువరుసగల = వంశానుగపారుషముగల, పెనుదగవరులు = మంచిశేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు = ఒక్కొక్కపురుషుడే, ఒక్కొక్క = ఒకానొకఁడైన, వింతైనదనుట. ఉరు = అధికమైన, చిర = స్థిరమైన, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనము, నుతిఁజెందక = ప్రసిద్ధముగునట్లుగా, అలరంగలరు = ప్రకాశింపగలరు, ఆక్రమతన్ = క్రమముదప్పి, త్రోవ దివరు.

భా. ఘనకీర్తిగ, ఆల, రంగలరు = రంగుమీఱు, ద్రోవది = ద్రోవది, తప్పవపదము. ఉ. 'ద్రోవదిబంధురం బయినకొమ్ముడిగ్రమ్మనవీడ్చి వెండ్రుకల్, దావలకేలబూని యసితచ్చని బొల్పుచుహాభుజుగియో, నావిలసిల్లివేలగ మనంబునఁ బొంగ విషాదరోషముల్, గావఁగలేక బాష్పములు గ్రమ్మఁగ దిగ్గునలేచి యార్తయై' అని యుచ్చోగవర్ణనందుఁ బ్రయోగము. తగ, వరులు = పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనచేత

నైన, నుతి = స్తుతిగలవాని, ఒక్కొక్క, తనయొక్క = కుమారుని, చెందగా,
వరక్రమతక్ = పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర = శ్రేష్ఠమైన, క్రమతక్ =
మర్యాదగలదొటచేత, మగలయిలువరుసగలపెను.

సీ. అంత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవృత్తు
పన్నత దగఁ గాంచియున్నతమగు

దండితనమున వీరుండనేనస్సుట
పటుశక్తి విజయుండబాలిశుండ
నీకాభిముఖ్యంబుగైకొని సుమనోబ
లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబు జెప్పు
జతురుండ నాతపస్థితివనాదృతవి
ధవిహారభోగవర్తనల నొనరి

తే. తనరుసచ్యుతయోగశోభనత నుండ
వనికీఁ బనివడి విప్రుడైయనలుఁ డేగు
దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
పలికె దీవనలసగర్వకళ నెరపుచు.

103

రా. అంతైన = పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండ =
ఈ బంధుమిత్రాదులుండగా, నేను, అస్సుట = వ్యక్తముగాని. పటుశక్తియు
విజయముగలవాడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, అభిముఖ్యంబు
గైకొని, ను=తెన్నెస. మనోబలంబుతో = బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబు జెప్పు
జతురుండనా, తపస్థితివి = తపస్సునందు నిలుకడగలవాడవు, అనాదృత =
ఆదరింపబడని, వివిధవిహారభోగములు గలవర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత =
నిలుకడైన, యోగ = అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, కరుండవు = మేలు
గలవాడవు, అనికీఁ బనివడివిప్రుడై యనలుఁ డేగుచెంచెన, ఈవు, అనలస =
అమందమైన, గర్వకళ = గర్వప్రాప్తిని, నెఱపుచు బలికెదవు.

భా. అంతట, కౌరి = కృష్ణునియొక్క, ఆప్తిచేత్ = ఆగమనముచేత, వీరుండు, అనేన = పాపరహితమైన, “కలుషంవృజినోఘ” మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తిగలవాఁడు, అబాలికుండు = బుద్ధిమంతుఁడు, విజయంఁడు = అర్జునుఁడు, అనీక = యుద్ధమునకు, “సమరానీకరణాః” అని అ. సుమనో బలంబుతో = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి = అతపస్థితిలేని, వన=వనమందు, అదృత = ఆదిరింపఁబడి, తనరు=విప్పుచున్న, అచ్యుతయోగ = కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతను = శోభనత్వమున, ఉండఁగా, అనవర = శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, ఆనగర్వ = గర్వయుక్తముగాని, కళ = వర్తనచేత, దీవనలను, నెరపుచు = ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరితి

ననుగాఢాహమికచెల్లునామదిలో నెం

దును బహుతరాశనుండం

జనునే మి వ్వుడుగవలయు సకలార్థంబుల్.

104

రా. విను, విజయశక్తిమీరితిని, అను = అనెడి, గాఢాహమికచెల్లునా, ఇక్కడ-పుత్రయతి. మదిలో, బహుతరాశ = అధికాపేక్షచేత, ఉండఁజనునే, సకలార్థంబులు = సకలప్రయోజనములు, మి వ్వుడుగవలయు = మిమ్మునడిగి తెలిసికొనవలెను.

భా. విజయ = సంబుద్ధి, తిన = భక్షించునట్లుగా, గాఢాహమిక, నామదిలో, చెల్లు = చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండం = బహుళసంఘము, నే = నేను, వలయు = వలసినట్టి సకలార్థములను మి వ్వుడుగ, చను = తగుదుననుట.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమౌ నన్నం బొసంగ

స్వనీతిని ము న్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱి యుద్వృత్తిం.

బ్రవర్తిల్లుము, జ్ఞానితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచ
త్రాండవాస్వాదవ, ర్తన మిష్టం బని రాజపుత్రునకు శస్త్రం
బొశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని = యుద్ధము, అభీష్టతమమాను, అన్న = అన్నట్టాయెనా,
స్వనీతిక్ = బ్రహ్మణధర్మమును, పాసుగ్ = ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జానితోల్లాసము
తోడఁ, పల్కె = భాషణమె, సముదంచన్ = ప్రకాశించుచున్న; ఖాండ = ఖండ
శర్మరాసుబంధమైన, “స్వాక్షండశ్శకలే చేక్షువికారమసిదోషయోః” అని
వి. “తస్మేద” మ్మని అబ్బిత్వయాంతము. వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్వారి
సలిం కమలా జల” మ్మని అ. స్వాద = రుచివంటిరుచిగల, వర్తనము = వర్తన
గలది, శస్త్రబౌ, శుచిత్వంబునఁ = అస్తతిహతుఁ డాటచేత, “శుచిత్వజ్ఞేను
పహలే శృంగారాపాదయోరసి, గ్రీష్మేహుతవహేషిస్వా” త్తని వి. అని =
యుద్ధము, ఇష్టంబు = ప్రియమైనది, రాజపుత్రునికి వాత్సాధుర్యమును యుద్ధ
కార్యశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యచట.

భా. అని = ఇటని, అన్నంబును, పాసుగ్ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్న
శబ్దము - అదభిక్షణే, అనుభాతువున నిప్పున్నము గనుక ఆహారవాచకము.
స్వనీతిక్ = తన బ్రహ్మణాకృతిధర్మముననే, ఇయ్యకొల్పి = ఆలాగుననే ఇచ్చెద
మనిపించి, మఱి = అనుపించుకొన్నపిష్టట, ముత్ = సంతోషముచేత, జనిత =
పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్త్రబౌ = చెప్పబడిన, శుచిత్వంబునఁ = అగ్నిత్వము
గలవాడై, పల్కె = పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి మఱియు నిట్టులనియె నట్టికాం
క్షావిధి నొకవిష్ణు విపుడు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుమునివారణాధి కారమునకు దగుదువే
తావదర్థగతియు మున్ను దలఁచినాడ నామదిన్. 106
రాఘవ—13

రా. విను, మునివి, ఆరణాధికారమునకుఁ, తగుదువేతగుదువా,
తావద్ధగతియై = అంతైనకార్యరీతిని, మనీశ్వరుడవని తాళకొన్నాడ
నని తాత్పర్యము.

భా. అట్టికాంతావిధికిఁ = అఘాండవవనభక్షణ వాంఛకు, నిన్ను
నారయంగా వినుము, నివారణాధికారమునకుఁ = అవిఘ్నముమా న్నెడుపనికి,
తగుదువు, ఏతావద్ధగతియై = ఇంతపూనికను, మున్ను = మునుపె,
తలఁచినాడను.

తే. వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు

లప్రదీప్తి నిట్లలరు నీ విప్రభావ

మొందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ

చేర్తువన్నహాళరాజితనిరూఢి.

107

రా. అచ్యుత=స్థిరమైనయోగముచేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతినహితమైన,
వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తి = అత్యంత ప్రసిద్ధిచేత,
నీ, విప్రభావము = విప్రత్వము, అస్తత్ = మాయొక్క, శర = బాణముల
యొక్క, అజితనిరూఢి = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు = అతిక్ర
మింతువు, నీవు బ్రహ్మజుడవు గాఁబట్టి కొంతుచున్నామనుట.

భా. వఱలు = బిప్పెడి, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత,
నరివర్ణితమైన, అతులమైన ప్రదీప్తి = తేజస్సుచేత, ఇట్లలరునీవు, ఇది
కృష్ణునిసాంగత్వమును జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్రభావము = ఈమహిమ,
రాజితనిరూఢి = మంచి యస్త్రాభ్యాసమందలి నేర్పుచేత, అస్తత్ =
మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశక్తి = అధికాపేక్షను, కడచేర్తువు =
సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించువరసమిన్నహావనంబులో

నన్ను గారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండవృ

ప్రి స్తులంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా

యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోన్. 108

రా. ఎన్న నే = ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు = స్వీకరించు, వరసమిత్ = మహాయుద్ధమనెడి, మహా = ఉత్సవముయొక్క, “సమిత్యాజిస్సమిద్యుద్ధః మహాస్తాత్సవతేజసోః” అని అ. అవనంబులొనక = రక్షణములొనల, నగారి గినిసినక = ఇంద్రుఁ డెదిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టిక = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండయందు = జగములకు నతిక్రమింపరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, మాయన్న = రఘురాముఁడు, నలంపవచ్చుక = అణచు యత్నముచేయుచు, అట్టైనను దాళినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుచు, “గవాగ్రజన్మనామగ్రేన కూరో రోషవానయ” వ్వుని రామవాక్యము గతుక.

భా. ఎన్న, నేవరించు = నేచుగోరెడి, వర = శ్రేష్ఠమైన, సమిత్ = సమిధలు గల, ‘ఇథ మేధస్సమిత్ స్త్రియా’ వ్వుని అ. మహావనంబులొన, అన్నగారి = ఆయింద్రుఁడు, కినిసి, నక = నన్ను, ఘన = మేఘముల మొక్క, అతిదండ = మిక్కిలి సుగ్రమైన, కాండవృష్టిక = ఉదకవర్షముచేత, “కాండోస్త్రీదండ బాణార్వవర్గాననరవారిష” అని అ. నలంపవచ్చుక = నలగించెడిహొత్తువచ్చుచు, జగదజేయ = నంబుద్ధి, దండయందుమా, అన్నక = అనినను బ్రాహ్మణునకు = బ్రాహ్మణాకృతి యైనయగ్నికి, విరచితమైనయంజలిగలదైన, చంచుమిబహువ్రీహి, భక్తితో, ఇట్లచునని ముందరఁ గ్రియ.

సగ్ర. ఆరాజన్యోత్తముం డిట్లనుచితరథసుం డై భవత్సత్వర వ్యా, హారం బిట్లోర్చియుంటన్యముగఁగొనకు మాత్తాంగ నాకుల్కతాద్య, క్షారోగ్రేష్వాస మిట్లశ్రమజిత మగుటెంచంగ నాచేతికాటం, గ్రారేష్వాసంబు లేదొక్కొడు గలుగునె తద్ధోరముద్ధంబునైచన్. 109

రా. ఆరాజన్యోత్తమండు = రాముండు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టినట్టియాగ్రహము గలవాడై, భవత్ = నీయొక్క, సత్వర = తీవ్రమైన, వ్యాహారంబు = వాక్యమును, “వ్యాహారక్షిత్తిర్లపిత” వ్వుని అ. ఓర్చియుంట నన్యముగ, కొనకుము = ఎంచకుమా, తాదృక్పాఠ = అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వసము = ఈశ్వరునివిల్లు, ఎంచగఁ, ఆచేతికిఁ = ఆరఘునాథునిహస్తమునకు, ఆటకఁ = తాళునట్లుగా, శ్రురేష్వసంబు = దురువైనవిల్లు, శరాసనమనినట్లు, లేదు, ఒక్కొండు = ఒకపురుషుండు, ఒకండు, ఒక్కొండు అని రెండుప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్ = అట్టి రఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తమండు = అర్జునుండు, ఇట్లు, దిత = ఖండితమైన, రభసుండై = వేగముగలవాడై, త్వరపడక యనుట, ఓర్చియుంట = వించున్న యనికీ, నాచేతికి, శ్రురేష్వసంబు = గట్టివిల్లు, ఒక్కొండు = ఒకటి. ఉ. ‘ఇప్పు డేను రాకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొందునె’ అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్ = అయిదు నియొక్క, కలుగునె = కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికి దగినవి ట్లొకటియిచ్చినను నిందునితో యుద్ధముసేయగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతఁ డాజననాథ వరకుమా

రాగ్రణి జూచి నీయాత్మయందు

నిటువంటితలపున్న నిదిగో మహాబలో

ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె

నాకీశచాపంబునకు నెక్కు డిది గాండి

వం బనుభారతీవరుధనుర్

తల్లికోపోగ్రతరగుణప్రాధి న

త్యధికంబు క్రమమున నన్యదేవ

తే. ధృతము లైనవానిని గణుతింపనేల

దీని నెక్కడి నీభుజస్థేమఘనవి

జృంభణముఁ జూపు మని తనచేతివిల్లు

దృఢరణస్థితి నరదంబుఁదెచ్చి యిచ్చె.

110

రా. ఆతఁడు = పరశురాముఁడు, జననాశ్వరపమారాగ్రణిక్ = దశరథ కుమారశ్రేష్ఠుఁ డైనరాముని, చూచి, అయమాట, నాకు, కమలేశదత్తమ య్యోక్ = ప్రీతిచేతనియ్యబడెను, ఈశచాపంబునను నెక్కుడిచి, ధనుర్వత్సల్లి క్ = ధనుశ్చేష్ఠమునకును, ఆశేషగ్రతరగుణ ప్రాణిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణ స్థితి = దృఢమైనరణస్థితిగల, నర = పురుషులను, ద = ఖండించుదాని, “వోఅవఖం డనే, అతోనుపనర్దేకః” అని క ప్రత్యయాయాతము. తనచేతివింటినిచ్చెను.

భా. కమలేశ = జలాధిపతి యైనవరుజునిచేత, దత్తమయ్యెను = ఇవ్వఁ బడెను, నాకీక = దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునను నెక్కుడు, గాండివంబును = గాండివమునాడి, ధనుర్వత్సల్లిక = ధనుశ్చేష్ఠ మైనది, “మత్సల్లికామచర్మికాప్రకాండ ముద్ధుశ్చల్లజౌప్రకస్తవాచకాని” అని అ. శేషునిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ = నారియొక్క, “మార్వీశ్యాశింజినీగుణః” అని అ. ప్రాణిచేత నత్యధికంబు, అన్యదేవ = బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైన = ధరించుటలు గలిగినను, వానిక్ = ఆధారణములను, గణుతింపనేల, అని. తనచేతివింటిని, దృఢమైనరణముందలి, స్థితిక్ = ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానిననుట, అరదంబును = రథమును, తెచ్చి యిచ్చెను. ✓

మ. నుతశక్తీ నృపసూనుఁ డట్టిధనువుఁమోపెట్టి యొంద్ర యుధో, ధృతిపాథోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండుక్ సము ద్వేగయు, క్తతఁ గీర్తించి కృతావృథాగ్రహతదస్త్రక్రామిత స్వర్ణప్రధతియై యిప్తమహావనీచగళఁ జెందంగాంచి పాంగై మదిన్.

111

రా. ఐంద్రాయుధోధృతిపాథోదనిరాసియయ్యెక్ = ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడినయున్నతిగల మేఘమును దిరస్కరించిన వాడాయెను. నీలమేఘు

క్యాముడు గనుక, ఆతండుకొ = పరశురాముడును, సముద్వేగయు క్తకకొ = భయ
యోగముచేత, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, గ్రహ = గ్రహణముగల
ఎక్కుఁబెట్టుట గల, తదస్త్ర = ఆరామసిబాణముచేత, క్రామిక = ఆక్రమింపఁ
బడ్డ, పోగొట్టఁబడ్డదనట, స్వర్ణముయొక్క, కథలి = మార్గముగలవాడై,
కృష్ణమైన, మహా, ఆవసీచరకకొ = భూసంచారమును, చెందంగాంచిమదిని,
పొంగకొ = సంతసిల్లెను.

భా. నృపనూనుడు = అర్జునుడు, అట్టిధనువుకొ = గాంధీవమును,
వింద్రాయధోద్ధతి = ఇంద్రుని యాయధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన,
పాథోద = మేఘమునుల, నిరానియయ్యెకొ = పోగొట్టినవాడాయెను.
ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనయాయధములను మేఘములనుబోగొట్టెననుట.
సముల్ = సంతోషముతోఁగూడిన, వేగ = సంభ్రమముతోడనైన, “సమా
సంవేగసంభ్రమా” అని ఆ. యుక్తకకొ = తూటమిచేత, ఆతండుకొ =
ఆయన్నియు, కీర్తించి, కృతమైన, అవృథా = వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ = చలము
గల, తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామికస్వర్ణపద్ధతియై = కన్న
బడ్డయాకాశమార్గముగలవాడై, అర్జునుడుశరపంజరముగట్టె గనుక, కృష్ణ
మైన, మహా, పసి = వనముయొక్క, చరకకొ = భక్షణమును.

తే. తనకనలుచేష్ట లంతభీతిని ఘటింప

మగిడి శరణన్నఁ దన్తహిమయుఁ దదాత్త

తన్తహాదైన్యము గణించి దయ దల్పి

గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి.

112

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు = శోపచేష్టలు, అంతైన, తల్ =
ఆపరశురామునియొక్క, మహిమయొకొ = మహిమను, కడమ సరి.

భా. తనకు, అనలుచేష్టలు, అంకశీలికొ = నాశభయమును, ఘటింప
శరణన్నకొ = శరణువేడినను, తన్తహికొ = ఆ ఖాండవవనభూమియందు,

మయుక్ = మయుఁ డనువాని, తదా = తత్కాలమందు, ఆత్మ = పొందఁబడిన,
తత్ = ఆమయునియొక్క, మహాదైన్యమును గణించి, ఆరాచపట్టి = అర్జునుఁడు,
కాచెక్ = రక్షించెను.

ఉ. సుక్ష్మక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మైయుం
దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం
పెక్కుమఁగాఁగ నాత్మపురి కేగె హరిచ్చు తేకీర్తిఁ గూడిన
ద్విక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిచ్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్.

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంక =
గర్వమును, హేతిధారిక్ = శస్త్రధారునకు, “రవేరచ్చిశ్చస్త్రంచ పహ్ని
జ్వాలాచహేతయః” అని అ. హరిత్ = దిక్కులయందు, “ఆకాశ్చ
హరితశ్చతాః” అని అ. ఉత్తమైన, వీరెను = క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల = పర్వతసమూహములకు, “భూభృద్భూమిభరే
న్యపే” అని అ. విరోధియైనందు నియొక్క, హేతిధారిక్ = జ్వాలా
వహుఁడైనయన్నికి, సుతేకీర్తిని, హరిక్ = కృష్ణుని, కూడి, అత్మపురిక్ = ఇంద్ర
ప్రస్థపురమునకు, వీరెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణు సఖ్యాతిమహిమకు
నెంతవెంపును దగు నేమి చెప్ప
దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్రతరశక్తి
మయుఁ డతిక్రాంతవాక్యససభావిశే
షంబు వై వస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు వెంపుసొంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్చతమఖసంతతుల క
 తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
 కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడవఁగఁ
 బలుదెఱంగుల నాచ్యులుఁ బ్రస్తుతంప.

114

రా. కృష్ణు = విష్ణువుయొక్క, సఖ్యతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు, తక్షకుఁడు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఁడైన = వాక్కును మానముచుగల, అవాఁడైననోచరమనుట. భావిశేషంబు = కాంతివిశేషమును, వైవస్వతసంతతికిఁ = వైవస్వతమరువుయొక్క మశమునకు, తనదు = తనయొక్క, లీలా = విలాసార్థమైన, ఉదయంబునఁ = ఆవతారముచేత, మరుచ్చత = దేవతాశతకములకును, మఖసంతతులకుఁ = యాగసమాహములకును, అతఁడుగదా = ఆ విష్ణువుగదా, దుడ = ఆధారము, మను = పూర్వమందు, జయన = జయము, “జయనేజయః” అని అ. ఆదికంబు = ఆదిగాఁగల, వరమును, హరికిఁ = ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాథుని మహిమను వర్ణింప శక్యముగాదనుట.

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమకు, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు = ఆ యర్జునుఁడు, అట్లు తనరఁ = ఆలాగున నొప్పుచుండఁగా, రాక్షసకులయొక్క, తక్షకుఁడు, విశ్వకర్మ, “తక్షకోనాగవర్ధకోక్యః” అని అ. అనువిచిత్రతరమైన శక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత = అతిక్రమింపఁబడిన, వాక్కులయొక్క, మాన = పరిమాణముగల, వాగోచరమనుట. సభావిశేషంబును, వైవస్వతసంతతికిఁ = ధర్మజునకు, తనదు, లీలాదయంబునఁ = క్రియూచాతుర్యముచేత, సంపాదించిపెట్టెను, మరుచ్చత మఖసంతతులకుఁ = నాయువుయొక్కయు నింద్రునియొక్కయుఁ బుత్రులగు భీమాష్టనులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ = ప్రకాశింపు

చున్న, జయ = జయముగలగునట్టుగా, నాది = మ్రోసెడి, కంబువరమును = శంఖశ్రేష్ఠమును, “శంఖస్సాస్త్రికంబురస్త్రియా” వుని అ. హరికొ = శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరంగ్ = ఇంబగునట్టుగా, “ఇంబడరంగాభజనసంబు” లని యనంతుని ఛందఃప్రయోగము.

చ. ఆది యటులుండె నట్టిసభయానతశత్రుదయాభుఁ డాజిదీ
వ్యధరిహృదంతవహ్ని సమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొనిశుభస్థితిఁ దమ్ములుఁ దాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్రుఁడు మిక్కిలి సంతసిల్లుచున్.

రా. సభయ = భయసహితమానట్టుగా, ఆనత = నమ్మలైన, శత్రువులందు దమాభుఁడు, ఆజి = యుద్ధమందు, దీప్యత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అరి = శత్రువులయొక్క, హృత్ = హృదయములయందు, ఆంకవహ్ని సమ = ప్రళయాగ్నికిసమమానట్టుగా, వర్తించుచున్నవాఁడు, నుతుండు = రఘునాథుఁడు, అతిలోక = లోకముల నతిక్రమించిన, “ఆత్యాదయఃక్రాంతా ద్యర్థేద్వితీయయా” అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్రుఁడు = దశరథుఁడు, పెంపొందెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అది యటులుండె, ఆట్టిసభయందు, ఆనతశత్రుదయాభుఁడు, ఆంక వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు = ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ = ధావశ్యముచేత, కాలి = బిప్పెడివాఁడు, అజపుత్రుఁడు = బ్రహ్మపుత్రుఁడైననారదుఁడు, చనుదెంచి యని ముందటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వి
ర్తనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం
దె నతం డనుజులుఁ దానుం
బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్.

రా. తత్పురస్థితిః = ఆపట్టణస్థితిచేత, అతండు = రాముఁడు, అనుజులును దాసులు పొనరించుచువచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొండె = సుఖమున నుండెను,

భా. సర్వదిగ్గర్తనను దేజము మెఱయఁగా, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, పురః = ఆభిముఖముండు, స్థితిః = ఉనికిచేత, పెంపొండెను.

శా. మాహానాథవిహారవాహనకృపామాహాత్యస్తాహాయ్యకో

తస్మాహిత్వక్షకటాక్షవిక్షసితభక్తవ్రాతసంసారశ్రీ

బాహుశ్యప్రదపాదసంస్కరణ పంపాహేమహూటాద్రిభే

లాహేవాకవిపాకవిస్తరితశైలాసాదికేళీరసా.

117

మాహానాథ = గోరాజైనవృషభమే, “మాహేయాసారభేయాగౌరు
స్రామాహవశ్యుగిణీ” అని ఆ. విహారార్థమైనవాహనముగలవాఁడా, కృపా =
మాహాత్మ్యము నెడి, స్తాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహి = ఉప్పొంగిన,
శ్లక్షకటాక్ష = కటాక్షలేశముచేత, “శ్లక్ష్యదభ్రంకృకం” అని ఆ. “కటాక్షో
పాంగదర్శనే” అని ఆ. విక్షపిత = చెదరమీటబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క,
సంసార = జన్మాదిబంధముగలవాఁడా, భక్తులనిత్యులఁజేసెడివాఁడుట, శ్రీ
బాహుశ్య = విశ్వరూపరంభరస, ప్రద = చాలాఇచ్చెడి, పాదసంస్కరణముగల
వాఁడా, పాదారవిందస్సరణమువల్ల సంపదను ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడి
వాఁడుగఁగుక, పంపానదియందుగల, హేమహూటాద్రియందుగల, ఖేలా =
విహారముయొక్క, “శ్రీడా ఖేలా చతుర్దశ” మని ఆ. హేవాక = హృదయం
గముమైన, విపాక = పరిచయముచేత, విస్తరిత = మఱువఁ జేయుబడిన,
శైలాసాది = శైలానగంలయొక్క, కేళీరసా = విహారాపేక్షగలవాఁడా,
హేమహూట పంపానదులు శైలానగంలకంటె శ్రేష్ఠము లనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా

స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ

మృదుశీకరవిరచితనిజ

సదనాంగణవంగవల్లిసౌభాగ్యకళా.

118

రంగవల్లి = ముగ్ధలయొక్క

స్వగిణి. బ్రధ్నకోటిసమభ్రాజితేజోఘనా

బుధ్నభావాప్తిసంపుప్తసృష్టిరూమా

బుధ్నవద్యోధసంహృష్యహృష్యచ్చితా

గృధ్నతాపూర్వకాకృష్టశిష్టాచ్ఛనా.

119

గద్యము. ఇది నీతిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవసింగళియ
మరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయ సూరయనామధేయ ప్రజీ
తం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రధ్నకోటిసమ = కోటిపూర్వ సమమానట్టుగా, భ్రాజి = ప్రకాశింపు
చున్న, తేజస్సుచేత ఘనమైనవాడా, బుధ్నభావ = మూలమాటయొక్క
“మూలంబున్నోంఘీనామకః” అని అ. ఆత్తి = ప్రాప్తిచేత, రంభప్త =
లోపింపబడిన, సృష్టియనెడి, రూమా = వృక్షముగలవాడా, బుధ్నవత్ =
వృద్ధిబొందుచున్న, వద్యోధ = జ్ఞానముచేత, సంహృష్యత్ = సంతోషించుచున్న,
ఋషులచేత, అచ్చితా = పూజింపబడ్డవాడా, గృధ్నతా = అపేక్షచేత,
“గృధ్నస్తూర్ధనః - లుప్తోభిజాఘకస్త్రష్ట” క్కని అ ఆపూర్వకమానట్టుగా,
అకృష్ట = అంగీకరింపబడిన, శిష్టలచేతియర్పనలుగలవాడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానంద సందవరకులక్షీరపారావార తారకా
సుధాధామముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణి.
ప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందు ద్వితీయా
శ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

రాఘవపాండవీయము

తృతీయాశ్వాసము

మద్రాసీపరమ

ప్రేమాస్పద యాకువీటివెదవేంకటాద్రి

ధామ సదాలసదసద్య

గూఢమ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్ = ఒప్పుచున్న, అసవ్యక్ = సరిలేని, భూమి = మహిమగలవాడా, “పృథ్వాదిభ్యశ్చమనిచ్ఛవహోర్లోహభూచ బహోః” అనుసూత్రములచే ఇమనిచ్చిత్యయముయొక్క యికారమునకు లోపమును బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదేశమును.

ప. అవధరింపుమట్లు సంజిల్లుచున్నయయ్యతీంద్రసామ్రాజ్యధారే యుండు. 2

శా. అతీంద్ర = ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధారేయుండు = దశరథుండు.

భా. యతీంద్రసామ్రాజ్యధారేయుండు = మునీశ్వరోత్తముడైన నారదుండు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్పదంబైనవసుధ

మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున

నతని నలరింపుచును ప్రియంబగునభాజ

నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత.

3.

వ. ఇ ట్లనియె.

4

రా. అతిశుభమైన, ఆర్థసంపత్ = ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన = స్థానమైన, వసుధ = భూమిని, విలుచు, వాత్సల్య = నెనరుచేకనైన, మధురిమమున = ప్రేమముచేతను, “స్వాదుప్రియాతుమధురా” అని అ. సభా = సభయందుఁగల, జన = జనులయొక్కయు, ప్రధానీ = సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హితోక్తిబృందమున = ప్రియవాక్యముచేతను, అతనికొ = ఆ రాముని, అలరింపుచుకొ, ఇట్లనియె నని ముందరి కన్వయము.

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియునిపైన, ఆర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల, పదంబైన = వాక్యములుగలవాఁడై, నవ = నూతనమైన, సుధ = అమృతముయొక్క, మహిమను, విలుచుకొ = అతిక్రమించుచును, అతనికొ = ధర్మరాజును, అలరింపుచును, ప్రియంబగు = ప్రియమైన, సభాజన = సన్తానమే, “అనందనసభాజనే” అని అ. ప్రధానముగాఁ గలహితోక్తిబృందముచేతను.

క. క్రమమున ధరణీధరణ

క్షమ మగుతద్ధర్మనీతి చాతుర్యవిశే

ష మశేష మరసి యధిక

ప్రమదుఁ డయి ప్రసంగవశత రప్పించి తగన్.

5.

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి =

రాముని రప్పించి.

భా. తథర్థ = తథర్థ రాజయొక్క, ప్రసంగవశతమ రప్పించి = ప్రసంగమును దెప్పించి యచట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ
 యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
 పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
 శోభననయనవసుప్రతాప
 నిర్మలప్రాధివినీతత్వవిజ్ఞాన
 సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
 విని యుబ్బుచున్నవాడనుమోదగరిమఁ ద
 త్ప్రేరణఁ జేసి యే దివిరి నిన్నుఁ
 తే. బనిచెద సమస్తమహిరాజ్యపాలనము గ
 రంబునుతెక్కెజేయుము రాజసూయ
 మానచంద్రికాస్ఫూర్తియుఁ బోనికీర్తి
 మున్ను గాఁబర్చి కరుబంతములఁ దల్ప.

6

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్మాత్మ, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైక
 పావన, పాండురాజీవ = తెల్లదామరభంగి, రమాధుర్య = లక్ష్మీనివహించినవై,
 శోభనములయిన, నయన = కన్నులుగలవాఁడా, వసు = ఆవృతమవులయొక్క,
 ప్రతాపమువంటి ప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు, నిర్మల ప్రాధివి =
 కళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాడవు, సీ = సీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన,
 విజ్ఞాన = శాస్త్రజ్ఞానమును, “మోక్షాధీర్ఘానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః”
 అని. ఆ. సౌశీల్య = సద్వర్తనయు, శౌర్యమునాదిగాఁగల సద్గుణములను విని,
 మోదగరిమఁ = సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్నవాడను, తల్ = ఆయా
 మోదగరిమయొక్క ప్రేరణచేత, పినుపనిచెదకొ, రాజ=చంద్రినిచేత, ‘రాజా
 ప్రథోన్యపేచంద్రే’ అని వి. మూయమాన = సృజింపఁబడుచున్న, క్రొత్తైన

దనుట, చంద్రికాస్ఫూర్తియుఁబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంధ ములక్ = దిగంతములయందు, 'దిశస్తుకకుభిశ్చాప్తాః' అని అ. తలిర్పక్ = ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఓపెడి, భద్ర=శుభములుగలవాడా, "స్వశ్రేయసంశివంభద్ర" మ్మని అ. ధర్మాత్తజ, విశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు, ఈ=సీయొక్క, వరమాధుర్య, శోభననయ, నవమప్రతాప, నిర్మలప్రాధి, వినీతత్వవిజ్ఞాన, సౌఖ్యి, కార్యాదిసద్గుణములు విని యబ్బుచున్నవాడు, అను మోదగరిమచేత, తత్ = ఆపాండురాజుయొక్క, ప్రేరణఃజేసి = పనుపుటచేత, రాజ్యపాలనము సుతికెక్క, అన = ఆజ్ఞ, తద్భవపదము, కీర్తిమున్నుగా = కీర్తి కంటె ముందరగా, తలిర్పక్, రాజసూయము చేయు మని యన్వయము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁడై

యనఘామరి నవధరింపు మంతటిశక్తుం

డనె యే నొండొకఁని నా

కనుగ్రహింపు మన మఱియు నతఁ డిట్లనియెన్.

7

రా. భా. శెంటికి సమము. సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము మున్నిదియెన్నిచూ డుమా, అనయముసన్నిధిక్ నిను సమర్థతరుం డని శిశ్వు యించి పంపినపని దీని సీవు వగఁ జేయ సదాత్మసుధర్మతక్ సుఖంబున హరికొల్పినర్తునని పూనినవాడనయంబు బుద్ధి లోన్.

8

రా. జనకునియాజ్ఞ, అనక్=అనినను, అవిచార్య మెన్ని చూడుమా, అనయము=ఎప్పుడును, సన్నిధిక్=సత్పురుషులకునిధివైన. నిన్ను, సదా, ఆత్మ=

స్వీకరింపబడిన, సుధర్మతక్ = తేస్సధర్మము గలవాడనై, హరికోల్వ = శ్రీహరిసేవను, ఒనర్తు నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినాఁ డనుట.

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యముసన్నిధిక్ = యమునిసమ్మఖమందు, పంచినపనిని దీనిక్ = యాగమును, చేయక్ = చేసినను, సదా = ఎల్లప్పుడును, ఆత్మ = పాండబడిన, సుధర్మతక్ = చేప సభగలవాఁ డాటచేక, పూనినవాఁడు = తలచినవాఁ డనుట.

క. జను లందఱు నీయం ద

త్యనురాగముకలిమి నెరవెదరు సత్త్వమహా
త్యనిరూఢిఁ బొల్పెనుగునీ
యనుజులు భవదీయశాసనై కాయత్తుల్.

9

రెంటికి నమము - సులభము.

వ. కావున నవ్వుహాకార్యంబు నిర్వహింప.

10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వనివారితనయాద

రొచితిఁ గడు నొప్ప నాయతిశుభ
గుణవశుఁ డనిపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని
యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు.

11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతియుపదేశించెడిప్రకారము: అనఘ, అనివారితమైన, నయ = నీతియొక్క, ఆదర = అమితమైన, ఔచిత = ఔచిత్యము చేత, “ఈమదర్థేదరంస్తృత” యని అ. కడుక్, ఒప్పుక్ = ఒప్పుటచే, నీవెతగు దువు, ఆయతి = ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకు = నిత్యత్వాది గుణములను, వశుఁ డనిపించుకొని, నిజేచ్ఛఁజనని = తన ఇచ్ఛను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు = అతినమర్థుడయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్య జ్ఞుఁడు, నీవు నీవెప్పినగుణములుగలవాడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁగదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవెతగుడువు, అని=పలికి, వారి=పొండవులయొక్కయు, తనయొక్కయు, ఆదరాచితిగడునొప్పుగా, తుభకుణ = సద్గుణవంతులకు, వతుడు = విధేయుడు, ఆయతి = నారదుడు, ఆహిమహిని = ఆంపిమహిని, చనక = పోగా, నియతి = నియమముచేత, “నియతిన్నియమేదైవే” అని వి. ఉదారుడు, అఖిలకృత్యవిదుడు, అవనివరేణ్యుడని ముందనిషద్వమున కన్వయము.

ఆ. ఆయననివరేణ్యుఁ డాయాగమవ్యయా

గమసముచితధర్మగతి నడపుట

కై జయింపవలయు నాశల నన్నింటి

నని కృతిజనగోష్ఠి నాకళించి.

12

రా. అవనివరేణ్యుడు, ఆయాగమ=ఆపాయప్రాప్తిని, వ్యయాగమ=వ్యయప్రాప్తిని, సముచిత = తగిన, ధర్మగతి = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, నీ. ఆయంబునందు నాలవభాగమొండె మూడవ భాగమొండె నం దర్థమొండె, గానివ్యయముసేయరాదు నరపతిని అని సభావర్వములొక జెప్పినాడు గనుక, ఆశలకై=వాంఛలను, అశలను జయింపనివానికి నుచితధర్మము నడపదు గనుక, అనికృతి = శతత్వము లేని - కపటములేనివారగుట, జనులతోడి గోష్ఠిచేత, ఆకళించి = తెలిసి, ఆయవ్యయాచిత్వమును, ఆకాజయోపాయమును తెలిసి నడపు మరుట.

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుడు=ధర్మరాజు, ఆవ్యయ = నాశములేని, ఆగమ సముచిత = వేదోచితమైన, ధర్మగతి = ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమును, నడపుటకై = చేసిడికొఱము, అశలకై = దిక్కులను, జయింపవలయు నని, కృతి జనగోష్ఠికై=విద్వజ్జనులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి=తెలిసి, 14-లో 8వ శ్లోక గలిపె ననువర్తంతము కళకము;

రాధువ—14

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప

ఘనుడు రాజులలోఁ బెద్ద యనగఁ జనుఁ బ్ర

కృష్ణతనుజరాసంధుండు కేవలముని

జేష్ఠకర్తాక్షముం డని యెన్నుమదిని.

13

రా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మశాస్త్రముచేతను, విరాజత్ =
ఓప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుడు=అధికుడైనవాడు, పెద్దయనగఁ, చను =
తగును, ప్రకృష్ట = అధికమైన, తను = శరీరముయొక్క, జరా =
ముదిమియొక్క, సంధుండు = సంధానముగలవాడైనను, ముదిసినవాడైన
ననుట, నిజ = తనకు, ఇష్టమైన, కర్త = ప్రయోజనమందు, అక్షముండు =
అసమర్థుండు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనముకలిగియు
నియమములేక యుండును, అని = ఇటని, మదిక్ = మనస్సున, ఎన్నుము,
తానుముదివాడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవే తగుదువని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మవిద్యచేతను, ప్రకృష్టత =
అధికమైన, జరాసంధుండు, నిజ = స్వకీయమైన, ఇష్టకర్త = యాగకర్త
మందు, “ఇష్టం యాగాదికర్తస్యా” తని ఆ. కరికలభవత్ప్రయోగము.
అక్షముండు = ఓర్పులేనివాడు, అని, ఎన్నుమదిక్ = ఎంచెడిమనస్సుచేత.

తే. విహితసన్తంతుఁ డగుచు వివేకఘనుడు

విహితలేకొప్పుచున్నతవిజయసంయు

తప్రహితభీమసేనోద్ధ తిప్రవృద్ధి

చేత రిపు నేలగలవను సిరులు గొనుచు.

14

రా. విహితసన్తంతుఁ డగుచు = మంచివానితో నాలోచనచేసిన
వాడై, వివేకఘనుడైన జనుడు, అచ్యుత = జాతిని, విజయముతోడ
యుతమైన, ప్రహిత = అత్యంతవిహితమైన, నీరు = శత్రుభయకరమునైన

సేనయొక్క, ఉద్ధతి = బౌద్ధత్యముయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపు నేలఁ గల = శత్రువుయొక్క భూమియందుఁ గలిగిన, పెనుసిరులు = అధికసంపదలను, కొనుచు, విహతి = నాశము, లేక, ఒప్పునని క్రియ.

భా. విహిత=చేయబడిన, సమ్యంత్రుడగుచుకొ = మంచి యాలోచన గలవాఁ డగుచు, వివేకఘనుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, ఆచ్యుతవిజయ సంయుత = కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత = అంపఁబడిన, భీమసేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రచారములయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపుకొ = శత్రుఁడైనజరాసంధుని, నేలఁగల పెకొ = సహరించెను.

మ. స్వనిదేశోన్నతి నంతటకొ నెఱయుచుకొ శక్తిం జతుర్ద్విజ్ఞురేం ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం బునఁ దప్ప న్నకు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణార్థవారం భుండై, యనఘశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెనఁగురూఢాపూర్వ సత్కీర్తితోన్.

15

రా. స్వనిదేశోన్నతికొ = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటకొ = అన్ని చోటులను, చతుర్ద్విజ్ఞులందుఁగల, నరేంద్రనికాయంబును, గెల్చి, తమ్ము, లసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తమైన=ధర్మార్థికమైనదనుట, విత్త=ధనముయొక్క, అర్పణంబునకొ = దానముచేత, తన్నకొ = తనియింపఁగా, తమ్ము: దన్నఁగా ననుట, వశులైన = విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, రూఢ = ప్రసిద్ధమైన, అపూర్వ = వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృథివీశుఁడు, ఒప్పెనఁగుకొ, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు = భీమాదులు, అసమానమానట్లుగా, పూర్ణ = ఈడేఱిన, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలవాఁడై, నగురు = శంఙ్గితోఁగూడినట్లుగా, ఊఠ = వహింపఁబడిన, పృథివీశుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పెకొ = క్రియ.

ఉ. క్లిప్తత యించుకంతయును లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథ్వీశులలోపల నర్హభీష్టసం
సిష్టి మెయిం గరం బొనరిచెందుదను త్తమపూజ చక్రి కు
త్కృష్టత నుద్విలోనసమతేజుడవీవని పల్కి నెన్నితోన్. 16

రా. నాయిష్టము = నాకోరికను, అర్హ = తగుమైన, భీష్ట = భయంకరమైన, సంసిష్టి మెయిన్ = సమ్యగాజ్ఞ చేత, అను త్తమపూజ = అత్యుత్తమపూజను, చెందుదు = పొందుచున్నాడవు, చక్రికో = విష్ణువునకు, సమ = సమానమైన, తేజుడవు. ఆని, పల్కి, నడపెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అయిష్టము = ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి = చేసి, అర్హమైన, భీష్టనియొక్క, సంసిష్టి మెయిన్ = అనుజ్ఞ చేత, తుదక = యజ్ఞసమాప్తి యందు, ఆసమతేజుడవు, ఈవు, ఆని, చక్రికో = కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనరించెను.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య

నియత లీలావతారు నన్నీలవర్ణ

స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు

లలి నడపె నపు తచ్చుభలగ్నచింత.

17

రా. అన్నీలవర్ణుఁ = శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడక, అభిషిక్తుఁజేయక = ఐటాభిషిక్తునిఁ జేయటకు, తచ్చుభలగ్నచింత = ఆ ఐటాభిషేకతుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అన్నీలవర్ణుఁ = శ్రీకృష్ణుని, స్నేహరసమున నభిషిక్తుఁజేయక = స్నేహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు = కృష్ణుఁడు, తల్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిః జేర్పుహరి సౌం పవుఁగా దనుశ్రీమదాత్మవై
భవము వెలార్పుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభువినున్న సభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతముదితత్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్. 18

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, సౌంపును, అవుఁగాదను = మించిన,
శ్రీమత్ = సమృద్ధిచుత్తైన, ఆత్మవై భవము = నిజవిభవమును, వెలార్పుచున్ =
ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య = శుభముగల, “భావుకంభవుకంభవ్య”మని
అ. తదీయఁ=ఆవై భవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్ = సుదర్శనముచేత, దివిభువి
నున్న = ఆకాశమున భూమిని యుండిన, సభ్యవితతిన్ = సురభూసురసమూహ
మును, పరికల్పిత, సాధు = రెన్నైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్వ
మున్ = మిక్కిలిసంతుష్టత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = ఆదశరథుఁడని
పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

భా. హరి = కృష్ణునియొక్క, సౌంపును, అవుఁగాదను = నిందించెడి,
శ్రీమద = సంపదర్శముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, వై భవము, ప్రబ
లఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్న సభ్య
వితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు =
శిశుపాలుని. పరికల్పితమైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధి
గలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము = మిక్కిలియూ,
దితత్వమునన్ = ఖండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సంహరించె ననుట.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్య ఘటనయాశల నట్లు

దనరుచునికి గనుఁ గొని యసహ్య

మానతద్వైభవ మందరోన్మథితహృ

ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత

జననిగర్వాచారమున కోడ కెట్లా యే
మంద్రో బంధువు లన్వయాదిగుణగు
దుతమాయనాడుదు రోదరం బిట్టిచో
నూహింప నౌచిత్వయుక్త మనక

తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంతదుష్ట
మతిని దుర్యోధనుడు సపత్ని తనయుండ
జాతశాత్రవరాజ్యవిభూతి మీటు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

19

రా. ఘనధర్మ = అధికధర్మములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటన యందుగల, ఆశలక్ = అపేక్షలచేత, ఉనికి = దశరథునియుని కిని, అసహ్యమాన = సహింపబడని, తద్వైభవ = రామునివైభవముగల, మందరచేత, ఉన్నధిత = మఠింప బడిన, హృద్విషధి = హృదయమనెడు నమ్మద్రమునకు, విషయిత = కాలకూటవిషము భంగినిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజుని = కైకేయి, గర్వాచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలంతురో, దరంబు = భయము, “దరోష్ఠ్రియాంభయేశ్వరే” అని అ. ఔచిత్వయుక్తము = ఉచితము, అనక = ఇటనివిచారించక, తద్విధి = ఆపట్టాభిషేకవిధిని, హరియించె = మానిచెను, అత్యంత, దుష్టమతి = దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుడు = పోట్లాడ శక్యమకానివాడు, సపత్ని = సపతియొక్క, తనయుండు, కుమారుండు, అజాతశాత్రవ = నిష్క్రంటకమైన, రాజ్యవిభూతి = రాజ్యైశ్వర్యముచేత, మీటుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్మసుత = ధర్మరాజుయొక్క, ఆశలక్ = దిక్కులయందు, తత్ = ఆ ధర్మరాజుయొక్క, వైభవమనెడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరత = ద్వేషాతిశయముగలవాడౌటజేసి, జన = లోకులచేత,

నిగర్హ్య = నిందించడగిన, అచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత =
గురుత్వమును, విమంద్రో = విమందరొ, మాయనాడు = మాయచేతనాడెడి,
దురోదరంబు = జూదము, “పణేద్యూతేదురోదర” మ్మని అ. ఔచిత =
ఔచిత్యముతోడ, అయుక్తము = రహితము, అనుచితమనకయనుట, తద్విధి =
అమాయాద్యూతవిధిచేత, నపవ్నిత = శత్రువుగాఁజేయబడిన, “రిషావైరిన
పత్నారిద్విషద్యేషణదుర్భూదక” అని అ. నయండు = నీతిగలవాఁడు,
దుర్యోధనుఁడు, అజాతశాత్రవ = ధర్మరాజుయొక్క, రాజ్యవిభూతిని
మీఱుట నోర్వలేక హరియించె నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అవ్వేళ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కైతవదాసీకృతాతిమన్యు
గిలితప్రమోదయై కృష్ణసారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోచు
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబునశంకి
తత్త్వంబునొంది సత్త్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితి దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత వలికె

తే. దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజితయై యప్పు గానుపింప
ధర్మపాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
పతిసదై న్యేక్షితాననపద్మ యగుచు.

20

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృత
మయన, అతిమన్యు = అత్యంతక్రోధముచేత, గిలితప్రమోదయై, కృష్ణసార
ప్రేక్ష = హరిజేక్షణకైక, కృష్ణసారదుర్భునగుతురంకుశంబరకాహిమః’ అని అ.

మలయు = మలయునట్టి, దుశ్శాసన = అణంపశక్యముగాని, మత్సరంబును, అంకి
తత్వంబును, మత్సరమునకు విశేషణము, పొంది, స్వపురస్థితో = తనముందట,
చక్రి = విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, ఆత్మనాథ = దశర
థునియొక్క, పరశక్తి = పరసామర్థ్యము, పరాజితయై = పరులచేత సపారణీయ
మైనదైయునుట, ధర్మపాశముచేత, సంయుత = బద్ధుడై, నిరుత్తరుడైన. నిజాధి
పతి = దశరథునిచేత, కడమ సమము, పలికెను - క్రియ.

భా. భవితవ్యతానుసారితో = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ =
ప్రియుడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ = జూదముచేత, దాసీకృత =
దాసిగాజేయుబద్దదై, అతి మన్యుగిళితప్రమోదయై = అత్యంతశోకగ్రస్త
పార్షదై, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారప్రేక్ష = సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన,
ఉగ్రతను = క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము = స్వకీయమైన పస్త్రమును, దోప =
దోచుటకు, మలయు = తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన = దుశ్శాసనునియొక్క,
మత్సరంబునో, శంకితత్వంబునొంది = మానభంగమునకు దెసచెడి, స్వపుర =
తనవట్టణముందుగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రి = కృష్ణుని,
ఉద్దేశించి = కూర్చి, తా =, మనువు, కన్న = ఎఱిగిన, ఆత్మనాథులయొక్క పర
మైనశక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్టుగా. కడమ సులభము.

చ. వినుముదయాభివృద్ధి ప్రభవింశగ నిద్ధర యేలురాజు మ
త్తనయుడు నాకుమాపతి ముదంబున బూర్వమునం దను
గ్రహించినవరలాభ విష్ణు డిటు నేనె నిజాత్మ సువేక్ష
మానునీ, సునియతి నిల్పు మానహతి సోడక యుండంగజేసి
యి త్తతీన్. 21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి = అభ్యుదయాభివృద్ధి, మలో = నాయొక్క,
తనయుడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్క పరిదశరథుండు,
అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వరలాభము = వరప్రాప్తి, ఇష్టము, ఇటునేనె =

రాజ్యముగైకొనునట్లుగాఁ జేసెను, ఆత్మయుందు నుపేక్షమాని, ఆన = తండ్రి
యాజ్ఞ, హతిసోఁకకయుండఁగఁజేసి, సీ = నీయొక్క, సునియతి=నియమమును-
పుత్త)ధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్ధరమేలురాజు = భృతరాష్ట్రుఁడు,
మత్తనయుఁడు = మత్తునియొక్క సీతివంటిసీతిగలవాఁడు - ఆవివేకి యగుట,
నాకు, ఉమావతి = పరమేశ్వరుఁడు, ఆసుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, పర=పతుల
యొక్క, బాధము, ఉపేక్ష సేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానవతుల
యొక్క, సునియతినిల్పు, మానహతి = మానభంగము, సోఁకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెఱుంగనిది యెయ్యది సర్వవిమండ వీవు సో
తేనీకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీసనాతనయుం డువంచితా
స్తోకవిభూతి మీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునకొ మది గణింపగ నెమ్మెయి గాన దిక్కికన్.

రా. శ్రీపనకొ = విశ్వరూఢిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదం
చిత, ఒరుచొప్పునకొ = అమాత్యాదులరీతిని, కావునకొ=అటుగనుక, కాన=
అడవి, దిక్కు, పనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

భా. సోత్సేకనిరూఢికొ = అతిశయయుక్తప్రాధిచేత, శ్రీసనాతన-
సంబుద్ధులు. ఎల్లెడలనుండుదువు, కావునకొ = ననురక్షింపుమా, ఎమ్మెయికొ =
మఱేరూపముననైనను, దిక్కుగానను.

సీ. ఇట్లు వల్కెడునంత హృదయసాహసమున

దాక్షిణ్యము లవంబు దనకులేమి

దోరంపుబిరుసున దుశ్శాసనుడవని

విభునూరకునికి భావింప నితని

కే నన్న పనిసేయు లెంతయు నభిమతా
 ర్థం బని కని యవారణ మగువన
 వాసస్థితినిగూర్పు స్వాంతవర్తనమున
 స్వీతగర్వణభయనిష్ఠదోష
 తే. రామకపటభావం బెందు నేమియునుజ
 నింపదేమన నెంతటిపెంపు నీదు
 నెవ్వనమునందు నెఱయ నా యవ్వు పాదు
 కొలుపుభూతభవదృవ్యగురుమహాజ్ఞ.

23

రా. ఇట్లు వల్కెడునంత=ఇప్పుడు తాబల్కెడుపాటి, హృదయసాహ
 సమునక, దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకు లేమిక్=ఇంచుకం లేనిదనకు లేకుండుటఁ
 బట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుడవని=శిక్షింపశక్యముకానివాడవనియు,
 విభు = దశరథునియొక్క, డేశరకునికిక్ = మాటాడకుండుటను, భావింబక్ =
 విచారించ, ఇతనికిక్ = ఈ రాజునకు, వినన్నపనిచేయుట = రాజ్యమువిడిచి
 వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణ
 మగు = అన్యశంక లేకయమట, వనవాసమునెడు స్థితియందు, అస్వీత = అనున
 రింబబడ్డ, గర్వణభయ = పితృపచనోల్లంఘన నిందా భయముగల, నిష్ఠక్ =
 సౌజన్యమునుట, తోఁబక్ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవర్తనమును గూర్చు
 మని యన్వయము. వనవాసమునకు, పూనుమనుట, రామ-సంబుద్ధి, నీదు =
 నీయొక్క, నెవ్వనమునందుఁ గటటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది
 స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ =
 నీయొక్క, భవ్యగురు=పూజ్యుడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞ చేత, నెఱయక్ =
 ఇంకఁ బదిలముగా, నాయవ్వు=న్యాయమునె, ఇది తదృవపదము. నెవ్వనము
 నందుఁ బాదుకొలుపుమని యన్వయము.

భా. ఇట్లు వల్కెడు, అంతకొ = అంతటిలోన, దుశ్శాసనుడు, అవని.
విభు నూరకునికొ = భృతరాష్ట్రనియూరకునిచేత, విను, అన్నపని = దుర్యోధనుని
పని, చేయుట, అవారణకొ = అడ్డగింపులేని, మగువకొ = ద్రౌపదిని, అవాస
స్థితికొ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్పుస్వాంతవర్తనమునకొ = విగతవస్త్రః
జేయుతలఁపునందు, వీత = పోగొట్టఁబడిన, గర్హణభయముగల, నిష్ఠకొ = తల
పెట్టుటచేత, తోఁపఁగా, రామకుకొ = ద్రౌపదికి, అపటభావంబు = వస్త్ర
రాహిత్యము, నిమియును జనింపదు, ఆయవ్వు = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు =
తలఁచునట్టి, భూతభవదృశ్యగురు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములనుఁ గర్తయైన
హరియొక్క, మహాజ్ఞయొకటి పెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్నయది గాక
తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
కుఁ డొసంగ రామ చేకొన్నదానఁ
దజ్జేష్ఠసుతుఁ డవాప్తవిపాదతనుజెంది
మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించె దోదూయ
మానులై జనులు లోలోనఁ దిట్ట

ఆ. ననికృతాత్మగురువచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్తసూతి
నంద యొటువఱిచి యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచె.

24

రా. తొల్లి = పూర్వముందు, చేకొన్నదానను, తల్ = ఆదశరథుని.
యొక్క, జ్జేష్ఠసుతుఁడవు, ఆప్త-పాదఁబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన,
“మందాక్షం ప్రీస్తప్రపావీడా” అని అ. మాయచేతకొ = కపటవర్తనచేత,

హరియించెదో = తీసికొనెదవా, దూయమాచులై = పరితపించుచున్నవారలై ;
 అని, ధర్మసూతికొ = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = ఆ మాట
 యందే, ఓటువఱచి = ఓడించి-నిరుత్తరుని: జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష =
 పదునాలుగేడ్లు నిడువర్షంతమును, “అస్త్రర్యాదాభివిధ్యోక్” అని అభి
 విభిర్థము. భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

భా. తనరు=తనవృద్ధులను, ఆయరిదివర్తనకు=ఆయత్నయవస్థములకు,
 మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, వరులను మహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుడు=
 భృతరాష్ట్రుడు, ఒసంగ, రామ, ద్రావది, చేకొన్న, దానకొ = ఆచేకొనుటచేత
 కల్ = ఆ భృతరాష్ట్రనియొక్క, జ్యేష్ఠనుతుడు, అవాప్త, విహదతకొ =
 ఖన్నత్వమును, చెంది, ఆమందమైన, అత్తమాయచేత, “రక్షోరక్షస్యా
 వయవేపాచికేవ్యత్మమింద్రియ” మ్మని వి. దోదూయమాచులై = మిక్కిలి
 బరితపించుచున్నవారై, అనికృత = తిరస్కరింపబడని, అత్త = తనయొక్క,
 గురు = అధికమైన, వచోనుపాలనుకొ = వాక్యపాలనగలవాని, ధర్మసూతికొ =
 ధర్మజుని, అంద = ఆపునర్వ్యాకమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగవ
 మేటివర్షంతము, పదుమూడేడులు నిడుదనుక ననుట, భోగ్యమగు
 ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. ఆతఁడు తద్వచనాను సృతి నాత్మసామ్రాజ్య
 మొకవికారము లేక యుజ్జగించి
 ప్రియతరానుజకళ త్రయుతంబుగా నుగ్ర
 కాననంబునకు నేగంగ నంత
 వత్సరామలసత్ప్రవర్తనల్ జనులకు
 నప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ
 బూని యరిగె దయ్య మానెమ్మనంబుల
 వేడుక లన్నియు వృథా చనంగఁ

తే. జేసిలె కటకటా యంచుఁ జింతఁ జాల
వగచువారును బటె దిట్టువారు నగుచుఁ
బొరవృద్ధులు వెనువెంటఁ బాయ కరిగి
రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె.

25.

వ. అంత.

26.

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుసృతిక్ = కైకవాక్యానుసర
ణముచేత, అనుజకళత్రయంతంబుగాక్ = లక్షణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననం
బునకు నేగంగ్ = వనవాసమునకుఁ బోఁగా, అంతక్ = అనమయముందు, జను
లనెడుమాట, వత్స. రామ-రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్య = పోవుచున్నావు
గదా, మానెప్పునంబులక్, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = అపారవృద్ధులను,
మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు, తద్వచనానుసృతిక్ = ఆదుర్యోధను
వాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూడవవేఁటియందుఁగల,
అమలసత్ప్రవర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపక్ = అజ్ఞాతవాసమునకు,
ననుట, అరిగెను, దయ్యమా = జనుల విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్ర మోహమున విభుండు పోయినపోక
కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి
కడుఁ బ్రయాణవిఘ్నకరు లగుభరతము
ఖ్యులఁబ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను.

27.

రా. పుత్ర మోహమున, విభుండుపోయినపోకకుక్ = దశరథుఁడు.
నొచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి వట్టణమునకు.
రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులక్ = భరతాదులను, కడమ సరి.

భా. విభుండు పోయినపోకకుక్ = భృతరాష్ట్రుండు నడచిననడవడి కకు, ప్రయాణంశిఘ్రగమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులుగనుక, శిఘ్రగమనము గూడవనుట, భరతముఖ్యులక్ = భీష్మ బాహ్లికాదులను, ప్రయశ్చమున మగుడ్చి, చనియెనని క్రింసటిపద్యమునఁ గ్రియ.

చ. బహువనచిత్రకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి విశ్వహితుండు దండకాశ్రమనివాసు లెదుర్కొని కొంచుఁ బోవఁ దత్ప్రహితసపర్యుండై యలరెఁ బావని యాత్మవిశుద్ధ సత్త్వవిగ్రహఘనలక్ష్మి చూపఱకుఁ గన్నులపండువు గాఁగ నంతటన్.

28

రా. బహువనములుగల, చిత్రకూటముఖ = చిత్రకూటము మొదలయిన పర్వతములయొక్క చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుండు = రాముండు, దండకాశ్రమనివాసులు = ముచులు, కొంచుఁబోవఁ = తోడ్కొనిపోగా, తత్ = ఆముచులచేత, ప్రహితంశిఘ్రమైన, సపర్యుండై = పూజగలవాడై, “సపర్యాతర్పణంబులికి” అని అ. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధ, సత్త్వగుణముగల, విగ్రహంశరీరముయొక్క, “శరీరంవర్ష విగ్రహః” అని అ. ఘనలక్ష్మి, పావని = పవిత్ర మైనది. లక్ష్మికివిశేషణము, చూపఱకుఁ గన్నుల పండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనములచేతఁ జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల “కూటాస్త్రీశిఖరంశృంగ” మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుండు = ధర్మరాజు, దండకుక్ = సమీపమునను, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని = భీముండు, “పవనస్యావత్య” మ్మను నర్థమందు అత ఇష్టో అని యిష్టో ప్రత్యయంతము. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిష్కిరునిఁ గూల్చె నను పర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును నతివి

శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిమ్మి
రతరశ్రీదృత మగునతి

వితతాటవి గొంకు లేక విహరించుతటిన్.

29

రా. సతియును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమి = బలిమిచేత, అమితసుమనః = అధికపుష్పములచేత, “స్త్రీయస్సుమనసః పుష్ప” మ్మని అ. కిమ్మిరతర = మిక్కిలిఁ గద్దురవర్ణమైన, “చిత్రకిమ్మిరకల్తామళలైతాశ్చ కద్దురే” అని అ. కడమ నది.

భా. సతియును దానును = ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, అమిత = అణఁపఁ బడిన, సుమనః = దేవతలుగల, కిమ్మిర = కిమ్మిరుఁ డనురాక్షసునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, “ద్రవిణంతరస్సహోబలకౌర్యాణి” అని అ. శ్రీ = సుందర చేత, దృత = ఆదరింపఁబడినదైన, అటవియందు.

శా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతివిరాధుక్ నీలశైలోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయుఖాళిఁ గి
మ్మిరాభిఖ్యం దనర్చురాక్షసుమదస్లిష్టోస్తు లాటోపదు
ర్వారాకృష్టమహోజాః తైవదరుగర్వగ్రస్తుః గూల్చెఁధరన్.

రా. దోః = భుజములయొక్క, “దోః ప్రవేష్టాభుజోఽపహుః” అని వి. ఆస్ఫాల = మల్లదణుచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతి = దౌర్ధత్యముగలవాని, తార = అధికమైన, “తారోఽత్యుచైవ” అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, “ధ్వనిధ్వానరవస్వనాః” అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా = కోఁతలయందుఁగల, మయాఖాళి = జ్వాలాపరుఁవలచేత, మయాఖ స్త్విబ్బురజ్వాలా” అని అ. కిమ్మిరాభిఖ్యం = చిత్రవర్ణమైన కాంతిచేత, “అభిఖ్యానామోభయోః”

అని అ. కనర్పురాక్షసుని, ఆటోప=వేగముచేత, దుర్వారహానట్టుగా, ఆకృష్ట= అపహరింపబడిన, మహిజాండై = సీతగలవాడై, మదమువల్ల, ప్లిష్ట = సుప్తముగాని, “ఆధిష్టి మవిస్పష్ట” మని అ. ఈ క్తులు = మాటలను, వదరు = వదలెడి, గర్వగ్రస్తుని, విరాధుక్ = విరాధుడనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోరోస్థాలకరాభివోద్ధతియొక్క, విరాధుక్ = ప్రాప్తిగలవాని, “రాధసంసిద్ధా” అనుధాతువున ఘోరము, విరాధుక్ = ధూర్తుని ననియుఁ జెప్పవచ్చును. “రాధోమృగయుదుష్టయోః” అని వి. కిష్కిరాభిఖ్యుఁ దనర్పురాక్షసుక్ = కిష్కిరుడను రాక్షసుని, ఆకృష్ట=తివిచికినబడిన, మహిజాండై= వృక్షములు గలవాడై. కడమ సులభము.

తే. ఆనిశాటుఁ డట్లు హతుఁ డయి దేవతా

తుష్టిఁ జేసి నారు దొడంగినట్టి

విపినవాసకార్య మపవిఘ్నమై సాగఁ

బ్రథమహత మగుబలిపశువుఁబోలె.

31

రెండికి సమము. సులభము.

వ. అది యట్లుండెమహావీర్యాంబువఱియంజొచ్చియారాజమూర్ధన్యండు.

32

రా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = రాముడు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యండు = భీముడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స

భ్రాతృకుఁ డై వరుసఁ జని ప్రపంచితసుమనో

దై వ్రతవనభూములందుఁ బ్ర

భూతామోదమున నెలమి వొందుచు నంతన్.

33

రా. సతితోఁ = సీతతోఁగూడ, సభాకృతుడై = లక్షణసహితుడై, ప్రపంచిత = విస్తరింపబడ్డ, సుమనః = పుష్పములతోడ, అన్వైక = ఐక్యముగల, వసభూములందు, పుష్పితవసములయం దచట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోఁ = ద్రౌపదితోఁగూడ, సభాకృతుడై = రాజాదులతోఁగూడినవాడై, ప్రపంచిత = ప్రసిద్ధులైన, సుమనః = సజ్జనులుగల, వైకవసభూములందు, ప్రభూత = ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచ్చిప్రసంగముల ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖ పెంపెలయఁ బరాత్త చింతనను హృచ్చరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజాదులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత త్కలితబహుపచారతకతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్.

రా. ముందరఁ గాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్త చింతన = పరమాత్మధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడినవారచట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ = అగస్త్యుడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోఁ = హితోపదేశానుచారమున, రతి = వేడుకచేత, అనూన = అధికమానట్టుగా, తత్కలిత = ఆమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదరు.

భా. ముందరన్ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధ మనుట, పర = పరులైనదుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ = తనయొక్కయు, చింతన్ = బలాబలవిచారముచేత, అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ = ప్రచండులైన, కుంభజాదులు = ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసనక్రమముతోన్, అత్యనూన = యిపూర్ణముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి, చరియించెదరు = క్రియ, అంచు = ఎంచుచును.

సీ. కడుఁ దన్నహాశ్రమగమనోపితోత్సాహుఁ
 డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
 తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
 నంబకమున్నహిమాస్పదమును
 ఘనతపశ్శక్తి దెచ్చుని విధి దయచేసి
 వెన జిహ్వు బంచె దద్వేళ వచ్చి
 తత్పితామహుడు సత్యవిధానుఁ డట్లుం
 నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర
 తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసరేశు
 నఖిలనుతుని భజించెద యాత్మరాతి
 రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
 కరుణ నేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్చి.

35

రా. తల్ = ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన = తర్లిపోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన, ఉత్సాహముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ = బాదవులైన, హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబక = నేత్రములకైన, మున్నహిమ = సుతోహితశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహ మైనవాని ననుట. “అంబకనేత్రశరయోః” అని వి. ఆస్పదకట్టము నిత్యనపుంసకము. ఘనమైనతపశ్శక్తిగలవాని, శరభంగమునీశ్వరుని, తెచ్చుని = పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, జిహ్వు = ఇంద్రుని, పంచె = అంపెను, తద్వేళవచ్చి = తదుచితవేశరాలగా ననుట, సత్యవిధానుఁడు, తత్పితామహుఁడు, అట్లు - అంబక = ఆలాగు చెప్పియుండుగా, ఆఘనుఁడు = శరభంగుడు, ఆనుమాట, ఇంద్ర - సూరి, కీల = అగ్నిజ్వాల యందుఁగల, “ద్వయోర్ద్వాలకీలా” అని అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్విధి = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్మరాతి = రాక్షసవైరి, “యాతు రక్షసి” అని అ. రాముఁడు వచ్చి,

కరుణసేయునంతకుకొనాకుండన సేవననుగ్రహించుదనుక, గట్టితాల్ని తగుకొన విలుబును నుపహించుదగు ననుట, ఇందుకుభావము రాముడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మ యింద్రుని బంపి శరభంగుని విలిపింపగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నన్నిప్రవేశముచేసి బ్రహ్మసన్నిధికి వచ్చెద ననుట.

భా. తత్ = ఆయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ = అధికశ్రమముచుబొందిన, మహా = మనస్సుచేత, దిలోత్సాహుడయ్యెన్ = ఖండిలోత్సాహుడాయెను, ఆనమయంబునందు, అమితములైన, తుంగపూర్త = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు = శత్రులయొక్క, శరములను, అమితపరము శరవిశేషము, భంగము = భంగించెడిదాని, హర్షనరంబకముకొనాకువతాస్త్రమును, మహిమను, అనుదమైనదాని, ఘనకవచ్చుచేత, విధి దయచేసి = ముక్తవిధానము చువడేలిచి, సత్యవిధానము = దృఢముగాని కానరముగలవాడు, తత్పితామహుడు = వ్యాసమునీశ్వరుడు, కర్ష్యేశవచ్చి = ఆధర్వరాశునిచారవేళయందువచ్చి, జిహ్మకొన = ఆదురుని, వుండెని క్రిందటి కన్దయము. అట్లుబుకొన = ఆరీతి నంబుగా, ఆఘురుడు = ఆయుధురుడు, ఇంద్రకీర్తియందున్న యాశ్రమప్రవేశమొనరించి, అపిష్ఠికి = ఆ ముక్తవిధానముచేత, నురేకుకొన = ఇంద్రుని, భజించెను. పరూక్షగా = కృపాతీతయముచేత, అతిరాముడు = మిక్కిలి సద్గుణుడు, అనిత్యకుంభర్త = చేవతాపతియైన యింద్రుడు, కరుణ సేయునంతకుకొన = ప్రసన్నుడుగువర్యంతము, తగు = తగిన, గట్టితాల్నిచేత, భజించెని క్రిందటి కన్దయము.

తే. శ్రీతి వచ్చినాకీరండు నాతపోవి
 భూతిఫలము చా నై యత్యపూర్వవృత్తి
 కధికశీల మనురూపసన్నిధి యొసంగ
 నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు.

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషముతోవచ్చి, నాకుఁ, ఈకుండు=రాముండు, ఆధిక శివము=ఆతిశయమైన, అనురూపసన్నిధి = నాకుఁ దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసంగఁ=కృపచేసినకర్వాత, ఆతనిచంచి = అరఘునాథుని నంపినవాడనై, కృతార్థుండ నగుచుఁ=అలాగే బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

భా. ప్రీతివచ్చి, నాశీకుండు = ఇంద్రుండును, ఆతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తాఁ=తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతకర్మపూర్వకమైన, వృత్తిఁ= వర్తనగలదాని, ఆధికమైన, శివమునురూప = శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి = తెన్నెనవిధానమును, పెన్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగఁ = ఇచ్చినను, అకనికొ=ఇంద్రుని, అంచి = అంపి, కృత=చేయబడ్డ, అర్థ = శివారాధనరూప ప్రయోజనము గలవాడను, అగుదుననుచుకొ, ఇంద్రుండు శివమంత్రోపదేశము చేసినకర్వాత నర్జునుఁ డీ ప్రకారమున, చింతించెను.

వ. యథోచితవినయోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం

చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద

ర్శనునిరఘునాథుఁ దలంచుచు

ననుపమభూయస్సమాధి నతఁడు దలిర్చెన్.

38

రా. రాజశేఖరుకొ = రాజశ్రేష్ఠుడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలంచుచు, భూయః = మఱియు.

భా. రాజశేఖరుకొ = ఈశ్వరుని, నిరఘుకొ = నిష్కల్తమైనవాని, నాథునిదలంచుచు, భూయః = తఱచైన, తపస్సమాధిని దలిర్చెను.

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమయచ్చటిమకానులు వచ్చి చెప్పగా నతికుతుకంబునకొ వినుచు నచ్చటికిం జనియెం బరాజితో

ద్ధతివిలసద్వయోమృగయుతౌ వనలక్ష్మీ నశేషలోకసం
స్తుతగుణకుఁ ధరాత్తజకుః జూషియుఁ జెప్పియు వేడ్కసేయు
చున్.

39

రా. ఆకండును = ఆ రాముండును, వరాజిత = తిరస్కరింపబడిన -
లేని దనుట, ఉద్ధతి = దౌర్ధత్యముగల-వైరముగలవై యనుట, విలసత్ = బిప్పెడి,
వయః = పక్షులతోడను, “భగవాన్యాదిశోర్యయః” అని ఆ. మృగముల
తోడను, యుతౌ = కూడిన, వనలక్ష్మీ = శరభంగాశ్రమహిసమును,
ధరాత్తజకుఁ = సీతను, చూషియుఁ జెప్పియు వేడ్కసేయుచును అచ్చటికి
చనియెనని క్రియ.

భా. ఆకండును = ఈశ్వరుండును, తల్ = ఆ యద్దురునియొక్క తనా
మహిమను, అచ్చటికి = అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పరఃపరులచేత, ఆజిత =
నివారించబడని, ఉద్ధతి = దౌర్ధత్యముచేత, విలసత్ = బిప్పుచున్న, వయః =
ప్రాయముగల, మృగయుతౌ = కిరాశత్యముచేత, “మృగయుద్ధభక్తశ్చసః” అని
ఆ. వనలక్ష్మీని, ధరాత్తజకుఁ = పార్వతికి. “ఆహార్యధరవర్సతాః” అని ఆ.
చూషియుఁ జెప్పియు వేడ్కసేయుచును, చనియెనని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మవార్యగతౌ జరిగింపుచుం బ్రవ
ర్ధిలుతమిఁ బేర్పుతమ్మునియతెస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతౌ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులమరసంయముల్ ముదముతో మది మ్రొక్క నటించె
మర్త్యతన్.

40

రా. వన్యవర్తనము = కందమూలభూమికమును, జరిగింపుచున్ =
ఆహారము చేసికొందును, ప్రవర్ధిలుతమిన్ = అధికారముచేత, పేర్పు =
బిప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణునియొక్క, అతిస్థిర, భక్తి = భక్తిచేత, ప్రమోద
సంపదల్లలకొనఁగా, అరణ్యచరతౌ = వనసంచారమును, భజియించి = చేసిన,

అతడు=ఆ రాముడు, ముఖ్యభృత్యులు=అత్త సేవకులైన, అమరసాయముల్=దేవములు, మది మ్రొక్క= మనస్సులయందే మ్రొక్కగా, మనుష్యావతారుడై యున్నాడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. పలసిన, వన్యవర్తనము=వనవిహారమును, తమ్మును, ఆరణ్యచరత=కిరాతత్వమును, భజించియ = పొందినవారయ్యే, తండుముఖ్యభృత్యులు = సందిప్రముఖసేవకులును, “తండునందినానందిశేషరే” అని ఆ. అమరంగా, సంయముల్ = మునులు, ముదముతోమది= సంతోషముతోఁ గూడిన మనస్సుచేత, మ్రొక్క, మర్త్యత=మనుష్యరూపమున, నటించె=వర్తించెను. వ. అది యట్లుండె నట్టి సమయంబున. 41

చ. బిరుదునఁ జేర్చుదేవరిపుభీమవరాహపుష్కరాక్షసుం
దరసవిశేషధామసముదంచితసత్త్వమయాంగరాజకుం
జకుంభకాకృతిం బ్రబలునర్వపలాశిచయంబు గూల్చును
సిరునినుమావిభుం డనుమతికొ వెనుదొలెదమాదరంబునన్.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహ=లెస్సయుద్ధముగలవాడా, “సంగ్రామాభ్యాగమాహవాః” అని ఆ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, “బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణిచ” అని ఆ. సుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేషతేజస్సహితమునై, సముదంచిత = పూజితమునై, సత్త్వమయ = సాత్త్వికగుణప్రధానమునైన, అంగముగలవాడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుడా, “పింహకాద్దులనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాః” అని ఆ. ఇవి సంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలిడి, నర్వ, పలాశిచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను, మావిభుండు = మాధవుడు; అను = అనెడి. మతికొ = మతిచేత, వెనుకొలెదము.

భా. దేవ=దేవతలకు, రిపు=శత్రుడైనవాని, భీమ=భయంకరమైనవరాహపుష్క=సూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసుకొ=మూకాసురుననుట, తరస =

మాంసముయొక్క, “పిశితంతరసంమాంస” మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు -
 క్రొవ్వున కనుట, ధామ=స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వ
 మయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్లు, అంగరాజకు = శరీర
 శ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుధరాకృతి = పర్వతాకారముచేత,
 ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు = వృక్ష సమూహమును, “ఫలాశీద్రు
 ద్రుమాగమాక” అని అ. కూల్చునుస్థిధరి, పరాహవ పుష్కరాక్షసుని
 క్రిందటికన్వయము. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుండు, దమ = అణచుట
 యందుగల, ఆవరంబున వెరుదొలెను, రాక్షసుకేతరసవిశేష, అంగరాజకు
 చరకుధర, ఆనెడిదిక్కుల సంధిలక్షణము. క. ‘నాంతము లైనవదంబుల, పొంతం
 బైచున్నశబ్దములకచటకప, ల్పొంతి గజడదబ లగున, య్యంతనకారంబు నున్న
 యభినవదండీ’ యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

సీ. అని కోర్కెమీఱు నిజాలోకవరు లతే

తాశ్రమాలయులు దన్న నుసరింప

నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని

క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల

నాత్మభక్తునిసత్త్వ మరసి ప్రాచుటకు రా

జవతంసుఁ డట్లు వత్సలత నేగి

యాచనక్రొడంబు సం దాతపస్వియుఁ

దాసును గూడ సత్సలత నొప్పు

తే. సంబకము లేసిరి వహించె నది తదుభయ

సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని

మిత్తతఁ గరంబు నుతి గాంచి మించె నప్పు

డొగి దదనోన్మనృజన్యముద్దోతి యగుచు.

రా. అని = ఇటని, అపనిభూ = నీతయొక్క, ఉదారమైన అనుయాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టబడిన, అంఘ్రి = పాదములయొక్క, గతులచేతఁ జెన్నుమిగులునట్టుగా, అత్తభక్తుని = శరభంగునియొక్క, సత్త్వము = సత్త్వగుణమును, అవనక్రోడంబు నందున్ = వనమధ్యమందుట. “క్రోడస్సూకర సాశంగ్యోః క్రోడః క్రోడంచ వక్షసి” అని అ. ఆతపస్వియైదానుచుగూడన్ = శరభంగరాములు సుధింపఁగా, సత్ఫలతన్ = తేస్సఫలము గలవౌటచేత, ఒప్పెడి, అంబకములు = కన్నులు, ఏసిరి = వీయొప్పిదమును, పహించెను. ఆది = ఆయొప్పిదము, తదుభయ = ఆయిద్దరియొక్క సంగమందు రాగముగల, మనః = మనస్సుచేత, ఆర్జిత = సుపాదించులద్ద, ఉత్సవ ధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, “ఋక్సూరభూపథామానక్షే” అనుసూత్రమున టచ్చిశ్చయూతము. నిమిత్తతన్ = సూచకమగుటచేత, తత్ = ఆశరభంగరాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరివొకరివలనఁ బుట్టిన, ముత్ = సంతోషముచేత, ద్యోతయిగుచున్ = ప్రకాశింపుచున్నదై, ఆదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును గూడఁగాఁ గన్నులవికాసమేదికలదో యావికాసము వారి మనస్సులయందలి యుత్సవమును దెలిపె ననుట.

భా. అని = యుద్ధమందులఁగల, కోర్కి మీఱఁగా, నిజాలోకవరులు, అతీత = విడువబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింపన్, భూదార = వరాహముయొక్క, “క్రోడోభూదారఇత్యపి” అని అ. అనుయాన = వెంటఁ బోవుటకు, ఉచితమానట్టుగా, అధ్వని ధ్వనిలేకుండునట్టుగాఁ జీప్త = పెట్టబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అపని = భూమి, చెన్నుమిఱఁగా, అత్త, భక్తుని = అర్జునునియొక్క, సత్త్వము = బలమును, అరసి = పరీక్షించి ప్రాచుటకు, రాజవశంసుడు = చంద్రకేళియైదు, ఏగి, అవనక్రోడంబునందున్ = అడవిపంది యందు, ఆతపస్వియైదానును = అర్జునుండును దానును కూడ, సత్ఫలతన్ =

మంచిముల్గులు గలచోటచేత, “సస్యబాణాగ్రయోఃఫల” మ్మని రత్నమాల.
ఒప్పు, అబకములు = బాణములను, ఏసిరి, ఆది = ఆయేయుట, తదుభయ =
అయిదటియొక్క, సుగర = యుద్ధముయొక్క, అగమనమనెడి, ఉత్సవధరా =
ఉత్సవాతిశయమునకు, నిమిత్తక = కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటి
కన్వయము. తత్ = ఆకీరాతాద్భుతములయొక్క. అన్యోన్యజన్యము = పరస్పర
యుద్ధము, “యుద్ధమాయోధనాజన్య” మ్మని ఆ. ఉద్యోగియగుచు = ప్రకా
శింపుచున్నదై, నుతిగాంచి మించె నని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వారవిద్దలు గొంతతడవు.

44

క. సుతసత్త్వాధికరణం

దితరేతరజాత్యుచితసమిధసవర్యా

యతిరోహితభావు లగుచు

ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరపుచున్.

45

రా. సుత, సత్త్వ = సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ = స్థానమైనదియునై,
లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్త్రజాతులకు, ఉచిత =
తగిన, సమిధమైన, సవర్యా = పూజలయొక్క, “సవర్యాత్పరణాబలి” అని ఆ.
అయతి = నిడివెయందు, రోహిత = మొలిపింపబడ్డ, భావ = తా వ్రత్యముగలవారా
చును, ధృతి = సంతోషమును, ‘ధృతిర్యోగాతరేచైత్యే ధారణాధ్వరతుష్టిచు’
అని ఆ. ధర్మపటిమ = ధర్మాతిశయముయొక్క.

భా. సుతసత్త్వ = పరస్పరీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత,
లసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ = ఒకరొకరివలనఃబట్టిన, అత్యుచితమానట్టుగా,
సమిధ = ప్రదీప్తమైన, సవర్యాయ = పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు
లగుచున్ = తిరోహితత్వముగలవారై - ఓటమిగలవారాచునకుట, ధృతి = ధైర్య
మును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ = వింటి నేర్పుయొక్క, దృఢత = దార్ఢ్యమును,
నెరపుచును.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున.

46

మ. అరుదార న్నరభావవిస్ఫురితశౌర్యలోకభేలన్తనో

హారమాహాత్మ్యము మీఱు లుబ్ధకరణవ్యావర్తనాశక్తిని
ర్భరుఁడై తాపసుఁడంపలేమిఁ బ్రకటింపం జూచి యీరా
ట్కులూ, భరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచె
న్దదన్.

47

రా. అరుదార = అరుదగునట్టుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుడైన, శౌరి = విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక = సందర్శనమనెడి, భేల = శ్రీదశత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱుగా, భావము విష్ణు సందర్శనముఁబ్బఁ దపోమహాత్వము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుబ్ధ = ఎడఁ బాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రియముయొక్క, లోభముయొక్క యనుట. “కరణంసాధకశమశ్రేతగాత్రేంద్రియేష్వపి” అని ఆ. వ్యావర్తన = త్రిపుట యందుగల, అశక్తిచేతనిర్భరుఁడై, అశక్తి యధిక మనుట, తాపసుఁడు = శరభం గుఁడు, అంపలేమి = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులూభరణంబు = ఈరామ చంద్రుఁడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమమందే, చిక్కునో = రాక్షససంహారము చేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యము యొక్క, ఆలోక = పరీక్షయందు, భేల = విహరింపుచున్న, మనః = మనస్సు గల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱుగా, లుబ్ధక = కిరాత రూపమైనహరునియొక్క, “మృగయద్లుబ్ధకశ్చనః” అని ఆ. రణ = యుద్ధమును, వ్యావర్తన = మార్పుటయందుగల, అశక్తి = శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుఁడై = అతిశయములేనివాడై, “భరోతిశయభారయోః” అని వి. తాపసుఁడు = అర్జు

నుడు, అంపలేమిక్ = అమృతయొక్కలేమిని, ప్రకటింపక్ = ప్రకాశము చేయుగా, అమృతు పాదులలోగానక వెదుకుటగానకుట, ఈరాట్టులాభరణంబు = ఈయద్భుతుడు, ఇందునె = ఈబాణములేమిచేతనే. కదమ నులభము.

క. తనకును శరభంగమునీ

శునకు సమరసత్వభరము సొరిచి నొదవుచుం

దనరుట గడు నెన్నికలం

గని ప్రబల భృతిం దనర్చు ష్టత్రియుఁ దంతన్. 45

రా. తనకును, శరభంగమునీకునకును, నమ = సమానమైన, రసత్వ భరము = అనురాగాలిశయము, ఎన్నికలక్ = కొనియాడుటచే, బలభృతిక్ = అధికసంతోషముచేత, ష్టత్రియుడు = రాముడు.

భా. ష్టత్రియుడు = అర్జునుడు, తనకు, శరభంగము = బాణములు. లేకపావులయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలించని.

సీ. అతివృథం బైన్ద్రు యాత్మ సఖ్యాతిచా

వలత యెంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్పి

ఘనతేజు నమృతాత్మని నీకు నలబ్రహ్మ

కట్టడ యెట్లుట్లు కాక దాట

నగునె పా మ్మనుచుఁ దా ననివెనుగడఁక మొ

త్తంబై నిలింపసఃఖంబు విరులు

గురినె నప్పుడు నిజస్థిరచండ హేతిపా

తమునవికారలేశముఁ బొరయక

లే. మెఱయునారణ్య కేంద్రుపై మెచ్చువనఁ

నర్హ గతివిధిఁ జేరంగ నరగె నాన

మిద్ధశౌర్యుడు శుభ మానియుద్ధవశత

ఘనమదవి నెల్లఖచరులు వినుతినేయ.

రా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుగల, అతిచాపలత = అత్యంతచపలత్వమును, త్రిప్లి = మరలించి, రాముడ నెడుమాట, అమృతాత్మని = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మదేవునియాజ్ఞ, అనుచు ననిపెను, నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేలి = అగ్నిహోత్రుని యందగు, ఔపాసనాన్నియందలి యనుట, పాతమునకొక = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, ఆరణ్యకేంద్రవైకొ = మునిశ్రేష్ఠుడైన శరభంగునిమీఁద, నిలిప సంఘంబు, ఆర్హగతి = తగినక్రమముచేత, విధి = బ్రహ్మదేవుని, చేరంగకొ = చేరుచుండగా, విరులు గురిసెని క్రిందటి కన్వయము. ఆసమిధ కౌర్యుడు = ప్రదీప్తమైన కౌర్యులుగల రాముఁడును, శుభ, మాని = శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ = సంతోషములయొక్క, శతములచేత ఘనమైన పదవిని పెల్లుబిడరులు విరుతిసేయఁగా నరిగెనని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముఁడు శరభంగునికి ముక్తి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ దాను సుతీక్ష్ణునియాశ్రమమునకు సాగివచ్చె ననుట.

భా. ఆత్మ = తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = భయంకరము గాఁడివమును, తనబలిమిచేత, త్రిప్లి = విసిరి, అమృతాత్మని = ఈశ్వరుని, నీకు. బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మవ్రాత, దాఁటనగునె పొమ్మచుకొ = ఈపెట్టుదగిలించుకొనియుండునునట్లుగా నీ వ్రాతయుండెనుచు, తాను = అర్జునుఁడు, అని పెను గడఁకకొ = ముద్దనుందలి యధికరోషముచేత, మొత్తకొ = కొట్టఁగా, వైకొ = అర్జునునిపై, నిలిపసంఘంబు విరులు గురిసెను, నిజస్థిరచండ హేలి = గాఁడివముయొక్క, 'రవేర్పిశ్చకస్త్రచవహ్నిశ్చాలాదహేతయః' అని అ. పాతమునకొ = పెట్టుచేత, మెఱయుచున్న, ఆరణ్యకేంద్రవైకొ = కిరాతరూపమున నున్న యీశ్వరునిమీఁద, మెచ్చు దనరఁగా, ఆర్హగతి విధి = సనుమోదితగతి విధానముచేత - వేరయఁగా ననుట, ఆసమిధ

కౌర్ముడు = అర్జునుడు, శుభహా = శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతకో = బాహు
యుద్ధవరతచేత, “నియుద్ధం బాహుయుద్ధేస్యా” త్తని అ. ఖునపదవికో = ఆకాశ
మార్గమున, ఎల్ల, ఖచరులు = దేవతలు, విరుతిసేయఁగాఁ జేరుగ నరిగెడు.

వ. అంత.

50.

శా. మాయామర్త్యుడుమాధవుం డవిచల మైత్రిక్ సుతీష్ఠా
శ్రమ, స్ఫాయత్సత్త్వవిహారమప్రవిశదీ షద్వైషరోహంకురం
వై యేపారగః జూచుచుం బరువడిక్ హష్టోదయం
బెక్కఁగా, జాయం దమ్మునిరూఢదృష్టిః గన భూసంజ్ఞక్
నియోగించుచున్.

51

రా. మాయామర్త్యుడైన మాధవుడు = రాముడు, సుతీష్ఠా శ్రమ
మందు, స్ఫాయత్ = పృథ్విఁబొందుచున్న. సత్త్వ = జంతువులయొక్క, విహారము,
మైత్రి చే తనప్రవిశదీషద్వైషరోహంకురువై యేపారఁగా, జాయక్ = నీకను,
తమ్మునిక్ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కదమ నులభము.

భా. ఉమాధవుడు, అవిచలత్ = చలింపని, మైత్రిక్ = అర్జునునిమీది
మైత్రిచేత, సుతీష్ఠమై, ఆశ్రమ = శ్రమరహితమైన, స్ఫాయత్ = పెరుగుచున్న,
సత్త్వ = బలిమియొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయగుట, అప్రవిశత్ =
ప్రవేశింపని, ఈషద్వైషరోహంకురములుగలవై, పరువడిక్ = అర్జునునియొక్క
వడిచేత, జాయక్ = పార్వతిని, తమ్ముక్ = అర్జునుని దమ్ముచు, నిరూఢ.
దృష్టిక్ = సావధానదృష్టిచేత, కనక్ = చూచునట్టుగా, నియోగించుచును.

క. ప్రీతి దనర భూరితప

శ్చాతుర్యసుతీష్ఠసత్త్వసందర్శనం

జాత మగువేడ్క యంతటఁ

జేతోఁజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్.

52.

రా. సుతీక్షణునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమువలన, ఆలరుచును.

భా. తపశ్శాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్షణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ = బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగ లోపా

ముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితని

స్థిద్రప్రసన్నతాసం

పద్మచిరత మెఱయ నేత్రవర్ష మొనర్చెన్.

53

రా. భద్రగతి = మంచిగమనముచేత, అరుగ = పోగా, లోపా ముద్రానందస్వరూపముని = లోపాముద్ర కానందస్వరూపమైనముని - అగమ్యుడు, దిర్ఘత = చూపబడిన, స్థిద్ర = స్ఫుటమైన. ప్రసన్నతాసంపదయొక్క రుచిరతమెఱయ, నేత్రవర్షమొనర్చెన్ = కనువట్టెను, రాముడగస్త్రాస్త్రమునకుఁ బోయె ననుట.

దా. భద్రగతి = శుభలీలచేత, అరుగ = నిరామయమైన, ఆలోప = ఆశయమైన, అముద్ర = నిరవధికమైన ఆనందముగల, స్వ = తనయొక్క, రూపము, నిదర్శిత, రుచిరతచేత మెఱయగా, ఉమాధవుండు, నేత్రవర్ష మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెనుట.

వ. అప్పుడం.

54

సీ. ఓవిమోచి యున్నయద్రిని భర్తకార్యాగ్ర

మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని

మించిలోకము నావరించినవిషరాశి

నాహాశనము గొన్నయద్భుతాత్ము

జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్న
 యస్వమూర్త్యాలోమః డగుమహాత్మ్య
 నఖిలవేదాంతవేద్యాత్మః డై భువనవం
 ద్యతః బెంపు మీటుమహాచుభావు

తే. నమర నిమ్మ గానిల్ల నేకముల నెలయు
 జడల్ల లేగెంపు విమలతః గడు మెఱయగ
 మెకముతోలు విభూతి సమిధతనువు
 నొండొకటి కంద మైయొప్పు నొప్పువాని.

౨౨

రా. దివిమోచియున్న = మిన్నముట్టిక, ఆద్రీక్ = వింధ్యమును, ధర్మ
 కార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిచెడికొఱకు, ఆనతంబుగ్గ్ =
 అణఁగనట్లుగా, విషరాశిక్ = సముద్రమును, జీవనదోష = సిల్లకళంకును, “జీవనం
 భువనం వస” మ్మని ఆ. విద్రావణ = మాన్వేడి, జ్యోతిర్నయ = నక్షత్రరూపమైన,
 స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = ప్రకాశము గలవాడగు, ‘అలోకా
 దర్శనోద్ద్యోతా’ అని ఆ. “ప్రససాదోదయావంభిశుంభయో నేర్తపకాజనః”
 అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ = బుద్ధిగలవాడై, అమరు
 నట్లుగా. ఎలయు = పుట్టుచున్న, కదమ నది.

భా. దివి = స్వర్గమును, మోచియున్న, ఆద్రీక్ = మేరువును, ధర్మ =
 వింటియొక్క, “ధర్మపుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోక్తతౌ, ఉపమా
 యామహింసాయాం పేచోఽనిషద్యతీ” అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిక్ =
 బలవంతుని, విషరాశిక్ = కాలమాటమును, అద్యుతాత్మక్ = విచిత్రశైల్యము
 గలవాని, ‘అత్తాయతోద్భృతిర్బుద్ధిస్వభావోబ్రహ్మపర్వచ’ అని ఆ. జీవన
 దోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ = పోమొత్తేడి, జ్యోతిర్నయమైన
 స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = సందర్శనముగలవాడగు, మహాత్మక్ = ఐవిత్త

హాపుని, వేదాంతవేద్యాత్మఁడు, మహానుభావుఁ = ప్రభావముగలవాని,
సలయుఁ = చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

తే. చూచి యాదిత్యకుల రాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతినేసె
నపుడు గాకున్న యట్టితపస్త్రసిద్ధి
దమప్రయోజనమని సురల్లరె రాత్త.

56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁ బుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = దేవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనమని =
నివాతకవచకాలకేయాదిసుహారహేతు వని.

వ. అట్టిసమయంబున.

57

క. స్వతఃపఃఫలసాక్షాత్కా
రతః గృతసాన్నిధ్యుఁడైనరాజవతంసుఁ
హతకలుషుఁడు దపసి ముద
న్విత మగుచి త్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్.

58

రా. చిత్తమునఁ = చిత్తమునందు.

భా. రాజవతంసుని, తపసి = అష్టరుఁడు, చిత్తముతోడ.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్తక
విశ్వాధిష్ఠాన యఖిలవేదాంతవచ
శ్శశ్వదభివర్ణ్యమానమ
హైశ్వర్య నిరీహానిత్యయభవశుభమయా.

59

రెంటికి సమము. సులభము.

మ. నిశిత ప్రజ్ఞ తః జూడ నేవికృతీయున్లే దంద్రు నీయందు నీ
దశరూపా శ్రయణం బొనర్చుట మదిం దర్శింప లోకంబులం
దశుభ ప్రక్షయముకొనుభోదయ మునుద్యుష్కృత వాత్సల్యతా
తీశయా య త్తతఃజేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నత్వకా.

రా. నీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఒనర్చుట = వహించుట.

భా. ఈదశక = ఈప్రకారమున.

క. ఆది సకలసదాచారం

బది సర్వజ్ఞాన మది సమ స్తజనిఫలం

బొదివినకొలది నొకప్పుడల

హృదయము నీయందుఁ జేర్చురేని మహేశా.

61

కెంటికి సరి. సులభము.

క. ఆతివాఙ్మనసాస్పద యా

నుతీకొగ్గినసాహసమ్మును సహింపు దయకొ

మతి నాకు నేన లజ్జిం

చితి నోయచ్యుత యనంత శివగుణరాశీ.

62

రా. శివగుణరాశి=మంగళకరమైన గుణములసమూహముగలవాడు.

భా. ఆతివాఙ్మనసాస్పద = వాఙ్మనస్సులకు గోచరముగాని స్థితిగల
వాడా, వాఙ్మనసపదము-అచతురాదిసూత్రమున నిపాతము, ఆచ్యుత=స్థిరా, శివ.

క. అనుచుఁ బునః పునఃభివం

దనములు నెమ్మనమునం దుదంచితసమ్మో

దనితాంతభక్తిసంతత

వినయంబులు సంపదించి వేమటుఁ జేసెన్.

63

రాఘవ—16

భా. నెత్తునమునందు వేమఱుజేసెనని యన్వయము, కడమ రెంటికి నమము.

వ. తదనంతరంబ.

64

క. విమలుడు రాజన్యోత్తముఁ
డమితతపశ్శక్తిమహిమహర్షిశకృపా
సమవాప్తినిష్ఠదివ్యా
స్త్రమతల్లిసిద్ధి గని ముదం బందె గడున్.

65

రా. తపశ్శక్తికి, మహి=స్థానమైన, మహర్షిశ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లి=వైష్ణవచాపబ్రహ్మస్త్రములయొక్క, సిద్ధి=ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హర్షి = హర్షముగల, ఋశ = ఈశ్వరుని యొక్క, ఆస్త్రమతల్లి = పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అటుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షీద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకెన్రండంచు సురక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలుసంప్రీతిం గడు న్నూకలై.

66

రా. కుక్షీద్వంశవతంసుఁ = రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సత్ = సజ్జనులయొక్క, రక్ష = సురక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమి దేవతలు = బ్రహ్మణులు, పాండమాపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

భా. కుక్షీద్వంశ = భూపవంశమునకు, “గోత్రాఘోషపృథివీపృథ్వి” అని ఆ. వతంసుఁ = అర్జునుని, మహాగః = అధికాపరాధములచేత, “అగోషరాఘో మంతుశ్చ” అని ఆ. దావరీతి = దవాగ్నిభంగిని, “దవదావౌననారణ్య వహన్” అని ఆ. రీశిశబ్ద మీ కారాంతమైనందుకు, క్రిచ్ఛ్కౌచసంజ్ఞాయా

మనికో-రాశ్చిత్-వచ్చినదిగనుక, “సర్వతోశ్చక్తిన్నర్థాదిత్యేకే” అని జీవ్
వచ్చియీకారాంతమైనది. రసల్=మ్రోయుచున్న, రక్షః=రాక్షసులయొక్క,
అపాయపథంబు=వధోపాయపథము, కద్వనభూమియందు, దేవతలు = ఇంద్ర
దులు, పొడచూపి.

వ. యథోచితప్రకారంబునం బొడచూపి యతని ప్రణామాది
వినయకృత్యంబులు గైకొని. 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
చ్చిరి దీక్షన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరాభ్యుదయంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై. 68

రా. తమతమ, మహాశ=అధికకాంక్ష, రస=అమరాగముయొక్కయు,
అదరముయొక్కయు, అర్పణంబులకొ = ప్రకటనములచేత, ననుట, అమరుచు
నుండఁగా, సప్రభులై = స్రభాసహితులై, దీక్షనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరాభ్యుదయంబుల
వల్ల, సప్రభులై=ఇంద్రసహితులై దీక్షనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితఁ గొంతకాల
ముండి తమకార్యములకొద లుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁ దదావాసజగతి కతఁడు. 69

రా. అత్తపురః=తనముందర నగు, స్థితిని, వారలు = అముషీశ్వరులు,
కడమ సులభము.

భా. అత్తపురస్థితఁ = స్వర్గస్థితఁ.

క. అందు ననుందశుభోదయ
మొందఁ గలిగెదొజుఁ డలరు చుండె సుమిత్రా

నందనజనకసుతానిశ

సందర్శితనవనవోల్లసద్భజనరతిన్.

70

రా. అందుకొ = ఆవనమందు, నిబిడ = సాంద్రమైన, ఓజాఁడు =
తేజస్సుగలరాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అందుకొ = అన్వర్తమందు, కని, బిడొజాఁడు = ఇంద్రుఁడు,
“బిడొజాఁపాకశాసనక” అని అ. సుమిత్ర = సన్నిత్రులకు, అనందనజనక =
అనందకరుడైన, సుత = కుమారుడైన యర్జునునిచేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు,
సందర్శితమైన భజనరతిచేత నలరుచుండెను.

సీ. ఆసక్తిఁ దనరినవాసవనేవామి

పానుభవనిరంతరానువృత్తి

నడఁగక పేర్చుపేరానఁ గుందెడియుర్వ

శీతలోదరిపరిస్థితతరస

కామసంభ్రమత నొక్కతె యహిమాంశువం

శాకల్ప మైనయారాకుమారుఁ

డున్నచోటికిఁ దమి నొక్కనాఁ డేలేంచి

కెళ్లన నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరసి చూచి విశృంఖలస్తరశరార్తిఁ

బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య

మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె

సిగ్గుఁ జిటునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్నుమీఱ.

71

రా. ఆసక్తిఁదనరి, నవమైన, అసవసేవా = మద్యపానముయొక్కయు,
అమిషానుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, “సులంక్రవ్యమామిష” మ్మనఁ
అ. నిరంతరానువృత్తిచేత, పేరానకొ = అధికాశచేత, ఉరు-అశీతలోదరి = గొప్ప

యునై చల్లగాని కడుపుగలది, తనియనిది యనుట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి, పరిస్థిత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసమందుగల, కామ = కోరికయొక్క, సంభ్రమతక్ = త్వరచేత, ఆహిమాంశు = సూర్యునియొక్క, పంశమునకు, ఆకల్పమైన = అలంకారమైన, రామమారుడు = రాముడు, ఉన్నచోటికి, కేశవునకే = సమీపమున, ఆర్తినిబూనెను, ఆమరవనితతాఁ గాక = తాను రాక్షసస్త్రీ గాబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిదనరినవాసవసేవయనెడి, మిష = వ్యాజముచేతనైన, అనుభవ = సందర్శనముయొక్క, ఉర్వశితలాదరి = ఉర్వశియనెడువనిత, పరిస్థిత తరఃకునమునై, సకామ=మన్తస్థాపితమైన, సంభ్రమతక్ = సంభ్రమముగలది యాటచేత, ఒక్కతెయ = ఒకతెయే, హిమాంశుపంశ = చంద్రపంశమునకు, ఆకల్పమైన = భూషణమైన, “ఆకల్పవేషానైవభ్య” మ్మని ఆ. రామమారుడున్నచోటికి = అర్జునునివద్దకి, తమిక్ = రాత్రియందు, “రజనీయామినీతమి” అని ఆ. ఏతెంచి ఆమరవనిత = ఆయభ్యురస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయమైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతివహించి, కానుపించెక్ = వచ్చెనునుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయసముచితసంభాషణం బులునడపి తనమదిం బొదలెడుమదనవికారంబు తెఱం గెఱింగించిన నతండు.

72

కెంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్పితగఁ దెలుపుచు
మదనంజవశకలితనిజమతేని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయంగ
నానలేకతన్మదియ రా మానువుచును.

73

రా. తనకు, దారయోగితకల్పిత = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపుచును, మల్ = నాయొక్క, అనుజ = కమ్ముడైన, లక్ష్మణునికి, వశకలిత = అధీన

ముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరి యనుట, 'ప్రబలు మనఁగా, నుచేతనా=మంచిబుద్ధిచేత. 'ప్రతిపద్భిక్షిచేతనా' అని అ. చతుర, కామిన్ = కామండుటచేత, చతురగామి ననుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంత విభక్తులపైఁ, గధితములగుకచటతపలు గసడదవ లగు' నని యనంతునిభందము, నానలేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుఁడు పల్కెనని ముందరిపద్యములొక గర్తయుఁ గ్రియయు.

భా. ఉదారమైన, యోగిత = యోగిత్యముయొక్క, కల్పినిదెలుపుచును. మదను=మన్మథునియొక్క, జవ=వేగముచేత. శకలిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతి గలదాని, ఆచతురగామిన్ = ఊర్వశిని, ప్రబలుమనసుచేత, ఆనలేక=తాళలేక, తన్మదియ రాఁగా మానుపుచును, ఆచతురగామినిన్, పల్కె నని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

సీ. జ్యేష్ఠసౌభ్రాతృసుస్థితిలక్షణుఁడు పల్కె
నరయక యిటువచ్చి తబల నన్ను
బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమియోజఁ జెలుచుకో
నర్హ మె మిడిపొమ్మనినవలపు
పాలుపుగా రాము నూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్లు పలుక నెందాఁక గుట్టు

ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కి
నతనినతనిమదవదసమవిశిఖ
దళితహృదయ యగుచుఁ దెలచియందు నొకింత
గలక లేమి చూచి నెలత గనలె.

74

రా. జ్యేష్ఠునితోడి సౌభ్రాతృమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింపవచ్చితిని, తాపముతోడ,

సనాథ = కూడిన, సతీ=భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్కవసచే, వనిచిననాయగ్ర
జునియొక్క యోగము, రాముని నూల్కొలుపుచును, రాముడును, అట్లు =
మునుపటివలెనే, పలుకగా, ఎందఁకగుట్టు, జరిపెడు=జరిపెదవు, అనుచుకొ,
తిరిగితిరిగి=రామునివద్దికిని లక్ష్యజునివద్దికిని దిరిగితిరిగి, మనవంతుడైన, అసమ
విశిఖ=మన్మథునిచేత, దళితవృద్ధయయగుచు, అతని నతనికొ = రాముని లక్ష్య
జుని, తెలచి=తెల్పి.

భా. లక్ష్యజుడు = లక్ష్యవంతుడైన యర్జునుడు, “లక్ష్యవాన్లక్ష్యణః
క్రీలః” అని అ. పల్కెను, క స్మరయక యిటు, వచ్చితి = వచ్చితిని, వరమ
తాపసనాథ = వ్యాసులయొక్క, ఆజ్ఞవసచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁ
బనిచిన, నాయగ్రజు=ధర్మజునియొక్క, నియోగమునని యన్వయము, బ్రహ్మ
చర్యమునః దపముచేయుచున్న పురుషునట, వలపుపాలుపు రాగాతిశయమును,
గారాము=నెనరును, నూల్కొలుపుచుకొ = ప్రకటింపుచును, కదిసి=ఊర్వశిచేరి,
తిరిగితిరిగి = మఱిమఱి, వైకొనుకొరికొ = వైకొనెడికొరికచేత, అతనిను =
తనుకన్నములేని, దవలీ=దవాన్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, అతనికొ =
అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెనఁగెడునునుబల్కు

లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్షి

నొప్పురాకాసితద్యుతిమానితానన

యంబజాత్యుచితరూపంబు లైన

దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపగ మహాస్ర

గూఢగంధంబులు రూఢి బర్వ

మేను సాంద్రతరసాద్రాస్తినులేపనముచే

నవగుణాధిక్యవై భవము సూష

తే. జేమచుదనలీలపయిఁ బెరింగి పెరింగి
మది గలంపంగ నిట్టటు గదిసి కదిసి
సప్రకరబీభత్సాత్మక ప్రజనిత
వికృతియై తుదఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె.

75

రా. విమచితేష్వ, ఒప్పురాకాసి = కూర్పణఖ, తద్వ్యతి = ఆమానుష
స్త్రీరూపకాంతిని, మాని, తాను, అనయంబు, జాత్యుచితరూపంబులైన =
రాక్షసజాతికిందగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత,
'ఆస్రసుక్ర శిరోణితే' అని అ. గూఢ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన,
తరస = మాంసముయొక్క, అసులేపనముచేత, అపగుణాధిక్యవై భవమును
ప్రేమము, అదనలీలపయి = భక్షణక్రియలవై, బీభత్సాత్మక = జుగుప్సా
రూపమానట్లుగా.

భా. నేత్రైకపర్వ = నేత్రోత్సవమైన, అంగలక్షిచేతనొప్పెడి, రాకా
సికద్యుతి = పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహుకరింపఁబడిన, ఆనన =
ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, అత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలి
దగినసౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్తపదములయొక్క, గతులు =
విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊఢ =
వహింపఁబడిన, గంధంబులు, వర్షక్ = ప్రకాశింపఁగా, మేఘ, సాంద్రతర =
మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్ర = సాత్త్వికస్వేదముగల, అసులేపనముచే, నవ =
క్రొత్తైన, గుణాధిక్యవై భవముసూప, చెనుటను దడిసిన మైఘాతయందుఁ బరి
మళమెచ్చు గనుక, మదనలీలపయి = మన్మథవిలాసములవై, ప్రేమ పెరింగి
పెరింగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, బీభత్సాత్మక = అర్జునునిమనస్సునకు,
ఆప్రజనిత = పుట్టింపఁబడిన, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును
బుట్టింపలేనిదై యునుట, గోపంబు వెలయఁబలికెను.

చ. అలవి యెటుంగకలేక యిత రాంగనలం బలె నన్ను నిచ్చెయిం
గలఁచుట యుక్తమే యొదవుఁ గాక భవత్కృతదుష్టచేష్టితం

బులకు ఫలంబు నేడొకటి పూర్ణముగానుపభోగ్యమైకడుక
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలయాపుమాలుటల్. 76

రా. భవక్మృతదష్టచేష్టికంబులకు, నేడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁ
గాక, అట్టిఫలమేదనగా. మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమములయొక్క,
రూపుమాలుటలు, చంపెద ననుట.

భా. ఫలంబును = ఫలమును, పిండొకటిపూర్ణముగాక = పిండొదినిండు
పర్యంకము, మగతనంబుకడంకలయాపుమాలుటల్ = పేడితనమువచ్చుట యనుట,
ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబు.

77

సీ. మదిచవలతఁ దన్ను నెదిరి గానమిని నీ

తాదేవరామలా స్వామితత్వ
విశ్రుతివాస యై వేల్పులు దనరాక
పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ
నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిట్లు
వచ్చెనే యని కన్నవారు నవ్వ
సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన
స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయభర

తే. దూషణాదులచేత నా దుర్లలితము

లంతకంతకు దీపింప నాత్మవార్త
జరిపెదను జాతివికృతచేష్టలు దివిజుల
ప్రీతి నుడిగించె ననుచింత బెట్టి మదిని.

78

రా. కానమిని, సీతాదేవర = సీతకు మఱిదియైన లక్ష్మణనియొక్క,
“స్వాలాస్పృహితరః పత్న్యాః స్వామినోదేవ్యదేవరా” అని అ. అమల=

స్వచ్ఛమైన, ఆసి = ఖడ్గముచేతనైన, “చంద్రహాసాసిరివ్యయః” అని అ. ఆది
 తత్వ = మిక్కిలి ఖండితత్వముచేత, అంటబట్టి శోయబడినదంటచేతననుట,
 విశ్రుతినానయై = చెవులముక్కు లేనిదై, సిగ్గులేక, వీను, మని = బ్రతికి,
 జనస్థానంబుచేరి = ఖరునిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ = అందున్న,
 ఖరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్గలితములు = బుద్ధిదుశ్చేష్టలు, “ప్రతి
 పద్జ్ఞాపిచేతనా” అని అ. దీపింపక, అత్తవార్త = తనవృత్తాంతమును, “వార్తా
 ప్రవృత్తిర్వృత్తాంతః” అని అ. జరిపెదన = నడిపించెదను. చెప్పెద ననుట,
 అనుచింతక = అనుగతవిచారమును, అను - ఉపసర్గము, మదిక = దేవతల
 మనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను.

భా. కానమిని, ఇనీ = నిందావాక్యము, తా - దేవరామ = తాను
 దేవతాప్రీతి, లాస్యాది = నృత్తగీతవాద్యములయొక్క, తత్వ = సిద్ధాంత
 జ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిక = ప్రసిద్ధిచేత, ఆనయై = ఆనపుట్టియనుట, వచ్చె
 నేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వసిగ్గులేక యేమని, జనస్థానంబుచేరి,
 సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆసభమూలముగాఁగల జనులయొక్క,
 ఖర = క్రూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్గలితములు = చెడ్డవలపులు,
 దీపింప, అత్తవార్త = అత్తభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతి చేష్టలు =
 అబ్బరొజాతికిఁ దగనిచేష్టలు, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతక = అనెడి
 విచారమును, మదినిబెట్టి నివాసమున కరిగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

క. అనివార్యముఖరవాహిని

దనవార్తపురుఃప్రయాణతక్ వెడలగ రా

మనివాసమున కరిగె మ

న్యూనిరూఢతః గదలి యుద్ధృతోత్సాహగతిన్.

79

రా. అనివార్యము = ఆణఁపరానిది, ఖరవాహిని = ఖరునిసేన, “వాహి
 వీశృతనాచమూః” అని అ. తనవార్త = తా వచ్చెడువార్త, పురుఃప్రయాణతక్

వెడలఁగ్ = ముందుగానె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢః
తః = పూర్తిచేత, మన్యుస్తేన్యైక్తతాక్రథి' అని అ. యుల్ = యుద్ధమందు,
'సమిత్యాజిస్సమిద్భ' మని అ. భకారాంతము, భృతమైనయంతాహగమ
నముచేత రామునివాసమునకు నరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, ముఖర = మ్రోసిపాటున
ట్టుగా, వాహిని = ప్రవహించుచున్న, ఎంతగు వ్రముచేసినచు వినఁబడునదియనుట,
తనవార్త, మన్యు = శోకముయొక్క, ఉద్భృత = పెకలంపఁబడిన, రామ = హింసించి,
కడమసులభము.

సీ. అది యంతయును విని యపుడు వేటొకచంద

మైచింత నున్నయత్యాత్మ భేద

జనకుననుంగుపట్టిని దగఁ బిల్చి నీ

యాశాపదానంబు నేనెఱుంగుదు

మదిచింత వలదు నీకిది యనిష్టసమాగ

మము గాదు నాదగుమాటఁజేసి

ఘనమోదమున నుండు మనుచు జిష్టుఁడు సుమి

త్రానందనుండు దేర్చె బూనియంత

ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్ధిష్టనం

రంభవిభవ్రం డగుచురామవిభుఁడు

భుజవశీకృతాజివిజయుండు వేల్పుల

జయజయస్వనాతిశయము నిగుడ.

80.

రా. అత్యాత్మ భేదః = చాలవిచారముగల, జనకుననుంగుపట్టిఁ =
నీతను, లక్ష్మణుఁడనెడుమాట, నీ = నీయొక్క, హశ = రామునియొక్క, అపదా
నంబు = పొరువమును, "అపదానంకర్తవృత్త" మని అ. అనిష్టముయొక్క,
సమాగమము = రాక, కాదు, అనుచు, నిష్టుఁడు = జయశీలుఁడు, సమిత్రయొక్క

నందనుడు, తేచ్చెన్ = తెలియఁజెప్పెను, అంత, సారతరబలముగల, ఆరి = శత్రువులయొక్క, శాసన = శిక్షయందు, ఆజివిజయముగలవాఁడు, రామవిభుఁడు = రఘునాథుఁడు, కడను నరి.

భా. ఆత్యాత్మభేదజనకున్ = ఆత్మభేదమునుబుట్టింపుచున్నవాని, ఆసుంగుపట్టిన్ = బుద్ధుని, పీల్చి, ఇంద్రుడనెడుమాట, ఈ, శాపదానము = శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, ఆనిష్ట = ప్రియముగాని, సమా = సుఖశాంతిమందు, అగమము = రాకగలది, కాదు, ఉండుమనుచున్, సుమిత్రానందనుఁడు = సుమిత్రులకానందకారి, జిహ్వుఁడు = ఇంద్రుఁడు, తేచ్చెన్ = ఊహించెను, అంతట, సారతరమైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, శాసనముచేత, రామవిభుఁడు = మంచికాంతిగలవాఁడు, రామునివంటికాంతిగలవాడనియొక జెప్పవచ్చును, భుజవశి కృతమైన, ఆజి = యుద్ధముగలవాఁడు, విజయుండు, చెండుబెండాడెనని ముందరఁ గ్రియ.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని

వాతకవచాపరక్షోర్జితాతులరణ

విహరణోత్సాహదైవతవిమతసేన

వై నడరిచెండుబెండాడె బ్రభుయుతముగ.

81

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వాతమైన, సార = బలముతోడ, “సారోబలే స్థిరాశేచ” అని అ. యుతములైన, నివాత = గాలిమాఱని, “నిర్జిశ్చయనిషేధయోః” అని అ. కవచాదులచేతిరక్షచేత నూర్జితమైనయతులరణవిహరణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనవై = రాక్షససేనవై, అడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగ = భారాదియుతముగా, చెండుబెండాడెను.

భా. సారయతులైన, నివాతకవచాదిరాక్షసులచేత, అరిక = సుపాచింపుబడిన, కడను సులభము.

క. తమిఁ దద్ధ్వంసనిమిత్త

ప్రమదదశాస్మిఁ డగునాసుర ప్రభుకడ కే
గి మనోమోదోచితసం

భ్రమతం బ్రణమిల్లె నతని పాదంబులకున్.

32

రా. తద్ధ్వంసనిమిత్తప్రమద = భిరాదులపథకారణమైనస్త్రీ-శూర్ప
ణఖ, దశాస్మిఁడగు=పవిత్రులగు, ఆసురప్రభు = రాక్షసేంద్రుడైన రావ
ణనియొక్క, మనస్సందుఁగల, అమోఽ=దుఃఖమునకు, కడకు సులభము.

భా. తద్ధ్వంస=ఆరాక్షససంహారము, నిమిత్త=కారణముగాఁగల, ప్రమ
దశ=సంతోషావస్థగల, ఆస్య=ముఖము గలవాఁడగు, ఆ, సురప్రభు=ఇంద్రుని
యొక్క, కడకు=వక్తికి, పిఁగి, మనోమోదోచిత = మనస్సంతోషమునకుఁ
దగిన, సంభ్రమత=సంభ్రమముగలవాఁడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

ఆ. అతఁడు తన యవరజయాకర్షణాసాస్ర

ములు నిజాక్షులవఘువిలసనమ్ము

గడు నిగుడ్చు నడిగి యడిగి తత్కథితస

భార్యరామవృత్తకార్యుఁ డగుచు.

33

రా. అతఁడు=రావణుడు, తన, అవరజ = చెల్లెలైన శూర్పణఖ
'యొక్క, ఆకర్షణాసాస్రములు=చేపుల ముక్కున నంతటనుండెడుగెత్తురులు,
'అస్రమశ్రుణిజోణితే' అని వి. నిజాక్షులక = తననేత్రములయందు, ఆఘ
విలసనమ్ము=దుఃఖోద్రేకమును 'దుఃఖాంహోవ్యసనేవ్యఘమ్మని ఆ. నిగుడ్చుకొ,
అడిగియడిగి, తత్=ఆశూర్పణఖచేత, కథిత = తెలుపబడిన, సభార్య = సీతా
సమేతుడైన, రామనియొక్క, వృత్త=చరిత్రమైన. కార్యముగలవాఁడగుచు,
తదాశ్రమంబునకు వచ్చినప్పుడని నాలుగుపద్యములకర్వాతఁ గ్రియ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ=అర్జునునియొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన,
జయముయొక్క, ఆకర్షణ=విరుటచేత, సాస్రములు=అనందబాష్పములతో,

గూడిన, నిజాత్తులు, అనఘవిలసనమ్ము, తత్కథిత = ఆయద్భుతనిచేతఁ జెప్పఁబడిన, సభార్య = సభయందలి పెద్దలకు, రామ=హృద్యమైన, వృత్త, కార్య=రక్షోయియ్యము గలవాడ౯చును, ఒసఁగెనని ముందరఁ గ్రియ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిలి

గనుదామరగమిఁ దలిర్పఁగా గ్రక్కున లే

చి నిజాసనార్థభాగం

బునఁ దనయున్న తగభీరమూర్తినుచుచున్.

84

రా. తనకు, అరుణ్యము=రక్తిమ, కనుదామరగమియందుఁ దలిర్పఁగా - కోపమునఁ గండ్లాటచేసికొని యనుట, అసనార్థభాగమునకొ = సీతార్థచందు, తనయొక్కయొన్నతమునైన, మూర్తికొ = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే యుద్ధయాత్రకులేవ సుద్యోగించి యనుట.

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగభీరమూర్తికొ = వినయావనతమైన గంభీరమూర్తిగలవాని, తనయుకొ = అద్భుతని, కడమ సులభము.

తే. దివ్యకోటిరమాహరతీవ్రశక్తి

యుద్ధసహునకు నాకీశుడొసఁగె నీన

రుండు మద్భంధువై రమారూఢి నిర్వ

హించెనెటవేరె జెప్పెడిదేమి యనుచు.

85

రా. రావణుడనుకొనుమాట, దివ్యకోటి=దేవతాకోటియొక్క, రమా=సంపదను, హర=హరించెడి, తీవ్రశక్తికొ=అధికశౌర్యమును, యుద్ధసహునకుకొ=యుద్ధక్షముడైన, నాకుకొ = తనకు, ఈశుండు = ఈశ్వరుండు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు = రాముండు, మద్భంధువైరము = నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును, నిర్వహించెను, ముచ్యుండు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి యనుచు.

భా. దివ్యమైన, శోటీరము = కిటికమును, ఆ - హరతీప్రశక్తియుద్ధ
సహజము = ఆహరునియొక్కతీప్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి నర్జునునికి,
నాకీశుడు = దేవేంద్రుడు, ఒనఁగెను, ఈనరుండు, మత్ = నాకు,
బాధుడై = ఆపూఁడై, రమారూఢి నిర్వహించెను = తనయొక్కవ్యమును నిలిపెను,
ఆచుచుఁ గోటీర మొనఁగెనుని శ్రిందటి కన్వయము.

శీ. అప్పుడు దనమదియందుఁ దద్విజయవా
త్తాశ్రవణంబుచే నశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్తజయమలస
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁచు
ద్వరితభవ్యస్వాంతవర్తనోచితతీర్థ
యాత్రసల్పితపోమహత్త్వసాధు
సహచరీకృతసింహశరభశాద్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ

తే. హరిణమై రామవర్ణశాలాచితవన
భూములబెడంగుదృక్పర్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతిప్రభువు మోస
పుచ్చుటకు నంచితౌమోద మచ్చుపడంగ.

86

రా. అప్పుడు, తత్ = ఆ రామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క
శ్రవణంబుచేత = వినుటవల్ల, మన్యుకలన = శోపమహిమను, ఇలాత్తజ =
నీతయొక్క, తెనుగువృత్తి. అమల = నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్త
యొక్క, మాధుర్యము, అడఁప = అణచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీత
సౌందర్యమును విని యణఁచెననుట, త్వరిత = తీఘముగా, భవ్య = కాఁగల,
స్వ = తనయొక్క, అంశవర్తనా = నాశవర్తనము, ఉచిత = తగిన, తీర్థ = రేచైన -
ద్వారమైన దనుట, యాత్ర = ప్రయాణమును, చల్పి, తపోమహత్త్వముచేత

సాధువైనవాని, సహచరీకృతములైన సింహశరభశార్థాలములు గలవాని, స్వార్థక ప్రత్యయము. మారీచరాక్షసుక్ = మారీచుడనురాక్షసుని, మత్తరుణ హరిణమై = హరిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాఽఽతవనభూము లందు మెలంగుచున్న, ప్రబలక్ = బలవంతుడైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండ సంతతిప్రభువుక్ = సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి = అంపి, తాక్ = తాను.

భా. అప్పుడు = అర్జునుఁ డింద్రునియొద్ద నుండెడుసమయమందు, తద్విజయవార్తా = ఆయర్జునుని వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేక్ = విన వుండుటచేత, అశ్రమ = తగ్గవడక, ఉత్థమగు = పుట్టిన, మయ్యకలక్ = శోకాతిశయ మును, “మనుత్యైస్కృతాక్రూధి” అని అ. “కలాశిల్పే గౌరవేవ” అని ఓ. అని లాత్తజ = భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహదేవులయొక్కయు, లసత్ = ఒప్పుచున్న, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రవృత్తి = నడకలయొక్కయు, మాధుర్యము = మనోహరత్వము, అడఁపక్, అర్జునవియోగదుఃఖమును భీమాది సందర్శనమున నణఁపగాననుట, త్వరిత = తీవ్రమడుచున్న, భవ్య = శుభమైన, స్వాంతవర్తన = మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థయాత్రసల్పి, తపోమహాత్వముచేత, సాధు = లెస్సగూనట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయ ముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్థాలములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లల యందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల - సాదరముగాఁ జూచునని యనుట. “సక్థిక్షోస్వాంగాల్ షచ్” అనెడుసూత్రమున బహువ్రీహియందుకారాంతము. నుమత్త = లెస్సగా మదించిన, తరుణహరిణమై = లేడిపిల్లలు గలదై, ఫలితార్థము తపోమహాత్వముచేత జాలితైరము విడిచి కూడియున్న సింహదుల పెంటిపిల్లలమీద లేడిపిల్లలెక్కు ననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలల యొక్క సమీపమైన వనభూములయొక్క, జెడంగు = ఒప్పినము. దృష్పర్వము గక్ = నేత్రపర్వమౌచునుండఁగా, మెనఁగుచుక్ = చరించుచును, ప్రబలేడి

మార్తాండసంకతిప్రభువుకొ=ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్రవచకము, మోస
పుచ్చుటను సంచితా మోద మచ్చువడంగొ, జటుఁడువచ్చె నని ముందరిపద్య
మున కన్వయము.

క. ఘనదర్పోచ్చూలితబహు

మునిజటుఁ డనుపరమకలుషమూర్తి యసురకాం

లినీకేతనమై యతిభా

వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితోకా.

87

రా. ఘనదర్ప = ఆధికమైనత్రుష్టచేత, ఉచ్చూలిత = పెకలించిపాఱ
వేయఁబడిన, బహుమునిజటుఁడు = అనేకముచులయొక్క జడలుగలవాఁడు,
అనుపరమ=అణఁగుటలేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి=కఠిరముగలవాఁడు,
అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికొ, నీకేతనమైన=నివాస మయి, యతిభావనియ
తికొ = సన్న్యాసికత్వనియమముచు, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన,
ఆకృతితో.

భా. ఘనదర్పముచేత, ఉచ్చూలిత = చెఱువఁబడిన, బహుమునులుగల
వాఁడు, జటుఁ డను=జటానురుఁ డనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు,
వర్ణి = బ్రహ్మచారియొక్క, ఆకృతితో వచ్చెనని ముందరిక్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు.

88

క. కుతుకంబున మహితనయా

పతితదనుజవంచన ప్రపంచనమృగధి

చతురిమము లేకతానా

శ్రి తబుద్ధిం జూచి యుల్లసిల్లెడుమదితోన్.

89

రా. మహితనయా = నీకయొక్క, పతి = స్త్రీయుడైన రాముని
యొక్కయ, తదనుజ = ఆయనకప్పుడైన లక్ష్మణునియొక్కయ, వంచన =
రాఘవ—17

మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, “పవవిస్తారే” అనుధాతువునఁ గర్తరి లుడంతము. మృగ=మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురి మములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిక్ = ఏకాగ్రచిత్తమానట్లుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, “ఏకతానోనన్యవృత్తిః” అని అ. సావధానుడై చూచి యనుట, క్షీతిజను జేరఁగని ముందరి కన్వయము.

భా. మహిళ=శ్రేష్ఠమైన, నయ = భర్త మార్గముచేత, అపరిత=ఆగతుడైన, దనుజ=జటాసురునియొక్క, పంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ=తెలియుటయందుగల, ‘మృగఅశ్వేషణే’ అనుధాతువుమీద, అచ్చిత్త్యయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుడు బ్రహ్మచారియై రాగా రాక్షసుఁ డని తెలియ కనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిక్ = ఆప్తుఁ డనెడు బుద్ధిచేత, చూచి, క్షీతిజనపతి చేర ననుకూలించె నని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

క. క్షీతిజనపతి సన్నిధియం

దతనిమహితవృత్తిః జేర ననుకూలించె

మతియతి విశ్వాసనను

న్వితగ దృఢతరాఘవసతి నిశిచరుఁ డంతన్.

90

రా. క్షీతిజ్ = సీతను, అపరిసన్నిధియందుక్ = పరిసన్నిధిలేనియెడ, అశనిము = తనుత్వములేని, హితవృత్తిక్ = మంచివాఁడుంబలెననుట, చేరక్ = దగ్గఱికిరాగా, రాఘవసతి=సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సర్వాస్థియనెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిక్ = కూడిన దాచు నుండఁగా, దృఢతక్ = ధైర్యముచేత-వెఱపులేకయునుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట, నిశిచరుఁడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. ఓతిజనవతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియందు, అకనిక = జటాసురుని, చేరను, అనుకూలించెక = సమ్మతించెను. మతి, అతివిశ్వాససమన్వితగతిక = అధికవిశ్వాస యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము, అంత, దృఢ తర = ఘనమైన, అఘ = పాపములకు, వసతియైనవాఁడు, నిశిచరుఁడు = జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సుధిలక శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచు దవ్వసత్కుటజంబు జొచ్చి స్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్నతశౌర్యవి శ్రుతితో సగ
ర్హణతః బట్టి హరించె దత్ప్రేమదాపహారము మున్నుగాన్.

రా. ఆయుక = సీతకు, అందుక = ఆపర్ణకాలయందు, ఆచన్నత = నీచమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రేమ = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులువడఁ జేసి హరించె ననుట, కడకు సరి.

భా. గుణవిదూరతసుధిలక = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు దగ్గఱలేమఁడఁగా ననుట; “గుణప్రధానేకబ్ధాదౌ మార్వాస్యి నూజేవ్యోదరే” అని వి. తత్ = ఆధర్మజునికి, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబుక = పర్ణకాలకు, “సుస్త్రాయముఃజుధాదు” అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరాక్షసరూపముచేతనైన, భీషణతక = భయంకరత్వముచేత, నత = ఆఁజిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోక = ఖ్యాతితో - పంచన తోడ ననుట, సగర్హణక = నిందతోఁగూడినవాడై యనుట. ఆయుకు నందకుక = ధర్మజుని, తత్ప్రేమదా = ఆ ద్రావణియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రావణిసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట.

త. నానాప్రకారదీనవ

చోనివయము నడపుధర్మసూతిని సతి న

ద్వానవవరుఁ డట్లు నిజ

స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనపరణిం జనగన్.

92

రా. ధర్మసూతిక్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిక్ = సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిక్ = శ్రౌచదీని, కడమ సులభము.

వ. అది యంతయు విని క్రోధోద్దీప్తితుం డగుచు నడ్డంబు పఱచెంచి.

93

కెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తిట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమోద్ధరుఁ డగుచుఁ మహాబలసుతుండపత్ర త్రపదోర్జితప్రహారరథసభీషణం బగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా నిరుపమబాహుసాహసవిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్. 94

రా. వానిక్ = రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల, ను = లెనైన, తుండ = ముఖముయొక్కయు, “వక్త్రాన్వేషదనంతుండ” మ్మని అ. పత్ర = తొక్కలయొక్కయు, “గరుత్మక్షచ్ఛదాపత్రం పత్రత్రంచ తనూరుహ” మ్మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, ఊర్జిత = దృఢములైన, ప్రహారములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెక్ = రావణునిచేత నొచ్చెను.

భా. వానిక్ = ఆజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్క సుతుండు = భీముండు, అపతత్ = జాతిపట్టి, త్రప = లజ్జగల-శౌర్యముగల యనుట, దోః = బాహువులచేత, “భుజబాహూప్రవేష్టదోః” అని అ. జీత = ఆధ్వస్తములైన, ప్రహార = గ్రద్దలయొక్క, రథస = వేగముచేత, భీషణం బగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంత, అనిరుపమబాహుసాహస

వినిద్రునిచేత, జటాయువు = జటునియొక్కమాయువు, అడుగెడు, జటాను
రుండు చచ్చె ననుట.

వ. అక్కాలంబునందు.

95

సీ. తన ప్రియమును వేడ్క వెనుపు శోభిలఁ గృష్ణ

సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి

కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి వైవగతిఁ జూచి

తాదృగ్బలుల కుత్కంఠ వెంచి

నలిఁ దదానయనంబునకుఁ బంప దానిజే

యంగ నబ్బకదానవాంతకుండు

రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా

నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి

తే. కొనరు గైకొని పాలస్త్య ఘననియుక్త

తచ్చమూరుదర్పమడంచి త్రాసచకిత

దారవచనాగతభ్రాతృదర్శనమున

మానసములోన మోదంబు పూనె నంత.

96

రా. తన ప్రియ=నీత, మును=మునుపు, కృష్ణసారంబు=లేడి, సౌవర్ణ =
సువర్ణ వికారభంగిని, సార=శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలక్=కాంతుల
చేత, క్రాలక్ = బిచ్చుగా, చూచి, తాక్ = తాను, దృగ్బలులకుఁ =
నేత్రదర్శములకు, ఉత్కంఠ వెంచి = అపేక్షించి యుచుట, తల్ =
ఆమృగముయొక్క, ఆనయనంబునకుఁ = తెచ్చుటకు, పంపగా, అబ్బక =
కూడక, దానవాంతకుండు = రామభద్రుండు, తాక్ = తాను, మరలు
దృష్టికిఁ = తిరిగివచ్చెడుయత్నమునకు, బనరు గైకొని = ఇంపుఁబూని,
పాలస్త్య=రావణునిచేత, ఘనమానట్టుగా - నిర్బంధించి యుచుట. నియుక్త

నియోగింపఁబడిన, తచ్చమూరు=ఆమాయామృగముయొక్క, “చమూరుకృత్తి హరిణః” అని అ. దర్ప మడంచి = సంహరించి, త్రాస = భయముచేత, “మణిదోషేభయేత్రాసః” అని అ. చకిత = భయపడిన, దార = సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుడైన, భ్రాతృ = లక్ష్మణునియొక్క, దర్శనమున, మానసముల, ఆమోదంబు=భేదమును, పూనెను.

భా. తనప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలగా, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారంబు=శ్రేష్ఠమైన, సావర్ణసారసము = బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేత, తాదృక్ = ఆట్టి, అబ్జములవలె = పద్మములవలె, అబ్జకదానవాంతకుండు = బకాసురశత్రుడైన భీముండు, రామభద్రుండు = ఒప్పెడి భద్రము గలవాండు, తామరలు = పద్మములను, దృష్టికొనరు = కంటి కింపైనవాని, తామరలకు విశేషము, నైకొని, పాలస్త్య=కుబేరునిచేత, ఘనమానట్టుగా, నియుక్త = అంపఁబడిన, తత్ = ఆలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ = సేనయొక్క, “పృతనాసీకినీచమూః” అని అ. ఉరు=అధికమైన, దర్పము నడంచి, త్రాసచకితులనై, దారవచన = ద్రౌపదివాక్యమువల్ల, అగత = వచ్చిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు = హర్షమును, పూనెను, అంత = ఆతర్వాత.

క. ముగుద యెటుంగక పంచినఁ

దగునే యిట్లగుదేరఁ దమ్ముడ యశాధ

త్యగరిష్ఠయశరక్షో

విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము లెఱుగె.

97

రా. భా. రెంటికినమము-సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు.

98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధిక్యసంప్రాప్తి

శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి

యోజితవ్యధత్వ మొవవ వైవస్వత
సంతతినృపలోక సత్తముండు.

99

రా. అంతటా, నిజ = స్వకీయమైన, మహాశుక్ = అధికశోకము
యొక్క, “మహ్యశోకాతుశుక్స్త్రియా” మ్మని అ. అధిక్య = అతిశయము
యొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి=చెప్పుచున్నవై, సవ్య=ఎడమదిహస్తము, సాచి =
అడ్డముగా, సముపగమ = రాకగల, వి = పక్షులచేత, అవశతునములచేత
ననుట, యోజిత = కూర్చబడిన, వ్యధత్వము = వ్యధగలవాడౌట, ఒడవగా,
వైవస్వతసంతతి = సూర్యవంశముండుగల, నృపలోకసత్తముండు=రాజేంద్రుఁ
డైన రాముండు, తిరిగివచ్చి యని ముందరివద్యమున కన్వయము.

భా. అంతా = అటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రముల
చేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్త్వసిద్ధిని, శంసి=చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి =
అర్జునునియొక్క, సముపగమ = రాకచేత, వియోజిత = పోగొట్టబడిన,
వ్యధత్వము=వ్యధగలవాడౌట, వైవస్వతసంతతి=ధర్మజుండు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్పు డిర్లు కాలాదర్శ
నావస్థ జెందనియతివశకలి
తార్కి బావని గాన కడవులవెడకుచు
సంతః గానంబడి యాత్మహితత
నెరపుజటాయుర్వి నేతవదంబుల
జాడను జనిచని సకలకాన
నోగ్రజంతు త్రాసయోజనాయతదోఃప్ర
భావభీమాంగకబంధమర్ద
తే. నాతిదీప్తబలాధిక్యు డగుచు నున్న
దారుణాహితాద్భుతదేహుఁ దత్ప్రేక్షు

రూపభరణనిమిత్తైర్నిశాపశంసిః

ద్రిదశపదవాసిః జూచి పార్థివవరుండు.

100

రా. తిరిగివచ్చి యొకనాఁడు, దీర్ఘకాలాదర్శనావస్థఁజేందని = తడవుచూడకుంటలేని, అతివక్ = సీతను, శకలిత = భండింపఁబడిన, ఆర్తిగల దానిక్ = నకలమైనయావదలను మరలించుదాని ననుట, పాపనిక్ = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంకక్, కానక్ = ఆడవిలో, పడి, జటాయుర్విసేత = జటాయువనెడి పక్షిరాజయొక్క, పదంబులజాడక్ = వాక్యసరణిని, నకల కానన = సమస్తాటపులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస = వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘ బాహులయొక్క ప్రభావము చేత భీమాంగుడైన కబంధునియొక్కమర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడగుచు, ఉన్న=పోయెత్తఁబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుత దేహముగలవానిక్ = రాక్షసదేహము గలవాని ననుట, తత్ప్రదృష్ట=ఆటగు మిక్కిలిఁ గష్టమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిశాపమును, శంసిక్ = చెప్పెదనువాని, ద్రిదశపదవాసిక్ = ఆకాశమందు నిలిచినవాని - గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు = రాముడు.

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకప్తు = ఒకనాఁడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, అదర్శనావస్థఁజేందక్ = కానకుండుంటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, శకలిత = పొందఁబడిన, ఆర్తిక్ = పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, విసేత = పోయెత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగుల యొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస=భయముయొక్క, యోజన=పుట్టించుట యందు, ఆయత = అధికమైన, దోకిత్రభావ = భుజశక్తిగల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన=పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడై, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ =

శయంకరమైన, అహితా = సర్వత్వముచేత, అద్భుతజేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షిశాపమును, శాసిక్ = చెప్పుచున్నవాని = నహుషుని నకుట, పార్థివవరుండు=ధర్మరాజు, జరిపెనని ముందరికన్వయము.

తే. అతని బూర్వనామావిక మడిగి వినుచు
సరవితోడఁ దచ్చాపమోచననిమిత్త
ము లగు ప్రశ్నోత్తరములు వొల్పులరఁ ప్రీతి
జరిపెఁ గృతకృత్యత నతండు సనియె వివికి.

101

రా. అతనిక్ = కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరములు = రాముడడుగఁగాఁ గబంధుండు విచుపించగా, అతండు=కబంధుండు, చనియెను.

భా. అతనిక్ = ఆనహుషుని, తత్ = ఆనహుషునియొక్క, శాప మోచననిమిత్తములు = శాపపరిహరహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు- నహుషుఁ డడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు = నహుషుండు.

క. వనదేవత లర్పించిరి
పరుషడఁ దచ్చాపమోక్షపరిమోచితభీ
మునిజననుతు నాన్యపనం
దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్.

102

రా. తత్ = ఆకబంధునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ= విడిపించబడిన భయముగల, మునిజనులచే నుతుండైన, ఆన్యపనందనునిక్ = రాముని, అర్పించిరి.

భా. తత్ = ఆనహుషునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపించబడిన, భీముండుగలవాని, ఆన్యపనందనునిక్=ధర్మరాజును, అర్పించిరి.

వ. ఇవిధంబున.

103

తే. అడవులఁ జరించునాభవ్య నరయ వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై వెలయుహరి యాత్మేశుఁ డనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁ బొల్పుమిఱు.

104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుఁడై = రుద్రవీర్యజనితుఁడై, వెలయు, హరి = వానరుఁడు - హనుమంతుఁ డనుట. ఆత్మేశుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనుపమ, అభవ్యుఁ = రాముని, అరయుఁ = తెలియ పచ్చెను.

భా. శివ = శుభమైన, “శ్వశ్రేయసం శివంభద్ర” మని అ. తేజోమయ = జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాఁడు, హరి = శ్రీకృష్ణుఁడు, అత్త = జీవులకు, ఈశుఁడు = కర్త, అనుపమ = సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురితి దర్శన

మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెఁ దా
జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్న

ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచిత ప్రాధిన్.

105

రా. తదీయ మగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్ల = దశరథుఁ డంపినది మొదలుకొని యావఱ కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, కుశలప్రశ్న = నేర్పుగా జేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్య పురస్కరముగా.

భా. సులభము.

క. విని తనదువృత్త మంతయు

వినిపించి పరస్పరార్హ విధి నిష్టాలా

పనిరూఢి జరుగ నపు డా

తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి తనమదిలోనన్.

106

రెంటికి నరి.

చ. అనిమిషరాట్టనూభవభుజాతిశయ ప్రతికారనిత్యచిం
తను రవిసంజనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం
బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మరిపుం దుడిఁ దా జయింపఁ
జాల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత సీతనియందుఁ దోఁ
చెడున్.

107

రా. హనుమంతుఁ డెంచిన ప్రకారము, అనిమిషరాట్టనూభవ = చాలి
యొక్క, భుజాతిశయ = బాహుబలియొక్క, ప్రతికార = ప్రతిక్రియయందుఁ
గల, నిత్యచింతకు = నిత్యవిచారముగలవాని, రవిసంజనుం = సుగ్రీవుని,
బంటుగ నేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియమును, సల్పుచుం =
చేయుచు, ప్రబలుం = బలవంతుఁడైన, అత్మరిపుం = రావణుని, తుడిం =
అతర్వాత, జయింపఁ = సంహరించుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, అనుమతి =
అనుసరించిన ముద్దితోడ, భజించుట దోచెడును.

భా. అనిమిషరాట్టనూభవ = అర్జునునియొక్క, భుజాతిశయ ప్రతి
కారముయొక్క, నిత్యచింతకు = నిత్యవిచారముచేత, రవిసంజనుం = కర్ణుని,
నచ్చినబంటుగ నేలి = అత్త భృత్యునిగా నేలినవాడై, తత్ప్రియంబు = అకర్ణునికిఁ
ప్రియమును, చల్పుచున్, ప్రబలుం = ప్రబలెడునట్టి, అత్మరిపుం = సుర్యోధనుని,
తుడిం = అజ్ఞాతవాసాంశముందును, జయింపఁ జాలను, అను = అనెడునట్టి.
మరిని భజించుట యీతనియందుఁ దోచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ.

108

రెంటికి నరి.

మ. నలు మోప్పన్నవమానసూతి యనియె న్నందన్తనస్త్వైర్యభం
 గులు భావింపంగ భూచరప్రవర మీకున్ మాకు వర్ధిల్లుని
 శ్వలసాహృద్దవిశేషవర్తన లికం జర్పింపగా నెట్టిశ
 త్రులనుం ద్రుంచుట యెంతకార్య మని చేతోవృత్తి దర్శిం
 చెదన్.

109

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హమంతుండు పలికెను, నందల్ =
 సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్త్వైర్యభంగులు భావింపగా,
 ఆథాంతరమునన్ = నన్నును, తగు = ఆ సుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

భా. కృష్ణుఁ డనెడుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని =
 యుద్ధమును, ఎన్నెన్ = యోజించిరంగాని, తల్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ
 సులభము. అందఱుము సుఖమున నుండెదము విచారపడకు మనుట.

మ. ఇటుము న్నుర్వరం బర్వుచున్నవిజయో దీర్ఘప్రతాపాద్భుతో
 త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడు న్నీకు నెం
 తటివాడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దా గ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
 స్ఫుట మోభూషయరాతిచేప్టులు భవ దూఢ్భంగపర్యంత
 ముల్.

110

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయముగల
 డాటచేత, ఉదీర్ఘ = ప్రకటములైన.

భా. విజయ = అర్జునునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

శ. అని పలికి యంత రవినం

దనచింతాభారనిగసననిమి త్తములై

తనరారెడువాక్యములూ

యనవలనన్ వినుచు నలరె నజ్జనవిభుండున్.

111

రా. రవిసందన = సుగ్రీవునియొక్క,

భా. రవిసందన = కర్ణునిపట్లనైన, కడమ సరి.

చ. మన మలరారంగఁ దనరు మాధవుమైత్రికి యు క్తమైనకు
లైనయంగఁ బల్కి వీడ్కొలిపి యీహనుమంతుఁడునార్య
ధర్మవ, ర్తవృత్తిని నన్ను గడు రంజిలఁ జేసె నితండు
వచ్చి యిట్లునుఁగదనంబు సూపునె యటంచుఁ పడుతున్న
కతం బ్రవర్తిలెన్.

112

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రిక్, ఈ హనుమంతునియొక్క, ఆర్య = శ్రేష్ఠమైన, తత్ = ఆహనుమంతునితోడి బంధుత్వముందుఁగల.

భా. తనరు = ఒప్పెడి, మాధవు = కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణుని నంపి, ఈహన్ = కోరికచేక, ఇతండు, మంతు = ఆపరాధముచేక, ఘనమైన అరిశత్రువైన దుర్యోధనునియొక్క, ఆధర్మవర్తనచేక, భృశ = మిక్కిలియు, ఖిన్నుడైనవాని, రంజిలఁజేసెన్, అనుఁగదనంబు = బంధుత్వమును, అంచున్, తత్ = ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకత = వేడుకచేక, ప్రవర్తిలెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన
భృశసుఖితకర్ణశకునివా గర్వశగుఁ డగుచు
వాలితమ్ముఁడు నిజకార్య వర్తనలకుఁ
గడుఁబ్రధానమం త్రస్థితి నడపుచుండ.

113

రా. అంతటన్, వాలితమ్ముడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నవ్య = నూతనమైన, సఖ్య = రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేక, భృశ = మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖించఁజేయఁబడిన, కర్ణ ములుగల = వినినింపైన వసుఁడు, శకునివాన్ = పక్షివాక్కులయందు, వశగుఁడగుచున్ = ప్రసంగపరుడైన.

ప్రధాన = ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి = హిహిహాణలను, నడపుచుండకొ,
తెలిపెనని మీదటివద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అంశటక, దుర్యోధనుండని మీదటివద్యములానున్నది కర్త,
వాలి = మీటి, తమ్ముడు, దుశ్శాసనుడు, సులభము.

సే. ఎలమిఁ బొంగుచు మహా బలసంతతిసమగ్ర

సంభ్రమ మొప్పుగఁ జని వినిశ్చ

లత రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు

ర్యోధనుండు కళ త్రయుతుండు నరుజ

యుతుండు నై నిజనితాంతోజ్జ్వలతేజోమ

హాస్నూర్తిభీమన రాదుల నుడి

కింఁ దదాస్పదీకృతవనంబులఁ బ్రవ

ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁ జెఱి యను

తే. దారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి

తద్విముక్తికై తమ్ముల సద్విధి నల

రించి యప్పుడు ఘనయశశ్శీల నేల

వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు వరుసఁ దెలిపె.

114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుండు, సుగ్రీవునితో నసెడుమాట,
రాఘవేశుండు = రాముండు, ఉద్ధతహృదయులైన, అరి = శత్రువులచేత,
దుర్యోధనుండు = యుద్ధమునేయ శక్యముగానివాండు, కళత్రయుతుండు, సీతా
సమేతుండును, అరుజయుతుండు = లక్షణసహితుండునై, నిజ = స్వకీయమైన,
నితాంత = మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః = ప్రకాశముయొక్క, మహాస్నూర్తి =
స్ఫురణము, భీమ = భయంకరులైన, నరాదులకొ = నరభోజులను, ఉడికింపకొ =
పీడించునట్లుగా, తత్ = ఆరాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ
బ్రవర్తిలుచుండగా, అతనిదేవులకొ = సీతను, చెఱియను = చెఱిచెట్టుటయనెడి,

ఆర్తి = వీడనుచెందుట, ఆధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముఁడు, శత్ = అసీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్మును, యశశ్శ్రీలతోడఁ, పిలవచ్చుట యుం = రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁ జెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమాహమయొక్క, వినిశ్చలతర = స్థిరతరములైన, ఆఘవేశుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన యంతకృతువులు గలవాఁడు, స్ఫూర్తికొ = స్ఫురణచేత, భీమనరాదులకొ = భీమాద్భుతులు మొదలైనవారిని, ఉడికింపకొ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తిలుచుండఁగా, ఆకసికొ = దుర్యోధనుని, దేవులకొ = ఆకసి స్త్రీలను, చెఱియనునార్తి, చెందుటయుకొ = పొందుటవల్ల, వారికిఁ జెఱరాఁగా ననుట. తమ్ములకొ = భీమాదులను, యశశ్శ్రీల నేలవచ్చుటయుకొ = శత్రునికి నాచద నివర్తింపఁజేయుట తీర్తి యనియు, యుక్త ఘోరుయుఁ జెలిపెను. స్వకులాభి మానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె.

115

మ. మును తత్పార్థివుఁడేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసాన్ధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నుం బెక్కు తావృక్ష్పివ
ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతత్వం బెల [మే.
ప్ప నొగిం గూడుకొనంగఁ గట్టుట మహాభాగ్యంబుగా కల్ప

రా. మును, తత్పార్థివు = రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు ప్రయోజనప్రసక్తి. అల్ప మో.

భా. మును, తత్పార్థివుఁడేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క చేసిన కృత్యములు, రాక్షసాన్ధత్యమును, ఖండన = అతిక్రమించిన, పాండిత్య = నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె మించినవి యుట, తావృక్ష్పివర్తను = అట్టివడవడిగల దుర్యోధనునియొక్క,

కార్యంబునకు, ఇట్టిచేత = ఈచెఱునున్న సమయమున, మనకు, అర్థప్రస్తుతత్వం.
 బెలర్ప = ఘనులను ప్రసిద్ధిరాగా, అల్పమే.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁజేసి

యొకడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర

శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి

చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు నుస్థిరతఁ దనర.

117

రా. అనుపమాన. సరిలేని, దోర్బలఘనతచేత, అని = యుద్ధమును, చేసి,
 ఆదిత్య కులరాజసూనుఁడు = రాముఁడు, సయిదోడు = లక్షణునియొక్క,
 కడమ సులభము.

భా. అని=ఇట్లని, అనుప = అంపగా, మాన=పైర్వముయొక్కయు,
 “మానశ్చిత్తసమున్నతిః” అని అ. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁ
 జేసి, విడిపింపనోపు=విడిపింపనమర్పుడైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు=అర్జునుఁడు,
 సయిదోడు = భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరగా, విడిపించెనని చెందర్థములకు
 మీఠటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమరుద్ధూతాభ్రతిగ్గాంశుగం

ధర్వుక్ దర్పితుఁ జిత్రసేను ఖరునిక్ దండించి విడ్పించె హృ

ద్గర్వాసాధుసుయోధను న్నిజభుజౌద్ధత్యప్రథల్ దిక్కులం

బర్వంగా సకళత్ర సోదరపరిప్రాప్తవ్యధాసంగమున్. 118

రా. తిగ్గాంశుగంధర్వుక్ = సూర్యునిగుఱ్ఱములవంటి గుఱ్ఱాలుగలవాని,
 చిత్రసేనుక్ = చిత్రములైనసేనుగలవాని, ఖరునిక్ = ఖరుఁడనురాక్షసుని,
 దండించి = సంహరించి, హృద్గర్వముచేత, అసాధు=పూర్వులయిన, సుయోధ =
 యుద్ధములను, సుత్ = విరియఁగొట్టెడి, “సుదరప్రేరణే” అనుధాతువునఁ గృదంతము.
 నిజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకళ =

సమస్తమైన, లళలకభేదము, త్రస = ప్రాణములయొక్క, “త్రసలింగం
చరాచరే” అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యధయొక్క సంగ
మును విప్పించె నని క్రిందటి కన్వయము. ఖరునిఁ జంపి చరించెడి జంతువుల
కన్నిటికిని గడుపులొనివ్యధను మాన్పె ననుట. అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర =
కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త = పొందిన, వ్యధయొక్క, అసంగముకొ =
పొందమిని, విడిపించెను, ఖరునిఁజంపి వానిసోదరకళక్రాదుల సంతోషమును,
పొందగొట్టెననుట, పూర్వపద్యములతోఁ గుళకము.

భా. దుర్వారమైన, స్వపరమా = తననేనయందున్న, ఘనధ్వజముల
యొక్క, మరుత్ = వాయువుచేత, ధూత = చరించుచేయఁజేసె, అభిముందున్న,
తన్మాంతుకొ = సూర్యుడుగలవాని, ఆయన సేవల్ల సూర్యునికిని గగనమందు
నిల్వరా దనుట, ఖరునికొ = క్రూరుని, చిత్రసేనుడను గంధర్వుని, దండించి =
శిక్షించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, అసాధు = చెడ్డవాడైన, సుయోధనుకొ =
దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర = పెండ్లాములేమ్యులతోఁగూడ, పరిప్రాప్త = పొందు
బడిన, వ్యధాసంగమును, విప్పించెకొ = పొందగొట్టెను.

సీ. అతనిమహితబలొరగ్రత్వమున వాలి

క్రొవ్వివతనయసంగోచిత మగు

మహిమఁ బేర్చినవాడుమనుజేశవర్యుఁ డూ

ర్జితశాసన ప్రాధినింధురాజు

తదభ్యర్చ్య నొకనాడు దళశాల నొంటిచు

న్నపుడు గోరికుచేప్టనాక్రమించి

ఘనమనోవిభ్రాంతి గాక వయోరూప

ధారణంబున మించు దానవుండు

తే. దానవానిమిషావార్యతన్త హాశు

గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని

రాఘవ—18

వర్తనకు నొండుగతి లేక వందురుచును

గావున న్రామ నన్నేలు కరుణననుచు.

119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలి
క్రిష్ణు=వాలిగర్వము, ఇనతనయ-సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగు = అడగు
ననుట, మనుజేశ్వరుడు = రాముడు, శాసన = శిక్షావిధియొక్క, ప్రాధి
యందు, సింధురాజు = వరుణుని బోలినవాడు, అటు గనుక వాలి నణఁప
గలఁడనుట, తల్ = ఆరామునియొక్క, భార్యను, దశశాల = పర్వశాల
యందు, గోరికుచేష్ట = నఖమశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన
మనోవిభ్రాంతిగలవాడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపము
యొక్క, “భగవాన్యాదిసోర్వయశి” అని ఆ ధారణంబునమించుదానవుండు =
కాకానురుఁడనుట, దానవులమను, అనిమిష = దేవతలమను, అవార్యమైన,
తల్ = ఆరామునియొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, “అశుగౌ
వాయువిశిఖౌ” అని ఆ వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకు = ఆబాణాగ్నిని
ద్రిష్టుటకు, ఒండుగతిలేక, వందురుచును = విచారపడుచును, నక్ష = నన్ను,
కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి. కరుణ = దయచేత, నన్నేలునుచు,
శరణాగతుండయి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. అతనిమ = తనుత్వములేని, వాలి=మీటి, క్రిష్ణున, తనయొక్క,
అసంకోచితమగు = స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసన ప్రాధిగలవాడు, సింధు
రాజు = సైంధవుడు, తల్ = ఆపాండవులయొక్క, భార్య = ద్రౌపదిని,
గోరి = కామించి, ద్రౌపదితో ననెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, పయస్సు
యొక్కయు, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ధారణంబునమించుదానవు,
ఒండుదానవా = ఊండగలవా, నిమిష = క్షణమేని, అవార్యత = వారిప
శక్యముగాని దొటచేత, మహాశు = అధికశోకమనెడి, ఆనలసంబంధమైన
జ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, వర్తనకు = జీవనమునకు, ఒండుగతి లేక

పండురుచు, ఉండుదానవా యని క్రిందటికన్వయము, కావున = అటు
గనుక, రామ = ద్రావణికి-సంబుద్ధి, కరుణ, నచుచు = అంతురింపఁ జేయుమా,
ముందటిపద్యములలోఁ గలకము.

సీ. అసమాప్తశిఖనిదయావృష్టి నార్చి హృ
త్రాప మెల్లను దీఱు దన్ను మనుచు
నాథులులేమి నెంతయుఁ జేలుచును సాధ్య
సమ్యక్వికృతోక్తిముద్దరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ
ఘనఘృణాన్తవ మన మురుంగబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
వింటిబల్కిఁ బరిభవించి త్రిపుం
ఆ. గలఁచె భీముఁ డైనబలభేదనుతుం డైన
నితరుం డైన వీరుం డెవ్వం డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్నితుండు రా
జన్యవరుండు యాత్ర సలుపునపుడు.

120

రా. అసమాప్తశిఖా = అధికమైన బాణాన్నిని, ఆర్చి, తన్ను, మనుచు
నాథులులేమి = రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్యసమ్ము = భయము,
“భీతిస్థిస్సాధ్యసంభయ” మ్మని అ. అతివికృతోక్తి = అధికచైన్యవికృతోక్తి
చేత, ముద్దరముగ = మించి కానరాఁగా ననుట, శరణాగతుండు, తద్రామ =
ఆ రామునియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయయనెడి, “ఘృణాజగుప్సా
కృపయోః” అని వి. అర్థవమున, మురుంగబట్టి = మురుగుటవలన, రాముండు
దయవలఁపఁగా ననుట, ఆత్మీయతనువు = తనశరీరమును, మగుడఁగొని
పోయెను. నా = అనఁగా, వింటిని, భీముడైన = భయంకరుడైన, బలభేది
నుతుడైన = వాలియైనఁగాని, రాజన్యవరుండు = రాముండు, యాత్ర = జయ

నూత్రసు, చలువునపుడు, అనికడంకఁ = యుద్ధసన్నాహమును, త్రిపుంగలఁడే యని యన్వయము.

భా. అసమాస్త్ర = మన్నఁడుఁ డనెడి, శిఖి = అగ్నిని, దయావృష్టి చేత నార్పి తన్నుము, అనుచు, పాదప్రహరము శృంగారచేష్టయైనందుకు, “సాలక్తకేసనవపల్లవ కోమలేన పాదేననూపురవతా మణిశింజితేన, యస్తాద్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధాత్సోగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన” అని యమరుకశ్లోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి = సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుండయి = ఇల్లుచొచ్చినవాడై, “శరణంగృహరక్షిత్రోః” అని అ. తర్దామఁ = ఆద్రౌపదిని, ఘృణార్థమునఁ = జుగుప్సా సముద్ర మందు, మునుంగఁ = మునుంగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు నైంధవుఁ డనుకొనెడుమాట, నావింటిబల్చిని, పరిభవించి = అణచి, భీముఁ డైనను, బలభేదినుతుడైనఁ = అర్జునుడైనను, ఇకరుడైనవీరుఁ డెవ్వఁ డైనఁ = ధర్మజనకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువుఁ = నిజ స్త్రీని, త్రిపుంగలఁడే యని యాత్రసలుపునపుడు, ముందటిపద్యములతోఁ గుశకము. “బహ్వాదిభ్యశ్చ” అను సూత్రమున జీప్సవికల్పము గనుకఁ దన్ని యన్నట్లు తనుశబ్దమును స్త్రీవాచకముగా, బ్రయోగించినాడు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము నలోదయమందు, “తనుచ్చటోత్తమాలయా తయాభవోత్త మాలయా, అహని శితమాలయా యనిశావధూతమాలయా” అనుశ్లోకమునందుఁ దనుచ్చటశబ్దము స్త్రీసమూహ మని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పఁబడినది.

క. అనివారితవ్యథాసం

జననం బగురామవార్త స్వజనము చెప్పఁ

విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జ

య్యననాసుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్.

రా. అని=ఇట్లుని, వారిక=వారింపబడిన, వ్యధా = విచారముయొక్క, సంజననంబు=పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుడు, చెప్పగా విని, సుగ్రీవకవి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

భా. అనివారిక, రామవార్త=ద్రౌపదివృత్తాంతమును, అసుగ్రీవకుఁ = మంచి కంఠముగలద్రౌపదికి, అపిహిత = ప్రకటమైన, ఆధిక్ = మనోవ్యధ గలదానికి, “పుంస్యాధిర్వాససీవ్యధా” అని ఆ. అచితక = సంతోషముచేత, ఎంచుచునని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళావహా

స్వనపత్రరథగతిసౌష్ఠవమున

జిత్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున

నరిగి యాన్యపురి బ్రహ్మ మొప్ప

గనియపు భీమవిక్రమశక్రసుతవర్ష

యమనవరణనిష్ఠనమధిక మగు

తద్బలవిభవంబు తాఁ జూడఁగా మించి

వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మరాజితజయమహోత్సహం డగుచు

సుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ

నచలసంఖ్యతాలంబుల నధికసార

తరుల ధరఁ గూల్చె జూపటు వెఱుగుపడఁగ.

122

రా. శుభ మగుచంద మెంచుచు మంగళావహము లయిన, స్వన = చాక్కులుగల, పత్రరథ = పక్షులయొక్క, “పతకృత్రథాండజాః” అని ఆ. గతిసౌష్ఠవమునక = మంచిగతులచేత, శకునములు లెస్సగా నాచు నుండఁగా ననుట, అన్యపురిక = రాముని, భీమవిక్రముఁడైన, శక్రసుత =

వాలియొక్క, దర్పమును, యమ=అణచెడి, నవ రణనిష్ఠచేత, తల్=ఆరాముని, యొక్క, బలవిభవంబును, చూడకొ=పరీక్షింప, కామించి = కోరి, వర్తిల్లగా, మానవేశ్వరవరుండు = రాముండు, ధర్మ = వింటిచేత, రాజిత = ఒప్పించును, జయముచేత మహోత్సాహుడగుచు, అచలసంఖ్య = గిరిసంఖ్యగల=వీడైనవి యనుట, తాలంబులకొ=తాటిచెట్లను, అధికసారతరులకొ = మంచిచేవ మ్రోగు లైనవానిని కూల్చెను.

భా. శుభమగుచంద మెంచుచు, మంగళావహ = శుభసూచకములైన, స్వన=నకిలింతలుగల, పత్ర = గుఱ్ఱములుగల, 'పత్రంవాహనపక్షయోః' అని ఆ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠ్యమున, ఆనృపునికొ = నైంధపుని, కని, భీముని విక్రమమును, శక్రసుత = అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ=అమడలైన నకులనహదేవులయొక్క, నవమైనరణవండుగల, నివృ=తాత్పర్యమును, తల్= ఆనైంధపునియొక్క, బలవిభవంబు = బలాతిశయము, చూడగా, మించి, వర్తిల్లకొ, ధర్మరాజు, ఇత = పొందబడిన, జయముచేత, మహోత్సాహుడగుచుకొ = చాలనుత్సాహముగలవాడై, ఉగ్రమునై, జవన=వేగము గల్గు "ప్రజపీజవనోజవః" అని ఆ. ఏక = ముఖ్యమైన, 'ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః' అని ఆ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా=చలింకని యుద్ధముగలవారాటను, అలంబులకొ=ఆపలంబించినవారిని, అధికసారతరులకొ = ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్మప్రమదాప్తి నుబ్బుచు వాలి
తమ్ము డాసింధు భూధవకుమారు.

సఖ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁజేసి

యన్నయహీనదర్పాధికతలు

మనుజాధినాథసమ్యక్ప్రియు క్తవిశిఖ

త్వంబున భంగించి తప్పకతన

పనుపునఁ గ్రమ్మఱు దనకీశబల మెందుఁ
గడు ననుకూల మై నడచుటకును

తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాన్లుద మాచరించె
నంత మరువనవాసకాలాంత మగుడు

నుపరికృత్యంబునకు మహాద్యోగుఁ డయ్యె.

123

రా. ఆకలుప, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, ఆత్తిని, వాతమ్మడు = సుగ్రీవుడు, ఆసింధుభూధవతుమారు = చతురుదధి వేష్టితభూపతియైనరాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, ఆతిబలమువససు, అన్న వాలియొక్క, ఆహీనములైన, దర్పము నధికత్వమును, ముచాధినాథు = రామునిచేత, సమ్యక్ప్రయుక్త = తస్యేగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునక = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖ సమ్యక్ప్రయోగముచేత ననుట, భంగించి = రామునిబాణముచే వాఁనినిజంపించియనుట, కీకలము = వానరసేన, “మర్కటో వానరః కీశక” అని అ. రామ = రఘుపతియొక్క, కార్యవర్తనకుఁ దగినయట్టి మాటలక = దండెత్తిపోయి నీకను హరించినవాని సంహారంత మగుదుమాటల చేత, అంత, ఉరువన = ఆధిక జలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాన = నివాసమైన, కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుడుక = అవుటవలన, కడమ నులభము.

భా. ఆకలుపా = పతివ్రతయైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రోషవియొక్క, ఆత్తిక = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేత ననుట, వాలి = మీటి, తమ్మడు = భీముడు, ఆసింధుభూధవతుమారుక = నైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన, బలమువససు, నయహీనమైన దర్పముచేత నధికమైన, తలుక = స్వరూపముగల వాని, “ఆధస్యరూపయోరస్త్రీతల” యని అ. ముచాధినాథుక = నైంధవుని, సమ్యక్ప్రయుక్తవిశిఖత్వంబునక = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి-శిఖగోసి

యనుట, తనపనుపునకొ, క్రమ్మఱకొ = తిరిగిరాగా, తనకుకొ, ఈశబలము = ఈశ్వ
రానుగ్రహ మనుట, ఆర్యవర్తనకుకొ = నద్వర్తన గలదానికి, రామకుకొ =
ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, అప్లాద మాచరించెకొ = చెఱఁబోయెనను
విచారమును మాన్పెననుట, వనవాసకాలముయొక్క, అంతమగుడుకొ = సమాప్తి
యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకుకొ = అజ్ఞాత వాసమునకు, మహోద్యోగుఁ
డయ్యెను.

వ. అప్పుడు.

124

క. చూపట్టి నిర్జిరోధి

శాపతితాభినుతభానుసంతతిచోద్యం

బై పరంగ హరిణభావము

కైపువడసిమిగుల వింతగతినెలయించెన్.

125

రా. ఇంక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము: నిర్జిరోధ = అవిచ్ఛి
న్నముగా, దిశా = దిక్కులయందు, పతిత = వ్యాపించిన, అభిరుత = స్తుతింపఁ
బడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము, “భానురశ్మి దివాకరా” అని అ.
చోద్యంబై పరంగగా, హరిణభావము = ధావశ్యముయొక్క, ‘హరిణః పాండురః
పాండుః’ అని అ. కైపువడసి, ఎలయించెకొ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను,
ఇంచెకొ = ఇంపాయెను.

భా. నిర్జిరోధ = ఆపరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత,
అభినుతుఁడయిన, భానుసంతతి = యముఁడు, హరిణభావము = లేడిరూపము
యొక్క, కైపువడసి, ఎలయించెకొ = బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

సీ. భానురశ్మంగలీలాసముత్కృష్టము

హరిణితాఘన్నసారసద్వి

జప్రాధితవ్యవస్థాపనం బై కడు
 నాహారిణము దిరం బగుపాలుపున
 విలసిల్లుచున్నయావేళయందును రాజు
 దమ్ములు నతులితోత్కర్ష శాలి
 బాణాసనశర ప్రపంచంబు విస్ఫూర్తి
 బరంగంగం దవిలి వెంబడి నలసిరి

తే. మివుల వర్తిల్లె దచ్చరదవసరభస
 లీల సత్కృష్టసారరత్నలఘుమహి
 మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు
 గడుఁజలంపంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు.

126

రా. భాసుర = బహుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, 'శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ' అని అ. లీలా = విలాసముచేత, సమత్కృష్ట = మిక్కిలి సుత్కృష్టములయిన, చువరణిత = ఆధికస్వరముగల, అణున్న = సంతోష పడుచున్న, సారసద్విజయ = దెగ్గరుల నెడువత్తులయొక్క, "పుష్కరాహ్వామృతసారసః దంతవిప్రాండజాద్విజాః" అని అ. ప్రాధిక = కోరబడిన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యముచేత మ్రోయుచున్న సారసపత్తు లింకను నీశరత్కాలమొప్పుచునుండవలెననికోరెననుట, కడుకొ, హరిణ=తుభ్మ మైన, ముదిరంబు = మేఘము, "ఘనజీమాతముదిర జలముగ్ధామయోనయః" అని అ. అగుపాలుపునకొ = ఆవుచున్నయొప్పదముచేత విలసిల్లుచున్న, అవేళ యందుకొ = శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుఁడును, "రాజాప్రభౌస్వపే చంద్రే" అని వి. తమ్ములును = వద్దములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి = రాజనముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అని అ. బాణా = గోరంట యొక్కయు, "నీలీఘ్రిటీవ్వయోర్బాణా" అని అ. ఆనన = వేగిమ్రాఁడుల యొక్కయు, "నర్జకాననబుధూక పుష్పప్రియకజీవకాః" అని అ. శర =

రెల్లుయొక్కయు, “దుద్రంస్తే జనకశృగః” అని అ. ప్రపంచంబు = మహిమ, విన్నూగిచేతఁ బరంగంగఁ, తవిలి = లగ్నమై, వెంబడిసి, అల సిరి = ఆకాంతి, మివుల వర్తిలైన, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మీ గలిగి యుండె ననుట. తల్ = అ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీలనెడి “బంభరశృ మిళిందశృ హిందోశభసలౌసమా” అని హలాయుధము. లసల్ = ఓప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణములైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, ఆలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై = హరింపబడ్డదియై యనుట, నీలాలు తృణగ్రాహులుగనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుఁడు = రాముఁడు, నివ్వెఱు పడియెను, విరహిగనుక.

భా. శృంగ = కొమ్మలయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేత ననుట, సముల్ = బ్రహ్మజునియొక్క సంతోషముతోఁగూడునట్లుగా, కృష్ణ = హరింపబడిన, మహల్ = అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాడౌటచేత, భిన్నుడైన, సార = శ్రేష్ఠుడైన, సద్విజునిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మన నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నిలుపుటకు బ్రహ్మజుఁడు ప్రార్థించెననుట, ఆహరిణము, తిరంబగుపాలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజు = ధర్మరాజును, తమ్ములు = భీమాదులును, అతులితమైన యుక్తార్థచేత, కాలి = ఓప్పుచున్న, బాణాసన = విండ్లయొక్కయు, శర = బాణములయొక్కయు, ప్రపంచంబు = వ్యాపారము, విన్నూర్తిబరంగంగఁ, తవిలి = వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తల్ = ఆపాండవులయొక్క, శరదవ = దావాగ్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శిశువ్యాపారము, సల్ = లెనైన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, “రత్నంస్వజాతి శ్రేష్ఠే” అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై = తృణ ప్రాయమై, మివుల వర్తిలైనని క్రిందటికన్వయము. నృపుఁడు = ధర్మరాజు, నివ్వెఱుపడియెను.

సీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁ జేసి కరము దు

స్సహ మైనకాండవర శ్రమమున

నదటేది కలఁగనీరాని తమ్ములు ఘన
కాలమహిమచేసి నోలిఁ బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురు ప్రసాదంబు
దనయు క్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునందిత
కామాళి యాగుణఘనతనుండు

తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతఁ
వికసనము నెవ్వరిమనంబునకు నొనర్ప
దారయంగ నది య క్షుండె నపుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ దపననుతుండు.

127

రా. విప్రకార్యముగాని = మానవ శక్యముగాని, వెతఁజేసి, కరము =
మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునకొ = ఉదకవృష్టివలని యలమట
చేత, అదటేది = బిరుదుచెడి, కలఁగనీరు = కలఁగినయదకమును, అని = పొంది,
తమ్ములు = పద్మములు, ఘనకాల = వర్షకాలముయొక్క, మహిమచేత, నోలిసి,
పొలియకొ = అణగిపోగా, వర్షకాలమందుఁ బద్మములప్రకాశము చెడును.
గనుక, వారి = ఉదకముయొక్క, గురుప్రసాదంబు = లెస్సగాఁజేయుటను, తన
యొక్క, యుక్తిసామర్థ్య = సంస్కరసామర్థ్యముయొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగఁ
బడసి, శరత్సంస్కర్ముగలిగినే సుదకము లేఱుచుగనుక, తత్సమయంబు =
ఆశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయుటచే, మన్మథుండు =
తుమ్మెదలుచుగలది, శరద్విశేషణము. పద్మములను నిట్టిశరద్భుతువు మగుడంగ
మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇట్టిపద్మపోషణముచేత, మన్మథుండు
దుమ్మెదలను నొజ్జయించె ననుట, గుణఘనతను = గుణాధిక్యమునను, ఉండుకొ =
ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహాలకుఁ దాపము చేసెడిది, తల్ = ఆశర
భృతువుయొక్క, విభవము, ఆతఁడువికసనముకొ = మన్మథునివికాసమునను,

ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = ఆరయగ నది యట్లుండెను. అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపనికృత్యంబునకు = రావణునిమీఁది దండయాత్రకు, తపనసుతుడు = శ్రీ వ్రుండు, అనిపెనని ముందరిపద్యములొక గ్రయ.

భా. విప్ర = బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ = బాణములయొక్క, వర్ష = వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమునకొక = బడలికచేత, కలకంఠ = ఆకులత్యమున, నీరాని = నీళ్లుద్రాగి, తమ్ములు = భీమాదులు, కాల = యమునియొక్క, మహిమచేత, పాలియకొక = నొచ్చిపోగా, వారికొక = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైనయమునియొక్క యనుగ్రహమును, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యభునతచేత = ఆయన ప్రశ్నములకుఁ దారుతరములు చెప్పియనుట, వడసి = పొంది, దిశ = ఖండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగినముఁ డనుట, ఆగుణునతనుడు = ధర్మజుఁడు, మనిపె నని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము. విరహితమైనయవకారముగలది = ఎవ్వఁకిని గీడుపేయనిదనుట, అజాతశత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము = ఆధర్మరాజుప్రభావము, అతను = ఆనల్పమైన, వికసనముకొక = విలాసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు = అందఱిమనమున కాహ్లాదము చేయననుట, నృపుని = ధర్మరాజుయొక్క, ఉపనికృత్యంబునకు = అజాతవాసాదికృత్యములకు, తగకొక = కించితమానట్లుగా, తపనసుతుడు = యముఁడు, అనిపెనని ముందరిపద్యములొక గ్రయ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితన

యాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య

ప్రజ్ఞాలను జేసి యనిపె ని

జాజ్ఞాకరణైకశరణు లగువారిఁ దగన్.

123

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియఁబడని యనిగిగల, మహితనయా = సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్పిత =

పెట్టబడిన, కార్మ్యప్రజ్ఞలుగలవారిజేసి, రామునిచేతఁ జెప్పించవలసినగుజుతులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణ = ముఖ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసముందలి మహితమైన, నయ = సీతియొక్క, అజ్ఞాతన = ఉపదేశించుటచేత, రాను = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్మ్యప్రజ్ఞగలవారిజేసి = అందుకుఁ దగినసీతి చెప్పి వరమిచ్చియనుట. వారికొ = ఆ పొందవలెను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిధితస్థితః
జేయుటకుఁ దదుక్తి చేకొని కడు
నుల్లముల నుదంచితోత్సాహం అగుచును
వివిధదిక్పరముల వెదకి చూచి.

129

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితికొ = మిక్కిలిఁ తెలియబడ
స్థితిగలదానిగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱ కనుట. తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిచేకొని, వివిధదిక్పరములకొ = అన్నిదిక్కులపట్టణముల
యందును, వెదకి చూచి.

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియబడని, స్థితికొ = అజ్ఞాత
వాసమును, చేయుటకు, తత్ = ఆరామునియొక్క, ఉక్తిచేకొని, వివిధ
దిక్పరముల నుల్లముల వెదకిచూచి = విపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని
యనుట. మీఁదటివద్యముతోఁ గుళకము.

క. అతిన త్తస్త్వవిరాటవి
తతనగరచితప్రచారతరు మది కెక్కొ
ధృతి నరసి రామభార్యను
సతిఁ గానకకాంతిభంగచూతనులీలన్.

130

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిరాటని = జీర్ణారణ్యములచేత, శత = వ్యాపింపబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయబడిన, ప్రచారక = ప్రచారములు గలవారాటచేత - ఉపచారముగలవారై యనుట. రామభార్య = సీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహాని చేతఁ జలియబడిన, “లేనవిత్తశ్చంచుప్పణపా” అని చణప్పిత్యయాంతము. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, విపర్జితయనుట. చనిరని ముందరఁ గ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజుచేత, వితత = విస్తరింపబడిన - పోషింపబడిన దనుట. నగర = మత్స్యపురమందు, చిత = సంపాదించబడిన, ప్రచారక = ప్రచారము గలవారాటను, తత్పురనివాసము ననుట. మచికైక్క ధృతి నరసి = ఆక్కడికిఁబోవుదమని నిశ్చయించి యనుట. రామను = ఒప్పెడిదాని, భార్యను = ద్రావదిని, సలిక = పతిప్రకరు, కానకకాంతి = కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తనులీల = దేహవిలాసముగలదాని, కనుగొని యని మీఁదటి కన్వయము.

క. పనితామణి నురుశుభగుణఁ

గనుగొని దాస్యచితవిధిగరిమము మిగులం

జనలేమ యకట యిక్కఁ దద

పనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు పెట్టో.

131

రా. పనితామణి = సీతను, కనుగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపినచోటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడువారిధర్మము, తదపనిపాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిక = ముందట నిలిచియుండుటచేత, ప్రవర్తిలు పెట్టో.

భా. పనితామణిని, శుభగుణుడు, ద్రౌపదికి విశేషణములు. కనుగొని, దాస్యోచితవిధిక్ = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనక్ = మిక్కిలిఁబోగా, లేమ = ఈద్రౌపది, తదపని పాలపురస్థితిక్ = ఆరాజుపట్టణమున పుడుటచేత, ప్రవర్తిలు బెట్టో.

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్భూమిపాలు

కడకు మన మేగువార మేకరణి నతని

యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్ల నేర్తు

మనువిచారంబుచే నాకులాత్మ లగుచు.

132

కెంటికిని సరి.

ప. పదంపడి తమతోఁచినయు త్తరంబులచే నొండొరులచింత డిందుపలుచుచుం దద్విశాభిముఖు లై చని రప్పుడు. 133

కెంటికిని సరి.

క. మరుదాత్మజముఖ్యులు ధ

ర్తరాజు దెసనరయువారుమగుడక యంతః

కరణములఁ బర్వచింతా

భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్.

134

రా. ధర్తరాజు దెసక్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, ఆరయువారు = దేవకెడు వారు, మరుదాత్మజముఖ్యులు = మానుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్తరాజు దెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్పెడి నోయని విచారించుచునుట. మరుదాత్మజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = ఉడుగక, పర్వచింతాభరములతో.

క. ఈలైఱఁగునఁ జనునంతటఁ

జేతోవీధి నిజార్థసిద్ధ్యనుగుణసం

పాతిభిగోక్తులముద ము

ద్యూతంబుగవిత లగువపురభిఖ్యలతోన్.

135

రా. సంపాతియనుపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతోక = కాంతులతోడ.

భా. అర్థసిద్ధి కనుగుణ మానట్టుగా, సంపాతి = సంచరించుచున్న, గమనముచేత, శకనమునిచ్చుచున్నవనుట. భగ = చక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

వ. ముందరికిం జనిచని

136

క. వారలు గనుఁగొని రతివి

స్తారాద్యుత్తమతస్యరాజధానిని లవణాం

భోరాశిఁ గాళిమగుణో

దారతచే మించువనచయముగలదానిన్.

137

రా. అతివిస్తారముచేత నద్యుత్తమములైన, మత్స్యరాజ = మినక్రేష్టము లయిన తిమితిమింగిలాడులకు, ధానిక = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు = మించెడి, వనచయము = ఉదక సమూహము. కలదాని, లవణాంభోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మాదులు, విస్తారముచేత నద్యుత్తమమైనదాని, కాళిమగుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయన్నతోపులుగలదాని మత్స్య రాజధానిని గనుఁగొనిరి.

వ. అంత.

138

ఉ. ఆవనరాశి దాఁటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష

ద్రావణపాలితం ఒగుపురంబు జనాంతరదుర్దమస్వతే.

బోవిభవాభిగుప్తిమయిఁజొచ్చి మరుత్తనయుండు తద్విభుం
డేవత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తెఱంగున కాత్త మెచ్చు
చున్.

139

రా. ఆవనరాశిక్ = సముద్రమును, దాటి, విశ్వవిద్విషల్ = సకల
లోకములకు శత్రువైన, రావణనిచేత, పాలితంబగుపురుషు = లంకను,
మరుత్తనయుండు = హనుమంతుఁడు, చొచ్చి, కడమ సరి. ముందరి
సద్యములలోఁ గుళికము.

భా. ఆ, వనరాశిక్ = వనసమూహమును, దాటి, తగునట్టిక్రమంబు,
నక్ = వేషాంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషల్ = సమస్తశత్రువులయొక్క,
రావణ = పాఞ్డ్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురుషు = విరాటనగరమును,
జనాంతరదుర్దమ = అన్యజనులకు భేదింపరాని, స్వతేజోవిభవములయొక్క,
అభిగుప్తిమయిక్ = గోపనముచేత, చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరుత్తనయొక్క
నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తల్ = ఆ నగరముయొక్క, విభుండు,
కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందరిసద్యములలోఁ గ్రియ.

సీ. ఆతనిలీలాద్భుతకతిరాజనీతశా

స్త్రప్రసంగాదులు సలుపునెడలు

నభిమతభక్త్యభోజ్యాదిపాకవిశేష

చణసూదకర్తప్రసక్తియెడలు

శుద్ధాంతకన్యల సురుచినాట్యశి

క్షణవినోదంబులు జరుపు నెడలు

గాంధర్వగతిశిక్ష గావించు నెడలు న

తస్మింతమాహారక్షణాదివిధులఁ

తే. గ్రాలు నెడలునుగ్రవమునఁ గాంచి తత్త

దర్హగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ

రాఘవ—19

నవనిజాతను నై పుణీవిస్మృతి మెఱసి

పరు లెఱుంగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని.

140

రా. అతని=రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర=శృంగారశాస్త్రముల యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపు నెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష=అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, ఊణాది = ఉత్సవాది, తత్తద్వర్తమైన, గతిక్ = ప్రకారముచేత, కాంచి=చూచి, రయంబుమీఱి, అవనిజాతను = సీతను, ఆశ్రయించి = ఉద్దేశించి, పరులెఱుంగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించునని మీఱిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాద్భుతమైన, రతి = ప్రీతి యొక్కయు, రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపు నెడలను, ధర్మరాజును, సూదకర్త = పాకప్రయోజనముయొక్క, ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీముఁడును, “సూదామౌదని కాగుణాః” అని అ. నాట్యకశిక్షణ వినోదంబులు జరుపు నెడలను, అర్జునుఁడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = అశ్వసంబంధమైన గమనశిక్షను, కావించు నెడలను, నమఁబడును, “వాణివాహార్వగంధర్వ హయసైంధవసప్తయః” అని అ. అత్యంత, మాహా = ఆవులయొక్క, “గౌరు స్రామాహచశృంగిణీ” అని అ. రక్షణాదివిధులఁ గ్రాలు నెడలను, సహదేవుఁడును, క్రమమునఁగాంచి, తత్తద్వర్తగతిక్ = అందుకందుఁ దగినరూపవర్తనలచేత, అయంబుమీఱి = భాగ్యవశమున నన్నియు నిచ్చునుపూలహాచునుండఁగా ననుట. నవమైన, నిజ = స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ = నేర్పుయొక్క, వివృతిక్ = విశేషగోపనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుంగకుండ, విగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతట దద్రామన్యపతి

కాంతాసందర్శనాభికాంతౌసహిత

స్వాంతతః దరియించుచు శు

ద్ధాంత క్రిడావస్థ యగుతద్దేవిన్.

141

రా. అంతట, తద్రామనృపలికాంతా = సీతయొక్క, కడమ సరి.

భా. అంతట, తద్రామ = ద్రౌపది, నృపలికాంతా = సుధేష్ఠయొక్క, కడమ సులభము.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ

చేరిక నతిగూఢతను భజించి వసించెన్

నైరంధ్రీభావమునఁ ద

దారూఢప్రీతి మొగము దగఁ నై నేయన్.

142

రా. చేరి పొడగాంచి, ఆయమ = సీతయొక్క, చేరికను, నైరంధ్రీ భావమునకే = నైరంధ్రీయొక్కరీతి చేత-నైరంధ్రీభావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, రూఢ = మొలిచిన, ప్రీతి = సంతోషము, మొగముదగఁనై నేయన్ = సీతాసందర్శనమువల్లనైన వెనుక ముఖమునకు శృంగారము జేగాననుట.

భా. నైరంధ్రీత్వము, మొగముదగఁనై నేయన్ = లలికాదులు పెట్టుచున్నట్లుగా, ఆయమ = సుధేష్ఠయొక్క, చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమబ్రహ్మత్వ మధ్యేహృద
బ్రూరాధ్యామలవివృమంగళనిజాంగాజసప్రాత్యాయా
ధారంధర్యమహత్త్వపాత్రితగుణాధగకారితాప్రాంగయో
గారూఢిప్రథమాన మోనిజనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 143

పారేమాయ = మాయనతిక్రమించినకర్వాత, “పారేమధ్యేష్ఠ్యావా” అని షష్ఠీకమానము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మత్వ = నిర్గుణ బ్రహ్మస్వరూపమైనవాడా, మధ్యేహృద = హృత్పద్మమధ్యమును, ఆరాధ్య = భజించుదగిన, అమల = స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ = దివ్యశుభ

స్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపమయొక్క, అజస్రసాక్షాత్కృత్యా = నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధారంధర్య = వహించెడుచాతుర్యముచేతనైన, మహత్త్వ = మహిమకు, పాలిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, గుణాధికారితా = త్రిగుణములను దిరస్కరించెడువారౌటచేత, అష్టాంగయోగ = సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి = అతిపరిచయముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధుడైన, మానిజన = మునీశ్వరులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టాతిశయమును, సముజ్జృంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెనువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస

మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా

రోధార్థవిహితమచ్చి

తాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా.

144

ఆధునిక = ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూహమునకు, సమాధి = యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యముగానివాఁడౌటయనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైన ప్రసంగములయొక్క, రోధార్థ = నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత = చేయఁబడిన, మచ్చితాధిగమా = నాదుహృదయసంగతిగలవాఁడా! నావంటివానికిఁ బ్రసన్నమైనస్వామిని సకలమైనవారికిని బ్రసన్నుండఁబాదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగా దనువాక్యము సిద్ధాంతము గాదు, అటు గనుకనే, పెద్దవేంకటాధిప = పెదవేంకటాద్రి చేత, సుగమా = లెస్సగాఁ జెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా

తైధితారుణ గైరికద్యుతి హేమకూట విహారలీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్సనురంజనా

రాధితస్తర మోచితాత్మ పురాతనాప కృతిస్తృతీ.

145

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలో కాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ
పింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్య జేయసూరయనామ
ధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

భూధరాధిపః=హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి=కుమారియైన పార్వతి
యొక్క, పుణ్య=పవిత్రములైన, పాదపయోజ=పాదపద్మములందున్న, లాఘా=
లత్తుకచేత, విధిత = వృద్ధిపొందఁబడిన, ఆరుణములైన గైరికద్యుతి =
జేగురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహరణీశా = శ్రీడావిభాన
మందు, అధికాదర=మిక్కిలియు నాదరముగలవాడా! సాధు=శుభుఁడు
చేత, సాధిత = వశముగాఁ జేసికొనఁబడినవాడా! హైమవతీ = గౌరియొక్క,
అనురంజన = ప్రేమపురస్కరముగా నడుగుకొనుటచేత, ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁ
బడినవాడవై, స్వర=మన్తభునినిమిత్తమై, మోచిత = విడిపింపఁబడిన, ఆత్మ =
తన సిమిత్తమైన, పురాతన = పూర్వకృతమైన, అవృతి = అపకారము
యొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాడా! పార్వతీ ప్రార్థనవలన మన్తభునిఁ
బిరుగఁబ్రతికించినవా డనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసార
స్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధా
ధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రద
ర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయా
శ్వాసము.

శ్రీ రస్తు

రాఘవపాండవీయము

చతుర్థాశ్వాసము

దుచితగుంభద్రా
తీరాస్పద యాకువీటితిహ్నాగ్రతనూ
జారాధితనిత్యదయాం
సూర విరూపాక్ష హేమకూటాభ్యతూ! 1

వ. అవధరింపు మక్కాలంబున.

2

క. తనయేలికసానికడకుఁ

దనరుఘునై శ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘన

ర్తనుఁ డేలేంచిన నప్పా

వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్.

3

రా. తనయేలికసానికడకు = సీతవద్దకి, ఘనైశ్వర్యముచేత, రక్షిత = రక్షింపఁబడిన, దనుజుడు = రాక్షసులు గలవాడు, అఘనర్తనుడు = పాపకర్తుఁడైనరావణుడు, ఏలేంచిన = రాగా, పాదని = పవనపుత్్రుడైన హనుమంతుడు, పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలెను - పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దదృఢవృత్తిచిత్తశుద్ధి కోఁగించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమేగనుక, రావణున్.

యొక్కయు, నాసీతయొక్కయు సంభాషణప్రకారము వినఁగోరి యెఱింగించు శాసనక యుండె ననుట.

భా. ఘనైశ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = సుభేష్టతప్తుఁడయిన కీచకుఁడు, ఏతెంచినకొ, అప్పావని = ద్రావది, మిగుల నడగివ ర్తిశకొ = అణఁకువతో నుండెను.

శెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు.

4

చ. అతనుఁడు తత్సతిద్యుతినహాయత నెంతయుఁ గ్రొవ్వి యవ్విని ర్జితరిపు నింద్రజిద్గురువిజృంభితవైభవు దేహసారత ర్జితశతకోటిసింహబలు సిగ్గు నెడం గడుఁ గాసి నేసె న క్. ద్భృతముగదా యెసంగునెడఁ బొల్లగు నెవ్వరియెట్టివెంపులు

రా. అతనుఁడు=హస్తభుండు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జుంఁకు బడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురుకొ = రావ జుని, గాసిచేసెను.

భా. ఇంద్రుని, జిత్ = గెలిచిన, గురు=ఆధికమానట్టుగా, విజృంభిత= విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటికొ = వజ్రాయుధముగలవాని, సింహబలకొ=కీచకుని, గాసిచేసెను, హస్తద్యుతమునం దర్థాంతర న్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప నద్దరాత్తుండు పా

తీవ్రతన్యనిధి నాసతీలలామ
ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యల్లించియు
దీని నెఱ్ఱెన సాధించి నాదు
ప్రాంబు రక్షింపుఁ డని దూతకల స్వస
న్యానగాంభీర్యహీనత నెఱుఁగుచుఁ

దా వెండియును జెప్పఁ దగునట్టిసద్బుద్ధు

లప్పనివారించి చెప్పవెఱచి

తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపె

బెచ్చు పెరిగెడుతమకంబుపేర్కె దాన

యాకె బలుమాటుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి

యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె.

6

రా. అట్లనంగుడు, అద్దురాత్తుండు = రావణుడు, ఆసతీలలామకొ = సీతను, దూతికలను, సన్తాన = అభిమానముయొక్కయు, గాంభీర్య = గాంభీర్య గుణముయొక్కయు, హీనతచేత, ఎరఁగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు = మంచిబుద్ధులును, ఆప్పనికొ = ఆ ప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను.

భా. అట్లనంగుడు. అద్దురాత్తుండు = కీదకుడు, పాతిప్రత్యనిధికొ = బ్రాహ్మిని, దీనినెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁడని, ప్రాణశబ్దమునకు-ప్ర. ఉపసర్గము గనుక యిదికి నత్వమేచెల్లెను, దూతికలను, స్వస్కొ = అక్కయైన సుధేష్టును, “భగినీస్వసా” అని ఆ. సద్బుద్ధులు = మంచి బుద్ధులను, ఆప్ప = అక్క, ఆకెకొ = ఆయమును, వికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పటి వ్రతాతిలకంబు.

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చారిత్ర నీత్రుల్లు

టయ కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుగవు

బ్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు

నాకీశు లైన గంధర్వవరులు

చర్చింప బహులక్షశతసంఖ్య లైనరా

క్షుసయక్షములు లెన్నికకు మిగిలిన

మన్నాభదోర్బలాభ్యున్నతి నడగక
మించు జాలరు నిగ్రహించిరేని

తే. దత్పరాక్రమ మిదె నీమదంబు నడచ
నున్నయది నీకు మననాస యుండెనేని
శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
దడయ కిప్పు డిట్లు కృత మైన తప్పు గావ.

8

రా. ఓరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, భావిపక్ష = విచారింతుకొను
టకు, ఎఱుంగ వని క్రిందటి కన్వయము. పేవురు = పేలసంఖ్యలైన, నాకీకు
లైనకొ = జేపేంద్రు లైనగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావిపక్ష, పేవురు = అయిదుగురు, నాకు,
ఈకులైన గంధర్వపరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

చ. అనుమాటలు విని వాఁ డనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు
నివ్వటిల్ల నవ్వరవర్ణిం గనుంగొని.

9

కెంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిజోలె న
న్నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు రుద్రముఖానిలామర
ల్సాలు గుయుక్తు బిందులఁ దలంక దలంకెవఁ గాని తావక
భూలితికాధనుస్ఫురదపూర్వవిజృంభణమన్తథోద్ధతిన్.

కెంటికి సరి.

చ. విను మిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ నీకృపావలొ
కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో
ప నని రసోద్ధతి బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్కిబ

ట్టునో యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలో
పలన్. 11

రా. వినుము. పలుకకొ, పావని = పవనపుత్త్రుడైన హనుమంతుడు,
అనలికొ = ఆసీతను, బల్లిబట్టునో యనుశంక, తనయాత్మలోపలకొ, అను
కొనెడుమాట.

భా. వినుము. అలివేణి = ఓద్రోపదీ! పలుకకొ = పలుకఁగా, పావని =
పవిత్రురాలయిన, అనలి = ఆద్రోపది, వాడు = కీచకుడు, బల్లిపట్టుననుశంక
పొడమ, తనయాత్మలోపలను, ముందరిపద్యమున కన్వయము.

క. తతభీమభుజబలంబున

నితనిమదం బడఁచకున్న నెంతయు విపరీ

తత వచ్చుచు దప్ప దిపుడను

మతిఁ బూని మరల్చె దమిత మన్యుత్పరతన్. 12

రా. భీమ = భయంకరమైన, అను = అనెడి, మతినిఁబూని, దమిత
మన్యుత్పరతకొ = అణఁబఁబడిన రోహితీశయముగల్గవాడౌటచేత, మరల్చెకొ =
ఆశలంపును ద్రిష్టకొనియెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతికొ = అంగీకార
మును, పూని, మితమైన, మన్యుత్పరతకొ = శోపముగలదాననౌటచేత,
మరల్చెదకొ = గీచకుని దిరుగనంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సహ
రింపించెద ననుట.

క. అనివార్యమాణరోషం

బున నవనిజయుక్తీధార్యము చలిర్వంగ న

మృనసిజవశు ఖలు మగుడిం

చి నితాంతము నడలె నతని చేతకు నంతన్.

రా. ఆనివార్యమాణ=నివారింపశక్యముగాని, రోమంబుచేత, అవనిజ = సీత, కడమ సరి. రావణుని: దిట్టిపొమ్మనె ననుట.

భా. ఆని = ఈలాగు ద్రౌపదిమనస్సులాననుకొని, వార్యమాణ. రోమంబునకొ = కోపమణచుచును, నవ = నూతనమైన, యుక్తిధార్మ్యము = మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగాక, మనసిజనకుకొ = మన్ననవత్తుడైనవాని, మగుడించి, అతనిచేతను, అడలెకొ = విచారపడెను.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీపింప మారుతి

యున్న వాసమూర్తి జెన్నుదొరుగు

నగ్గుణాభిరామ డగ్గటి తద్వర్ణ

నము యథోచితవిధి నమరఁ జేసి.

14

రా. ను = లెన్నెన, ఉపకారవృత్తి = ఉపకారవర్తనము, దీపింకొ = ప్రకాశించునట్టుగా, మారుతియొకొ = మారుమంతుఁడును, నవమైన, ఆనమ = అధికమైన, ఆర్తికొ = పీడచేత, “ఆర్తిపీడాధుఁడొక్కొ” అని ఆ. చెప్పు దొరుగు = ఖిన్నురాలైన, అగ్గుణాభిరామకొ = సీతను, తద్వర్ణముచేసి.

భా. సూపకారవృత్తి = వంటలవానితీతి, మారుతియున్న = భిముఁ డుండెడి, వాసముఁగృహమును, గుణాభిరామ=ద్రౌపది, డగ్గటి తద్వర్ణమును.

వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యిట్లనియె.

15.

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం గల్గె న్నిరాఘాటబాహుళ్యాత్మన్యతజంతుఘోరవనవాసోదన్వదుల్లంఘనా కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁ దుద వాక్సంకోచనం బేల నిస్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గె మన కెందు న్నే వసాధ్యాత్మముల్.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర - నీపతియైన రామునియొక్క, ఆజ్ఞ మహిమచేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుళ్యముచేత నత్యుద్ధతములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన = ఉదకమునకు. “జీవనంభువనంవన” మ్మని అ. వాన = స్థానమైన, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా=దాటుట యనెడి, కల్యాణ=శుభముయొక్క, అతిశయంబు నాకు, కల్గెనని యన్వయము. త్వద్వర = నీకుఁ బ్రియుడైన రామునియొక్క, కడమ సరి.

భా. కల్యాణీభవత్ = శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వత్ = సముద్రముయొక్క, దాటుటయనెడి, కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటి కన్వయము, నాకు వాక్సంశోచనంచేల, త్వత్ = నీయొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గె, అసాధ్య = సాధింపకకష్టముగాని, అర్థముల్ = ప్రయోజనములు, లేవు.

క. ఆతిశీఘ్రమే తెగఁజూడుము

హతగుణు నీద్రోహి నోర్పు నదియే యకటా !

యతివ భవత్ప్రియబాహు

ద్ధతిదురహంకారు లైనదస్యులచేతల్.

17

రా. హతగుణు = చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహి = రావణుని, తెగఁజూడుము = చావంజూడుము, అతివ - సంబుద్ధి, భవత్ప్రియునియొక్క, బాహుద్ధతి=భుజులము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేతలు = దుశ్చేష్టలను ఓర్పునదియే.

భా. ఈపద్మమందును ద్రావది భీమునితో ననెడుమాట, ఈద్రోహి = కీచకుని, తెగఁజూడుము=సంహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియురాలైన, అతివ, బాహుద్ధతిచేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియొందు నాపల్కు మది జేర్పు మాత్త బ

లఖ్యాతినంపద ల్దనర వచ్చి

దృఢదర్శు నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త

వినబడినప్పుడ మనవిభుండు

మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మట నగణ్యమహావ

నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ

జనుట ధృవం బిది సమయంబు గావున

నీ వంతవట్టును నెవ్వనమున

ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా

ధిక్య మేర మీఱు తెగువ కిపుమ

సౌరకతునుమవలయుఁ జుమ్ములోలోన న

త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము.

13.

రా. మనవిభుండు=రాముడు, ఈవార్త = నీవిక్కడనుండెనువార్త;
వినబడినప్పుడ, ఆత్మ=తనయొక్క. బల=సేవలయొక్క, ఖ్యాతిసంపదలుచనర
వచ్చి, ఈద్రోహి=రావణుని, తెగటార్చును, ఆనియచ్చయము. ఆవనీరాజ్యము
యొక్క, సౌఖ్యసంచారములకు, సమయంబుగావున, వదునాలుగేండ్లుకావచ్చె.
గనుక, మఱువక, ఓ, అవార్యమైనమానసమును, సతీవ్రత = పాతివ్రత్యము
యొక్క, అధిక్యముగలదానా! మేరమీఱు తెగువక = మరణపాపానమున
కనుట. చొరక, మన్యు=కోకోరోషములయొక్క, “మన్యుడైన్యేకతౌక్రూఢి”
అని అ. సంభ్రమ = తీవ్రతయొక్క, “సమానంపేసంభ్రమా” అని అ.
అతిశయము=అధిక్యమును, లోలోనఁ దురుమవలయనని యన్వయము.

భా. ఆత్మ=నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతిసంపదల్ = అధికప్రసి
దులు, తనరక=ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహి=కీచకుని, తెగటార్చు=సంహ
రించునట్టి నీయొక్కవార్తవినబడినప్పుడ, మనవిభుండు=ధర్మరాజు, మహత్ =
ఘనములైన, వనీరాజీ=వనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన.

సంచారములకుఁ జనుట భ్రమంబు, ఇదిసమయంబుగావునకొనునముచేసికొన్న కట్టడ యిది గనుక, మఱువక = ఎచ్చరికదప్పక, ఓయవార్యమానసతీవ్రతా ధిక్య-సంబుద్ధి. వారింపశక్యముగాని మానసమందలి తీవ్రతయొక్క మాధిక్యము గలవాఁడా, లోలోనకొరహస్యముగా, అన్యసింహబలునియొక్క, సంభ్రమాతిశయమును దునుమఁగలయుఁజుండు.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ దడయంగ సంకేతి

తం బగుసమయంబు దప్పకుండ

నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి

నడువవలయుఁ దాల్చి నడలనీక.

19

రా. తగదు, సంకేతితంబగుసమయంబు = రాముఁడు మితివెట్టిన సమయము, తప్పకుండదిరిగి నే నరిగెదను. నీవు, నావెంబడికొననేజెప్పినప్రకారమునఁ దెగవకుఁ జొరకయనుట. తాల్చి నడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సంకేతితంబగు = వచ్చెదననివానితోఁ జెప్పిన, సమయంబు = వేళ, తప్పకుండ, నీవు, తాల్చి నడలనీక కొవములేక = కొవముగలిగినను నాకోవమున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువుగనుక, నావెంబడికొననే, నడువవలయుకొనరావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్తకు నామాట

యొప్పుగుట కొక గుఱు తొసంగు మనియె

నిచ్చెఁ దత్పతి ప్రహిత మైననమ్మిక

యంగరంబు సతీకి నుబ్బు మెఱయ.

20

రా. అనిపలికి, భవద్వర = నీపతియైనరామునియొక్క, అత్తకుకొనునమునకు, నామాట = నేజెప్పినమాట, ఒప్పుగుటకుకొననమ్మికయగుటకు, ఒక్కగుఱుతునొసంగు మనియెను, తత్పతి = అనీతాపతిచేత, ప్రహితమైన = అంపబడిన,

నమ్మిక = నమ్మకముకొఱకైన, ఉంగరంబు = ముద్రికను, సలికొ = సీతను, ఇచ్చెను.
అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండుక్రియలను హనుమంతుడే కర్త.

భా. అని వలికి, భవత్ = నీయొక్క, వరమైనయాత్మకు, నామాట
యొప్పగుటకు = నేఁజెప్పినమాట సమ్మతియగునందులకు, ఒక, గుఱుతోసుగు
మనియె = అడయాలము నిమ్మనియెను, తత్పతి = ఆభీమునిచేత, ప్రహితమైన =
ఇవ్వబడిన, నమ్మికయొ = నమ్మకమును, కరంబు = మిక్కిలియు, సలికొ = ద్రౌపదికి,
ఉబ్బు = సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెనని క్రిందటికన్నయము. గుఱుతిమ్మని
ద్రౌపదియడిగినను భీముఁ డిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషముచేసెనట.

క. అనిలజాఁ డధికతమస్థితి

నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం

బునఁ దత్సతీకిరోమణి

గోని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముండై.

21

రా. అనిలజాఁడు = హనుమంతుఁడు, అధికతమ = మిక్కిలి యధికమైన,
స్థితి = మర్యాదచేత, “మర్యాదాధారణాస్థితి” అని ఆ. ఒనరెడి, తమి =
వేడుకచేత, రామునియొక్క దుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ = ఆసీతయొక్క, కిరో
మణినిగొని, చనఁగని = పోవువాడై, ఆమితమైన, దర్ప = గర్వముచేత, గురు =
ఘనమైన, సంభ్రమముగలవాడై, అరిగెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజాఁడు = భీముఁడు, అధికమైన, తమి = అంధకారముయొక్క,
స్థితి = నిలుకడచేత, తమి = రాత్రియందు, “రజనియామినీతమా” అని అ.
రామ = ద్రౌపదియొక్క, తత్సతీకిరోమణి = ఆపతివ్రతారత్నమైన
ద్రౌపదిని, నియమిత = ఆణువుబడిన, కదమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ

ల్బీరముచే వనవిఘాతలీల నెఱపుచుకొ

ధీరత దనరంగ లంకా

ద్వారగతుం డగుచుఁ బేర్చె వైరివధరతిన్.

22

రా. బల్లీరముచే, వనవిఘాతలీల = అశోకవనభంగక్రియను, నెఱపుచు, తనరంగ, లంకా = లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండగుచుకొ = పొందినవాడై, కడమ సరి.

భా. బల్లీరముచేకొ = అహంకారసారమును, అవిఘాతలీల నెఱపుచును, కలక = అపవాదమునకు, అద్వార = ప్రవేశహేతువుగాని, గతుండు = గమనము. గలవాడు, అగుచుకొ, గూఢగమనముడై యనుట, అపవాదమునకా, భీమునిచేతఁ బాండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తియనెడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమనమైన వచ్చును. వైరివధముందగు, రతిని = వేడుకను, పేర్చెకొ = పెంచెను. వ. అంత.

23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకఁగలుగుదలము గానమి న్నితాం.

తము నిజాంగనాశనఫలదర్శకోఽశ్శక్తస్తం

భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులన.

తస్మిన్మమతులీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్.

రా. తమముచేకొ = అజ్ఞానముచేత, తలము గానమి = స్వరూపమును, జెలియమిచేత, నిజాంగ = తమశరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్శ = గర్వముచేతను, కోపముచేతను, శక్త = చేయఁబడిన, సంభ్రమము. తోడకొ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరఁగు, సింహబలులకొ = సింహములయొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, సత్సమరమతులకొ = లెస్సయధ్వనందుల. ఋద్ధిగలవారైన రాక్షసులను, చంపెను.

భా. తమముచేకొ = చీకటిచేత, తలముగానమి = స్త్రీపురుషుల స్వరూపముగానరాకుండుటచేత, “అధస్స్వరూపయోరస్త్రీతలంస్యా”త్తని అ.

నిజాంగనా=ద్రౌపదియందలి, ఆశను=అపేక్షచేత, ఫల=నిష్ఫలమైన, దర్శనోప
క్లప్త=మనస్తాపకృతమైన, సంభ్రమముతోడకో=అధిక భ్రమతోడఁగూడి, తన్నుఁ
జేసఁజరుగు సింహబలుని, లసత్పరుము, అతులలీలచేత మెఱయ, చంపెను.

వ. తదనంతరంబ మఱియును.

25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘ మయేంత మై .

పాలినె బసవపుత్రుభుజబలమున

సతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచే

గరము కీడొనర్చు కడఁకఁజేసి.

26

రా. శక్తి = బలిమిచేత, మత్త=మడించిన, దనుజ=రాక్షసులయొక్క, సంఘము=సమూహము, అయేంతమై = అక్షమమారుడు కడగాఁగలవై, ఐవస
పుత్రు = హనుమంతునియొక్క, భుజబలమునకో = పరాక్రమముచేత, పాలి
నెకో=నొచ్చిపోయెను, అక్షమమారసహితముగానొచ్చెనునట, అంతక=యముని
సంబంధమైన, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచేకో = యమప్రేరణచేత,
అతనికికో = ఆ హనుమంతునికి, కీడొనర్చుకడఁకఁజేసి = కీడుచేసెద నను
యత్నము నడపుటచేత, పాలినె నని యన్వయము.

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల. తదనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూ
హము, అయేంతమై=ఓర్పులేనిదై, అతనికాంతకుకో=భీమునిస్త్రీయైనద్రౌపదికి,
కీడుచేసి, ఐవసపుత్రుభుజబలమునకో=భీమునిబలముచేత, పాలినెను.

తే. విబుధకంటకకీచకవిషినమునకు

దావవహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిమ

నెఱిపె వాయుజౌడన్యుల కెఱుకపడక

యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు.

27

రా. విబుధకంటక = రాక్షసుల నెడి, కీచకవిసినమునకు = వెదురుటడవు
లకు. “వేణువః కీచకాస్తే స్యు ర్భేష్టనంత్యనిగూఢతాః” అని ఆ. దావ
వక్తిగా వాయుజుడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను, బుధోత్కరంబు = దేవ
సముహమును, “జ్ఞాత్వచాంద్రిసురాబుధాః” అని వై. అప్యలకు = శత్రువు
లైనరాక్షసులకు, ఏకకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక.

భా. విబుధకంటక = నజ్జనద్యేషులైన, కీచకులనెడి, విసినమునకు = ఒడ
వికి, దావాగ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుడు, అస్య
లెఱుగకుండ, లోలోన = రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె

నష్పరములోనగూఢ మై యంత నేడు

ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల

మనుచు సంతస మందె వాతాత్మజుండు.

28

రా. తత్ = ఆహుమంతునియొక్క, సహః = బలిమిపల్లనైన,
“ద్రవిణంతరస్సహోబలకౌర్యాణి” అని ఆ. దర = భయముయొక్క, “దరో
స్త్రియాంభయేశ్వరే” అని ఆ. సంప్రవర్తనము = వృత్తాంతము, అష్పరము
లోను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసుల
యొక్క, రాజి = పంక్తులయొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము,
నేడు = ఈప్రాధు, ముగిసివచ్చె ననుచు, వాతాత్మజుండు = హనుమంతుడు,
సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేడే సంహరించె నని తలంచెను.

భా. తత్సహోదర = అభీమునితోఁబుట్టులైనధర్మరాజాదులయొక్కయు,
సంప్రవర్తనము = నడక, అష్పరములోన = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై =
ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను = నడచెను, అంతను, ఏడు = అజ్ఞాతవాసనంపత్సరము,
ముగిసివచ్చెను, దాన = ఆముగియుటవలన, వర = శ్రేష్ఠమైన, ఆజి = యుద్ధము

చేతనైన, మోదకాలము=సంతోషకాలము, అనుచు, వాతాత్మజుండు=భీముడు,
సంతసమందెను, అజ్ఞాతవాససంవత్సరము ముగిసి గరుక విజృంభించి యుద్ధ
మందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోషపడె ననుట.

సీ. వ్యధం జేయుతత్సత్త్వవార్తాశ్రుతినిగ్లేశ

పడుచుం దత్సంగరభంగపరత

నుత్తమద్రవిణసంపత్తిపాలస్త్యుండు

దుర్యోధనుడు రోషమాపితుండు

తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం

క్రందనజయముల కలిమి యెంచి

జనులు మెచ్చుంగ బేర్పు శౌర్యాధ్యునాహవ

కృతీసుశర్దుబలోపచితధనుఃప్ర

తే. శాచతులితాంబునిధిమేఘనామం బనిచె

నతడు నేగి హరిన్నతోగ్రాజి బట్టె

నవ్విరటుడాసిగెలుపున గ్రొవ్వుభటులు

దన్తహోగణాగ్రహోద్భటత నడువ.

29

రా. తల్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతము
యొక్క, శ్రుతిని = వినుటచేత, తత్సంగర=ఆహనుమంతుని యుద్ధముయొక్క
భంగపరత = చెఱుచుటకొఱకనుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి=బలసంపత్తి
కలవాడు, దుర్యోధనుడు = పోరశక్యముగానివాడు, పాలస్త్యుండు =
రావణుడు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ = విడితిపలనక బుట్టిన, భీమ = భయంకరము
లైన, సంక్రందనజయముల = ఇంద్రజయములయొక్క, ఆహవకృతి = యుద్ధ
క్రియయందు, ను = లెన్నెన, శర్దుక్ = సుఖముగలవానీ, అనాయాసముగ
యుద్ధములు సేయువానిననుట, బలముచేత, ఉపచిత = పృథ్వి బొంపింపబడిన,

ధనుః ప్రణాదముచేతఁ దులితమైన, అంబునిధిఁ = సముద్రముగలవాని, మేఘనాదుఁ = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరిఁ = హనుమంతుని, సుతమై, యుగ్రమునైన, అజిఁ = యాధమందు, పట్టుకొనెను, తల్ = ఆ హనుమంతునియొక్క, మహా, అగః=అపరాధములయొక్క, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ.గణ=సమూహముయొక్క, గ్రహోద్భటతః ప్రాప్త్యతిశయము, నడువఁ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుడాసి = హనుమంతునియొద్దకుఁ బోయి, నవ్విరి.

భా. తల్ = ఆ పాండవులయొక్క, సత్త్వ = సత్త్వముయొక్క, ఉనికియొక్కయనుట, వార్తా=వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతిఁ = వినకుండుటచేత, తత్సంగర = ఆపాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, “ప్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్స్ససంగరః” అని అ. భంగ=చెఱచుటయందుఁగల, పరతఁ =తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, “ద్రవిణంతుబాంధవ” మ్మని అ. సంవత్తిచేత, పాలస్త్యండు = కుబేరునివంటివాడు, దుర్యోధనుఁడు, తత్పురిలోపలఁ = మత్స్యనగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ=అర్జునునియొక్కయు, యముల=నకులసహదేవులయొక్కయు, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ = యాధమందు, కృతిని=నేర్పరియైనవాని, సుశర్మను, ధనుః=వింటియొక్క, ప్రణాద=ధ్వనిచేత, తులిత = సరిపోల్చుబడిన, అంబునిధి = సముద్రునియొక్కయు, మేఘములయొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము. పనిచెను = పంపెను, అతఁడును = సుశర్మయు, హరిల్ = దిక్కులయందు, సుత=స్తోత్రము చేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని=ఘనయుద్ధమందు, డాసి, అవ్విరటుఁ =ఆవిరాటరాజును, పట్టెను=పట్టుకొనెను, తల్=ఆపిరటునియొక్క, మహా, గోగణ=గోసమూహముయొక్క, గ్రహ = పట్టుటచేతనైన, ఉద్భటతఁ = ఔద్ధత్యముచేత, నడువఁ = ప్రవర్తింపఁగా, పట్టె నని యన్వయము, తనసేన పిరాటరాజుయొక్క గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనె ననుట.

వ. అంత

30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్యయైనిజాజ్ఞ జరుగ నాతనిం జటా
యుర్విసూతి యమరణక్రియోత్కృతాసహాయుః జై
పర్వచు విడిపించె దద్విపక్షమృత్యువాల ము
ద్గర్భం డగుచు శుష్కదీపితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్.

రా. సర్వపూజ్యయై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జరుగ, ఆకనిక్ = హను
మంతుని, జటాయుర్విసూతి = రావణుడు, అమరణ = మరణరహితమైన,
క్రియా = ప్రయోజనమందుగల, చంపుటకక్క నేదైన నొకదండన
చేయుటయం దనుట, ఉత్కృతా = ఉత్సుకత్వమే, సహాయుడై = ఔత్సుక్య
ముతోఁగూడినవాడనుట, కల్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యు
వయిన హనుమంతునియొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్క = అగ్నిచేత,
“బర్హి శ్శుష్కాశ్శుష్కవర్జా” అని ఆ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యమైన, వినిజ = యమపుత్రుడైన
ధర్మరాజుయొక్క, అజ్ఞ, ఆకనిక్ = విరటుని, జటాయుర్విసూతి = జటాసుర
వైరియయిన భీముడు, యమ = నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధము
యొక్క, క్రియయందుగల, ఉత్కృతా = ఉత్సాహమే, సహాయముగాగల
వాడై, కల్ = ఆవిరటునియొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైన
వాడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్క = పరాక్రమము
చేత, “ద్రవిణంతరస్పహో బలకౌర్యాణి స్థామశుష్కంచ” అని ఆ. దీపితముగఁ
జేసి, ఆకని విడిపించె నని క్రింది కన్వయము.

సీ. మహితధర్మనియమ మాహాత్మ్యభూతన
యానుగ్రహభిగుప్తాంగు డగుచు

శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁడంత నిల కతి

గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక

లంకపెం పెల్ల డీల్వఱిచె నిశ్చలజయ

వైభవోదయ మహావాలహస్త

చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్త

మస్తవిద్యేషి ధామకాఘుఁడగుచు

ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమర విపక్షయూ

ధపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును

సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు

చూపఱకుఁ గరంబు చోద్యపఱుప.

32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా=నీతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, అభిగుప్త=రక్షింపబడిన, అంగముగలవాడౌచు, వాయుసుతుఁడు = హనుమం. తుఁడు, ఇలకుఁ=భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త=పుచ్చమందున్న, “వాలహస్తశ్చవాలధిః” అని ఆ.చండహేతి విలాస=తీవ్రాన్నిప్రకాశముచేత, సరభసగ్రస్త=శీఘ్రముగా దహింపబడిన, నమస్తవిద్యేషులయొక్క, ధామకాఘుఁడగుచుఁ =గృహసమాహములు గలవాడౌచు, “గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని” అని ఆ. దర్పము = తనగర్వము, అమరవిపక్షయూధపుని=రావణుని, పట్టిని=రావణుని మమారుడైన యంద్ర జిత్తును, సరకుగొనక ప్రబలగా, లంకపెంపునెల్ల డీల్వఱిచె నని యన్వయము.

భా. మహితమైన, దర్ప=యమునియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మాహాత్మ్యమువలన, భూత=పొందబడిన, “భూప్రాప్తౌ” అని ధాతువు నయ=నీతియొక్క, అనుగ్రహ=ఆనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త = డాంపబడిన, అంగముగలవాడౌచు, వాయుసుతుఁడు = భీముఁడు, అంత నిలక=ఆవిరటుని విడిపించినమాత్రాననే నిలువక, సంఘటనచేత, దొర=విరటునియొక్క, కలంక

పెంపెల్ల = విచారాతిశయమునంతయును, డీబ్బటిచె = శమింపజేసెను, వైభవోదయమునకు, మహల్ = అధికమైన, అవాల = పాదయన - స్థానమైన దనుట. “స్యాదాలవాలమావాల” మ్మని అ. హస్తమందున్న, చందహేలి విలాసముచేత, “రవేరర్చిశస్త్రం చ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః” అని అనరభస చూనట్లుగా, గ్రస్తమింగటడిన, విద్యేషిధామాఘుడగుచు = శత్రుప్రతాప సమూహముగలవాడగుచు, వివక్షయూధపుని = సుశర్మను, పట్టి = పట్టుకొని, కలంకపెంపెల్ల డీబ్బటిచె నని క్రిందటి కన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం

దాగోగ్రహదవ్వుచేప్టు నధిపప్రమదై

కాగారికు నిర్ధామునిఁ

గా గర్వ మడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్.

33

రా. ఈగతి, దక్షిణదిశయందు = అన్నిదిక్కులను గపులు వెదకఁ బోయినారు గనక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, అగతి = పాపమునెడి, గ్రహ = భూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదము = సీతకు, “ప్రమదాభామినీకాంతా” అని అ. ఐకాగారికుని = చోరుడైనవాని, సీత నవహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహ రహితునిఁగా, లంకను గాల్చెనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = హనుమంతుడు.

భా. ఈగతి = ఈ ప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదవ్వు చేప్తుని = అదక్షిణగోగ్రహణము చేసినసుశర్మను, అధిప = విలికయైన విరటుని యొక్క, ప్రమదమునకు, ఐకాగారికుని = చోరుడయినవాని. ‘చోరైకాగారి కత్తైన దస్యుత్సర్గరమోషకాః’ అని అ. నిర్ధామునిఁగా = నిష్టేజస్కునిఁగా, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = భీముడు.

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలోదీర్ణుఁ డగుచు

నవనిజశుభ ప్రవృత్తిమానవవిభునకుఁ

బరమసంతోష మొనరింప మరలె బురికి

హర్ష మొదవంగ సప్రభుం డగుచు నతఁడు.

34

రా. అవనిజ=నీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిని = శుభవార్తచేత, పురికి = లంకకు, హర్ష మొదవంగ = తిరిగిపోగంటినిగా నని సంతోషమురాగా, సప్రభుండగుచు = ప్రభాసహితుడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి=శుభప్రవర్తనము, వంటలుగాక యుద్ధమునజేయు ననుట వింత యనగా, సప్రభుండగుచు = ప్రభువుతోఁ గూడుకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున.

35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుచు

హత్తరవార్తాప్రచార మప్పరిప్రజకుఁ

దత్తామోదందై బల

వత్తరతాపమును మదిని వర్తిలఁ జేసెన్.

36

రా. ఉత్తరగ=ఉత్తరపుదిక్కుగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర=భయంకరుఁడైన, హరిపు = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర = మిక్కిలి దఱువైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పరిప్రజకు = లంకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆమోదందై=హర్షముగలదై, “ఆమోదోహర్ష గంధయోగి” అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను = పోఁజేసెను.

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనునియొక్క, వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పరిప్రజకు = అవిరాటరాజు

పట్టణములోనుండుజనులకు, దత్త = ఇయ్యబడిన, ఆమోదందై = సంతోష
రహితమై, బలవద్దరతాపమును, మడిసి, వర్తిలఁ జేసెను, మనసు కలఁగఁజేసి
ననుట.

ఉ. ఆతతవేగయానమున సంతట నావిలసద్బలుండు గో

త్రాతనయాభిదర్శనవిధానమువంచితవృత్తి యై సము

ద్యోతిల నేఁగి కాంచి రయమొప్పుఁగఁ బల్కె నృపాలసూను ని

ర్భూతత రాఘు ను త్తరుగురుస్ఫుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్.

రా. ఆతతవేగ = అధికవేగముగల, యానమునకే = గమనముచేత, ఆ,
విలసద్బలుండు = లెస్సబలిమిగలవానుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = సీతయొక్క,
“గోత్రాకుః పృథ్వీపృథ్వీ” అని ఆ. అభిదర్శనవిధాన = సందర్శనవిధిచేతనైన,
ముత్ = సంతోషముచేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై = వర్తనగలవాడై,
సముద్యోతిలకే = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని = రాముని, నుత్త =
పోమొత్తఁబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన
సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునకే = రథముచేత, “యానంగతౌవాహ
నేచ” అని వి. ఆవిల = అమలమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాడు,
గోత్రాత = గవాధ్యక్షుండు-కీచారము పారుపత్రముగలవాడనుట, నయ = నీతి
చేతనైన, అభిదర్శనవిధానము, నయమనఁగా ద్వారపాలాదుల యపవరణము,
ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతిలకే = శోభిల్లుఁగను,
ఏఁగి, కాంచి = పొడగని, నిర్భూతకర = మిక్కిలిలేని, అఘు = దుఃఖముగల
వాని, ఉత్తరుండనెడు విరాటపుత్రుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ బ్రకాశమైన,
సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, “సమాసంవేగసంభ్రమా” అని ఆ. చిత్తముగల
వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

సీ. వ్యధ లెల్లఁ దీఱి దేవరమహామహిమ వి
 లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ
 బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక
 నున్నదిశాంతద్విషన్ని కాయ
 వెసమన మొదవులాలసమాసకురుబల
 యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
 తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో
 వనరెడునేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బాటుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞాన
 మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ
 దా నెఱిగినకొలది నానారివృత్తాభి
 ధానకథ లొకింతతడవు నడపె.

318

రా. దేవరయొక్కచుహిమచేత, భూమిజను=నీతను, విలోకింపఁగంటిని=చూచితిని, “దృష్టానీతేలితద్వక్షః” అన్నాడుగనుకఁ గంటి ననెడిపదము ముందుగాఁ జెప్పినాడు, అధి = మనోవ్యధయందు, పతన = పాటుగలది, తన్తగ్న యనుట, ఆయక = ఆయమనీత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్ని కాయ = అణఁపఁబడినశత్రుపుంజము గలవాడా — సంబుద్ధి. మనము, వెసను = వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడిగొఱకే, మానక, ఉరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత, అవరుద్ధంబులగుచుకొనని, తాంత=బడలినదై, అకులీభవతో = వ్యాకులములొచున్న, ప్రాణవాయువులతోడఁగూడ, వనరెడును=విలపించుచున్నది, మనము వత్తు మని బలవంతమునఁ బ్రాణమునుబెట్టుకొని యున్నదనుట, ఏను = నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క - ఆయన శిరోరత్నముయొక్క, ఆభిధాన = చెప్పెడునందుగల, కథలు = మాటలును, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమ్యక్తమయ్యెడుపర్యంతము, నడపెను.

భా. దేవరమహామహిమను విలాకింఁగంటిని, భూమిజనాధిపతనయా-
సంబుద్ధి. అకలంకమానట్లుగా, నున్న = పోమొత్తలబడిన, దికాంత = దిగంత
ములయందుఁగల, ద్విషన్ని కాయ=శత్రు సమూహముగలవాఁడా, ఇది స్తోత్ర,
రూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పట, మన మొదవులు = ఆవులు, ఆలస
మాన = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపుచున్న, కురుబలయశ్శములచేత నవరుద్ధం
బులగుచుకొ, చనక = పోగా, నితాంత = మిక్కిలి, ఆమలీభవత్ = తొట్టు
పడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు=వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన=
గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునకొ = తెలుపుటచేతననుట, నానావిధములైన,
అరి = శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, ఆభిధాన = పేర్ల
యొక్కయు, కథలు నడపెను, తానెఱిగినకొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతులు
సెప్పెననుట.

వ. పదంపడి యిట్లనియె.

316

రా. మఱియు హుమంతుఁడనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు నుక్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమాననీయబల విడిపింపుమా
యావులబలు మేటియైనతదప
హారి గలుపకలుషితాత్మసుయోధను
నదవిమూఢుదురముననువధించి.

40

రా. అలఘుమాన-సంబుద్ధి. మాయావులబలు మేటి=మాయావంతులలో
శ్రేష్ఠుడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధులను, నుత్ = ఓడించెనునట్టి
వదముచేత విమూఢుడయినవాని, తదపహరిని = నీతాపహరి యైనరావణుని
వధించి నీయబలను విడిపింపుము.

భా. అలఘుమానసీయబల-సంబుద్ధి. తదపహరిని = ఆయాపులనపహరించిన వాని, సుయోధనుని = దుర్యోధనుని, వధించి యాయాపులను విడిపింపుమాయని యన్వయము.

ఆ. విను మొకింత దడసినను గార్య మింకఁ దప్పుఁ

గాన వేగఁ గదలి వాని గెలుము

గర్వయు క్తదనుజకర్ణ భీష్మేష్వాస

గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి.

41

రా. వేగక్ = ఉదయానశే, కదలి, గర్వయుక్త లయినదనుజాలకుఁ
కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ = అధికగుణ
ధ్వనియొక్క, “రణోస్త్రీయుధినాధ్వనా” అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమ
చేత, వానిక్, రావణుని, గెలుము.

భా. వేగక్ కదలి = క్షిప్రముగాబోయి, గర్వయుక్త = గర్వముతోఁ
గూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు =
ద్రోణునియొక్కయు, రణాతిమహిమను మించి, వాని = దుర్యోధనుని, గెలుము.

క. అకట భవద్గురునేనా

దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరగమి ని

న్నొకయించుకయును గుఱిసే

యక యిమ్మెయిఁ జెనకి తలఁకఁ డతఁడు నెడు మదిన్. 42

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు = గురుమైన, సేనాదికము, పుర
స్థితిం బరగమిని = ముందరగనిపించుకొంటుంటే, ఇమ్మెయిఁ జెనకి = ఈలాగు
ద్రోహము చేసియు.

భా. అకట, భవద్గురు = నీతండ్రియు, సేనాదికము = సేనమొదలైన చతు
రంగబలములును, పురస్థితింబరగమిని = వట్టణములలోకయిండుటచేత, అతఁడు =
దుర్యోధనుఁడు, ఇమ్మెయిఁ జెనకి = ఈలాగు చెనకియు, తలఁకఁడు.

ఆ. అని యతండు దీప్తితౌష్ఠ్యభాషలు
వలుకఁ దనబలంబుకొలది గాన
కధిక మై తనర్పనాహవోత్సహంబు
పూనె రాచపట్టి మేనువొంగ.

43

రా. అని, అతఁడు = హనుమంతుఁడు, పలుకఁ, తనబలంబుకొలది,
కానకుక = అడవికి, అధికమైతనర్పక, రాచపట్టి = రాముఁడు, అహవోత్సహం
బును బూనెను.

భా. అతఁడు = గొల్లవాఁడు, పలుకఁ, బలంబుకొలది గానక = బలాబల,
చింతలేక, రాచపట్టి = కత్తరుఁడు. పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగటవై నేగ ససంభ్రమ
స్వాంతః డై తద్వేళె యంత నరయ
జోకమై దొరకెఁ దచ్చుభలగ్నమతేజిష్ఠః
దాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలె
మహాసీయశఃధ్ధాంత మంజులాస్యప్రవ
ర్తనగురుభావార్హతనువికారు
ననఘృక్షత్రాచారమునకు నానాకీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని

తే. నాన్యపాలకుమారకు నంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైన యొకవంతతేజ మమర
రిపులయాధత్యవదృలశ్రేణి మెఱయ.

44

రా. అంతనరయక = లెస్సగా విచారింపఁగా, తత్ = ఆయాత్రకు,
శుభలగ్నముదొరకెను. అతి, జిష్ఠుఁడు = జయశిలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు = శ్రేష్ఠుఁ-
డయినరాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహాసీయపైన, శుద్ధాంత = నీకయొక్క

యనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. “కుందస్థితం కుటిలకుంతల మిందుచూడం
 ఛందశ్శిఖాభరణచారుపదారవిందం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాలమేఘ మంతః
 పురంపురరిపోరవలోకయామః” అని శ్రీశంకరాచార్యులెఱ్ఱింకము. మంజులమైన
 యాస్యప్రవర్తనచేత, గురు=ప్రేమన, భావ=అభిప్రాయమునకు, అర్హ=తగిన,
 తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృతత్వపాండుత్వములు గలవాని
 ననుట, ఉత్తాచారమునకుఁ=యుద్ధమునకు, నానా=బహువిధమైన, కీశసంతతిఁ
 గొని = వానరసమూహమును జేర్చుకొని, ‘మర్కటో వానరః కీశః’ అని అ.
 యాత్మసంఘపువాని, ఆన్యపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకుఁ, సాధు=
 సమర్థమైన, ఆసమశక్తికతమున, ఒకవంతలేజము, అమరరిపు = రాక్షసుల
 యొక్క, లయ=సంహారముందు, ఔద్ధత్యమంతమైన, బలశ్రేణి = సేనాసమూ
 హము, మెఱియఁగా, లేజము సుశ్రయించెను.

భా. యంతకు “యంతానూతఃకత్తాచసారథిః” అని అ. అరయఁగా,
 తత్=ఆయుత్తరునియొక్క, శుర = శ్రేయస్సునందు. లగ్న మైనమతిగల
 వాఁడు జిష్ణుఁడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు,
 మంజు = మనోహరమైన, యాస్యప్రవర్తన=వృత్తగీతాదిప్రచారములకు, గురు
 భావ=గురువౌటకు, అర్హమైన తను వికారముగలవాని=పేడివానిననుట, ఆనా
 కీశసంతతిని = అర్జునుని, ఉత్త్ర = సారథియొక్క, ఆచారమునను, గొని =
 చేకొని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁగడలెను, అంతకుఁ, ఆన్యపాలకుమారకుని=
 ఉత్తరుని, రిపుల = దుర్యోధనాదలయొక్క, బలశ్రేణి మెఱియఁగా, సాధ్య
 సము, సుశ్రయించెను=పోయెను.

సీ. ఆతనిసముద్వేగ తతచేష్టమాననా

నాకీశసంతతి నలుపు మెఱిసి

పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ

భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి

నలరించియును ముదితాత్మఁ గావించుచు
 నారాచకొమరుని యంతః గాఁగఁ
 గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు
 నిజబాహుబలమున నిర్వహించు

తే. పూన్నితో వీరరసలక్ష్మీ వొదల నడచె
 నాయనఘవర్తచునిశివాఖ్యతరునిహిత
 మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోద
 సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ.

45

రా. అతని, సముద్వేగ=సంతోషజేమతోఁగూడునట్లుగా, తత, చేష్ట
 మాన = చేష్టింపుచున్న, నానా, కేశసంతతి=వానరసమూహము. ఆరాచకొమ
 రుని, నియంతఁగాఁగఁ=నియామకునిగా, శివాఖ్యతరుని=మిక్కిలి శుభమైన
 నామధేయముగలవాని, నిజధర్మమును=మర్కటతాలిధర్మమును, చూపి, తత్ =
 ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహము మెఱయ నడచెను, కడమ సులభము.

భా. అతని=ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ=భయమయొక్క, తత=ఘన
 మైన, చేష్ట, మానక=మాచుటకై, ఆనాకేశసంతతి = ఇంద్రజాడు, రాచ
 కొమరుని, యంతఁగాఁగఁ=సారథినిగా, ఆయనఘవర్తచుని=ఉత్తరుని, శివా
 ఖ్యతరు=శమివృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్మమును=గాంధీవమును, చూపి,
 తత్పరిగ్రహము మెఱయక=ఆవిల్లు పుచ్చుకొనియచుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిహ్వుఁ డీమాడ్కిఁ జని యను

నృతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ
 ద్వరితగతివిరోధివాహినీవరవిజృం
 భణము గరము గానబడఁగ డాసె.

46

రా. జిహ్వుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, ఆనన్యత=అనసరించు
 జడిన, మనోరథముగల, హరి=వానరులయొక్క, గతికొ, అలరుచుకొ, త్వరితగతి

విరోధియైన, వాహినీవర=సముద్రునియొక్క, విజృంభణము = ఉప్పొంగుట, కానబడంగ దానిను.

భా. రామవిభుండు = రామునిపంటివిభవముగలవాడు, మంచికాంతి గలవాడుగాని, జీష్ణుండు=అర్జునుండు అనునృత=అనురంభబడిన మనస్సు గల - మనస్సున కనుమాల మైనదనుట, రథహరిగతిని=రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచున్, దాని=చేరెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తి బొల్పెనగునాతనిరాక

పొల్పు మీఱంగ లంకఁ బుణ్యజనులు

వెరవిడిగాడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు

ర్ణయమున వచ్చుచున్నాడు సమయ

రక్షోపహతి సేయ రామికానండక

టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి

మఱికొంద టిది యేమి మాటలు మనసాటి

పరికింప నేరఁడే యురువివేక

అ. శాలి యతఁడు యుద్ధ కేళికాలంబని

నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ

నుక్కడంప వచ్చుచున్నాడు గాని యీ

తలపు దృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి.

47

రా. ఇట్లు, ఆకనిరాక పొల్పుమీఱంగన్, లంకఁపుణ్యజనులు=లంక యందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, “యాతాధానకపుణ్యజనః” అని అ. సమ యన్ = సమయంబున, ఈనరుండు వచ్చుచున్నాడు. రక్షః = రాక్షసుల యొక్క, ఆపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా=యుద్ధవిహారమునకు, అలం బని=అధారమైన, కడను సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిబోల్పసంగ = వేదాంతములేక వ్యక్తముగాఁ
బ్రకాశించెడి, ఆతని=ఆర్జునునియొక్క, రాకపోల్పుమిఱక, కలంక=విచారముచేత, పుణ్యజనలు=ద్రోణాదులు, ఆనెడుమాట, ఈనరుడు=ఆర్జునుడు.
సమయరక్ష=ఆజ్ఞాతవాసరక్షణముయొక్క, యద్ధకేకికొ, కాలంబని=సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇత్రైటంగున.

43

తే. ముసగెసలఁ బోరుగురుభీష్మముఖులసఖుల
నాత్మనైస్యరక్ష శ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి యధిపతియొక్కపీనుడు లనుచు
నడిగి వారందులొక దగినంత జెప్ప.

44

రా. ముసగెసలక=శ్రీతిపూర్వక మగుసంభాషణలతో, గురు=ఆధిక
మైన, భీష్మముఖులక=భయంకరముఖములుగలవానిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన=
రాక్షసవరులైన, అధిపతి=రావణుడు, కడమ సరి.

భా. అధిపతి=దుర్యోధనుడు, నైస్యరక్ష=సేనారక్షకులలోవల, శ్రేష్ఠులైన, కడమ సరి. సుభము.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుదెఱంగుల గుజగుజ
లాడుచందంబున భావించి యందఱకు నిట్లనియె.

50

ఁజెప్పిని సరి.

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్యపేక్షితార్థమ కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కుగతిగఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుట కలరవలయు.

51

రా. నరాది=నరులభక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

రాఘవ—21

భా. ఎన్నఁగానరు=విచారించుకొనలేరు, ఆదియందుకొ=మనమువచ్చు, నపుడు, ఆపేక్షితార్థమకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడువచ్చునది, కదమఁ దెలిసిని సులభము.

తే. అసమయాత్తోద్ధతిపిశాచియన్నుగొల్పు
బుద్ధినెడి వచ్చుచున్నాఁడు పొడవడంగి
పోగలఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
క్రమ్మఱు గాన కితఁడు సభ్రాత్మకముగ.

52

రా. అసమ=సరిలేని, అత్తోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియనుట, సభ్రాత్మకముగ=తమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱుగానక=తిరిగిపోలేక, పోగలఁడు.

భా. అసమయమందయిన యాత్తోద్ధతియనెడిపిశాచి, అన్నుగొల్పుకొ= ఒడలెఱుంగరాకుండఁజేయఁగా, కానకుకొ=అడవికి, సభ్రాత్మకముఁబోగలఁడు.

సీ. ఆన నప్పు డెన్నిక నమరశత్రువిభీష
ఁగుఁడు భీష్ము డనుశంక నులిమి వైచి
పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికైనాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మన కింక సమయమ న్నాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్ఞాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నఱమెద
వాభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని

ఆ. మార్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడ గాదు.

53

రా. అననప్పుడు, అమరశత్రుని = రావణుని, విభీషణుడు, భీష్మదళశంక=భయంకరుడనెడివిచారమును, సులిమివైచి = మాని, పలుకుచు, మనకు, సమయము=చావము, అనుమాటలేదు, ఎంచవలదు = నిశ్చయము, సేపు ఆజ్ఞాతవా = ఎఱుంగనివాడవా, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః” అని ఆ. సముచితమగు=ఉచితమైన, అనికొ, అఱిమెదవు=యత్నముజేసెదవు, మహితకయాత్యాగమునకొ=సీతనువిడుచుటయందు, చలింపక=సీతను నిచ్చి యచుట, మన=మనయొక్క, మనికొ=బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా. అననప్పుడు ఎన్నికనయరకొ = లెక్క పెట్టినవాడై, శత్రువిభీషణుడు భీష్మడు, అను = పల్కుచు, సమయమల్లాట=ఆజ్ఞాతవాసమర్పాదయనెడుపలుకు, లేదు, ఆజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, సేతిని = సేతిచేత, నఱిమెకొ = నడచెను, నవ=దావానలముభంగిని, అభీల=భయంకరమైన, రణతేజాడు=యద్ధప్రతాపముగలవాడు, మహితమైన, నయ=సేతియొక్క, ఆత్యాగమునకొ=విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాడై, మనము, అనికొ నిలువకొ = యద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము.

చ. తొలుతెరిచుండియు న్వలదు దుర్జయవైరము మాను మంచు నిచ్చలుఁ జెవి నిల్లు గట్టుకొని చాటితీ నన్ను గణింప వైతి పె న్బలియునితోడిపా రిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా పలు కీక నైనఁ నైకొను మపాయ మగుకొ దురహంక్రియోద్ధతిన్.

54

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి.

55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున కీచ్ఛకముగఁ బలికె నెపుడును రిపుపక్షపాతభాష

లుడుగవైతి వికే మనియెడిది నిన్ను
నావుఁ డనియున్నదొర వెట్టి యనుటగాక.

56

రా. ఇనకనూభవుడు = ప్రభుపుత్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.
భా. ఇనకనూభవుడు = కర్ణుడు.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా
టికిఁ బొగడెద వింత కడుఁ గడిందిగమనయే
లికకుఁ గలయోధవీర
ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా.

57

రా. ఒక, నరుని = మనుష్యునియొక్క,

భా. ఒకనరుని = ఒకయర్జునునియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడనయుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గా కిటువంటిక -
ర్జములకుఁ బిలిపించు జనునె దొరకు.

58

రెండింటికి సరి.

వ. అనవుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కి ట్లనియె.

59

రా. అతఁడు = విభీషణుడు.

భా. అతండు = భీష్ముడు.

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాట లెడఁదఁ గైకొనక నీ
వాత్సరక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదు లైన గుణముల ప్రోకల
రాజనందనుల మహాజిచణుల.

రా. గురుకృపాదులైన = అధికమైన దయ మొదలుగాగల, గుణములయొక్క, ప్రోకలక్ = రాసులయినవారిని, రాజనందనలక్ = రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదులయిన = ప్రోణకృపులు మొదలయిన, రాజనందనలక్ = విలికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట వినుమనుట. కడమ సులభము.

వ. వార లిట్టియవివేకివచనంబులకు వశవ ద్రివై వ ద్రిల్లునీయపరాధంబునం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వారమహానుభావులు గావరేని దత్తాద్యగ్నివ్యభాణధనంజయప్రతాపంబున భవన్మలాంగంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెండియుం చెక్కుదెఱంగుల బుద్ధి నెప్పి యప్పుడు. 61

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహించరేని, దివ్యభాణములనెడి, ధనంజయ = అగ్నియొక్క, ప్రతాపంబునక్ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

భా. వారలు = ప్రోణకృపాదులు, గ్రోధించి వచ్చుచున్నవారు = శోపము చెచ్చుకొంచున్నారనుట, తత్తాద్యక్ = ఆరాగుప్రసిద్ధమైన, దివ్యభాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క ప్రతాపంబున.

తే. అతనిబహుకర్ణపరుషవాక్యముల నెడసి
యు న్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురు నిరఘ్ననీరవరుఁ జేరి కొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది.

రా. అతని = రావణునియొక్క, బహు = బహుళములైన, కర్ణపరుష = కర్ణకఠోరము లయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, సుత = స్తుతమైన, అచల = చలించని, ఉత్సాహముతోడ, యుక్తు = కూడిన వాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షా గురువైనవాని, రఘువీరవరుని జేరి కొలిచి, తల్ = ఆరఘునాథునియొక్క, కృపచేతియాదరము, చెంద = తన్నుఁ బొందఁగా, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదము = సంతోషమును, ఒందెను.

భా. అతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసి యున్న, తనుతా = లఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁ గూడిన, నిరఘు = నిష్కల్పముగ, ధర్మగురుని = ద్రోణుని, చేరి కొలిచి, తత్కృప = ఆకృపునియొక్క, ఆదరమును జెంద = ద్రోణాచార్యునిఁగొల్పి యాకృపునియాదరమును జెందెడికొనుట, అంచి = అంపి, తా = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత.

63

రా. విభీషణుడు కొల్వవచ్చినకర్వాత.

భా. దుర్యోధనాదుల యాలాచనసమయమందు.

తే. మృదుతఁ బని గామి గని రోసి పొదివె నంప

వాన నాదిత్యకులరాజవరసుతుండు

తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని

వాహినులజేనిగుండియవడి గలంగ.

64

రా. గోత్రను, “గోత్రాకుపృథివీపృథ్వీ” అని అ. అరికట్టుకొని = ఆలించుకొని, విడువని, వాహినులజేని = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను = గోసమూహమును, “ఇనిత్రకట్టచక్కభలగోరభేభ్యః, క్రమాజే

తేస్య స్సమూహోఽథే, గవాంసమూహోఽగోత్రా” అని ప్రక్రియ. జేని=దుర్వోధనునియొక్క, గుండియకలంగళ, వాహియల=జేనలను, అంపవానచేతఁబొదివెను.

వ. అప్పుడు.

65

క. అవిదితవిఘ్ననరవరా

స్త్రవిభగ్నాంగమ్ము లగుచు రహితమహాగో

నివహత నాకులగతిఁ జెం

దె వెలయఁగఁ దదుగ్రకాండదృఢసత్త్వంబుల్.

66

రా. అవిదిత=ఎఱుంగఁబడని, విఘ్నముగల, నరవర=రామునియొక్క, అస్త్రములచేత, విభగ్నాంగములగుచు, తల్ = ఆసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర=భీయంకరమైన, కాండ=ఉదకమందున్న, “కాండోస్త్రీదుండబాణార్ద్రవర్గావసరవారిష” అని అ. దృఢములయిన, సత్త్వంబులు=జాతువులు, రహిత=విడువఁబడిన, మహత్ = ఘనమైన, అగోనివహతను = పాపసంఘముగలవౌటచేత, నాకుల=దేవతలయొక్క, గతిఁజెంచెను-దేవలోకమునకుఁ బోయె ననుట.

భా. అవి=ఆసేనలు, దిశవిఘ్న=ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల - వారింపరాని వనుట, నర = అర్జునునియొక్క, వరాస్త్రములచేత, విభగ్న = తునిగిన, అంగములయిన రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత=విడువఁబడిన, మహత్ = అధికమైన, గోనివహముగలవౌటచేత, తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహువచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతినిజెంచెను.

వ. తదనంతరంబ.

67

శ్రీ. మఱియు సుద్ధతచ్ఛేష్టమానకురుబలాద్ధి
యసదృశాశ్చర్యపదాతిబహుల

హరివారణాధికపరిపూర్ణదిబ్బుఖం
 బగుచుఁ బైపయిఁ బేర్చుపొగరు సూచి
 యలుక హెచ్చగురుభీష్మాహిమకరసంత
 తులు మొదలైన గడుదుర్దమగతిఁ
 దనరారువారిసత్త్వములెల్లఁబొలియఁ ద
 దంతర్గతక్షోభృదవయవములు

తే. భేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు
 టంపజడిపెంపు చూపి యే పణఁచె నతని
 తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు
 గళితద్దైర్యుండు సతిభయాకులుండు నగుచు.

68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, కురుబలముగల, అబ్ధి = సముద్రుండు, ఆసదృశమైన యాశ్చర్యమునకు, పద = స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలి దబ్బుచైన, లహరి = కరుణల, వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్హరి” అని అ. రణ = ప్రాంతలయొక్క, ‘రవేరణః’ అని అ. ఆధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిబ్బుఖములుగలదియగుచు, గురు = అధికమైన, భీష్మ = భయంకరములయిన, అహి = సర్పములును, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలుగాఁగఁ దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు = జలజంతువులును, పొలియఁ = మడియునట్టుగా, తల్ = ఆనముద్రునియొక్క, అంతర్గతములయిన, త్క్షోభృత్ = మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, అవయవములు భేదిలకొ, అతండు = రాముండు, ఏపణఁచెను. అంత, నదీప్రభుండు = సముద్రుండు, కానుపించి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. ఉద్ధతమానట్టుగా, చేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబల = అబ్ధివంటి కురుబలము, పదాతి = బుట్టచేతను, బహులములైన, హరి = గుట్టములచేతను, వారణ = వినుఁగులయొక్క, ఆధిక్యముచేతను బరిపూర్ణదిబ్బుఖం బగుచు

గురు-భీష్మ-అహిమకరసంకతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క,
త్వాభ్యుత్ = రాజులయొక్క, ఏపణచెను, అంశ, ఆదీప్ర = దీపింపని,
భా = కాంతిగలవాడు, భూవరుండని ముందరిపద్యమున కన్వయము
కడను. సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు

వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ

నీ కసాధ్య మొకటి లేకున్ని యారసి

బెట్టిదంపుగుండె బెదరఁ బాటె.

69

రా. పురుషమూర్తితోడఁ = పురుషాకారముతో, కానుపించి,
సముద్రుఁ డనెడుమాట, భూవరుండ = సంబుద్ధి. నీకు నసాధ్యమొకటి
లేకున్ని, గుండె = తనగుండెయ, బెదరఁబాటెను.

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైన్యంబు
పోలె = అతిభిన్నుఁడై యనుట, భూవరుండు = దుర్యోధనుఁడు, అహిక =
యుద్ధముచే, సాధ్యమొకటిలేకున్ని, గుండె బెదరఁబాటెను.

చ. దానంజేసి.

70

నీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెన శాంతుఁడవు గమ్ము

వెదక నీకెవ్వరు నెదురు లేర

పార్థదర్పమున నీవస గాన కి ట్టెని

ర్చినవారిదోషంబు గనియె ఫలము

నికఁ గావు మర్థింతు నే నోయఖండద

యాసముద్రుండ నాయందుఁ గరుణ

నడవఁ గట్టి పగఱ నడఁగించితే నేమి

చెప్పు నమోఘవాంఛితుడ నగుదు

ఆ. హరివిగాక నీవు నరమాత్రుడవె యని

యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లఁ

బాదపద్మములకుఁ బ్రణుతి గావించిన

నవ్వుహాత్ము డతని నాదరించె.

71

రా. ఎదురు లేర, అపార్థమయిన దర్పముచేత, హరిదోషంబు = ఉదక దోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి నేను సముద్రుండను నాయంద, కరుణ నడవఁ = దయ ప్రవర్తిలగా, గట్టిపగఱు = కూరకత్తువులను, అడఁగించితేఁ, ఏమి చెప్పను? అమోఘవాంఛితుడనగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును ఇంక నాశోరికలెల్ల సిద్ధించు ననుట, అంతైన. అని సముద్రవాక్యము.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ - పార్థ - సంబుద్ధులు. అని, యంత = సారథి - ఉత్తరుడు, ప్రణుతి గావించినఁ, అమృతహాత్ముడు = అర్జునుడు, ఆదరించెను, కడమ సరి, సులభము. అని ఉత్తరవాక్యము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల

పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన

మాచరించె మున్నెట్లట్ల హరివితతిని

యంతయై నడపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ.

72

రా. తత్ = ఆసముద్రునియొక్క, అభిమతపద్ధతిని = సేతువుగట్టియనుట, వారి = ఉదకములయొక్క, తరణ = దాటుటయందుఁగల, లీల, హరివితతిని = వానరసమూహమును. నియంతయై = నియామకుడై, నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = లంకమీదికిఁ గదలెను.

భా. వారిత = వారింబఁబడిన, రణ = యుద్ధమందుఁగల, లీలా = విలాసము, పెంపుమీఱుగాఁ, మున్నెట్లట్ల = మునుపటివలెనే, నిజావ్యాహతేచ్ఛచేత, యంతయై = సారథియై, హరి = గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ దిరిగె ననుట.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన

గరిమనశ్శాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు
నెఱి దలిర్పఁ గలంక నిర్దుక్షధీరత
నందనభిధోఽతితాత్పర్య
భావతఁ బరంగుచుఁ బొందురాజసుతుల
తతః క్రివిభవుండు తద్విభుండు
తీర్థాతికృష్ణమహావల్లభుండుగ విని
వారితరిపుదర్పణారు లైన

తే. వారినాపులఁ గడు నంత గారమించె

దత్పురీనాయకుండు నిజాస్థానమంట
పమున నలఘుప్రగల్భవాక్కుకటితస్వ
భావవర్తను లై పేర్చుప్రథితబలుల.

78

రా. ఆమరవైర = దేవకలయందు వైరముగలరాక్షసులయొక్క, ఆట
నగరిమను=సంచారాధిక్యమును, అశ్శాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్కనెయక, లంక,
నిర్దుక్షధీరతనందక = తల్లడిల్లఁగా, అభిద్యోతిత = ప్రకాశింపుచున్న, పాండు =
తెల్లనైన, రాజు = చంద్రుఁడు, సుతుల = లెస్సహాలికగాఁగల, అతఃక్రి
విభవముగలవాఁడు, తద్విభుండు = రాముండు, తీర్థ = దాఁటబడిన, అతికృష్ణ =
మిక్కిలి ఘోరమైన, మహార్థ పముగలవాఁడు, గాను, విని = రాముండు సము
ద్రముదాటె నని విని యనుట, తత్పురీ = ఆలంకయొక్క, నాయకుండు = అధి
పతి, రావణుండు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁ బ్రకటితములై నన్నభావవర్తను
గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆహ్లాదుగా.

భా. సముచితసరణిని, వై రాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పక్ష
మును, మనసునకు శ్శాఘ్యంబుగా, కలంక = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడు

భయముచేత, నిర్దుక్ష=విడువబడిన, ధీరతను=చైర్యముచేత, అందుకొ=ఆపట్టణమందు, అనభిద్యోతిత = ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్ప్రభావతను = తమయొక్క సత్ప్రభావముగలవాకొటచేత, పరంగుచుకొ, పాండురాజునుతులు = ధర్మరాజుదులు, తద్విభుండు = ఆపట్టణమునకురాజైన విరటుండు, తీర్ణ=తరింపబడిన, అతికృచ్ఛ = మహాపదలనెడి, అర్ణపముగలవాడుగా, వినివారిత = మిక్కిలి నివారింపబడిన, రిపు = శత్రువులయొక్క, దర్పభారులైన = గర్వాతిశయముగలవారలైనను, భావము=ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మనఃప్రియముఁ గైకొని నిష్కళంకమైన చైర్యముతోడ నందు ప్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యడంగియుండి పాండురాజునుతు లావిరటుండు మహాపదలను దరించునట్లు శత్రుదర్పమును హరించి రనుట, అట్లు హరింపగా, వారిని=ఆపాండవులను, నిజస్థానమంటవమునకొ=తనకొల్వకూటమునందు, ప్రగల్భవాక్కులచేత, ప్రకటిత = ప్రకాశింపఁజేయబడిన, ఆత్మ = తమయొక్క, స్వభావపర్వనలుగలవారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి వారికిఁ దనకు నక్కాలంబున.

74

ఁఁటికి సరి. సులభము.

క. సమరాగమనస్ఫూర్తికి

నమరువచోగతుల నరవరాత్తజునిప్రసం

గమయి తనకన్యనయయు

క్తిమహితనయ నొసంగ ననుమతి దలిర్పంగాన్.

75

రా. సమర=యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికొ, నరవరాత్తజుని = రామునియొక్క, ప్రసంగమయి, అన్యశత్రువైన, నయ = సీతిగల, సీతివిరుద్ధమయిన దనుట, యుక్తిచేత, మహితనయను = సీతను, ఒసంగను = తిరుగవిడువను, అను=అనెడి, మతి=బుద్ధి, తనకుదలిర్పఁగానని యన్వయము. కడమ సరి.

భా. సమరాగ = సమానురాగముగల, మనస్సున్దికొ, నర=అర్జునుని యొక్క, పరాత్పజుని=శ్రీకృష్ణుడైన కుమారుడగు అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగ మయి=ప్రసంగము రాగా, తనకన్యయ=కీర్తన, ఆయయన్తి=భాగ్యసంగతి చేత, “అయశ్శుభావహోవిధిః” అని అ. మహితమైన, నయ = సీతిగలదాని, ఒనంగ=అచ్చుటకు, అనుమతిదలిర్పఁగాక, ముందటిపద్యముతోఁ గుళకము.

క. తనదుహితకార్యపథవ

ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కితెమి గని యింపుచో

దనరార సుభద్రానం

దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకన్.

76

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లగువారును, ను = తెలిసిన, భర్త = శుభమును, అనందమును గల్గినవమైన, రణోత్సవము=యుద్ధక్రిడ, నడపఁ దగు నని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁడయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తన దుహితకు, అర్యపథవర్తను లగువారును=అపొండవులు, కని= తెలిసి, సుభద్రానందన = అభిమన్యునియొక్క, పరణోత్సవము = వివాహము, నడపఁ దగు నని, పలుకన్=చెప్పినందువల్ల, గుళకము గనుకఁ దనకు ననుమతి దలిర్పఁగానని క్రిందటిపద్యముతో నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁడయ్యెఁ

దనయకల్యాణవిధిప్రయత్నమునఁజేసి

రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర

బంధుపరివారతఱిగూర్చి ప్రాణి మోటు.

77

రా. తద్విధానంబునకు = అయుద్ధక్రియకు, తనయొక్క, అకల్యాణ విధి = దురదృష్టముయొక్క, ప్రయత్నమునఁజేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, నడపఁ సులభము.

భా. తద్విధానంబునకొ = వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుడయ్యెను, తత్పురీనాయకుఁ డని క్రిందటి పద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులను, మిత్రబంధుపరివారములయొక్క, తతి = సమూహమును, కూర్చి = పిలిపించి, తనయ = కుమారుడైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, ఆయముతో = శుభముతో, చేసిరి.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట
భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. ఆతులితతేజాఁడు వైవ
స్వతసంతతిరాజవరుండు చతురనయ సమా
హృతఘనతరహరికుంజర
శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభినైన్యముతోడన్. 79

రా. వైవస్వతసంతతి = మరువంశమందుఁగల, రాజవరుండు = రాముండు, సమాహృత = కూర్చబడిన, ఘనతర = అత్యధికులైన, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, నైన్యముతోడకొ, విడియించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వైవస్వతసంతతి = ధర్మజాఁడు, హరి = గుఱ్ఱములయొక్కయు, కుంజర = గజములయొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, “శతాంగస్సృంధనోరథః” అని ఆ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపస్థావ్యపురం
బు డగ్గటి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము
కడుసఖిలదిగంచలములగ్రమ్మకొనంగన్. 80

రా. ఉష్ణస్థావ్య = వీడింపడగిన, పురంబు, ఉష్ణస్థావ్య = చుట్టు
సముద్రముగల, పురంబు రెండర్థములకు లంక నకుట, కడమ సమము.

భా. నడచి = కడలి, ఉష్ణస్థావ్యపురంబు దగ్గటి.

వ. ఆవృహనుభావం దవృధం.

31

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ

నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్మం

దై తిరుగ విడువ కాజికి

గౌతూహలి యగువికత్తుగర్వము వినియెన్.

32

రా. నీతిమయిన్ = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపించిన, పరివాద
భర = ఆపవాదాతిశయమును, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మగలవాడై,
భూమిజను = సీతకు, తిరుగ విడువక, ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు, గౌతూహలి
యగు = వేడుకగల, వివక్షు = శత్రుడైన రావణునియొక్క, గర్వమును
వినియెను.

భా. జనులచే, ఆతత = విస్తరింపబడిన, పరివాద, భూమినిఁ దిరుగ
విడువక, వివక్షు = దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. సవయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే

ర్చెద నని రాయబౌర మనిచెం దగ సంధివిధానచింతనం

గదురుచిరాభివర్ణ్యశమగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో

విదనుతనీతిదత్తు హరివీరవరేణ్యు వచోవిచక్షణున్.

33

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన శమగౌరవము
చేతికీర్తి = ఇటువంటి ద్రోహియందును దయదలచుచున్నాడనెడు కీర్తి, హరి
వీరులలోన వరేణ్యుడైనవానిని, అనిచెను.

భా. సంధివిధాన, చింతనసు = చింతచేత, కదురు = పొండెడియనుట,
చిరాళివర్ణ్యమైన శమగౌరవముచేరికీర్తి జగంబునిండ, హరిని = కృష్ణుని,
రాయబారమనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభ్రాజి యై చని ప్రభు
చరితదుర్ణయవ్యధమానకరిపురజను
లనిశమును గుందువా రంతఁ దనదురాశ
కార్య మెంచి యాసీతిక కరము మెచ్చు.

84.

రా. అతఁడును = అంగదుఁడును, వ్యధను, మానక = విడువక, అరిపుర =
లంకయందున్న, జనులుమెచ్చు, ఇట్లుచునని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణయముచేత, వ్యధమాన =
వ్యధపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులుమెచ్చు, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి సాహసవత్తరచి త్తశత్రుదు
రోధిధను నింద్రజిద్ధరుమహోజ్జ్వలవై భవగర్వితు న్బలో
తేనైధసముద్ధతుం డగువిధిం గృతదర్శనుఁ డైనవాని మా
నాధికుఁ జూచి యి ట్టను మహాసభలో జను లందఱు నివ్వన్.

రా. సాధు = లెస్సయకానట్లుగా, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి సాహసపతకమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను = పోర.
శక్యముగానివాని, ఇంద్రజిద్ధరుని = రావణుని, ఇట్లున్, కడమ సులభము.

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర =
మిక్కిలి యుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రుని
గెల్చిన, గురు = ఆధికమైన, మహా = ఉత్సవములచేనైన, ఉజ్జ్వలవై భవముచేత,
గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోతేనైధ = బలాన్నత్యముచేత, “ఉత్తేనైధ
కోచ్ఛిచ్చియశ్చసః” అని అ. సముద్ధతుని దుర్యోధనునిఁ జూచి యి ట్టనును.

తే. త్కాంతిజయశోభిరాముః డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును సీచాప్త్య మాత్త
నెన్నక నయోక్తి నినుఁ దేర్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి.

86

రా. త్కాంతిజయమలచేత, శోభి = బిచ్చెడువాడు, రాముఁడు, ధర్మ
సూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైనవాడు.

భా. త్కాంతిజ = కాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = తీర్తిచేత, అభిరాముఁడు,
ధర్మసూతి = ధర్మజ్ఞుఁడు, కడచు నచుము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు నిన్నును సీవిభవంబు సీమహా
న్వయమును గాచికోవలసికా మగుడక విను మట్లు విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నపహరించిన భూమిజనాదర్శనాని
శ్చయుఁ డగునన్ను చేశ్వరునిశాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిన్.

రా. భూమిజు = సీతను, మగుడ నిడుము.

భా. మాయచే నపహరించినభూమిని మగుడ విడుము.

క. భీమాద్జనబాహుబలో
ద్దామతే నీ వెఱిఁగినదియ తజ్జయశాలిన్
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

83

రా. భీమ=భయంకరమైన ఆర్జున=కార్తవీర్యార్జునునియొక్క, బాహు
బలోద్దామత = భుజబలిమి, సీవెఱిఁగినదియు, ఆయనతో యుద్ధముచేసినవాఁ
డవు గనుక, తజ్జయ=ఆకార్తవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిన్=బిచ్చెడు పరశు
రాముని, శౌర్యోన్నతిచేత = బలిమిచేత, మించిన=జయించిన, మేటి=రఘు
వతి, అతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే.

రాఘవ—22

భా. భీమ=భీమునియొక్కయు, అర్జునునియొక్కయు, బాహుబలీ
ద్వామత=బలిమి, నీ వెఱిగినదియు, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు,
కజ్జయ=ఆభీమాద్భునులవల్లనైన జయములచేత, కాలిక్=ఒప్పెడువాని, తాక్=
తాను, మిక్కిలియు శార్యోన్నతిచేతను, మించినమేటి=అధికుడైన మేటి,
అతనిక్= ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. విను పలుమాట లేల యలవేలుపుమూఁకలలోన నేనియుక్
వెనుకకు వీగఁబాట కొక వీరుఁడు నై పఁగలాఁడె యల్క చూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
ద్భీనఁబటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్.

రా. విను, అల్కచూపు=ఆగ్రహదృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు,
ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలియై నిగుడ్చిన నొకవీరుఁడు నై పఁగలాఁడె,
సాయకవిజృంభణమును, అన్యులకుక్ = ఇతరులకు, ఓర్వ నెట్లగును.

భా. విను, అల్కచూపి=ఆగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపేక్షిత = అపే
క్షింపఁబడిన, సంగరకేలియై, యతిస్థానములకు “సపేక్షిత” యనుదిక్కున-
ఉపరిస్వరవర్ణయుక్తి భయముఁ జెల్లినను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతిస్థానమై
చెల్లెను.

క. తదనుజునిబాహుబలసం

పదయును సాయకవిహార పాండిత్యమహా

భృద్భయమును బంటుతనమును

మదిఁ దలఁచిన గుండె వగులు మార్తుర కెల్లన్.

90

శెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. నీవు మదుక్తనీతి మది నిల్పుము జీవితరక్షణార్థి వై

రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చుదు

రాభవవిచ్ఛేదమునకురురాజకుమారకభీమబాహులీ
లావిధి కర్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకము సుంధి మే లగున్.

రా. రావణ - సంబుధి. దుర్భావ = దుష్టస్వభావముయొక్క, విచ్ఛేద
మానక, ఊరు = ఆధికమైన, రాజకుమారక = రామునియొక్క, భీమ = భయం
కరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థిని, విరావణదంతి = విరావణము, "విరావతోన్రమా
తంగై రావణాశ్రమవల్లభాః" అని ఆ. వాచానముగా గలవాని గెల్వడచ్చుచు,
దుర్భావ = దుర్బుధిచేత, విచ్ఛేదమాన = వ్యాపారించెనువాడా, కురురాజ
కుమారక - సంబుధి, భీమునియొక్క బాహులీ అనిభిక్షి, కడమ సరి.

వ. ఆనుకల్గు లాకర్ణించి యాదురాగ్రహగ్రస్తుండు తత్సమయ
సముద్ధితికోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచుకొనుచు
శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము. సులభము.

క. కొలది గన కెట్టివారుం
బెలుచన చవునవ్వలందు బెదరించు మూ
లల వేయించుకొనంగా
దలచెద రిది కాలగుణమొ దై వభుటనయో. 93

చెంటికి సమము. సులభము.

వ. అని యాదూతకృత్యధారేయు నుపలక్షించి. 94

చ. బలుములు సూపి యిట్టు నటుఁ బక్కిత వెట్టిహరి పరోక్ష
ముల్, వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాటదు ని న్నతఁ డుర్వి
పాలుగా, వలసీ యి టాడఁ బంపె విడువకొ మహిజన్మముఁ

చౌరుషంబు నిర్మలభృతీయుం బొగడ్డ గన, మార్కొన రమ్మను
చూచె దన్నియున్. 95

రా. వెట్టిహరి=వెట్టిశోతీ, నిన్నతడు, ఉర్విపాలుగావలసి=నేలపాలగు-
టకు, అడలుం పెను, మహిజ్=సీతకు, మము=మమ్మును, మార్కొనరమ్మనుము.

భా. హరి = కృష్ణ, ఉర్వి = భూమియొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్య
భాగము గావలసి యనుట, మహిజ్ = భూమిని, విడువకు = ఇవ్వకు.

ఉ. కొండొకయొందుచోటువలె గొంకక బింకముతో నరుండు
భీముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మతో
దండగురుప్రతాపవితతప్రథనప్రథ నొప్పుమద్భలో
ద్దండత యించు కైన మది దార్ప విదేమిటి నేర్పు నెప్పుమా.

రా. కొండొకయొందుచోటువలె, నరుండు=మరుష్యుడు, భీముండు=
భయంకరుం డని, ఎన్నెదు, రాక్షసులు నరభోజనులుగారాయనుట, కర్ణభీష్మ =
శ్రవణకతోరమైన, కోదండ = విడియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వితత =
విస్తారమైన, ప్రథన ప్రథన = యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒందుచోటువలె = ఎఱుంగనిచోటువలెనె, నరుండు-భీముండు =
అర్జునుండు, భీముండునని, ఎన్నెదు=ఎంచెదవు, కర్ణభీష్మలయొక్కయు, కోదండ
గురు = ద్రోణాచార్యులయొక్కయు, మత్ = నాయొక్క, బల = చతురంగ
బలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిదార్పవు = ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంధునకు నాహరి యిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పుడొప్పుగునె మత్తవిరోధివరూఢినీసత్తుల్
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసురప్రతా
పనవసమృద్ధితో గదియుబల్లిదు నావిభు జూచునంతకున్. 97

రా. ఆహరి=అంగదుడు, ఇట్టచుక్, భీమ=భయంకరమైన, ధనంజయ= అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, ఆవిభుక్ = స్వస్వామిని.

భా. బల్లిమని, ఆవిభు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాట యొప్పుగనే యని సింహావలోకనము, కడమ సులభము.

చ. అమితచమూసమూర్జితండ నంచు నహంకృతి మానవేమొ
న,వ్యమదవిభూతి నీవెఱుగవానరనాయకులాజిచేతకై
యచునవా రనేకులు మహాబలు లవ్వెభునొద్ద నీయధ
ర్మమ యిటమీద నెల్లెడల మాకు సహాయము నిన్నుం
ద్దుంపగన్. 98

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయమును, నీవెఱుగన్ = నీకెఱుకవడు నట్లుగా, వానరనాయకు లచునవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతిమానవేమొ, నరనాయకులావిభునొద్ద నమనవారు = విరాట ద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవారనుట, నీవెఱుగవా.

చ. అని మఱియు ననేక ప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహా
ధర్మయుఁ దోచు హితంబు చెలిసి విఫలప్రయత్నం దై. 99
కెంటికి నరి. సులభము.

తే. అకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టినో నామాట దగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదృష్టమానసునిగురుని
వాణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె.

100

రా. నెఱయ, ఈ యాత్మనాశకుని = అత్తపూతకుడైన రావణుని యొక్క, కర్ణ=చెవులయొక్క, దౌష్ట్యము=అవధానము, ఎట్టిదో నామాట తగుల

దనుచుకొ, అదర్పదుష్టమానసుని = రావణుని, గురు = అధికమైన, నివారణోద్వృత్తి
= వారింపెద ననెడు సుదోగము, వెండియు వజ్రం = మఱియుఁ బ్రకాశమగు
నట్లుగా, పలికెను.

భా. ఆశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట నీయాత్మను
దగులదనుచు, అదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని = తండ్రిని
ధృతరాష్ట్రుని, వారణోద్వృత్తి = యధనివారణయత్నముచేత, పలికెను.

తే. నీదుపిన్నతమ్ముండు సుసీతివిదురుఁ

డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు

గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ

దెలువఁ బూనుట నోరిచావలము గాక.

101

రా. నీదుపిన్నతమ్ముండు = విభీషణుండు, సుసీతివిదురుండు = లెస్సగా
సీతిచెసినవాఁడు, “జ్ఞాతాతువిదురోవిందుః” అని అ. తెలువఁ బూనుటను =
తెలియఁ జెప్పటయందు, క. ‘వినుతద్వితీయనక్షత్రిని మఱి మూడవ విభక్తికిని
నిడఁగా నా, విన నింపు పుట్టుపట్టున, నను వెఱిగి ప్రబంధములఁ బయ్యారబుధి
శయనా’ యని తాతంభట్టు. ఆనగలదె, పీరి = తుచ్చుఁడా.

భా. సుసీతి = మంచిసీతిగలవాఁడు, తెలువఁ బూనుట నోరిచావలము.

వ. అతండేతదుపద్రవప్రారంభకాలంబున.

102

క. అన్న వటుమీదరాజపు

నిన్నొఁ గా దనుట నాదునేరమి యైనం

గన్నది యనకున్నను విన

కున్నను గపటమదిమనకు నొండొరులయెడన్.

103

రెంటికిని భనుము. సులభము.

తే. అరయ నేరి కి ట్ట ట్టని యాడుకొనంగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదున్నేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు.

104

రా. శ్రీరామరామ = నీక, ఆడుకొనంగరానియట్టిది = నిందింపరానిది,
నీకుకొ, మారుదున్నేష్టితంబు, కడమ నమము.

భా. అరయకొ, ఇట్టట్టని యాడుకొనంగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము
వచ్చునట, శ్రీరామరామ = ఆశ్చర్యవాక్యము, నీకమాదనియొక్క దున్నే
ష్టితంబు, దానఁజేటు, వొందును = వచ్చును.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన యహితుఁ డగుచు
సర్పదం, శన మొనర్చుటన్నమున విషంబు నిడుట సింధుపా
తనమునేత సతికీ గీడు దలంచుటరసి చూడు పా
వనికి నింత కినుక వెనుచువానికులము ద్రుంగదే.

105

రా. అనయవృత్తిని = అవివేకముచేత, తనను, తాన=తానే, అహితుఁ
డగుచుకొ = ఆత్మద్రోహియగుచు నుట, సర్పదంశన మొనర్చుట = పాము
గఱపించుకొనుట, అన్నమునఁ దనకుదాన, విషంబునిడుట = విషంబుఁ దెట్టి
కొనుట, సింధు = సముద్రమందు, పాతనమునేత = పడుట, సతికీ గీడుదలఁ
చుట = పరస్మిన్ వ్యాధయ్య, ఆయవగుణములు సరియనుట, పావనికికొ =
పాదుపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుదాన యహితుఁ
డగుచుకొ = కారణములేకయే శత్రుడగుచు నుట, సింధుపాతనమునేత =
ముడుగులో ద్రొవ్వుటను, సతికికొ = ద్రోదికి, కీడుదలంచుటను, అరసిచూడు=
తలంచుకొమ్ము, పావనికికొ = భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను వెక్కు లేల విడువుము

జనసమ్మతమతివి దేహజననామయముక

దనయుదితకీర్తి గులవ

ర్తనః బ్రజలనః లక్ష్మీః బ్రోచు ప్రభున కిది దగున్. 106

రా. జనసమ్మత = సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను = సీతను, విడువుము, ఆనామయమును = సుస్థితిని, తన, ఉదిత = ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని కులవర్తనమును బ్రజలను లక్ష్మీనిః బ్రోచు ప్రభునకు, ఇది = సీతను విడుచుట, సీతను విడిచినను మనమందఱమును సుఖముననుండు మనుట.

భా. జనసమ్మతమతివి, దేహజనన = దేహమునఁ బుట్టుకగల, ఆయయమును = తెవులును, తెవులుపంటివాని ననుట, దితకీర్తిని = ఖండితమైన కీర్తిగలవాని, తనయుక = దుర్యోధనుని, విడువుము.

క. మనకురువంశక్షోభము

గనికని వారింప కునికి కార్యము గా దొ

క్కనిరూఢదురాగ్రహము

ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము దెగుటయ మేలొ. 107

రా. మనకు, ఉరు = అధికమైన, వంశక్షోభమును గనికని, ఒక్కని రూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని = చలము ననుట, విడుచుటమేలొ, కులము, తెగుట = పోవుట, మేలొ.

భా. కురువంశక్షోభముగనికని, ఒక్కనికొ = దుర్యోధనుని, రూఢ = పాదుకొన్న, దురాగ్రహబుద్ధిగలవాని విడుచుటమేలొ కులము దెగుటమేలొ, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొ మ్మనుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పంగ

నను వైనటు లెల్లఁజెప్ప నది యాతనికం

తేను మఱి యెవ్వఁడు నే మని
నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము నీకతనఁ దుదన్. 108

రెంటికి నమము.

క. అని పలికి వెండియును నా
తనిపట్టినచలము రాజ్యవర్షవికారం
బును నైఁవక యుడికించుట
కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్. 109

రా. అనిపలికి, ఆకని = ఆరావణనియొక్క, పట్టినచలమును నైఁవక
బలికెను.

భా. అని పలికి వెండియు, ఆకని=వృకరాష్ట్రనియొక్క, పట్టినా అ=
కొడుకైన దుర్యోధనునికే, ఉడికించుటను నుద్ధతమనస్కుఁడగుచు: బలికెను.

క. నుబలాత్తజమాయాద్యూ
తబలంబున నమర సంపదలు గొని యొంటే
బ్రబలి తది నేడు నిలువదు
ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్. 110

రా. నుబలాత్తజ = బలవంతుడైనయింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదుల
చేత, ఊత = శ్రవ్యబడిన-వ్యాపింపబడినయట్టియనుట. “ఊయీకంతుశు
తానే” అను ధాతుచ్చ, బలంబునకే = బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని,
అది = ఆప్రాజ్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన, నరవర = రామునియొక్క,
భుజోద్ధతిచేత నేడు, నిలువదు - క్రియ.

భా. నుబలాత్తజ = శకునియొక్క, మాయచేతి ద్యూత బలంబునకే =
బలముచేత, అమరకే, అది = ఆద్యూతము, ప్రబలమైన, ఆహవ = యుద్ధము
గల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతిచేత, నిలువదు-క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాటితనకాంతపరాభవ మల్కు బెంపగా
ననయముఁ బేర్చురాజిమణి యాశుగసంతతి నీదు పెద్దత
మ్మని నెదురొప్పునెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుం గృతోరుభం
గుని నొసరింపజూచె దిదిగోఁ గలహంబ యభీష్టమేనియున్.

రా. ఆత్మను, నాటి=గ్రచ్చుకొని, తనకాంత = సీతయొక్క, పరా
భవము=తిరస్కారముచేతనైన, అల్కును, పెంపగా = తీర్చుకొనుటకొఱకు,
పేర్చురాజమణి=రామునియొక్క, ఆశుగసంతతి=బాణవరంపర, ఊరు=అధిక
మయున, భంగునికొ = పరాజయముగలవానిగా, ఒసరింపగాను జూచెదు.

భా. నా.టి = ఆజాదమునాటియందైన, తనకాంత = ద్రౌపది
యొక్క, పరాభవము, అల్కును, పెంపగా = అధికముసేయఁగా, పేర్చు =
ఉగ్రుడౌచున్న, ఆశుగసంతతి = భీముడు, నీదు పెద్దతమ్మని = దుశ్శాసనుని
యొక్క, నెత్తురు గ్రోలగాను, నిన్నుగృతమైన, ఊరుభంగునికొ = తొడలు
విఱుగుట గలవానిగా, ఒసరింపగాను జూచెదు.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్మనిమేఘనాదభం
జనకృతిదేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
దును గొడలేక నీకు నిదెదుస్సహకర్లనిపాతసూచి యై
వినబడు గుండె దిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కొరిగన్. 112

రా. ఆతనితమ్మని=లక్ష్మణునియొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తు
వధచేత, కృతి=కృతకృత్యులైన, దేవ=దేవతలచేత, దత్త=చేయఁబడిన, జయశబ్ద
ములచేత వివర్ధితమైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ = నహింపరాని,
కర్లనిపాత = శ్రవణప్రదేశముగల, సూచియై=సూచియై, వినబడును.

భా. ఆతనితమ్మని=భీమునితమ్మడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదము.
యొక్క భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద=

జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణుని యొక్క, నిపాత = పాటును, సూచించునదియై వినబడును. అర్థాంతరము. అతని = భీమునియొక్క, తమ్ముని = తమ్ముడైన యర్జునునియొక్క, మేఘునాద = మేఘగర్జనముయొక్క, భజనమందు, కృతి = సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద = జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత = పృథ్విబొందింపబడిన, అర్జును దేవదత్తభస్మనిచేత పృథ్విబొందింపబడిన దనుట, సింహనాదము = భీముని సింహ నాద మని యన్వయము. దుస్సహ = దుస్సహించలేదు దుర్యోధనుని తమ్ముని యొక్కయు, కర్ణ = కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై, అర్జునుడు కర్ణుని సహించెడు సమయమందు భీముడు దుస్సహుని సహించి సింహనాదము చేయు ననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది

యీరీతిం దెలుపనేల యెఱుంగుబడదే

యారయ నిమి నీకు సతి

కూరమహాకపటభవదురోధరవేళన్.

113

రా. వారల = రామలక్ష్మణులయొక్క, సంగరము = యుద్ధము, ఇట్టిది, అతికూర మహాకపట-సంబుధి. భవత్ = నీయొక్క, ఉరక = వక్షముయొక్క, దరవేళను = ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుంగుబడదే = తెలియకుండెడినా.

భా. వారల = భీమార్జునులయొక్క, సంగరము = ప్రతిభ, ఇట్టిది. అతికూరమహా, కపటభవ = కపటజన్మమైన, దురోధరవేళను = ద్యూతసమయ మందు, “వణేద్యూతేదురోధరక” అని ఆ. ఎఱుంగుబడదే = తెలియకుండెడిదా.

వ. అని సరికి యప్పుడు దన్నుం జొట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహించుటకు సుగ్రయోధుల నాగ్రహించున నియోగించునట్లు రాత్తుదుర్వివేకంబునకు నన్ని నిర్విశంకసమాకులితసంరంభ విజృంభితుం డై మేనువెంచి.

114

రెంటికి సరి. సులభము.

చ. తనువున సర్వలోకచయదర్శనచిత్రమహత్త్వ మెంతయుం
దనర విరాట్ప్రకారసముదంచితఁడై తనుఁ బట్టఁగ్రన్తువాం
డ్రను ఘనఘోరహుంకృతినిరస్తులఁ జేసి నభోధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁజేర్చుచు నేగె నియోక్తపాలికిన్.

రా. సర్వలోక = సకలజనులయొక్క, చయ = సమూహముయొక్క,
దర్శన=దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వముతనరక, విరాట్ = పక్షిరాజుయొక్క,
ప్రకారముచేత, సముదంచితఁడై = ఎగసినవాడై, నభోధ్వగామితా =
ఆకాశగమనముచేత, నియోక్తపాలికిన్ = రామునివద్దికి, ఏగెను.

భా. తనువునక = దేహమునందు, సర్వలోకచయ = సమస్తజన్తుల
యొక్కయు, దర్శన = చూపులచేత, చిత్రమైనమహత్త్వము, విరాట్ =
విరాడ్విగ్రహముయొక్క, ప్రకారముచేత, సముదంచితఁడై = ఎప్పడువాడై
నభోధ్వగ = భేదరులచేత, అమితమానట్లుగా నభిరుతమైన, నియోక్తపాలికిన్ =
ధర్మరాజుపాలికి, ఏగెను.

వ. ఏగి యన్నరేంద్రునకుఁ దనపోయివచ్చినకార్యంబు తెఱిం
గెఱింగించి యిట్లునియె. 116

రెంటికి సరి. సులభము.

కవిరాజవిరాజితము.

తిరమువిపత్తుమదోద్ధతి నీవు దుడిం దెగఁజాలవు గాని వెనక
గురుకృపశాంతనవోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకయేనితవుం దగ
వున్, బిరుసుచు జూపియనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్కియుఁ
జూచితి నీ, కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు పడింబడిగా గని
వచ్చినవాడఁ దుదన్.

రా. గురుకృపా = అధికకృపచేత, తేజఃజాలప్రగాని యని యన్వయము.
కాంత = సరసములును, నవ = నవ్యము - అనగా మనోహరములు ననున,
ఉత్తలను = మాటలచేత, కడమ యేకార్థము.

భా. కాంతనవ = భీష్మనియొక్కయు.

వ. అనిన విని మనకు నుచితం బైనవర్తనంబు నడపితి మిటు
మీఁద నతని పాపఫలం బెట్లు గావలయు నట్లయ్యెడం నని
వలుకుచు నొక్కశుభముహూర్తంబున. 118

కెంటికి సరి. సులపము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునను రక్షణ
హాసముగఁ దివిరెడువీరు ననలజాతు
మిగులఁ గానసీలసమాఖ్య మెఱయువాని
భూనుతాజిధృష్టద్యుమ్ను నేన గావ. 119

రా. తనకుదారమైన, సోదరభావమునకు = కమ్ముడువలెనే, భూచిత
మైన, ఆజి = యధముగలవాని, దృష్ట = చిట్టయైన, ద్యుమ్నుని = సత్త్వముగలవాని,
అనలజాతు = అగ్నివలనఁబుట్టినవాని, కాన, స్ఫుటముగా, సీలసమాఖ్యచేత
మెఱయువాని = సీలుని, నేనగావ, అభిషిక్తుంజేసి యని ముందరికన్వయము.

భా. దారసోదరభావమున = బావతనముచేత, అసీలసమాఖ్య =
ధవళీర్తిచేత, ఆజి = యధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని = కడమ సరి.
వ. అభిషిక్తుంజేసి సంవిహితసకలసన్నాహం బై. 120

ఆ. అనికి నుగ్రమై మహారిపురాజిరా
నంతవనచయంబు లన్నియుఁ జిటు
నుగ్ధుగాఁ బడహతి నులుమాడునేనతో
నాజిరంగమునకు నతఁడు నడచె.

రా. అనికి, మహాత్ = అధికమైన, ఆరిపుర = శత్రుపురమైన
లంకయొక్క, అజీర = ప్రాంగణములయందుండు, “అంగణంచత్వరాజిరే” అని
అ. అనంత = బహుళములైన, వనచయంబులన్నియున్ = ఉద్యానవనాదులు,
చిఱుసుగ్గుగా, అతఁడు = రాముఁడు, నడచెను.

భా. అనికి = యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాత్ = శత్రుసమూహము
రాఁగా, అతఁడు = ధర్మజుఁడు, నడచెను

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
బోరు నడవె దృఢమనోరథహరికుంజ
రోగ్రబలము గొలిపియాగ్రహమున.

122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగన్ = తల్లడిల్లఁగా ననుట, మిగులఁ
జేరికను = ఆత్మంతసమీపమున, నడచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరి
కుంజర = వానరశ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్రబలమును, కొలిపి = పెరచేచి,
పోరు నడపెను.

భా. చేరి, కలంకముక్త = నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగన్ =
ఒయ్యారముగా, దృఢమయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే సుగ్రమైన,
బలము = సేనను, కడమ సమము.

క. అమ్మనుజేంద్రునిబలవ
ర్గమ్ము మొదలినాడు భీష్మరక్షోత్తద
ర్పమ్మునఁ గవియుసుయోధను
తమ్ములఁ జతురంగనైన న్యతతులజయించెన్.

123

రా. అమ్మనుజేంద్రుని = రామునియొక్క, బలవర్గము, భీష్మ = భయం
కరులైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత = సంపాదించబడిన, సుయోధ = సదృఢులచేత,
నుతమ్ముల = స్తుతియింపబడిన, నైన న్యతతులను జయించెను.

భా. భీష్మనియొక్క రక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కవయు = ఎదిరించునట్టి, సుయోధనుతమ్మలకొ = దుశ్శాసనాదులను, చతురంగనైవ్యకతులను జయించెను.

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళనురుమాధ
ప్రప్రేమకృతవిజయ ప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
ర్షభశతబలిసమీరణసుతాజి
కేళీమహాత్మ్య మీక్షించుచు చుగ్రశం,
పాతిద ప్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
చూడుల్లల కొంచుగుచు శరారతావి

తే. భాసి నుత్తమోజాఁ బరాసుఫణిఖండి
ననలసంభవు నై న్యేతు నని గంబు
మగతనము సూరం గనుగొంచు మజీయు ద్రువద
ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోదమందె.

124

రా ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు=రాముఁడు, అవ్వేళను=యద్ధసమయమందు, సుమాధవ=సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ=సేవచేత, కృక=చేయఁబడిన, విజయ=గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, ఆరయుచుకొ, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతబలి, సమీరణసుత = హనుమంతునియొక్కయు, అజి కేళీ=యద్ధవిరాసముయొక్క, మహాత్మ్యము = ఆధిక్యమును, ఈక్షించుచుకొ, సంపాతి = సంపాతియొక్కయు, దప్రసుత=మైదవ్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛభల్లరాజ=భల్లరాకపతియైనజాంబవంతునియొక్కయు, 'ఋషభల్లభౌలూకాకే' అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను=శరీరములయొక్క, దర్పంబు = బలిమిని, చూడుల్లలకొంచుచుకొ = చూచుచును, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, ఓజాకొ =

తేజస్సుగలవాని, వర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణముల నెడి, ఘణి = సర్పములకు, శిఖండి = సెనులియైనవాని, సై న్యేశుక్ = సేనాపతియైననీలని, కనుగొంచుక్, ద్రు = పృథ్వీములే, “పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమాః” అని అ. పదస్థానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబు గనుచు, సమైద మంచెను.

భా. ఆపృపాలశ్రేష్ఠుఁడు = ధర్మరాజు, ఉరు = అధికమైన, మాధవ = శృష్టినియొక్క, ప్రేమచేతఁ గృతమైన, విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అంగదను = వేడుక చేత, అరయుచుక్, “అంగదనాథు మ్రింగినవృకావలిదన్వెసముట్టుకొన్న” యని సోమయాజులప్రయోగము, శరభ, కేసరి. గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి = బలముగల, సమీరణత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమానట్టుగా, సుపాతి = పాటుచున్న, దస్త్రసుత = నకులసహదేవులయొక్క, అచ్చ = స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ = వేగమును, దర్శితను = చూచువాడ౯టచేత, దర్పంబు చూడ్కులతోనగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యముచేత నొప్పెడి, ఉత్తమోజాడ నెడు పాంచాలుని, వర = శత్రువులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, ఘణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సై న్యేశుక్ = ధృష్టద్యుమ్నుని, కనుగొంచుక్, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు, సమైదమంచెను.

శా. క్షత్త్రాచారవిహారి యై విజయరక్షానిష్ఠఁ బెంపొందువి
శ్వత్తాతక్ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా
రిత్రంబుల్ హరియూధచోదకత నీతిలిక్ వినోదించునే
చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచెక్ ఖేచర వ్రాతముల్.

రా. క్షత్త్రాచార = క్షత్రియాచారముచేత, విజయరక్షా = జయసంపాదనమందుఁగల, నిష్ఠను = ఆసక్తిచేత, విష్ణుక్ = రాముని, హరియూధ = వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాడ౯టచేత, కడమ సరి.

భా. క్షత్ర = సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేతననుట.
విహరియై, విజయ = అర్జునునియొక్క, విష్ణు = కృష్ణుని, హరియాధక = ఆశ్వ
సమూహమును, చోదకతను = త్రోలెడువాడౌటచేత, కడమ సులభము.

వ. అంత.

126

సీ. సింజనీనిర్ఘోషజితసముద్రధ్వని
మేఘనాదుండు సమిధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదళ
దివసాంతరచితాతీత్రవిక్రమత శో
భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
సరిసేనగర్వంబు నడచి యడచి

తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవచేష్టలు చెందువడంగఁ
దదనుజులసత్ప్రీతాపంబు లొందువడంగఁ
గట్టువఱచె బల్లలు నాజిఘనులు వొగడ.

127

రా. సింజనీనిర్ఘోష = గుణధ్వనిచేత, “హర్ష్యాశ్వాసింజనీగుణి” అని
ఆ. జితమైనసముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిధ =
ప్రకాశింపుచున్న, శక్తిచేత, భీష్ముండు = భయంకరుండు, సందీప్తము లయిన
పృథుశౌర్యగుణముల నెడు మణులకు, వాహినీశుండు = సముద్రునివంటివాడు,
నిజాహవదళ = స్వకీయముద్ధావస్థగల, దివసాంత = రాత్రియందు, రచితమైన,
నాగ = నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయోగములను, నాగపాశములచే
ననుట, భీష = ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, కదనుజు =
అక్షజునియొక్క, సత్ప్రీతాపంబు లొందువడంగ, కట్టువఱచెను.

రాధావ—23

భా. సింజినీనిర్హోషముతో జితములైన సముద్రధర్మనియు మేఘనాదములునుగలవాఁడు, పృథుఁ = ఘనములైన. కౌర్యగుణముణి = మణులవంటి కౌర్యగుణములుగలవాఁడు, కౌర్యగుణభూషితుం డనుట. వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్మండు, నిజాహవ = తనయుద్ధముయొక్క, దశదివసాంతర = పదిదివసములలోపల, చిత = సంపాదించబడిన, తీవ్ర, విక్రమతను = విక్రమముగలవాఁడటచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగములచేత, భీమునియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజుల = నకుల సహదేవులయొక్క, ఆజిని = యుద్ధమందు, పల్లఱు గట్టుపఱచె నని క్రిందటి కన్వయము. పంటుపఱచె ననుట.

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుమర్దమదుర్దశఁ గుండఁజేసి యిట్లురువడిఁ జేర్చుకాత్రపురణోద్ధతిపెంపు సహింపలేక తా సరగున దాని మాన్పుహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే మరలె నరాతీయత్నగరిమం దనవూపు నివారితంబుగన్.

రా. హరిచక్రము = వానరసమూహము, అరాతి = శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాది యత్నములచేత, మరలెను = ఓర్వలేక వెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

భా. హరి = కృష్ణుండు, చక్రముఁ బూనియెదిర్చెను. అంతనే = అప్పుడే, నర = అర్జునునియొక్క, అతియత్నగరిమను = ప్రార్థనచే ననుట. మరలెను.

వ. అంత.

129

సీ. అట్లవార్యప్రాధి నలరుపితామహు
వరశక్తిఁ బ్రబలుదీవ్యత్ప్రీతాప
గుణశాలి విజయుండు కోదండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ

మూసంతతిశిఖండి యేనె నారచిత్ర

చ్చస్త్రసంగ్రామప్రచారుఁ డగుచు

వైరినృపాలకుమారులహృదయంబు

లెంతయు భేదిల్ల నిష్ఠవివిధ

అ. విశిఖవిసరనివిడవివిధసమస్తము

త్తనుజేసి యుద్ధమహిఁ బడంగ

నేసి గురుమహోవికాసంపాది యై

యాప్తబంధుజనుల నలరఁజేసె.

130

రా. పితామహులు = బ్రహ్మయొక్క, వరముయొక్క శక్తిచేతఁ బ్రబలెడి
దీప్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపశూణములచేత, కాలి = ఒప్పుచున్న,
విజయముగలవాఁడు, కోపంఢ మనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదము
యొక్క, సుకత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁజేయుబడిన, సకల
నిజదమూసంతతియనెడి, శిఖండి = నెమళ్లుగలవాఁడు, ఆరచిత్రమైన, సచ్చంద్ర =
కపటముతోఁ గూడిన, సంగ్రామప్రచారుముగలవాఁడగుచుకొ = మేఘములలో
నుండి యనుట. ఇద్ధ = ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ = బాణముల
యొక్క, విసర = సమూహములచేత, “సంహావిసరప్రజాక” అని అ. నివిడ
మానట్లుగా, నిద్ధ = భేదింపబడిన, సమస్తమర్తతను = సకల మర్తస్థానములు
కలవాఁడొటను, చేసి = మర్తములు భేదించి యనుట. గురు = రావణుని
యొక్క, కడమ సులభము.

భా. వరశక్తిగలవాని. ప్రబలునికొ = భీష్ముని, కాలి = ఒప్పుడువాఁడు,
చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుండు, ఆర్జునుండు, శిఖండి, ఏసెనాకొ = ప్రేసె
ననఁగా, రచితమైన, మర్త = ఆయుములుగల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి
గురు = అధికమైన, కడమ సమము.

క. దీనతఁ దత్ప్రతిపక్షబ

లానీకము గుందుచుండె నారాత్రిఁ గడున్

మానసములాత్తిరి బొగులం

గా నిడ నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్.

131

ఉభయసమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబు గరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా

త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం

క్రాంతఘనవ్యధ న్నైఋయఁ గా మఱిపింపఁ బునర్నహజివి

క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁగాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్.

రా. అద్భుతమయిన గరుడాగమనంబున, నిరాకృతాహితా = విడిపింపఁ బడిన సర్పములు గలదౌటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయంబయి = గెలుపునందలి యుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ = భయంకరమైన, పాత = పాటుచేత్త, దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడమ సమము.

భా. అద్భుతంబుగఁ, రుట్ = రోషముయొక్క, “ప్రతిఘాతుక్కు ధౌస్త్రియా” వ్వుని అ. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యంతము, సమార్జిత = సంపాదించబడిన, ఊర్జితమైన, జయాభ్యుదయము గలదై కోపించి శత్రుజయాలిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మ పాతముచేత్త, సంక్రాంతఃసంక్రమించిన, ఘనవ్యధను మఱిపింపఁగాఁ బునర్నహజియందుఁగల, విక్రాంతికో = విక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు = కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి. అని ముందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచిత ప్రకారంబున సంభ్రమించి రంత నరుణోదయం బగుటయు. 132

రెంటికి సరి. సులభము.

క. - గురురక్షోర్జితదర్ప
స్ఫురణముచే శత్రుసైన్యములు మార్కొనఁ జె
చ్చెర వైవస్వతసంతతి
నరవరుఁ డొగి నద్ధుర ఘ్నేనర్చె సబలుఁ డై. 134

రా. గురు = ఆధికమైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత = సంపాదించబడిన,
దర్పస్ఫురణముచేత.

భా. గురు = ద్రోణునియొక్క, రక్షచేత నూర్జితమైన, కడమ సరి.

వ. అప్పుడు. 135

క. అత్యంతము నవనిసుతా
ఽత్యంతసుబలంబులోనఁ బస మీఱి మహా
వైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర
స్త్రుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్. 136

రా. అవనిసుతాపతి = రామునియొక్క, అతను = అనల్పమైన, బలంబు
లోన, అసమమైన రోషవికృతిగలవాడు, ధూమ్రాక్షుడు, కడమ సరి.

భా. అవనిసుత = నరకాసురునియొక్క, అపత్యతను = పుత్రత్వముచేత,
పరఁగు శూరస్త్రుత్యుడు = భగదత్తుడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత
ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుడు = కన్నులుగలవాడు, చరించె నని ముందరి
పద్యమునఁ గ్రియ.

తే. దళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ
గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు
నిలువ లేకపార్థబలయోధులు దొలంగ.

రా. దళిత = భేదింపబడిన, హరికుంజర = వానరముఖ్యులయొక్క శతములయొక్క యంగములచేత, యథామనః = మనసు నతిక్రమింపని, ఆవ్యయీభావనమానము. రథగతిచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ = దృఢమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకుఁ = పోమొత్తుటలకు, నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులతోలంగ, చరించెను.

భా. హరికుంజరశతాంగములకుఁ = రథాదులచేత, నిజరూఢమైన, మదవారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకుఁ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల = ధర్మరాజు సేనయందుఁగల, యోధులు తోలంగ, యథామనోరథగతి = యథేచ్ఛవృత్తిచేత, చరించెను.

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని.

138

క. తమకమున మరుద్వరసుతుఁ

డమితవ్యధఁ జెదరునిజబలాళి మగుడ దు

ర్దమరణజయశోభగద

త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్.

139

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, వరసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, బలాళిమగుడకుఁ, దుర్దమరణమందుఁగల, జయశోభగకుఁ = జయలక్ష్మిగలది. యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యబడిన, మహాశగలవాఁడు, విఠిగినమూఁక తిరిగి జగడము సేయునట్లు నాధారమైనవాఁడనుట. అలమునకుఁ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

భా. మరుద్వర = ఇంద్రునియొక్క, “మరుతౌపవనామరా” అని అ. సుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణచుకొనకగ్నముగాని, రణజ = యుద్ధమువల్లఁ బుట్టిన, యశముగల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకుఁ = సుప్రతీక మనెడి గజమునకు, ఎదిరించెను.

తే. తొలగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్త
యోధులను బాఱఁ ద్రోలి యిట్లురుభుజావి
భూత నెదిరించునాకపికేతను నతఁ

డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ. 140

రా. మానవాదులకొ = మనుష్యుల భక్షించెడువారిని, సు = మిక్కిలియు,
శర్త = సుఖమానట్లుగా - అనాయాసముగననుట. యోధులను = యోధులవారిని,
పాఱఁద్రోలి = పాఱఁదటించి, ఎదిరించెడు, ఆకపికే = ఆహుతుండునెత్తే, అక్షుడు =
అధూమాక్షుఁడ నెడు రావణనిమూలబలకర్త, తమకొ, ఆజిని, బిప్పించి =
ఆప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులకొ = మానముల బలికెడువారిని - పంకముబాడువారి
ననుట. సుశర్తయోధులను = సంస్కృతులను, ఆకపికేతముకొ = అర్జునుని, అక్షుడు =
భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనముతోడకొ = వినుగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును. 141

క. బహురక్షోభయసేనలు
విహితాజిని ద్రైశ్య నంత విలసిల్లె జగ
న్దహితాహవరుచిరక్షీ
ప్రహస్తగోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్.

142

రా. బహురక్షస్సులయొక్క, ఆభయ = భయరహితములైన, రుచి =
వేడుకను, రక్షీ = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణనిసేనాపతి యైన ప్రహస్తుని
యొక్క, గోదండముచేత. గురుతరమైనస్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

భా. బహురక్షగలయుభయసేనలు, జగన్దహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన,
నిహవమందు, రుచిర = ప్రకాశింపుచున్న, క్షీప్రవేగవంశమైన, హస్తముగల,
గోదండగురు = ద్రోణ యొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదునై న్యమును బద్ధవ్యాహ
 భంగి జూపట్టంగఁ బన్ని హతిక
 రప్రహరప్రవర్తనలచే జీకాకు
 వలుచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుఱిచియాడు
 వీరకుంజర జగద్వినుతవిక్రము ధనం
 జయతనూజు సుభద్రసంతతి నవ
 రోధించి బహుమహాయోధనవ్యాపార
 శూరత ప్రాశుగాఁ బోరిపోరి

తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలగి యంత
 నతనిధర్మవిహీనయుద్ధాతిశయము
 చేతఁ జంపించె దనుఁ దనసేనవారిఁ
 గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక.

143

రా. నైన్యమును = రాక్షసనైన్యమును, పద్మవ్యాహభంగి = పద్మ
 సమూహమువలె, చూపట్టంగఁ, పన్నిహతిక = పాదప్రహరములచేతను, నుఱిచి
 యాడుచున్న వీరకుంజరుడైనవాని, వీరకుంజరుండు గమక నైన్యమును బద్ధ
 వ్యాహములవలె నుఱుమాడెను. సు = లెన్నెన, భద్రసంతతి = శుభపరంపరలు
 గలవాని, ధనంజయతనూజు = అగ్నిపుత్రుడైననీలుని, ఆమేటి = ప్రహస్తుడు,
 అవరోధించి యని యన్వయము. మహాయోధన = అధికయుద్ధముయొక్క,
 “యుద్ధమాయోధనంజన్య” మ్మని అ. అతని = నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన = విల్లు
 లేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహరమున ననుట. తనుక = తన్ను, తన
 సేనవారిని, జంపించెను, ప్రహస్తుడు నొచ్చె ననుట.

భా. ఆమేటి = ద్రోణుడు, పద్మవ్యాహభంగి, పన్ని = రక్షించి, అంతట
 నుండి యభిమన్యునకు విశేషణములు, హతికర = నాశకరములైన, సుభద్ర
 యొక్క, సంతతి = కుమారుడైన యభిమన్యుని, మహాయోధులయొక్క

శూరక ప్రాశ్రుగా, ధర్మవిహీన = అధర్మమైన, అకనిక్ = అభిమత్యుని ఆమేటి
చంపించెను. కడమ సులభము

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్తాకృష్టవిజయతః
జేసి నానాపార్శ్వనేన లభ్యమ
రాద్రవరోల్లాస రాజిత నక్షయ
ధృతి సింధునాయకుః దీప్తశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సేకుని మించి తో
ద్వంద్వలేక యుద్ధగ నాబలియుఁ డట్లు
ద్రుంగెను విరథుఁ డై తుదను దుశ్శాసన
తనుజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి

ఆ. కోటి లేనినాదు కొమరున కిప్పాటు
వలసె నకట! యిది యవార్థ మనుచు
వేగె నానిచావు విని యంత జిహ్మండు
ఖండితారిపంక్తికంధరుండు.

144

రా. అతిశౌర్యలైన, పర = కపులచేత, సుశర్మ = మిక్కిలి సుఖ
మానట్టుగా, అకృష్ట = త్రిపుటచేత, విజయతఃజేసి, అప్రయాసముననే రాక్షస
సేనల గెలిచె ననుట. నానావిధములైన, అపార్థ సేనలు = విడిగినరాక్షససేనలు,
రాద్రమైన యుల్లాసముచేత, అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకుఁ = సముద్రుని
చంటివాని, దీప్తశక్తిగలవాని, దృఢరణోత్సేకముగలవాని, అకీశుఁ = వానరుఁ
డైన నీలని, “వానరకీశః” అని అ. ఒడుగఁ = సేనలొడుగఁగా, అబలియుండు =
ప్రహస్తుండు, ద్రుంగెను, దుశ్శాసనశకు = శక్తింప శక్యముగానివాడౌట
చేతను, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుఁ =
ఒప్పిదమునకు, అనుచు, జిహ్మండు = జయశీలుండు, పంక్తికంధరుండు =
రావణుండు, వేగెను.

భా. అతికార్యపరుడైన సుశర్తచేత, ఆకృష్ట = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁజేసి = అర్జునుఁడుగలవాఁడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషణము, నానావిధములైన, పార్థ సేనలు = పాండవసేనలు, రాద్ర = రుద్ర సంబంధమైన, వరముయొక్క యుల్టానముచేత, రాజితుఁడైనవాని, అక్షయధృతి = అధిక ధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, నాకీతు = ఇంద్రునిఁ బోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉల్లేకుని = ఆధిక్యముగలవాని, సింధునాయకు = సైంధవుని, మించి, ఒడుగఁగా, అబలియుఁడు = అభిమన్యుఁడు, దుశ్శాసనతనుజు = దుశ్శాసనుడుమారుడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతిచేతఁ ద్రుంఁగెను, నాదు, కొమరునకు = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపఁబడిన, అరిపంక్తులయొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాఁడు, జిష్టుండు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను.

వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగునతనిం గనుంగొని. 145

కంటికి సరి. సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లడల నూరక యేటికి నాహవక్రియా
సాహసవర్తనంబుతఱి జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
ర్తోహ మికం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై
చేహి గరంబు గీడ్వఱుచు దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్.

రా. విషాదహేతు = భేదహేతువైన, వైచేహి = నీతను, త్యజింపుము. కడను సులభము.

భా. దుర్తోహమును ద్యజింపుము, దీనితగుల్ = మోహనక్తి, చేహి = మనుష్యుని, కీడ్వఱుచును.

క. అని పెద్ద లైనయావులు

దనుఁ దేర్పంగ నుస్సు రనుచుఁ దలయూచి మనం

బునఁ దత్తదహితన్యపవ

ర్తనచింతం గినుక బలిసిరాఁ దనలోనన్.

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున నకట మనుజమాత్రుఁ డీ
మేదినీవయి సింధురాజు మీఁజే వచ్చి ధీమనే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెఱుచువాఁడె హా.
నాదుపట్టివట్టిచలమునక గణింపఁ దేమియున్. 143

రా. సింధురాజు = సముద్రుని, మీఁజేవచ్చి భీమమైన సేనాది
బహుసహాయచయమును చెఱుచువాఁడె, నాదుపట్టివట్టి = నేఁజట్టిన, చలమును,
నక = నన్నును, గణింపఁడు.

భా. సింధురాజు = సైంధవుఁడు, సహాయచయమును, అఁగి, నాదు
పట్టి = ఆభిమన్యుని, చెఱుచువాఁడె = కూల్చువాఁడె.

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమియన్నియుం జిక్కినయ్యెడు
ననిరోష వేగంబున రోజుచు నందఱు విన నిట్లనియె. 144

రెంటికి సమము. సులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం

హతిఁ బూజగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ

పతితలనద్బలవలై

నృతనూఖండముల జంబుకాదులు దనియన్.

150.

రా. అరిసహతి = శత్రుసముహమును, ఆసింధు = సముద్ర
పర్యంకమైన, మహీ = భూమియందు; పతిత = పడిన, కడను సులభము.

భా. సింధుమహీపతి = సైంధవనియొక్క, కలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేడువేగయుక్త

గతి నలిగి యానృపుని నేలఁ గలపువాఁడె

నలినమిత్రున స్తమయంబునకు మునుపుగ

భానుపుత్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి.

151

రా. మఱియు రావణునివాక్యము, వేగయు క్తమయినగలిచేత, నలిన్ = వేడుకచేత, అమిత్రు = రామునియొక్క, అస్తమయంబునకున్ = నాశనమునకు, మునుపుగ, భానుపుత్రాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆ రామునికి సహాయమైన, “పక్షపార్శ్వగుర్వాధ్యసహాయబలభిత్తిభు” అని వి. బలమును దఱిమి, అన్యపునిన్ = ఆరామునిని, కడమ నమము.

భా. మఱియు నర్జునునివాక్యము, సేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలినమిత్రు = సూర్యునియొక్క, అన్యపుని = సైంధవుని, కడమ సులభము.

తే. ఏఁ గడఁగి యిట్లు గావింపనేని బెలుచుఁ

జత్తురు గాజిభాసురజ్వలనమునకు

శలభతవహించి యస్తాకసైన్యపతులు

విద్విషత్సైనికులు సముద్విక్షుఁ జూడ.

152

రా. అస్తాక = మనసంబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజియనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునకున్ = అగ్నికి, శలభతవహించి, సముత్ = సుతోషయుక్తమైన, వీక్షన్ = దృష్టిచేత, విద్విషత్ = ఆ రామునియొక్క సైనికులు చూడఁగాఁ జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయము రా దనుట.

భా. అస్తాకసైన్యపతులును విద్విషత్సైనికులును, సముద్విక్షుఁజూడన్ = తలలెత్తిచూడఁగాననుట, రుక్ = దీప్తులయొక్క, రాజి = పంక్తులచేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు, కడమ సులభము.

చ. అని పలికిపలికినట్లు బెట్టివంపుఁ బెంపుసాంపు పొంపిరివోవ సన్న
ద్ధుండై యుద్ధయాత్ర గావించి యావీరకంఠీరవుం డకుంత
విక్రమోత్సేకంబున ననేక యోజనవిస్తారదారుణంబుగాఁ

బన్ని నపరబలవ్యూహంబునందు సాహసోల్లాసభాసీతక రాచన
కళావిశేషంబున నీను నెఱపుచుం దెఱపి గొని రథంబు
వఱపించి యొఱపుకఱపున నడ్డగించుకఱ యెడ్డంగడ్డంగికి
చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చులంపుచెచ్చరిక చాలక
యక్కడక్కడం పలవడి వెలివెలిన పోరునిజయోధవీరులకు
దూరదృశ్యమానకేతన ద్యోతనంబునం ప్రీతి యొసంగుచు
నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతిలంబున నమిళం
బుగా నొరగినహరికుంజరశతాంగశకలంబులచేత వికల
త్వంబు నొందక యమందస్యందనప్రచారంబు సారథ్యా
శ్చర్యచర్యామహిమమహాసీయహరినైపుణోద్దీప్తితా టోపం
బై యేపుమామం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణ
రణరణికవిజృంభణాస్తంభ సంప్రమబంధ్రమ్యమాణచండ
కోదండదండకుండలీభావావినాభావసుభంగభావుక శరప్ర
యోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళిగళి
తాగళిత జయదర్పవిభవుం డగుచు నభినవసరణి నురవడించె
నప్పుడప్పురబలంబునందుఁ గొందఱు.

158.

రా. హరికుంజర = నానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శకములయొక్క, సార =
శ్రేష్ఠమైన, ధీ = బుద్ధికి, ఆశ్చర్యమైన, చరా = గతియొక్క, దశభుజయుగ
యుగళ = వింశతిహస్తములయొక్క, కడమ సరి.

భా. సారశ్యముయొక్క యాశ్చర్యచర్యామహిమచేత మహాసీయమైన,
రణవిహరణందుఁగల, రణరణిక = కాంక్షాతిశయముయొక్క యనుట,
బంధ్రమ్యమాణ=మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యము
చేత నాశ్చర్యమైన. దశ = ఆవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూనుగాండ్లవంటి
చెండుభుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

క. వేమలు మనగుర్వశ్వ

శామలకీఘోరవీరతరు బాణకదం

బామితవర్షముదుస్తర

మై మెఱసె దదప్రభేద్యుడయ్యె నితండున్.

154

రా. మన=మనయొక్క, గురు=ప్రేమైన, అశ్వత్థ = గావి, ఆమలకీ = ఉసిరిక, 'తివ్యఘాత్వామలకీలిఖ' అని అ. వీరతరు = మద్ది, "నదీనర్జువీరతరు రింద్రుః కకుభోష్టుః" అని అ. బాణ = గోరంట, "సీలీఘ్రిటీద్యయో ర్బాణః" అని అ. కదంబ = కడిమి, "సేవప్రియకకదంబాస్తుహలిప్రియే" అని అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము=చాలా బ్రయోగించుట, దుస్తరమై = తరింప రానిదై, మెఱసెను, ఇతండును = ఈరావణుడును, తత్ = ఆతరువర్షముచేత, అప్రభేద్యుడయ్యెను, అది పలుకుచుండ నని ముందరి కన్వయము. "ఆమలకీ" అనుశబ్దమున ఆ యనెడు నువనర్షమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే చెల్లును. ఇది ప్రాదియతి-ఇందుకు లక్షణము. కవిలోకచింతామణియనెడు తాతంభట్టుభండరుడు, ఆ, 'భాల్మీకబ్రాదియోగసూత్రంబుగలిగిన, సుభయమును పచింప నొనరు యతికి, సాతిరిక్తభక్తికృతసేవితకమ, లాలయానివాస లక్ష్యమిదియే' ఇందుకు విరాటపర్వముందు సోమయాజి, ఉ. 'శ్రీయన గౌరి నా బరంగుచెల్లవచిత్రము పల్లవింప భ, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక, ధ్యాయిత కిచ్చ మెచ్చుపరతత్త్వముఁ గొల్పెద నిష్ఠసిద్ధికి.' హరివంశ మందు నాచన సోమనయు, క. 'ఆపాదశిరోలంకా, రాపాదితచారుతాభి రామాత్మ్యమహీ, రూపాలోకనతుష్టా, కూపారుకుమారి కాముకురమణిరాజా.' ఇట నుదాహరించినది గనుక, అశ్వత్థామలకీఘోరవీరతరు - అని తకారమే యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయోగించినారు.

భా. గుర్వశ్వత్థామలకు = ద్రోణాశ్వత్థామలకును, ఈవీరతరు = వీరశ్రేష్ఠుడైన యాయుధ్వురునియొక్క, బాణకదంబ = బాణసమూహముల

యొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండుకొ = అర్జునుడును, తత్ = అబాణ
వర్షముచేత, అప్రభేద్యుడయ్యెన్ = భేదింపరానివాడాయెను.

తే. కొందఱు అతరయప్రేతస్వందనాశ్వ

కర్ణముఖ్యోగ్రతరుల మోఘతకుఁ దలఁచె

గొందఱు మననృపాలునిగురుకృపకృత

వర్షధర్మవర్తన గాచు వగవ మనఁగ.

155

రా. ప్రేరిక = ప్రయోగించుటచేన, స్వందన = నెమ్మిచ్చెట్టును, “తినిశేస్వం
దనోనేమి,” అని అ. అశ్వకర్ణ = ముద్దిచెట్టును, “సాలేయనర్థకార్యాశ్వకర్ణ
కాః” అని అ. ముఖ్య = మొదటగాఁగల, ఉగ్ర = భయంకరములైన, తరుల =
వృక్షములయొక్క, మోఘతకు = వృద్ధిశ్వమునకు. నృపాలుని = రాముని
యొక్క, గురుకృప = అధికమయ్యెకృతమైన, వర్ష = కవచముయొక్క, ధర్మ =
ప్రకారముగల, వర్తన = వృత్తిగలది, కృపకు విశేషణము. కాచును, కడను
సులభము.

భా. అతరయముచేతఁ జేరికములైన, స్వందనాశ్వ = రథాశ్వములు
గల, కర్ణముఖ్యులైన, ఉగ్రతరుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకు =
ఘీటమికి, నృపాలునికొ = దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్షలయొక్క, ధర్మ
వర్తన = ధర్మర్వాప్తిపారము.

తే. కొందఱు అనతనూజాదుల క్రోధిలోనఁ

బ్రాణములు గల్గుఁ దెలియుండి బ్రతకెద మన

నీలగజముఖ్యుల మదె నిగుడి పొదివె

శాత్రువుని సంఘం గొందఱు సంతసిలఁగ.

156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుడును గజాడును,
కడను సులభము.

భా. ఇనతనూజాదుల = కర్ణాదులయొక్క, నీల=నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య=మొదలుగాగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయసముదయాజయసరాజయ ప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు సర్వదుర్వారదోర్విలాసగర్భంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

కెంటికి సరి. సులభము.

చనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతీనిరూప్యగమనుండై
చేరి యవికారధృతీసింధునృపుఁ జూచెన్. 158

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనుప్రజ్య=వెనుకొనుటకు, రసిక= రుచిగలవియునై, శూరులయొక్క, తరస = మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ = కిరణరహితములైన, అగ్ర = ముల్కులుగలవియునైన, శత్రుమాంసములచేతఁ గప్పబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క, శాత్కృతులచేత, నిరూప్య = ఎఱుంగదగిన, గమనుండై = గమనముగలవాడై, అవికారధృతిచేత, సింధుసముద్రమైనవాని, నృపుఁ = రాముని, చూచెను.

భా. సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్కశబ్దమును, సమనుప్రజ్య = వెనుకొనుటకు, రసిక = నేర్పరియునై, శూరతర = శూరశ్రేష్ఠుడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర = యుద్ధముఖమందగు, క్రూర = నిష్ఠరములయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్కృతి = శత్రుధ్వనులచేత, నిరూప్య = తెలియదగిన, గమనముగలవాడై చేరి, అవి కారమైనధృతిగలవాని, సింధునృపుఁ = నైంధవుని, చూచెను. తనబాణప్రయోగధ్వనులజాడను సాత్యకియొక గొల్పిరాగా నర్జునుడు నైంధవుని గదిసె ననుట.

వ. అంత.

160

తే. తివిరి గురుకృతవర్తాదిభృతివిలసిత

విగ్రహస్ఫూర్తి గడు మించి విజయసత్వ
హాయతాలోలు డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుడు దాఁకె.

161

రా. తివిరి, గురు = అధికమానట్లుగా, కృత = చేయబడ్డ, వర్తాది = కవచముమొదలుగాఁగలసాధనములయొక్క, భృతి = ధారణముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “శరీరంక్షర్తవిగ్రహః” అని అ. స్ఫూర్తి = స్ఫురణచేత, విజయ = గెలుపే, సత్సహాయతా = లెస్ససహాయముగాఁగలవాఁడౌటచేత, అలోలుఁడయి = అచలఁడై భయములేక యనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యుఁ = అధికతోపముగలవాని, భీముఁ = భయంకరమైనవాని, దశముఖునిఁ = రావణుని, అర్కనందనుడు = సుగ్రీవుడు, తాఁకెను.

భా. తివిరిగురుకృతవర్తాదులయొక్క, భృతి = చైతన్యముచేత, విలసిత మైన, విగ్రహ = యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, “రణకలహవిగ్రహః” అని అ. విజయ = ఆర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు. లోలుఁడై = అపేక్ష గలవాడై, ‘లోలశ్చలసత్పష్టయోః’ అని అ. ఆర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదళ = రోహిషసగల, ముఖముగలవాని, భీముఁ = భీముని, అర్కనందనుడు = కర్ణుడు, తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రోద్భవుఁ డిట్లు శాత్రువునిలక్ష్యి నైఁచ కుగ్రాచలా గ్రహతం జేసి కడుం గలంచుటకు వీకం దాకి తద్ధోరబాణహతిఁ సాధనహీనతం బొరసి ప్రాణత్యాగపర్యంతమ స్పహాపీడకభజియించెబల్కలు సుహృజ్జలంబు జాలింబడన్.

రా. మిహిర ప్రోద్భవుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఉగ్ర = ఘనమైన, అశ
లాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హతక్ = హతమైనదానిగా, శాత్రుని =
రావణునియొక్క, లక్ష్మీనిజేసి, పీడను భజించెను, కడమ సులభము.

భా. మిహిర ప్రోద్భవుఁడు = కర్ణుఁడు, “మిహిరారుణపూవణః” అని
అ. శాత్రునిలక్ష్మీ = భీముని, జయలక్ష్మిని, నైఃపకయుగ్రమైన, అచల =
స్థిరమైన, అగ్రహతంజేసి = అగ్రహముగలవాఁ డాటచేత, తాఁకి, తత్ =
ఆభీమునియొక్క, ఘోరబాణహతిచేత, పీడను భజించెను.

వ. అంత.

162

తే. వాయుసూనుండు ధృతకరవాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరువిశిఖవృష్టి
దొలగ జడియుచు సాహసం బలర నతని
యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ.

163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత = ధరింపఁబడిన, కర = హస్తముల
యొక్కయు, వాలహస్త = తోఁకలయొక్కయు, “వాలహస్తస్త్రవాలధిః”
అని అ. విహృతిచాతురిక్ = విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి
విశేషణము. డీలుపఱచె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు = భీముఁడు, ధృతమైన, కరవాల = ఖడ్గము
గల, “కరవాలః కృపాణవ” త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర

ప్రహరణవిధిఁ జాల డీలుపఱచె నతండుక్

రహిఁ దిరుగఁ దెచ్చుకొని వి

గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచె గరువలిపట్టన్.

164

రా. కరువలిపట్టిక్ = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి. సులభము.

డా. అహితునిక్ = కర్ణుని, ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తమందుల, ప్రహరణ = ఆయుధముయొక్క, “ఆయుధంతు ప్రహరణ” మ్మని ఆ. విధిక్ = వ్యాపారముచేత, అతుడుక్ = కర్ణుడును, కరువలిష్టజ్ఞైక్ = భీముని, విగ్రహ చేష్టలు = కరీరచేష్టలు, అడుంగక్ = మూర్ఖపోవునట్లుగా నచట.

శ. నొంచి తదవసరజాతా

చంచలఘనమన్యువహ్నిసంతతిః దనుః గా

రించుచు నపు డెంతయు నల

యించుమహాశత్రుభీము నిట్లని పలికెన్.

165

రా. తదవసర = ఆసమయమును, జాతమైన, ఆచంచల = స్థిరమైన, ఘనమన్యుక్ = ఆధికశోకముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీముక్ = ధయంకరుడైనవాని, వహ్నిసంతతిక్ = నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యు = ఆధికశోకమునెడి, “మన్యుత్తైస్యైక్రతౌప్రథి” అని ఆ. : వహ్నిసంతతిక్ = అగ్నినమూహముచేత, తమక్ = తనకరీరమును, కారిం చుచుక్ = తపింపజేయుచు, ఆలయించు = శోషింపజేయుచున్న, తనశోకవహ్ని చేత దానే తప్పుడగుచున్నవాని నచట, భీము నిట్లని పలికెను.

శ. కానలః గాయలుః బంధుః న

నూనముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరి నీలా

వానరునకు నీకును గుటి

యైనను మద్బలము నొరయ న్నన్ బగునే.

166

రా. నీలా-సంబుధి- వానరునకు నీకును = శోఽతియైన నీకును, గుటియై = కనిపించుకొని, ననుక్ = నన్నును, మద్బలమునను, ఒరయుక్ = చెనకుటకు, అర్హం బగునే.

భా. ఓరీ = తుచ్ఛుఁడా, నీలాపు = నీబలిమి, ఆనరునకు = ఆయర్జును నకును, నీకును గుటియైనను, కడమ సులభము.

చ. ఒరయుటకుఁ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహాభుజుఁ
 బరుసపుమాటలకొ దహనబాణహతికొ హృదయంబు నొచ్చి
 నొంచి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెకొ నికటంబున నయ్యెడకొ
 రిపు, స్ఫురణకృతానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁ
 డెంతయున్. 167

రా. పొమ్మని = చత్తువుగాక యని, మాటలకొ = మాటలచేతను, దహన
 బాణ = అగ్నియాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి =
 భేదించి, అమ్మహాభుజుకొ = నీలుని, రహితచేష్టునిచేసి విడిచెను. అయ్యెడను,
 రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ = స్ఫూర్తిని, కృతానుజ = అగ్నివల్లబుట్టిన
 నీలనియొక్క, క్రియలు = మూర్ఛాచేష్టలను, చూచుచు, రామునితమ్ముడు =
 లక్ష్మణుడు, ససంభ్రమాకులుండై యని ముందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను = అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణము
 యొక్కయు హతిచే నొంచి విడిచెను. నికటంబునకొ = ఆసమీపముననే,
 రిపుస్ఫురణ = భూరిశ్రవనుప్రతాపముచేత, కృత = క్షీణములైన, అనుజ
 క్రియలు = సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని = బలరామునియొక్క,
 తమ్ముడు = కృష్ణుడు. కడను సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుండై.

168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తి నార్చె
 వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
 మహిమదనుజబలశ్రీలు మడంగ నింత
 టను రిపుగరంబు దెగవ్రేయకునికి గీడు.

169

రా. లక్ష్మణుడు రామునితో ననెడుమాట. నరవర-సంబుద్ధి, భూరి =
 అధికమైన, శ్రవోదారుణ = శ్రవణభయంకరమైన, రణ = శబ్దముయొక్క, “రణ”

స్త్రీయధినాభ్వనా" అని రత్నమాల. మహిమఁ=అధికముచేత, వైరిసేన, ఆర్చెను=మ్రోసెను. దనుజబల=రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు=విలాసములు, మడగఁ=అడగునట్టుగా, రిపుఁ=రావణుని, కరంబు=మిక్కిలి, తెగ ప్రేయకునికిగీడు, వ్యాఖ్యయందుండు శ్రమమునకు లక్షణ మిమడదని తోచు నెడ-కరముచెగునట్లు శత్రుని ప్రేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

భా. కృష్ణుం డర్జును ననుమాట. చూడుమాట, నర=అర్జునా! భూరి శ్రవః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిఁ = యుద్ధభూమి యందు, మదనుజ=నాతత్త్వఁడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడగఁ = అణగిపోగా, వైరిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు = శత్రువైనభూరిశ్రవ సునియొక్క, కరంబు=హస్తమును, తెగప్రేయకునికి కీడు.

తే. అనుచు దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక

ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణుఁ

డరి గరము కుంటువడ నేయ ననుజుగెలుపు

గాంచి మోదించె నంత నటించుచక్రి.

170

రా. అనుచుదాను, అన్నమాటను = రామునిమాటను, చేకొని = అను మతిఁబుచ్చుకొని యనుట. సుమిత్రయొక్కనందనుఁడు=లక్ష్మణుఁడు, నరకసు = చునువ్యక్తమున, నటించుచక్రి=రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తానన్నమాటను=తానాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్ర నందనుఁడు=బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, అరి = భూరిశ్రవసుని యొక్క, కరంబును, కుంటువడసేయఁ = తెగప్రేయగా, అంతఁ=సమీప మున, నటించు=నటించెడి, చక్రి=కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈవద్యమునందును శరము కుంటువడునట్లు లరిని నేయ నవి యన్వయింపదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బతిభయంకరం బయి ప్రవర్తితై. 171

రెంటికి సరి. సులభము.

ఉ. అంతట రాముతమ్ముడు దిగంతసమీపగుఁ దైనయట్టిభా
స్వంతు తెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱిన
త్యంతము నేసి యేసి తదుపగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిహ్మరిపున త్వము నారయుచున్ మనంబునన్.

రా. రాముతమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, భాస్వంతు తెఱంగు = రక్తవర్ణము.
ననుట. కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపు
మీఱుగాఁ = శరీరము రక్తమయ మగునట్లుగానుండి, జిహ్మరిపు = రావణుని
యొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

భా. రాముతమ్ముడు = కృష్ణుడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క.
తెఱంగుగాంచి, ఇంకటినుండి యర్జునవ్యాపారము. జిహ్మని = అర్జునుని, రిపు =
శర్ణులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట. కడమ
సులభము.

తే. సమదరోహితుల ఘోరసాయకముల

వానరాసీకమును మున్నుగా నలుకుచు

గెలిచె భానుసూతాదియోధుల నరాతి

విపులభుజశక్తి కొదగాన చెదకియైన.

173

రా. సమదరోహి = క్రూరసర్పములే, తుల = పోలికగాఁగల, ఘోర
సాయకములచేత, వానరాసీకమును = వానరసమూహమును, భానుసూతాది =
సూర్యుఁడు మొదలయిన, అరాతి = రావణునియొక్క. కడమ సులభము.

భా. సమదరోహితుల = క్రూరశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన =
బాణవర్షమును, రాసీక, నర = అర్జునునియొక్క, అతివిపుల, కొదగాన =
కొదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలగ లే వనినవాడి

తృష్ణ వారించె నిపు డీయతి ప్రతాపు

డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి

గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెలార్చి.

174

రా. హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిక = యుద్ధమందు, మెలగ లేవు క. 'స్థావరతిర్యక్పదముల, కేవలవనః స్త్రీయలు దలఁప నేకవచనముతో, దేవమనుష్యాదిక్రియతో, భావింపఁగ నేకవచనబహువచనంబు' లని యాంధ్ర) భాషాభూషణము గనుక హరులు మెలగలే వని ప్రయోగము. నవమైన, అజితృష్ణ = తిరుగ యుద్ధమునేతు ననెడుకాంక్షను, వారించెను = అణచెను. ఈయతి ప్రతాపుడు = రావణుడు, అత్యద్భుతంబుగ = నాకును వెరంగవు నట్టుగా, నవ=వింతలై, నిశాత=తీక్షణములునైన, అస్త్ర=దివ్యాస్త్రములయొక్క, వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియు సుగ్ధచేసినవి గనుక, నిహతిక = ప్రహరము చేత, గ్రొచ్చి=గుడులుగావ్రేసి, కీలాలములు=నెత్తురులు, "శోణితేంభసికీలాలో" యని ఆ. వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించె నని క్రిందటి కన్వయము.

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్టుగా, అవనిక = భూమిని, శాత=వాడియైన, అస్త్రనిహతిక = బాణప్రయోగముచేత, గ్రొచ్చి = భేదించి, వాజితృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క దప్పిని, వారించెను.

సీ. మును పిమ్మహాయోధుఘనసంగరోత్సాహ

సన్నాహసంపత్తి విన్నదిమొద

లాప్తసేనాదిసహాయసంగత్యవి

రతినిబిడౌజుండు రాజరాజు

సింధురాజు బ్రదుకు నెడకుండ రక్షించు

కొనుటకు నతియత్నమున బరఁగుట

దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయద్రథు
సద్యోవధార్తునిఁ జంపుటకును

తే. బ్రతినయం జే నొనర్పక పార్థబాణ
ములనె ప్రాద్దు గ్రుంకెడుదాఁక బోరు జరుపు
చున్నవిజయహాని జనింప కున్నె యకట!
శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వ మెక్క.

175

రా. ముచుపు = పూర్వమును, ఇవ్వహాయోధు = రావణనియొక్క,
సంగర = యుద్ధమందుగల, అవిరతిని = ఏడతెగకుండుటచేత, బిడొజుండు =
ఇందుండ్రుచు, రాజరాజు = కుబేరుండుచు, సింధురాజు = వరుణుండును, అతి
యత్నమునబరగుట = ప్రచ్ఛన్నులై యుండుట ననుట, తెలిసియు, జయల్ =
సర్వోత్కృష్టప్రకృతిమున వర్తింపుచున్న, రథుక్ = రథముగలవాని, సద్యోవ
ధార్తునిక్ = ప్రాద్దుగంకకమునుపే చంపదగినరావణుని, చంపుటకు, ప్రతి
నయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఒనర్పక, అపార్థ = నిరర్థకములైన, బాణముల
చేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమెక్క = రాక్షసులకు రాత్రి దర్ప
కాలము గనుక. కడమ సులభము.

భా. ఇవ్వహాయోధు = అర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిజ్ఞ చేతనైన,
“ప్రతిజ్ఞానిసంవిదావత్సుసంగరః” అని అ. ఆప్తసేనాదికర్ణాదిబలములయొక్క,
సంగతియొక్క, అవిరతిక్ = ఉడుగమిచేత, నిబిడొజుండు = నిబిడమైన తేజము
గలవాడు, రాజరాజు = దుర్యోధనుండు, జయద్రథుక్ = నైంధవుని, పార్థ =
అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అర్జునునికిఁ గీడు. కడమ సులభము.

వ. అని తెలపాసి.

176

తే. కరము భానుబింబము మాయగప్పె నభము
నంబకములరాగమునఁ బెంపారుమాడ్పి

బ్రతిభటుండు సూచి నరుం డింక మ్రగ్గ కెట్టు
బూన్కి విడఁ డని సంరంభమును వహింప.

177

రా. అని కలపాసీ = లక్షణుఁడీలాగువిచారించుకొని, రాగమునఁ
బెంపారుచూడ్కి = ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుండు = రావణుండు,
చూచి, నరుండు = మనుష్యుండు, పూన్కివిడఁ డని సంరంభమును వహింపఁగా
భానుబింబము, మాయక్ = మాగుండువారునట్టుగా, అంబకములక్ = బాణ
ములచేత, నభముఁ గప్పెను.

భా. అని కలపాసీ = కృష్ణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల = కేత్ర
ములయొక్క, రాగమునక్ = ఆరురాగముచేత, ప్రతిభటుండు = సైంధవుండు,
నభమును = ఆకాశమును, చూచి సంరంభమును వహింపఁగా, మాయక్ = మాయ
చేత, భానుబింబమును గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన.

178

సీ. మదిలోనమిత్రాస్తమయకాంక్ష మిక్కిలి
గలిమిఁ దద్దిశ నంబక ప్రయుక్తి
సలుపుచుఁ దత్కలచాపలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువానిఁ బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు
రున్నృక్రియాసహకూరభీమ
సేనాతిమాత్రోరుసింహనాదములచే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁ బాకభేదిముఖ్య
భేదరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ
సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియఁటుశరవ్యాపారవిలసనంబు.

179

రా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమి = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశక్ = ఆలక్ష్యణుఁ డుండెనుమదిక్కున, అంబకప్రయుక్తి = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = ఆయుధ కాలమందు, చాపలోప = విల్లువోపుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణుం డగు వాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధువయిన, సింధురాజును = సముద్రుఁడు గల వాని, బలోద్ధితుని, మేఘనాదగురు = రావణుని, “అనచివ” యనుసూత్ర మున భారతార్థమందును న్యక్తి యాశబ్దాదినన కారపుఁబొల్లును. న్యక్తియా = రావణునిచేతిరస్కారమును, అసహ = ఓర్వని, శ్రూరములునైన, భీమ = భయం కరములయిన, సేనా = వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రు = మిక్కిలి విరివి యైన, సింహనాదములచేత, అతివిశ్రుతంబుగ = మిక్కిలి బ్రసిద్ధమగునట్లుగా, అక్రమించి, సప్రగల్బుడైన, రామావరజ = లక్షణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయో గింపఁబడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్కవ్యాపార విలసనంబు, ధృతి = రావణునిదైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = సూర్యునియొక్క, తద్దిశక్ = సూర్యాస్తమయమిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్వాహినియొక్క, “అంబకం నేత్రశరయో” అని వి. తత్కాలమందలిచాపములచేత, ఉపహత = చెఱుచుకొఁబడిన, ఆత్మరక్షణగల వాడగు వాని, ప్రచురబంధు = ప్రచురబంధువులుగలవాని, సింధురాజును = నైంధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్తియా = అధిక తిరస్కార మందు, సహ = సమర్థములునైన, శ్రూరములునైన, భీమసేనునియొక్క, సింహ నాదములచేత నాక్రమించి, ధృతి = సంతోషముచేత, “ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే భారణాధ్వరతుష్టిష” అని వి. పాశ భేదిముఖ్యభేదరులు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపఁబడిన, విజయుని యొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు సింధురాజును సమయించెననియన్వయము.

తే. సరగునఁ బునఃప్రకాశితచండధాముఁ
డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ

నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తిసట్లు మున్నేచిన శత్రు నడచి.

180.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండభాముడగుచుక్ = ఉగ్రప్రతాపము. గలవాడై, విజయప్రతిజ్ఞచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెద నని లంకలో నాడుకొన్నప్రతిజ్ఞచొప్పు, ఆవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిక్ = శక్తియను నాయుధముచేత, శత్రుక్ = లక్ష్యజుని, అడచి = పడచేసి. కడమ సులభము.

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగఁ బ్రకాశింపఁజేయబడిన, చండభాముడగుచుక్ = సూర్యుడుగలవాడై, ఆసురకులవైరి = కృష్ణుడు. కడమ సులభము. ప. అప్పుడు.

181

మ. నును మేచాయలనాడుకూర్చియనుజన్తుక్ బాధ స్వప్నంబు. నం, గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తి యై నుగ్రద్వేషిచే నివ్వధంబున నేయించి మునుంగఁ జేసితిఁ గడుక్ మూర్ఛాభిలో నక్కటా, యనుచుక్ రాజులరాజు గుండె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పగన్.

182.

రా. అనుజన్తుక్ = లక్ష్యజుని, ప్రియుక్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు = రఘుపతి, రవిపుత్రాదులు = సుగ్రీవాదులు, తేర్పఁగాఁ గుండెను.

భా. ముక్ = ఇటకుమును పెన్నుడును, బాధక్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునక్ = స్వప్నమందైనగాని, కనకయొప్పారెడు పుణ్యమూర్తియైనదాని, అనుజక్ = చెల్లెలైనదుస్సలను, ప్రియుక్ = పతిని, ఇవ్వధంబున వియించి = చంపించి, మూర్ఛాభిలో, అనుజను మునుంగఁజేసితిని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుడు, కుండెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితం ఒగుకోపాటోపంబున. 183

కెంటికి నరి. సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ

డై యేవున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ

బోయెఁ బరిపంథిబలము న

పాయము వొందింతు సేన యనితమకమునన్. 184

రా. వాయుజుఁ డనెడివనచరము వాహనముగాఁగలవాడై, పరిపంథి = రావణునియొక్క, బలముక్ = లావును.

భా. వాయుజవన = వాయువు భంగివేగముగలవై, “ప్రజపీజవనోజవః” అని అ. చర = చరించెడి, వాహనుఁడై = అశ్వములుగలవాడై, పరిపంథి బలముక్ = శత్రు సేనను. కడమ సులభము.

క. ఆవీరుఁడు మును దనబా

ణావలిఁ బవనసుతు నొంచి యాత్మ బలజయ

శ్రీ వెలయించిన నెంతయు

వై వస్వతసంతతిన్మృపవర్మ్యుఁడు గినిసెన్. 185

రా. ఆవీరుఁడు = అపరిపంథి-రావణుఁడు, పవనసుతుక్ = హనుమంతుని, మృపవర్మ్యుఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతుక్ = భీముని, మృపవర్మ్యుఁడు = ధర్మజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్లి యాన్మృతే యేయుశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ
జేవ దొఱంగి సాధనవిశేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
శ్చాన్మృతేత మే నెఱుంగ కంతటఁ దత్ప్రతిబోధలబ్ధిచే

భావములోఁ గలంక చొరఁబాటెఁ దదీయులకార్తిహెచ్చుఁ
గన్. 186

రా. ఆన్యపతియేయ = రాముఁడుచేసిడి, శరంబులచేత, తద్విరోధి =
రావణుఁడు, మఁడను. తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేత్ = ఆమూర్ఖతెలియుటచేత,
భావము, లోఁగ్ = చిన్నఁబోగా, తదీయులకుఁ = లంకనుండెడివారికి,
ఆర్తిహెచ్చుగాను, లంకను జొరఁబాటెను

భా. ఆన్యపతి = ధర్మరాజు, ఏయశరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్మో
ఘనుఁడు, మఁడెనని క్రింది కన్వయము. తత్ = ఆమూర్ఖావృత్తియొక్క, ప్రతి
బోధలబ్ధిచేత్ = ఎఱుకకలిమిచేత, అతనిమూర్ఖతెలియుటచేత ననుట. తదీయుల
కుఁ = కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక = అగును, చొరఁబాటె నని క్రింది
కన్వయము.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్త మైనయక్షపితశ

క్తిని గరంబు మూర్ఛ మునిగినట్టి

రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ

ల్పిన యతండు వెరఁగునను మునుంగ.

187

రా. అక్షపిత = అక్షునితండ్రియైనరావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తి
యనెడునాయుధముచేత, మూర్ఛమునిగినట్టిరాకొమరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు,
రణమత్తుఁ డయ్యెను.

భా. అక్షపిత = చెఱుపఁబడనటువంటి, శక్తిని = బలముచేత, లేచి యన్తుండు,
కన్వయము. రణమందు, మత్తుఁడయ్యెత్ = అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలువృరఁ గడుఁ

జేరు కలయట్టితనయోధవీరవరుల

సుక్కు మడగఁ ద త్తద్వంద్వయుద్ధవిధిని
 బిరుదు లై రిపు లడఁచుచుఁ బేర్పు టరసి.

188

భా. తెలివిచేకొని=విచేకముచెచ్చుకొని, అతఁడు = రావణుఁడు. కడను
 : సులభము.

రా. తెలివిచేకొని = మూర్ఖుఁడేసి, అతఁడు = దుర్యోధనుఁడు, తన
 యొక్క యోధవీరవరులను దత్తద్వంద్వయుద్ధవిధిచేత, రిపులు = పాండవులు,
 అడఁచుచుఁ బేర్పుట = జయించుట ననుట. అరసి=చూచి, పనిచే నని ముందరి
 పద్యమునఁ గ్రియ.

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి.

189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు
 బహురణప్రయత్న భరవినిద్రుఁ
 జేసి యరులత్తుభు చెటును బంచెద నని
 యాత్మ నెంచి యతని నట్ల పనిచె.

190

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రినిభుఁడైన. అనుజు = కుంభ
 కర్ణుని, బహురణ=పెక్కుమ్రోతలయొక్క, “రవేరణ” అని ఆ. ప్రయత్న
 భరముచేత, వినిద్రు = మేల్కొన్నవానిగా, చేసి, అట్ల = ఆయించినప్రకార
 మననే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రి=అద్రినిబోలినవాని, భానుజు =
 కర్ణుని, రణ=యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రు = జాగరూకుని,
 చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతఁడును నతిభయంకరసన్నాహంబుతోడ నాహవ
 క్రోడకు సురువడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు.

191

రెంటికి నరి. సులభము.

చ. ప్రకటత నేడు నీ వనిభరంబు వహించితె కించిదంచిత
భుక్తుటివిమాక్తికృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమున జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కుట తిరంబుగ మమ్మిక నైనఁ గావవే. 192

రా. విమాక్తికృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాఁడా!
కుంభకర్ణ - సంబుద్ధి. తత్ = ఆమునుపట్టిన - దశశ్చ = అవస్థ చేత-నిద్ర చేత
ననుట. వాసరంబు లూరక చనఁజేసితివి. కడమ సరి.

భా. పరివారము కర్ణనితో ననెడుమాట. కించిదంచితమైన, భుక్తుటి =
బొమముడిచేతనే, విమాక్తికృత = హఠవిరహితములుగాఁ జేయఁబడిన, విరోధి
వధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగలవాఁడా! కర్ణ - సంబుద్ధి.
భీష్మనియందలి రోషమున, తత్ = అభీష్మనియొక్క, దశవాసరంబులు =
యౌద్ధిదినములు పదింటిని, చనఁజేసితివి, ఇక నైనఁ గావవే.

చ. నరుఁ డని లెక్కసేయఁడు మనంబున శాత్రవు నమ్మహాత్ముచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియున్ మననాయకుఁ డేమి
చెప్పని, దురమును మున్నుగాఁ జెలిపి తోడుగ నిన్నెటులైనఁ
దేక యిట్లరికృతభీష్మహాని ననయంబును దుర్బలుఁ డయ్యె
నక్కటా! 193

రా. నరుఁడని = మనుష్యుఁడని, మననాయకుఁడు = రావణుఁడు,
నిద్దర = నిద్రచు, మునుమున్నుగాఁ జెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హానిచేత.
కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = ఆర్జునుఁడు, అనిశ్చ = యుద్ధమందు, శాత్రవుని లెక్క
సేయఁడు = ఎటువంటిశత్రువునైన దృఢీకరించు ననుట. మననాయకుఁడు =
దుర్యోధనుఁడు, ఇద్దరమును = ఈయౌద్ధమును, మున్నుగాఁ జెలిపి నిన్నెటులైన,

లేక = యుద్ధమునకుఁ జోడుకరాక, భీష్మనియొక్క హానిచేత దుర్బలుఁడయ్యెను.
కడను సరి.

వ. అని మఱియుం దమదొరలచావు లుగ్గడించి యివి యన్నియు
మన ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీయనాదరంబునఁ జేసి కాక
నీవు గావలయు నని యొనర్చిన ననిమిషులకయిన ననివార్యంబు
గాదె యని ప్రస్తుతించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు
దీసింపం జేయఁ బెంపొంది యమందవిక్రమంబున నెందును
నెదురులేక యాకడించి బోదు పరబలంబుల నేలంగలుపుచు
బలుపు పాలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు. 194

కెంటికి సరి, నులభిము.

సీ. ప్రత్యర్థిభద్రవారణఘటోత్కచలన
త్కంఠీరవమురీతః గడుఁ బొదలెడు
నీవీరుఁ గుదియించి కాపుము మనసేన
ననుహరిసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునంతన యానిశాటుఁ డం
గదధర్తనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనాథాచికపులక
స్ఫూర్తికారణ మైన పాలుపుతోడ

తే. దివసనాయకుపట్టిపైఁ గవిసి తత్ప్ర
హరియత్నంబు వైఘ్రల్య మందఁజేసి
దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్షణశక్తి
శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెఱపె.

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువులనెడి, భద్రవారణ = మలేభములయొక్క, ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క = పేడుకగలదై, చల = లంఘించుచున్న, సత్కంఠీరవమురీతిని. అను = అనెడి, హరిసార్థ = వానర సమూహముయొక్క, “సాఘసార్థాతు” అని అ. రవిజాన్ = సుగ్రీవుని, అంగద = అంగదుడును, ధర్మనందన = ముషేణుడును, గంధవహజ = హనుమంతుడును, నాసత్యసుత = మైందద్వివికులును, చమూనాశ = నీలుడును, ఆది = ఆదిగాగల, కపులకు, అస్ఫుర్తికారణము = విచారహేతువు, దివ్య = దేవతలయొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పోమొత్తటయందు, తీక్షణమైనశక్తిగల, శూలముఖ్య = శూలశ్రేష్ఠముయొక్క. కడమ సరి.

భా. కృష్ణుఁ డనెడుమాట. ప్రత్యర్థిభద్రవారణ = శత్రు శుభములనివారింపెడువాడా! ఘటోత్కచ-సంబుద్ధి. లసత్ = ఒప్పుచున్న, కంఠీరవమురీతి = సింహముభంగిని, పాదలెడు సేవీరున్ = కర్ణుని, కుదియించి మనసేనగావుము. అను = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజననహితములైన, వాక్యములు, రవిజాన్ = కర్ణుని, తలవడఁజెలుపునంతన, ఆనిశాటుడు = ఘటోత్కచుడు, అంగదన్ = పేడుకచేత, ధర్మనందనుడును, గంధవహజ = భీముడును, నాసత్యసుత = నకులనహదేవులును, చమూనాశ = ధృష్టద్యుమ్నుడును, ఆదిక = మొదలుగాగలవానికి, పులకస్ఫుర్తి = రోమాంచమునకు-సంతోషాతిశయమున కనుట. కారణమైన, పాలుపుతోడన్ = వికాసముతోడ, దివసనాయకువట్టివైన్ = కర్ణునిమీఁద, కవిని, ప్రాస = తాదేలును, “ప్రాసస్తుకుంతక” అని అ. శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాగల యాయుధములయొక్క, ప్రయోగవిఘ్నరణు నెఱపెను.

వ. అతండును దానికిఁ జలింపక సుస్థిరుం డయ్యె నుప్పుడు. 196

రెంటికి సరి. సులభము.

రాఘవ—25

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి

నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును

దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి

హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితుని జేసె.

197

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, అశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య = కుంభకర్ణునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపబడిన, ఆయుధమును = శూలమును, త్రుంచెను. అపరిమేయపలాశి = అధికమాంసభక్షకుఁడు, దనుజుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముగలవాని, ఇనజు = సుగ్రీవుని, మూర్ఛితుని జేసెను.

భా. అశుగసంతతి = బాణముయొక్క, వడి = వేగముచేత, అంది కొని = పొదిగి, దైత్య = ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపబడిన, ఆయుధమును. ఆయుధముల నన్నిటిని, త్రుంచెను. దనుజుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, పలాశి = వృక్షములయొక్కయు, “పలాశీద్రుద్రుమాగమాః” అని అ. ఘన = దట్టమైన, శిలా = రాళ్లయొక్కయు, అభిహతిచేత, ఇనజు = కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు = అధికరోషముచేత, మూర్ఛితుని = వ్యాపింపబడ్డవానిగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక అమృతహాబలునిగృహీతుఁ

జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు

రూపునెడ హరింతు నేవున నావార

లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు.

198

రా. అంత నిలక, అమృతహాబలుని = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁజేసి = పట్టు కొని, హరింతు = కొంపొయెదను. కడమ నరి.

భా. అంత నిలక, అమృతహాబలు = కర్ణుని, నిగృహీతుఁజేసి = నిగ్రహించి-అణచి యనుట. కడమ సులభము.

‘తే. రాక్షసుండు భేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహుంతరమున
నానగ మహాశుగంబులవాన గురిసె
దప్పలంబుల మనములు దల్లడిలగ.

199

రా. రాక్షసుండు = కుంభకర్షుండు, భేలాగతి = లీలాగమనముచేత,
భ్రాజియగుచు = ఒప్పుచున్నవాడై, అర్కనందను = సుగ్రీవుని, ఎత్తి,
బాహుంతరమున = రొమ్మన, ఆనగ = నిలుపుకొని, తత్ = ఆసుగ్రీ
వునియొక్క, బలశ్రేణి, మహత్ = ఆధికమైన, శుక్ = శోకముచే నగు,
“మన్యుశోకాతుశుక్స్త్రియా” మ్మని అ. అంబుల = ఉదకములయొక్క -
కన్నీళ్లయొక్క యనుట వాన గురిసెను.

భా. రాక్షసుండు = ఘటాశ్కచుండు, ఖ = ఆకాశమందును, “గగన
మనంతం సురవర్తఖ” మ్మని అ. కలా = భూమియందునగు, గతి = సంచారము
చేత, భ్రాజి యగుచు, క్రమముననే, అర్కనందను = కర్ణునియొక్క, నెత్తి =
శిరమునందును, బాహుంతరమున = వక్షస్థలమందును, ఆనగ = అను
నట్టుగా, తత్ = ఆకర్ణునియొక్క, బలశ్రేణిమనములు కల్లడిలగ, మహాశుగం
బులవాన = బాణవర్షమును, తురిసెను.

సీ. అరికిన ట్లగపడి యనిషేధనీయమా

నుండై వివస్వత్తనూభవుండు

గడు సంతః దెలివొంది కటకటా వీఁడింత

చేయునే యే నిదె చెండివైతు

వెస వీని నత్యంత విశ్రుతినాసత్వ

మును జెందునట్లుగా ననుచు రేసి

సరభసోత్థానుఁడై కరములసద్దశ

నమ్ములనైపుణి ముమ్మరముగఁ

ఆ. దనతలఁచినయట్లు మనుజశార్దూలు న
 వార్యమన్యవికృతవదనుఁ గాఁగ
 నవయవములు వ్రచ్చి యభ్రమునకుఁ బాఱ
 నడచెఁ వాఁడు పిడుగు నట్ల మ్రోయ.

200

రా. అనిషేధ = ఆర్థవెట్టుట లేకుండునట్లుగా, నీయమానుడై = కొంపోబడుచున్నవాడై, వివస్వత్రహభవుడు = సుగ్రీవుడు, తెలివొంది = మూర్ఖుడెలిసి, అత్యంతమును, విశ్రుతినానత్వమును = విగతములైన కర్ణ నాసికములుకలవాఁడౌటను, చెందునట్లుగా, సరభస = జేగముతోఁగూడిన, ఉత్థాన = ఎగయుటకలవాడై, కరములక = చాస్తములచేతను, సద్దశన మ్ములక = నాడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యుక = శోపముగల, దనుజ శార్దూలుక = కుంభకర్ణుని, విగతవదనుఁగాఁగ, వ్రచ్చి, అభ్రమునకు, పాఱక = ఎగయఁగా, వాడు = ఆకుంభకర్ణుఁడు, అడచెను = గుడ్డెను.

భా. అనిషేధనీయ = మానుపశక్యముగాని, మానుడై = ఆభిమానముఁ గలవాడై, వివస్వత్రహభవుడు = కర్ణుడు, తెలివొంది = ధైర్యముఁ జెచ్చుకొని, అత్యంతవిశ్రుతి = అత్యంతప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందునట్లుగా, నాశార్దూమునకు, గీరివచ్చునట్లుగా ననుట. వీనిఁ జెండివైతు ననుచు, సరభసమైన, ఉత్థాన = ఉత్సాహముగలవాడై, కరము = మిక్కిలి, లసత్ = ఓప్పుచున్న, దశక = అవస్థకుభంగి ననుట. అస్తలనైపుణి = బాణచాతుర్యము, మువ్వరముగ, దనుజశార్దూలుక = ఘటోత్కచుని, మన్యు = శ్రోధముచేత, వికృతవదనుఁగాఁగ, అభ్రమునకు = ఆకాశమునకు, పాఱ నడచెక = పాఱగొట్టెను.

వ. అప్పు డెప్పుడబంధునందనుండు.

201

తే. ఈతెఱంగున ఘనదైత్యు చేత నొవ్వఁ
 బొదువఁబడియునుఁ గ్రమ్మఱ బొదువనీక

చనియె ననిభృత ప్రీతితో వినుతి సేయఁ

దనబలము గూడ దనుజుండు గనలె మిగుల.

202

రా. క్రవ్యఱఁబొదువనీక = మఱిఁబట్టువడక, అనిభృత = వ్యక్తమైన, ప్రీతితో, తనబలము, కూడక = కూడునట్టుగా, చనియెను, దనుజుండు = కుంభకర్ణుండు, కనలెను.

భా. క్రవ్యఱఁబొదువక = తిరుగ వానిజయించుటకు, నీక చనియెక = నీకొక్కనికే చెల్లెను. అని = ఇట్లుని, భృత = భరించబడిన, ప్రీతితో, వినుతి సేయక = స్తోత్రముచేయఁగా, తనబలము = తనసేనను, కూడఁగా, దనుజుండు = ఘటోత్కచుండు కనలెను.

ఉత్సా. కనలి యసుర ప్రళయకాలు కరణి బేర్చి పగఱ బ
ల్తానల కుఱికి యుఱికి గదియ మోచి యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి పోటువొరలు దెరలఁగా

వనజమిత్ర సంతతి నన వద్యుఁ జేరె బోరికిన్.

203

రా. కనలి, అసుర = కుంభకర్ణుండు, ఆశు = క్షిప్రుమైన, భక్షణంబునక, వనజమిత్ర సంతతి = సూర్యవంశముగల, అనవద్యుఁ = రాముని, చేరెను. కడమ సరి.

భా. ఆ, శుభలక్షణంబునక = శుభమైనయుత్సవముననే, “నిర్వాహ పారస్థితో కాలవిశేషోత్సవయోగక్షణః” అని అ. శూరునికి యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనజమిత్ర సంతతి = కర్ణుని, చేరెను.

వ. చేరి యిట్లనియె.

204

శ్రీ విను నీవు వాండ్ర వీండ్రను జయించితి నని

కొవ్వకు మిచట న కొలఁదొబోడు

భూరిప్రతాప సింధూరయశశ్చామ
 రాత్యలంకృతకబంధదంతి
 కుంభకర్ణుడు రణక్రూరుండు భీమసు
 తుండాహుతత్వదుద్బంధబలుడు
 బలురక్కనుడు పోరఁ బ్రబ్బినాఁ డిట్టి
 నైఱిగి మార్కొను మిప్పు డే బృథురణ

తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధి నినుఁ
 గలఁచి యిదె మ్రొంగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
 ప్రాధి గనుటకుఁ దగ దాశరథివరేణ్య
 కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల.

205

రా. కుంభకర్ణుడు రామునితో ననెడుమాట. భూరిప్రతాపమునెడి
 సింధూరముచేతను, యశః = కీర్తి యనెడి, చామరములచేతను. అత్యలంకృత =
 మిక్కిలి నలంకరింపబడిన, కబంధ = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజ
 ములుగలవాడు, భీమ = భయంకరమైన, ను = లెనైన, తుండ = ముఖమందు,
 “వక్త్రాస్యేవదనంతుండ” మ్మని అ. హుత = ప్రేల్వబడిన, త్వత్ = నీయొక్క,
 ఉద్బంధబలముగలవాడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ =
 ఆవలంబమైన, సత్ = లెనైన, అనుజ = నీతమ్ముడైనలక్ష్యజనియొక్క, వధ
 విధిచేత, అని = యుద్ధమందుగల, ప్రాధిగనుటకు, తగ = తగునట్లుగా, నిను
 మ్రొంగగదిసితిని, దాశరథివరేణ్య సుబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సభలను, కర్ణకఠిన
 ములు = వినుగూడకున్నవి.

బా. కర్ణునితో ఘటోత్కచుఁడనెడుమాట. అత్యలంకృతములైనదిగంత
 దంతులయొక్క, కుంభకర్ణ = కుంభస్థలములును జేవులునుగలవాడు, క్రమము
 ననే యలంకార మిది, భీమసుతుండు = భీమునికుమారుడు, అహుత = భస్మము
 నేయబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్బంధబలముగలవాడు, పృథు = అధిక

మైన, రణవైభవముగల, ఆలంబనదనుజానియొక్క, వధవిధిచేత నినుగలఁచి
మ్రొంగఁగదిసితిని = ఆలంబానుమని జంపితిని, నిన్నును మ్రొంగఁ గదిసితినుట.
నిలునిలుము, అని = ఇట్లని, ప్రాధికనుటకు, ఆశతగడు, తొల్లింటివలె రణప్రాధి
నాముందరఁ జేల్లదనుట. రథివరేణ్య = కర్ణ-సంబుధి. నీకార్య కథలు =
పంతులు, ఇవి చెల్ల వని తాత్పరము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ

దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్చక్తి దుదక్

దనువుతగు లుడుపుకొనియెం

దనవారలు గలఁగఁ బగఱదళములు సెలఁగన్.

206

రా. తత్ = ఆరామునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత. కడమ సులభము.

భా. తత్ = ఆకర్ణనియొక్క, శక్తి = ఇంద్రదక్షశక్తిచేత.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపోరు గొంత జరుగ

నశ్రముఁ డతికాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక

ళాధికారి గాంభీర్యతోయధిఘటోద్భ

వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలువుర వధించె.

207

రా. అఖిలరణకళాధికులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, గాంభీర్య మనెడి,
తోయధి = సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుడైనవాఁడు, అతి
కాయాభిఖ్యుండు = అతికాయుఁ డనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = వనచర
శ్రేష్ఠులను - వానరముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతక = ఘటోత్కచుండు నొచ్చినతరువాత, అతి = అత్యంతమును,
కాయాభిఖ్యు = దేహకాంతిగలవాఁడు, “అభిఖ్యానామశోభయోః” అని అ,
అశ్రముండు గనుక దేహకాంతితఱుగదనుట. రణకళాధికారి, గాంభీర్యతోయధి,
ఘటోద్భవుండు = వ్రోణుండు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = ద్రుపదుండు
మొదలయినవారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యం డతః డంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తా
 ర్తనచేతంగురుమానసాస్పితవిషాదగ్ధాని యయ్యెందనుంప్రప
 దనునిర్దుక్తునిఁ జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగప్రపం
 చనసామిత్రి యనేకయుద్ధకృతిభృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారగన్.

రా. అతఁడు=అతికాయఁడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి
 యతివేగముయొక్క, ప్రపంచన = విస్తరించుచేత, “పచివిస్తారే” అని
 ధాతువు. సామిత్రి = లక్ష్యజుఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, భృష్ట =
 దృఢమైన, ద్యుమ్ను = సత్వముగలవాఁడు, “ద్యుమ్నుంస్యాచ్ఛబలేథనే” అని
 వి. విపారగా, తనున్ = తన్ను, తనునిర్దుక్తునిఁ జేయుచున్, తనయొక్క,
 అమిథ్యా = సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేతన్ = వినిపించు
 టచే, గురు = తండ్రియైనరావణునియొక్క, మానసమందస్పితవిషాదగ్ధానియయ్యె
 నని యన్వయము. అతికాయఁడు నొచ్చెను = ఆ వార్తనిని రావణుఁడు
 కస్తిపడె ననుట.

భా. అతఁడు=ద్రోణుఁడు, అంతటను. తనయ = కుమారునియొక్క -
 అశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా = అసత్యమైన. మృత్యువార్తాప్రవర్తనచేత, తను,
 తనునిర్దుక్తునిఁ = డేహనిర్దుక్తునిగా, చేయుచున్ = దనమందానే డేహము
 విడుచుచు ననుట. విశిఖ = బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన,
 ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సామిత్రి = లక్ష్యుండైనవాఁడు, అనేక
 యుద్ధములయందు, కృతి = నేర్పరియైనవాఁడు, భృష్టద్యుమ్నుండు, విపారగా,
 గురు = ఆధికమానట్లుగా, పెద్దలయొక్కయనికాని, మానసమందు, అస్పిత =
 పెట్టబడిన, విషాదముచేతి గ్ధానిగలవా డయ్యెను.

వ. అంత.

209

సీ. గురుదివ్య బాణచాతురిని మీఱినవాని

గారాపుబట్టి నఖండవిక్ర

మోగు నెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పుఁ
 దనకొనప్పగఁజాలు నని గణించి
 యాతీవ్ర బలుబహుభ్రాతృనాశకఠోర
 తరమన్యుదశముఖుఁ డరివధమున
 కణ్ఠాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిజౌపె
 నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ
 తే. చేష్టు లైరి తద్బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున
 కెదురు లేక మూర్ఛన్తానమదము లడఁగఁ
 దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న
 మున బిరుసు డింప కపు డొప్పె ననిలసుతుఁడు.

210

రా. గురుఁ=అధికమైన, దుర్యోధనుండని=యుద్ధముసేయ శక్యముగాని
 వాడని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఠోరతరములైన, మన్యుఁ=శోకక్రోధ
 ములగలవాని. దశముఖుఁడు=రావణుఁడు, పంచెను=అంపెను. తత్=అయింద్ర
 జిత్తుయొక్క, బ్రహ్మస్త్రవిజృంభణమున కెదురులేక, మూర్ఛన్ = మూర్ఛ
 చేత, మానమదము లడఁగఁగా, ప్రతివీరులు = రామాదులు, అపగతరణవేష్టు
 లైరి, తత్ = ఆ బ్రహ్మస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధాన=ప్రతిక్రియకు, కుశల =
 సమర్థమునై, అచ్యుత=స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుఁ=ద్రోణుని, మోహితువాని, ద్రోణునియొక్క గారావుబట్టిని,
 ఉగ్రుడైనవాని, ఆతీవ్రబలుని. ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధ
 నుండు, అనిఁ=యుద్ధముందు, గెల్పును, ఒనర్పగఁజాలునని బహుభ్రాతృ
 నాశముచేతఁ గఠోరతరమైన మన్యుదశగల ముఖముగలవాఁడు ఇది దుర్యో
 ధునికి విశేషణము. అవివధమునకుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ=ఆ బ్రహ్మజునియొక్క,
 అస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛన్ = వ్యాపించుచున్న, “మూర్ఛామోహన
 ముచ్చాయయోః” అని ధాతువు. మానమును మదము నడఁగఁగా, తత్=ఆ

బ్రాహ్మణునిబాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుడైన, అచ్యుత=కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతివీరులు, అవగత=విడువబడిన, రణచేష్టగలవారలైరి యని క్రిందటి కన్వయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధములు పడవైచి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రనుట. అప్పుడు, అనిలగుతుండు=భీముడు, బిరుసుడింపకయొప్పెను = నమస్కరింపకయండా ననుట.

వ. అంత.

211

ఆ. అతడు సకలనైన్యవితతిని సంజీవ
నౌషధీసమాన యనవిహితపు
నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు
శౌర్యవిక్రమనయ చర్యనడపె.

212

రా. అతడు = హుచుంతుండు, సకలనైన్యవితతిని, సుజీవనౌషధులయొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగా = తిరుగబ్రతుకుట గలదానిగా, బిసర్చి, శౌర్యముయొక్కయు, విక్రమ=అధిక సామర్థ్యముయొక్కయు, నయ=నీతియొక్కయు, చర్యనడపెను.

భా. అతడు = భీముడును, సుజీవనౌషధీసమాన, అనక = అనగాను, నైన్యవితతిని, విహిత=చేయబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కిడి, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయ చర్యక = నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవనివంటినితీచేత భీముడు నాయుధమును విడిచె ననుట.

తే. అప్పుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహాత్మ్య మేమని పొగడగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులకొ వ్వడచి తనుచు.

213

రా. హరిఁ = హనుమంతుని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము, మహాస్త్ర = బ్రహ్మస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు = ధర్మరాజాదులు, శెంటికి సరి. కడమ. సులభము.

చ. అలఘువిపత్తహార్ణవము నట్లు తరించి పునర్వహోద్ధతిఁ
వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాఁకి పెం
పలరంగఁబోరె వైరిచయ మర్కుజఁడందు వహించె మిక్కిలిఁ
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వపుతనాపరిపాలనకార్యభారమున్. 214

రా. తద్రజనిఁ = ఆరాత్రియందు.

భా. తద్రజని = ఆరాత్రి, వేగఁ = వేగఁగా, అందు = ఆయుధముందు.

మ. రవిపుత్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్వీరసంహారక్ల
ప్తివిరాజచ్ఛభీష్మకుంభజయశోభివాప్తి మితైఁ మరు
ష్యవిభుం డుబ్బంగ నంత నాప్ర బలదోషాచారితోఁబుట్టుగుఁ
భువిఁగూల్చెఁబవనాత్మజుండుబలిమిఁ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్.

రా. రవిపుత్రుండు = సుగ్రీవుడు, ప్రతిగర్జత్ = సూటుమలయుచున్న, వైరి = శత్రువులయొక్క, సంహారముయొక్క, క్లప్తి = చేతనే, విరాజత్ = ప్రకాశింపుచున్న, భీష్మ = భయంకరుడైన, కుంభ = కుంభుడనెడి కుంభకర్ణుని కుమారునియొక్క, జయముచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిఁ = వ్యాపారముచేత, మరుష్యవిభుండు = రాముడు, ఉబ్బంగఁ, మితైఁ. ఆప్ర బలదోషాచారి = ఆప్ర బలుడైన నక్తంచరునియొక్క, “దోషానక్తంచరజనీ” అని వి. తోఁబుట్టుగుఁ = తమ్ముడైన నికుంభుని, దుశ్శాసన = అణఁపరాని, అభిఖ్యునిఁ = కాంతిగలవాని. “అభిఖ్యానామశోభయోః” అని అ. పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్రుండు = కర్ణుడు, విరాజచ్ఛరములుగల భీష్మునియొక్క, కుంభజ = ద్రోణునియొక్కయు, యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు = దుర్యోధనుడు, ఉబ్బంగ మీఠె = భీష్మద్రోణులకంటెను తెన్నగా జగడము చేసె ననుట. అప్రబలవోహచారి = మిక్కిలి దురాచారియైన దుర్యోధనుని యొక్క తోబుట్టుగును, దుక్కాసనాభిఖులక్ = దుక్కాసనుఁ డనెడు పేరుగలవాని, పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

వ. అంత.

216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్ర

తాప మత్యంతమ్ము దనఁ గనలి

సూర్యసంతతినరవర్ముండు సాహసా

ద్ధత్యశౌర్యాదుర్దంతవృత్తి

బ్రబలువానిని ధర్తరాజువీడు సొరంగఁ

దటిమె బాణముల నెంతయుఁ గలంచి

తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా

సవినిర్దతుం డయి సరభసమున

ఆ. స్వశ్రితనికురుంబచనశిఖిమేఘనా

దాభిధానుఁ డాబలాఘ్యమీద

నడచి దుర మొనర్చె నభమున నుండి ని

ర్జరులు చైగడ నిగుడు సాయకముల.

217

రా. ఆహవమహి = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు = మకరాక్షుఁ డనుభిరాసురుని పుత్రునియొక్క, “వైర్యతోయాతురక్షసీ” అని ఆ. లసత్ప్ర) తాప మత్యంతమ్ము కనరుచుండఁగాఁ గనలి, సూర్యసంతతినర వర్ముండు = రాముండు, వృత్తిచేతః బ్రబలెడువానిని = ఆమకరాక్షుని, ధర్త రాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగదటిమెక్ = చంపెననుట. తద్భ్రా

తృభంగము = ఆమకరాక్షునిమరణమును, ఆరసి, వాస = గృహమువల్లనుండి, వినిగ్గతుండయి, స్వశ్శ్రిత = దేవతలనెడి, ననమునకు, శిఖ = అగ్నిపంటివాడు, మేఘనాదాభిధానుడు = ఇంద్రజిత్తు. అబలాధ్యునిమీద = సేనతోఁ గూడిన రామునిమీద, నడచి నభముననుండి దురమొనర్చెను.

భా. ఆహవ = యధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమునుజేయు చున్న, అక్షయ = అక్షయమునయి, ఆతుల = సరిలేని, సప్తతాపము తనరు నట్టుగా, సూర్యసంతతిసరవర్కుండు = కర్ణుడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలువాని ధర్మ రాజును వీడుజొరంగఁదఱిమెను. తత్ = ఆ, బ్రాహ్మభంగమంతయు నస్వ దరసి, వాసవి = ఆర్జునుడు, స్వశ్రిత = నిజాశ్రితులనెడు. వనశిఖ = ఆడవి నెమళ్లకు, “శిఖావళశ్శిఖేకేకీ” అని ఆ. మేఘనాదమువంటి, అభిధాన = పేరుగలవాడు, అర్జునునికి విశేషణము. అబలాధ్యునిమీదనడచి, సాయకముల = బాణ ములచేత, నభముననుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులు బెగడునట్టుగా దుర మొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి.

218

ఉత్సాహ. వెరవు నేవు. జూపెడుప్రతివీరువిక్రమక్రియా గరిమమును సహింపలేక కలను దొఱఁగిపోయి తాఁ దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ దెగువ మిగుల నెరప కె ట్లగుగు ననుచు నహితబలము లలఁగి కలఁగఁ జెలఁగుచున్.

రా. గరికు = మహత్త్వమును, మును = మునుపు.

భా. గరిమమును = అశిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతిప్రబలితస్సారప్రతాపాదయో

జ్వలసంయద్రభసంబురుద్రుమఖసంచారక్రియన్ మీఱఁగా నలఁగించె బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతానమద్రగన్. య్యలఘునేముఁడుఁ దత్ప్రతాపశిఖి మాయఁజేసి యార్చెను.

రా. బలదీప్తుడైన ఆశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపాదయముచేత సుజ్జ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధముయొక్క, రథసంబు = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = వృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియ = ఆకసమున విసరివ్రేయుటచేత, మీఱఁగా = విక్కిలియు నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము = వానర సమూహము, ప్రతివీరు = ఇంద్రజిత్తును, నలగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడు = అధికసైన్యముగల యాయుధజిత్తును, మాయంజేసి = మాయ చేత, తల్ = ఆవానరసమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, ఆర్చె = చల్లార్చెను.

భా. బలదీప్తమయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలితమైన, స్ఫార = ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపాదయముచేత సుజ్జ్వలమయిన, సంయత్ = యుద్ధమందుగల, “సంయక్సమిత్యాజినమిద్యుద్ధ” మని అ. రథసంబు = అటోపము, రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియ = దక్షాధ్వరశ్రీడను, మీఱఁగా నట్టియెడను, ఆనాకీశసంతానము = ఆర్జునుఁడు, ప్రతివీరుని = కర్ణుని, నలగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడు = కర్ణుఁడును, తల్ = ఆయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖి = ప్రతాపాన్నిని, మాయంజేసి యార్చెను.

వ. అంత.

221

క. మాననిధి జిష్ణుఁడు సుమి

త్రానందనుఁ డన్నపను పునంచితవృత్తి

మానసధృతిఁ బెనుపగ నరి

పైనడరి శరంగవృష్టిఁ బరఁగించె వడిన్.

222

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, అనందనుడు = సంతోషపెట్టెడు
వాడు. మానసమందుగల, భృతిక్ = సంతోషము. కడమ సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచు
బరగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య
స్ఫురణాధ్యు నతని నతడు
సరభసనారాచవృష్టి సంవృతు జేసెన్. 223

రా. మహాబలజ = మానమందుడు, యానుక్ = వామానముగాగల
వాని, అకనిక్ = లక్ష్మణుని, అకడుక్ = ఇంద్రజిత్తును, చేసెను. కడమ
సులభము.

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్య
స్ఫురణచేత నాధ్యుని, అకనిక్ = అర్జునుని, అకడుక్ = కర్ణుడును, నారాచ
వృష్టిచేత, సంవృతుజేసెన్ = ఆపరిమళబద్ధవానిగా జేసెను.

చ. ఇట్లు దలపడి. 224

ఆ సరిగఁ బోరి రక్కజపుబోదు లిరువురు
గరియుఁ గరియుఁ బోలె గడిదిలావు
గిరియు గిరియుఁ బోలె గెంటునితొల్చియు
హరియు హరియుఁ బోలె నవటు వొదల. 225

రెంటికి సరి. సులభము.

సీ. ఒండొరులసోపహుంకృతిఁ గెరలుచు
గెలితూపులవాన గురిసి కురిసి
శరవృష్టిఁ బ్రత్యస్తసమితిచే నటుకుచు
నటికి పై నమ్ములు వఱపి పఱపి

సాధనవికలత సాధించి మించుచు

మించి నెవ్వేనులు నొంచి నొంచి

దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు

నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి

తే. లలి నొకరొకళ్లకడకల లక్ష్మణేంద్ర

జిత్తులూభీలకౌర్యులై చిత్రరణము

సలిపి రొకకొంతతడవు వాసనవిరోచ

నాత్మజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల.

226

రా. లక్ష్మణేంద్ర జిత్తులు, ఆభీలకౌర్యులై, వాసన = ఇంద్రునియొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లఁ జిత్రరణమును జలిపి.

భా. లక్ష్మణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాథునియొక్కయు, తులా = సామ్యముచేత, ఆభీల = భయంకరమైన, కౌర్యముగలవారై, వాసన విరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క, ఆత్మజులు = అర్జునకర్ణులు “ద్వంద్వాంతే శ్రాయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే” ఆసున్వాయమువల్ల వాసనాత్మజుడును విరోచనాత్మజుడు ననుట.

వ. అంత.

227

ఆ. చతురశల్యురచితసారథ్యయోగాధి

గతమదాతిశయు నఖండధైర్యుఁ

బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు

రాముతమ్ముండు సురరాజు మెచ్చు.

228

రా. చతుర, శల్య = బాణములచేత, ‘శల్యంపంశశలాకాయాంశంకు తోమరయోరపి, శల్యకశ్చిన్నహీపాల శ్శ్యావిన్నదనపాదమః’ అని రత్నమాల.

రచితమైన సారథియొక్క, అయోగము = వియోగముచేత నయిన, అధి = మనో
వ్యధచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక్ = ఇంద్ర
జిత్తును, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయముగలవాడు, రాముతమ్ముడు =
లక్ష్మణుడు, వధించెను.

భా. చతురుడైన శల్యునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత =
పొందబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక్ = కర్ణుని, వధించెను,
విజయించు, రాముతమ్ముడు కృష్ణుడును.

సీ. అతిదుర్బలముం దైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణచి యబ్బలుమగం డన్నకడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్న రేశ్వరుఁ డెత్తి కౌగిట
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరగె నామటునాడు ప్రాథిమద్రవిభుండు
ప్రదళితబహువై రి పంక్తిగళుండు
సేనాని యైనను శివుఁ డైన గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నా యస్త్రములకు

తే. బ్రాణములు వెచ్చ పెట్టక బ్రతికి పోవ
లే డకట నాకు నరుఁ డేమిలెక్క యనుచుఁ
దనకురుబలౌఘరక్షావిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె.

229

రా. అమఱునాడు, ప్రాథిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి = సూర్యుని
యొక్క, భ = కాంతిపండికాంతిగలవాడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తి
గళుండు = రావణుండు, నాకు, నరుండు = మనుష్యుండు, ఏమిలెక్కయనుచుఁ
దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధికసేనాసమాహమయొక్క, రక్షావిధానమహిమ,
కడఁక = రోషమును, పెనుపంగ, అతనిపై = రామునిమీద.

భా. ప్రాధిచేత, ప్రదళితములైన బహువైరిపంతులయొక్క గళములు గలవాడు, మద్రవిభుండు = శల్యుడు, సేనానియై = దళవాయియై, తనయొక్క శురుబలాఘముయొక్కయు, అతనిపైకొ = ధర్మరాజుమీద, పోరెను. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

230

తే. ఆన్మపతి సైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజులసద్భుజాశక్తి ప్రాపుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్చల్యతేజంబు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్యు నతఁడు మెఱసి.

231

రా. ఆన్మపతి = రాముడు, సైన్యమును, కదనాతిలోలుడైన, భానుజుఁ = సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తిని బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆరావణునియొక్క, శల్య = బాణములయొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అతనికొ = సుగ్రీవుని, విరూపాక్షుఁడనఁబర్చునతఁడు = విరూపాక్షుఁడనెడు రాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

భా. ఆన్మపతి = ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ = అత్యిష్ఠియులైన, “లోలుపోలోలుభోలోలు?” అని అ. అనుజుల = తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తిని బ్రాపుగఁగొని, తత్ = ఆశల్యునియొక్క, తేజంబు నాఁగెను, అనికొ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁ డనకొ = రుద్రుఁ డనగా. పర్యు = పిప్పిడి, అతఁడు = శల్యుడు, అతనికొ = ధర్మరాజును, నొప్పించెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిప్పులు గురియుకోపంబునం జూపు దీపింప నాసమరశూరు నాలోకించి.

232

రెంటికి నరి. సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ

డింక ననుచు నావు లెల్లఁ జెలంగ

మివలఁ గినుకఁ గెరలు రవిసూనునందను

భావ మపుడు వింత యై వెలింగె.

233

రా. ఇతఁడు = విరూపాక్షుఁడు, మామక = నానంబంధమైన, అజి
చతురత్క = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁగెరలు =
తోపోద్రిక్తుడైన, రవిసూనునందుక = సుగ్రీవునియందు, అనుభావము =
ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు = ధర్మరాజు, మామక = శల్యునిపట్లను, అజిచతురత్క =
అజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు = ఆగ్రహింపకమానఁడు, అనుచు,
అపులెల్లఁజెలఁగ, రవిసూనునందు = ధర్మజునియొక్క, భావము వింతయై
వెలింగెను.

వ. అవ్వీరశార్దూలంబు పెద్దయుంబొద్దు దద్దయు నుద్దీప్త
శౌర్యుండై. 234

కెంటికిని సరి.

క. అని నేసి చేసి యంతట

మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధ మహిమాతులునిక.

ఘనుఁ బ్రతివీరు విరూపా

క్షునిశక్తిప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగెన్.

235

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతులునిక = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని,
శక్తి = సత్త్వముయొక్క, ప్రాధిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

భా. యుద్ధమహిమందు, మాతులునిక = మేనమామయైన శల్యుని,
“మాతృభ్రాతామతులఁ” అని ఆ. విరూపాక్షునిశక్తిప్రాధిచేతఁ =
దుద్రుఁడిచ్చిశక్తిమహిమచేత, కూల్చి = చంపి, చెలంగెన్ = సంతోషమున
నుప్పొంగెను.

క. పరదుస్సహశల్యమహా

దరనాశన మాచరించి తమ్మనై నికులన్

గర మలరించినశౌర్య

స్ఫురితు నతని బొగడి రుబ్బుచు హరిముఖ్యుల్. 236

రా. దర = శత్రువులకు, దుస్సహములైన, శల్య = బాణములుగల, “శల్యం వంశశలాకాయాంశంకుతోమరయోరపి, శల్యకశ్చిన్దహీపాలాః” అని నిఘ. మహాదర = మహాదరుఁ డనెడురాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, అలరించిన, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యులు = కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి = పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహా = శల్యునిపరాక్రమువల్లనైన, దర = భయముయొక్క, “దరోష్ఠియాంభయేశ్వభే” అని అ. అతనిన్ = ధర్మ రాజును, హరిముఖ్యులు = కృష్ణాదులు, పొగడిరి. కడమ సరి.

తే. అంతః దద్భాతృపుత్ర బలాతిశయము

దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలచఁగ

నుడుకుచున్న దుర్యోధను సుగ్రమన్యు

దశముఖు నులూకశకునిపాతము గలంచె.

237

రా. అంత, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, భాతృపుత్రుడైన యంగదుని యొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వుడనెడు రాక్షసుని యొక్క, బలనాశమునన్ = కూల్చుటచే ననుట, తనున్ = తన్ను, నలచఁగ, దుర్యోధనున్ = యుద్ధమునేయశక్యముగానివాని, దశముఖున్ = రావణుని, ఉలూక = గూబ లనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, “ఉలూకస్తు వాయ సారాతిపేచకా” అని అ. పాతము = పాటు, కలంచెను, అవశకునమాయో ననుట.

భా. అంత, తత్ = ఆధర్మరాజయొక్క, భాక్త్యు = తమ్ములైన
భీమాదులయొక్కయు, పుత్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదీయలయొక్కయు,
బల = ధృష్టద్యుమ్నాదిబలముయొక్క, అతిశయము, తన్ను = తన్ను,
మహత్ = అధికమైన, పార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమునకే =
హానిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రములైన, మన్యు = శోకరోషముల
యొక్క, దశ = అవస్థగల, ముఖు = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి
విశేషణము, ఉలూకునియొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము,
కలంచె = వ్యాకులపడఁజేసెను.

సీ. ఆదుష్టవర్తనుఁ డప్పటితుదకు ని

జానుజపుత్రమిత్రాదు లొకఁడు

మిడివోక కలనిలో మడియుట యూహించి

వగచుచు నప్పుడు వైరినృపతి

ననుజవిభీషణోదగ్రవిక్రమసహా

యతవిజృంభించుమహా ప్రతాపుఁ

దలపడఁ జాలని తాంతడై ర్యంబుతో

నరిగి ద్వైపాయన హృదమతల్లి

తే. కాగతిని దన్నృపతిబల శ్రీ గలంగ

నరిగి మునిగెఁ దత్కొండచయంబులోన

మునిగి యాఁగెను దనమేను మోయకుండ

దానిదిరమైన వాస్తస్సంభ ధర్మపటిమ.

238

రా. ఆదుష్టవర్తనుఁడు = రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినృపతిని
అనుజుడైన లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు సుదగ్రవిక్రమ
సహాయత్వముచేత విజృంభించు మహాప్రతాపుని = రఘునాయకుని,
తలపడక = మార్కొనుటకు, చాలక = మిక్కిలి, నితాంత = అధికమయిన,

ధైర్యంబుతో, ద్వైప = ద్వీపసంబంధమైన, అయన = మార్గమందుగల,
 ప్రాదమతల్లికా = ప్రాదశ్రేష్ఠముయొక్క - మంచిమడుగుయొక్క యనుట
 గతిని = ప్రకారమున, తన్నుపతి = ఆ రామునియొక్క, బల = సేవలయొక్క
 శ్రీ = శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగెను క్రిందటికన్నయము. అరిగి =
 ఈలాగునడచి, కల్ = ఆ రామునియొక్క, కాండచయంబులోనక = బాణ
 సమూహములోను, మునిగెను, మునిగి = ఈలాగున మునిగి, దానిక = ఆ బాణ
 సమూహమును, తిరమై, నవమైన, ఆస్తంభ = జాడ్యములేని - ప్రకాశించు
 చున్న యనుట, ధర్మ = వింటియొక్క, పటిమక = సామర్థ్యముచేత,
 మేను మోయకుండ, అరిగెను = అస్త్రములకు బ్రత్యస్తములనేసెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనుడు = దుర్యోధనుడు, అనుజ = తమ్ములయొక్క
 విభీషణ = భయంకరమునయి, ఉదగ్ర = అధికమైన, విక్రమసహాయత్వము.
 చేత, మహాప్రతాపుని, వైరినృపతిక = ధర్మరాజును, కలపడఁజాలని =
 ఎదిరింపలేని, తాంత = కగ్గిన, ధైర్యంబుతో ద్వైపాయనమునెడి, ప్రాదమ
 తల్లిక = ప్రాదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని = ఆ ప్రకారమున-వింటికాడై యనుట,
 తన్నుపతి = దుర్యోధనుడు, అరిగెను, కల్ = అమడుగుయొక్క, కాండ
 చయంబులోనక = నీళ్లలోపల, మునిగి, తిరమైన, వాకిస్తంభనయొక్క
 ధర్మగుణముయొక్క, పటిమచేత, దానిక = ఆయుధకమును, మేను మోయ
 కుండనారెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున.

239

చ. అయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁ డై గృశించుచు
 న్నయహతశోకుఁ డమ్మనుజ నాథుఁడు భీము మహావిపత్తు నెఱ
 తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కే బ్రతి
 క్రియయొనరించు టెట్టొయను భేదమునం దురటిల్లెమిక్కిలిన్.

రా. అయమిత = అడ్డపెట్టబడని, భీనుమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = లక్ష్యజునియొక్క, పాతనముగలవాడై కృశించుచు, నయ = నీతి చేత - ఇది శోకసమయము గాదనునీతి చేత ననుట, హతశోకుడవ్వనుజనాభుడు = రాముడు, భీముక్ = భయంకరమైనవాని, మహావిపత్తుక్ = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ = యుద్ధముగలవానిగా, చివర్చి = పాణిద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను. కడమ సమము.

భా. అయమిత = అణచబడని, భీమునియొక్క, శక్తి = బలిమిచేత, విహిత = చేయబడిన, అనుజపాతనుడై = దుశ్శాసనాదినాశముగలవాడై, అహత = ఆడగని, శోకముగలవాడు, మనుజనాభుడు = దుర్యోధనుడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహుక్ = శరీరహితునిగా, అను = అనెడి, భేదమున, దురటిల్లెక్ = కెరలెను.

సీ. అంతలావున బేర్చి యనిలజొండు నిజాను

జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు

మదిలోనమోదసంపదలు నించుచు నుండ

నాన్మపాలుఁ డిటని యాత్మ నెంచె

ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ

ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమందులనగమును

మానుగ వినివారితోనతాదోషన

త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె

తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల

నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ

గనియెనో యని జగతిలో ననుజనౌఘ

మెల్ల నవగుణాధికునిగా నెన్నుకున్నె.

రా. అంతః = అంతటను, అనిలజాండు = హనుమంతుఁడు, నిజానుజ = లక్ష్మణునియొక్క, ప్రాణదానంబు = బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపదలు = సంతోషాతిశయములను, నింపుచునుండఁగా, ఆనృపాలుఁడు = రాముఁడు, ఎంచినప్రకారము చెప్పుచున్నాఁడు, ఈతఁడు = హనుమంతుఁడు, బ్రతుకు మందుల = సుజీవనోపధులయొక్క, నగమును, వినివారిత = మిక్కిలి వారింపఁ బడిన, ఊనతాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వరూఢిచేత, సమానుఁ డగుచు, మానసహితుడై, కీర్త్య = కీర్తనీయమైన, భావంబు = వర్తన, మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనాఘము = జన సమూహము, నవగుణ = మనోహరగుణములచేత, అధికునిగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత = అంతైన, అవునఁ = బలిమిచేత, అనిలజాండు = భీముఁడు, నిజానుజ = దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు = ప్రాణభండన మును, చలిపి, తనదుమదిలో, ఆ మోదసంపదలు = భేదాతిశయములను, నింపుచునుండి, ఆనృపాలుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఎంచెను, ఖ్యాతి మిక్కిలి, నివర్తిలుచుండఁగ = పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందుల = నిర్భాగ్యులను, “మూఢాత్మాపటునిర్భాగ్యమందాః” అని అ. నగఁ = నవ్వఁగా, మును = ముందర, మానుగ, విని = వినియుండియు, వారితోన = వారితోనబై, తాఁ = తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ = బలిమియొక్క, ఆరూఢి = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁ డగుచుఁ = సరియైనవాడై, వంశమున కెల్లకీర్తియొక్కయుభావంబును, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. ఈతఁడు, అని జగతిలో, నన్నుఁ = నన్ను, అవగుణాధిపతిగాఁ = అవివేకిగా, ఎన్నకున్నె = ఎంచునే యనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిర యీహనుమద్బలయుక్తిజేసి యేఁ
బంతము మీఱఁ భూరపరిపంథులఁ ద్రుంచుట యెప్పు డింక న్నా
ర్జింతునొకొ సమీరసుతుచేతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు

స్వాంతుడు గాఁ డితం డనుయశస్సురణంబు జగంబు
లోపలన్. 242

రా. ఈ, హనుమత్ = హనుమంతునియొక్క, బలయక్తిజేసి =
బలయోగముచేత, ఏక్ = నేను, పరిపంథుల, త్రుంచుట = సంహరించితి
గదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేతకుక్ = ఉపకారమునకు,
ఈడుగఁజేసి = ప్రత్యుపకారముజేసి, యశశ్సురణంబును, అర్జింతునొకో -
కాకున్నరము.

భా. ఈహను = కోరికను, మద్బలయక్తిక్ = నాబలిమిచేత, పరి
పంథులక్ = శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు - ఇది యుత్సాహవాక్యము.
సమీరసుతు = భీమునియొక్క, చెతకుసీడుగఁజేసి యశశ్సురణంబు, అర్జింతు
నొకో యని యన్వయము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె
నంత. 243

సీ. చలపట్టి తనుఁ జంప నముదితోపాయప
ద్ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్తరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండు వెవులు చాలించి
తనవారినిర్గమోద్ధతిగఁగతు
వెఱు గొనర్పఁగ లంక విడిచి బెట్టిదవువీ
రమ్మనఁ బఱుతెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్తు నని నరవరు
తే. భీముదాఁకె నపూర్వసంభ్రతరణరస
భారు లై యొండొరులఁ దాఁక వారు గదల

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ

నారదున కబ్బె వేర్వేట నయనతుష్టి.

244.

రా. ధర్మరాజు = యముడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి = తన
మూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెఱుగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజునయి
దోడు = కుబేరునితమ్ముడు రావణుడు, సూడుబంటయి = పగదీర్చుకొనువాడై,
మదనుజఘాతినీక = కుంభకర్ణునిఁజంపిన, నరవరుణ్ = రాముని, తాఁకెను,
వారు = రావణులు, కదలన్ = చలింపఁగాను, బిరుసు నెరపన్ = శౌర్యము
చూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమన్ = పీఠనొత్తఁగాను, నారదునకు
నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలపట్టివెదకుచు, ధర్మరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుడు, వెడలఁ
ద్రోయఁగన్ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి = నీళ్లలోనుండి,
నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెఱుగొనర్ప, కలంకవిడిచి, రాజరాజు =
దుర్యోధనుడు, నయిదోడుసూడుబంటయి = తమ్ములపగదీర్చుకొనువాడై,
నరవరుని భీముని దాఁకెను. వారు = అభీమదుర్యోధనులు, గదలన్ =
గుదియలచేత, బిరుసు నెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేడు గదారణ భుక్తి దొరకె

నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు

సమ్మదముఁ జెందఁ దిగ మైనయమ్ములపస

నొండొరుల మించి పోరి రయ్యోధవరులు.

245

రా. పొసఁగ, నేడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపసన్ = అస్త్రకౌశలము
చేత, కడమ సులభము.

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమై, నయమ్ములపస =
నేర్పుపను.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు సేయునంత. 246

ఉ. అచితనైపుణిం బరంగు నంబకఘోరతర ప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి గనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణ కీర్తితు రాజులజేనిఁ జూచి శం
కించిరి నమ్మరాదు మనగెల్పునుచున్ హరిముఖ్యు లెంతయున్.

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచే =
ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి = రావణోద్ధత్యము, కనంబడుచుండ,
రాజులజేని = రాముని, చూచి, హరిముఖ్యులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అచితనైపుణిని, అంబక = నేత్రములకు, ఘోరతరమైన,
ప్రయుక్తిచే = వ్యాపారముచేత, మించు, గదా = గుదియలయొక్క,
నవ = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహరములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము,
కనంబడుచుండ, రాజులజేని = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యులు =
కృష్ణులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తడనంతరంబు. 248

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ

దావహతికృతోరుభంగతాపజ్వలితుం

డై విమతుఁ డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతతిన్మపవర్యుఁడు మించెన్. 249

రా. చేవచెదరి, భీమ = భయంకరములైన, ఆశుగ = బాణములనెడి,
దావ=దానవములయొక్క, హతి = కాల్పుటచేత, కృతమైన, ఉరు = అధికమైన,
భంగ = పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు =
రావణుఁడు, అడఁగ = డీలబడఁగా, వై వస్వతసంతతి = మరువంశమందుఁగల,
న్మపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

భా. భీమునియొక్క, ఆకు = తీవ్రమైన, గదా = గుదియయొక్క, అవహతి = మొత్తుటచేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా = తొడలువిఱుగుటగలవాడౌటయనెడి, ఆపత్ = ఆపదలచేత, జ్వలితుడై = మండుచున్నవాడై, విమతుడు = దుర్యోధనుడు, అడగఁగా, వైవస్వతసంతతి = యచువుత్త్రుడైన, సృపవరుడు = ధర్మరాజు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణశల్యరణోష్ఠనమర
ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప
ననుపమ ప్రాణిమం బదిదినము లైదు
రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె.

250

రా. భీష్మ = భయంకరమునై, గురు = అధికమునై, కర్ణ = కర్ణములకు, శల్య = ములుకులపంటిదైన, రణ = ధ్వనియొక్క, ఊష్ణత్ = ఉగ్రత్వముచేత, అమర = దేవతలకు, ఘోరమగు = భయంకరమైన, యుద్ధము = జగడమును, తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమలెల్ల, నరయు నొక్కొకచో ద్వితీయార్థమిచ్చు' ననులక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. అతనితో = రామునితో, వైరి = రావణుడు, చనుచు, అనుపమ = సరిలేని, ప్రాణిమంబు = ప్రాణిగల, అది = యుద్ధము, దినములైదురెండును = ఏడుదినములు, ఒండు విఘ్నంబులేక = ఒకవిఘ్నమునులేక, జరిగెను.

భా. భీష్మ గురుకర్ణశల్యలయొక్కరణమందుఁగల, ఊష్ణత్ = ప్రతాపముచేత, అమరత్ = ఒప్పుగా, ఘోరమగుయుద్ధమును, అతనితో = ధర్మరాజుతో, వైరి = దుర్యోధనుడు, అనుపమ ప్రాణిమత్ = ప్రాణిచేత, చలంబు = నడపింపఁగా, చది, ఐదు, రెండు, ఒండు = ఒకటియు, దినములు = క్రమమున భీష్మాదియుద్ధదినములు, విఘ్నంబులేకుండ జరిగెను.

వ. అంత.

251

తే. దిగ్విధూజాలధమ్మిల్ల ధృతవిశుద్ధ
 కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృతన్న బలని
 వేశ మారాత్రిచరగోత్ర విభునిలీలఁ
 గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుండ.

252.

రా. కీర్తియనెడి, గురు = అధికమైన, మాన = పుష్పములుగలవాఁడు, 'మానంప్రసవపుష్పయోగి' అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృతన్న = సమస్తమైన, బల = బలిమికి, నిదేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రిచరగోత్ర విభునిఁ = ఆరాక్షసవంశాధీశ్వరుడైన రావణాసురుని, లీలఁ = ఆవలీలచేత, స్వ = కనచేత, అపహృతమైన, ఉరు = అధికమైన, విక్రమతఁ = విక్రమము గలవాడై, కుండఁ = తగ్గుపడునట్టుగా, కలఁచెఁ = చలింపఁజేసెను.

భా. దిగ్విధూ = దిక్కులనెడు స్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క, ధమ్మిల్ల = శొష్ణులయందు, ధృత = ధరింపఁబడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగలవాఁడు, గురుసూనుఁడు = అశ్వత్థామ, ఆరాజు = ధర్మరాజుయొక్క, కృతన్న సమస్తమైన, "కృతన్నమశేష" మ్మని అ. బలనివేశము = పాశము, ఆరాత్రి = దుర్యోధనుఁడు పడినదినమురాత్రియందే, చర = చరించెడి, గోత్రవిభుని = హిమవంతుని యొక్క, లీలఁ = రీతిచేత, స్వాప = నిద్రచే "స్వాన్నిద్రాశయనంస్వాపః" అని. అ. హృత = హరింపఁబడిన, ఉరువిక్రమము గలదెఱచేత, కుండఁ = నిద్రచేత, విరునుచెడియుండఁగా ననుట. కలఁచెఁ = నొప్పించెను.

సీ. అలఘుదోగి ప్రాణిమాతులకృతవర్తనా
 హోయ్యకంబున నభేద్యాత్మఁ డగుచు
 నప్పు డావీర యోధాగ్రణి యుగ్రంపు
 భల్లవర్షంబునూలిమి నమర
 శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబు లై ధర
 గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి

యంతట సత్యమోఘాస్త్రప్రయోగం దై
యూర్జితబలు నుత్తమోజౌ గృష్ట

తే. తనుభవులసన్న్వరోదయంబున వెలిగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాత్రవాసు
పృథుఁఁగిఁగిఁగిఁగిఁ దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తమహిమచేతనుదీర్ఘ తేజః డయ్యె.

253

రా. అలఘు = అధికమైన, దోఁగి ప్రాధిమ్య = భుజబలముచేత, అతుల =
సరిలేనట్లుగా, కృతమైన, వర్త = జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబున =
సహాయత్వముచేత, అనేద్యమైన యాత్మగలవాడగును. అప్పుడు. అపీర
యోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు = రావణునియొక్క, మస్తకములు
కొట్టికొట్టి. ఉర్జితఃస్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజ్ఞ = తేజస్సు
గలవాని, కృష్ణతరుణ = నీలదేహుని, భవు = ఈశ్వరునియొక్క, వరోదయంబున
వెలిగెడు, సంగరకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = ధీరమైన, ద్యుమ్ను =
శౌర్యముగలవాని, “ద్యుమ్నువిత్తేవరాక్రమే” అని వి. శాత్రవులయొక్క,
అసు = ప్రాణములనెడి, పృథుఁఁగి = క్రూరసర్పములకు, శిఖండి = నెనులివంటి
వాని, ఇట్టి రావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి = చంపి,
ఉదీర్ఘ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాడాయెను.

భా. అలఘుదోఁగి ప్రాధిమ్య, మాతుల = మేనమామ యయిన కృపుని
యొక్కయ, కృతవర్తయొక్కయ, వీరయోధాగ్రణి = అశ్వత్థామ, బలిమిచేత,
అమర, శత్రు మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమోజునిని, కృష్ణ = ద్రౌపదియొక్క,
తనుభవుల = ప్రతివిధాధ్యాత్మలనును, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుడయిన,
ధృష్టద్యుమ్నునిని, శాత్రవులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, పృథుఁఁగి =
ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండినిని దెగటార్చి భీమవిజయులయొక్క దీప్త
మహిమచేత, దీర్ఘ = పోయెత్తబడిన, తేజస్సుగలవాడాయెను.

వ. అంత.

254

సీ. క్రీడానరుం డైన శ్రీవరుం డిట్లు టౌ
 ప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
 నిర్వహించుచు శత్రు నిర్హాలనము సల్పి
 సొంపుమై దనకును శుభ పదవిక
 లంకాధిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
 కము స్వపురస్కారస్థితముగ నడవ
 వసుధ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేష
 పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు

ఆ. తేజరిల్లె ధర్మరాజితరక్షమా
 పాలదుల్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
 నేడుగా ఫలించె నెఱయ నస్తత్పూర్వ
 సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర.

255

రా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = రఘునాథుండు, టౌత్ర =
 ఖత్రియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తనచేత, విజయమందుగల, ప్రశక్తి =
 అధికసామర్థ్యమును, నిర్వహించుచు, తనకు = విభీషణున కనుట. శుభపదవిక =
 శుభమైనమార్గముగల. లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పుర =
 ముందరికిని - ఎప్పటికిని ననుట. స్కారితముగనప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేషము
 చేత బృథుతరదీప్తిగలవాండు, ధర్మ = సకలధర్మములచేతను, రాజిత = విజయమున,
 రక్ష = సంరక్షణచేత, మాపాల = మాయండు, దుల్లభతరభాగ్యలక్ష్మి
 నేడుగాఫలించె ననుట. ఆస్తత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుతమని
 సుజను లలరఁ జేజరిల్లెను.

భా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = కృష్ణుండు, టౌత్ర = ఖత్రియసంబంధ
 మైన - సారథిసంబంధమైన, “నూతనక్షత్రాచసారథిః అని ఆ. ప్రక్రియ =

వర్తనచేత, విజయనిశి, ప్రశక్తి = ఆధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమై
వికలంక = నిష్కలంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుగల,
పట్టాభిషేకమును. స్వపుర = తనపట్టణమందు-అనగా హస్తినగరమందు,
స్ఫూర్తికముగ నడవగా, అప్పుడు, తాత్ = తాను, నవప్రభుత్వమందుగల,
విశేష = వింతరీతిచేత, పృథుతరమైనదీప్తిచేత, విభీషణుడు = భయంకరమైన
వాడు-చూడ శక్యముగానివాడనుట. ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల = తక్కిన
రాజులను, దుర్లభతరమైన భాగ్యలక్ష్మీచేతఁ జేజరిల్లెను.

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమై వెలయువిశ్వ
విభుడు ననలసహస్రప్రవేశమహిమ
కతనఁ దనచెల్వమతిశుద్ధి గాంచి యమర
వినుతి మిగులఁ జేకొని యేగెఁ దనదుపురికి. 256.

గా. విశ్వవిభుడు = రఘునాథుడు, అనల = అగ్నియందు, సహస్ర =
హర్షసహితమైన, ప్రవేశముచేతనైన, మహిమకతన = మహిమవల్ల, తనచెల్వ =
సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి = హృదయశుద్ధిగాంచి, అమరవినుతి =
బ్రహ్మాదిదేవతాస్తోత్రము, మిగులఁజేకొని, తనదుపురికి = అయోధ్యానగరమునకు,
విఁగెను. సీతాసమేతుడయి పుష్పకారాథుడయి లక్ష్మణవిభీషణుగ్రీవాది
సమేతుడయి వచ్చి ప్రవేశించెను.

భా. విశ్వవిభుడు = శ్రీకృష్ణుడు, అనలస = అల్పముగాని హర్షప్రవేశ
మహిమకతన, తనచెల్వము = విలాసము, అతిశుద్ధిగాంచి యమరగా, వినుతి =
ధర్మరాజాదిస్తోత్రమును, చేకొని, తనదుపురికి = ద్వారకకు, విఁగెను.

వ. అక్షేగి యుచితభంగి సంగీకృతసకలసామ్రాజ్యభోగలీలా
విశేషుండయ్యె నప్పుడు. 257

క. శాంతసంక్తివిలాసా
త్యంతసుఖితనమస్తధర్మతఁ జేసెన్

శాంతిఘనుఁడు వైవస్వత

సంతతిన్మృపశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్.

258

రా. శాంతములునైన, నవ=మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస=అగస్త్యాది మునివచోవిలాసములచేత, అత్యంతమును, సుశీక్షిత = లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, శత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మత=గుణములు గలవాఁడౌట చేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి=మనువంశమందుఁగల, నృప=రాజులకు, శేఖరుఁడు = భూషణమైనవాఁడు రఘునాథుఁడు, ప్రజాపాలనమున్ = సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యానుకాసనిక పరోక్తివిలాసములచేత, సుశీక్షిత=లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మత = సకలధర్మములు కలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = ధర్మపుత్రుఁడయిన, నృపశేఖరుఁడు = ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

న. ఆసమయంబునందు.

259

ఆ. మానిపద విస్మృప్తమహితనయోత్పన్న

కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు

కొదవల్లెఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా

వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ.

260

రా. మానిపద = వాల్మీకియొక్క యాశ్రమమందు, విస్మృప్త=విడువఁ బడిన, మహితనయా = సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ = కుశలపులయొక్క, సమృద్ధివశత = అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁడౌటచేత, ఒదవుకొదవల్లెఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృతర్పణములు తీర్చుకొని, అవ్విభుండు = ఆ రామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయన్ = ప్రసిద్ధమానట్టుగా, కావించెను.

భా. మాని = వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విస్మృప్త = ఇయ్యఁబడిన, మహిత=ప్రసిద్ధమైన, నయ=నీతిచేత, ఉత్పన్న=కలిగిన, కుశల = కుశలమైన వసు = ద్రవ్యములయొక్క, సమృద్ధివశత = సమృద్ధియొగము

రాఘవ—27

గలవాడౌటబట్టి, అవ్వీభుండు = భర్తరాజు, అశ్వమేధాదులైన విఘ్నములు = సత్కర్తములను, కావించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొంచె రాష్ట్రంబు
నెలమూడువానలు నిండఁ గురిసెఁ

బొడినిఁ బంటులఁ బ్రజలు విజృంభించి
రరిపదవృత్తిత్తియ స్తమించె
రోగాపమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
జూరచోరాదుల పేరు నుడిగె
వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె

తే. రామభద్రుండు సన్తార్గరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పాండుసూనుఁ
డుర్విషయఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు నలుపునపుడు.

261

రా. దిక్ = దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తియనెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్లని పుష్పములుగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ = హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణుఁ డగుచు = పదములు గలవాడై, సామ్రాజ్యంబు నలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నుండెను.

భా. రామ = సిద్ధుడును, భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తి గలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = భర్తరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ = తన యొక్క, అనుజులచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాడౌచు సామ్రాజ్యంబు నలుపునపుడు శ్రీధాన్యకటకమై రాష్ట్రంబు చెలువొంచె.

శా. దేవాదేవరప్రేరణంబునన యుద్ధీపించువాఁడై భవ
శ్రీవిస్ఫుర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ

వ్యావిర్భావము నిట్లు సెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్లుండకిం
పై వర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా! 262

శా. శ్రీదామాత్రకృతత్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాదాదిత్యధునీపృషత్పుషితపంపాశై త్య వేధోమరు
ద్రాదారాధితపాద యంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిద్ధ్యత్పరి
వ్రాదాఖండలమండలీహృదయజీవంజీవసంజీవనా! 263

శ్రీదామాత్రముచేతనేకృతమైన, త్రిమూర్తి = బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర
రూపములయొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాడా!
త్రిమూర్తులును నీలీల లనుట, చూడా = శిఖయందు, “చూడాకిరీటుకేశాశ్చ”
అని అ. పరిభ్రాత్ = ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ = దేవనదియొక్క, ‘ఆదిత్యా
ఋభవోస్వప్నాశ్చ’ అని అ. “తటిసీహ్రదిసీధునీ” అనియు అ. పృషత్ =
బిందువులచేత, “పృషంతిబిందుపృషతా” అని అ. పుషిత = పోషింపబడిన,
పంపానదియందలి నైత్యముగలవాడా! వేధః = బ్రహ్మచేతను, “సప్తప్రజాపతి
ర్యేధాః” అని అ. మరుత్ = చేపతలకు, “మరుతోవననామరా” అని అ. రాట్ =
రాజైన యింద్రునిచేతను, ఆరాధింపబడిన పాదములగలవాడా! అంఘ్రి =
పాదములయందుగల, నఖము లనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత = ప్రకాశము
చేత, “ప్రకాశోద్యోతతతపః” అని అ. సిద్ధ్యత్ = సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ =
యతీశ్వరులకు, “భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్తందీ” అని అ. ఆఖండల = ఇంద్రులైన
బ్రహ్మరులయొక్క, మండలీ = సమూహముయొక్క, “బింబోస్త్రీమండలం
త్రిషు” అని అ. హృదయములనెడి, జీవంజీవ = చళిరమత్తులయొక్క,
“జీవంజీవశ్చకోరకః” అని అ. సంజీవనము గలవాడా!

క. కారుణ్యనిభవలక్ష్మీ
తారుణ్యసదోపభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్ధసులాలిత
గౌరీరార్ధజ్యమాన కమ్రాపేక్షా!

కారుణ్యవిభవ = దయాతిశయముయొక్క, లక్ష్మీ = సంపద య నెడి,
తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, సదోపభోగ = నిత్యుభవముచేత, ధన్య
మైన, కటాక్షముగలవాఁడా! కటాక్షమునకుఁ గారుణ్యమే యౌవన మునుట.
శారీర = శరీరసంబంధమైన, అర్థమందు = అర్థశరీరమందునుట, సులాలితయైన
గౌరియందు, రాఙ్యమాన = మిక్కిలియు నాసక్తిగలవాఁడౌచును, కమ్ర =
మనోజ్ఞమైన, అపేక్షగలవాఁడా!

కలహంసవృత్తము.—

హిమనగా ద్రితనయేక్షణలక్ష్మీ
స్తిమితపుణ్య ఫల దేహవిలాసా
విమలభక్తిపెద వేంకటధాత్రి
రమణమానసనిరంతరవాసా!

265

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవ
పింగళియమరయార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయ
నామధేయ ప్రణితంబైన రాఘవపాండవీయమునందు సర్వం
బును జతుర్థాస్వాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతసంభ
దానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజు గణపయా
మాత్యపెదరామధీమణిప్రదర్శితంబైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబు
నందు సర్వంబును జతుర్థాస్వాసము.

సంపూర్ణము.

